

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

литературно-художественнэ
общественно-политическэ
журнал

1958 гъэ лъандэрэ къыдокл

ноябрь **6** декабрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм Печатымрэ
цыхубэ коммуникацэхэмклэ и къэрал комитетымрэ
КъБР-м и Тхаклуэхэм я союзымрэ кыдагъэкл

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР

Мыкъуэжь Анатолащ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакуу Хъанджэрий, Гъут Іэдэм,
Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлүфэ Хъэчим,
Тымыжь Хъэмышэ, Уэрэзей Афлик, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Хъэлупщы МуІед (жэуапыхь секретарь)

НАЛШЫК
2015

Псальщхьэхэр

ЖъантIэ

ТхакIуэ Елгээр Кашиф илгэс 80 ирокъу

Елгээр Кашиф хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	4
Елгээр Кашиф. Усэхэр	11
Елгээр Кашиф. Бжэнышэ. Рассказ	23

УсакIуэ Къэжэр Пётр илгэс 80 ирокъу

Бицу АнатоIэ. ЩыгумащIэм жаIэр мащIэщ, ЩыгумащIэм жаIэр пэжщ.....	37
Къэжэр Пётр. Усэхэр	41

ТхакIуэ Къантемыр Тыркубий илгэс 75-рэ ирокъу

Адзын Мухъэмэд. Псэхугъуэ зымышIэ	51
Къантемыр Тыркубий хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	55
Къантемыр Тыркубий. Кулизар «мэIэзэр»	57
Помидорышэ сызэрыкIуар. <i>ГушыIэ рассказхэр</i>	58

Прозэ

Къуэдзокъуэ Лэкъумэн. Псыжъ адрыщI щыщ хъыджэбз. <i>Рассказ</i>	63
---	----

Усыгъэ

Хьэту Пётр. Усэхэр	69
---------------------------------	----

Публицистикэ

Бештокъуэ Хьэбас. Щам и бжыхь	77
Жылэтеж Сэлэдин. Тезыр. ГукъэкIыжхэм щыщщ	95
Уэрыш Нурхъэлий. Си къуажэгъухэр. ГукъэкIыжхэм щыщщ	101
Уэрдокъуэ Женя. ГуащIафIэ	121

Культурэ

Хъэвжокъуэ Людмилэ. Сценэм кыхуигъэцIа	125
---	-----

ЩIэблэ

ГъукIэкъул Иринэ. Мы гъэм мэракIуэр мышущ. Рассказ	131
Тажджэ Замир. Удзыфэу ла тыкуэн цIыкIу. Рассказ	139
НафIэдз Мухъэмэд. Гум и фэбжъ. Рассказ	143

Къеблагъэ, ИлгэсыщIэ!.....	155
----------------------------	-----

ТхакIуэ Елгээр Кашиф илгэс 80 ирокъу

ТхакIуэ цIэрыIуэ Елгээр Кашиф Мысост и къуэр Щхэлыкъуэ къуажэм 1935 гэм октябрым и 10-м къыщальхуащ. Къуажэ школыр къызэриухыу, 1955 гэм, Горький Максим и цIэр зэрехъэу Москва дэт Литературэ институтым щIотIысхъэ. Ар къиуха нэужь Къэбэрдей-Балъкъэр телестудием, «Ленин гъуэгъу» (иджы «Адыгэ псалъэ») газетым щылэжьащ. 1970 гэм щеггэжьауэ 2013 гэм тиIондэ щыIащ «Iуащхэмахуэ» журналым и редакцэм – абы и къудамэм и унафэщIу, жэуап зыхъ секретару, редактор нэхъыщхэм и къалэнхэр иггэзащIэу.

Елгэарым и усэхэр дунейм къыщытехъар 1955 гээрщ. И япэ тхылъыр, «Дыггэр къыщыщIэкIым» зыфIищар, 1958 гэм къыдэкIащ. Абы лъандэрэ Налшыки Москваи къыщыдэкIащ и тхыггэхэр щызэхуэхъэса тхылъу 26-рэ. Абыхэм ящыщы «Гъуэгущхыблыр щызэхэкIым», «ЩIэдзанIэ», «IугъапIэ», «Псыгуэж», «Пицэдджыжь хъэщIэ», «Ухеймэ, улгэщыц», «Бгы-хэм я жъауэ», «ЩIым и набдзэ», «Лъэужьхэр», «Песня у водопада», «В долине нарзанов», «Ночное солнце» тхылъхэр, нэгъуэщIхэри. 1988 гэм къыдэкIащ Елгээр Кашиф и «Щыуаггэ» романыр.

Елгээр Кашиф адыгэбзэкIэ зэридзэкIащ нэгъуэщI лъэпкъ тхакIуэхэм, усакIуэхэм я Iэдаккэ къыщIэкIа тхыггэ куэд. Аращ КъурIэн лъапIэмрэ Мухъэмэд бегъымбарым и гъащIэм, и IуэхущIафэхэм ятеухуа тхылъым-рэ адыгэбзэкIэ зэзыдзэкIари. Елгэарым и усыггэ куэд нэгъуэщI лъэпкъхэм я бзэкIи къыдэкIащ.

Ди литературэм, журналистикэм, культурэм щыIэ фIыщIэм пащIэ Елгээр Кашиф къыфIащыщ «Къэбэрдей-Балъкъэрым культурэмкIэ щIыхъ зиIэ и лэжьакIуэ», «КъБР-м и цIыхубэ тхакIуэ» цIэ лъапIэхэр. «Лъэпкъ-хэм я зныбжьэгъуэггэ» орденыр, медалхэр, щIыхъ тхылъхэр къратащ.

Елгъэр Кашиф хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр

КУЭДЫМ УКЪЫХУАГЪЭУШ

ГъащІэм и гугъуехъхэр зыгъэв, зи фэм Іэджэ дэкі, зи гум нэхъыбэж дэхуа цыху цыкІум и дуней Іыхъэмрэ и гъащІэ ІенатІэмрэ – аращ Кашиф и тхыгъэхэм я нэхъыбапІэм я купщІэр. Зи фэм куэд дэзыгъэхуа, зи псэр дахэ, сыт и лъэныкъуэкІи узытхъэкъу цыху цыкІум и дунеймрэ и гурыгъу-гурыщІэхэмрэ къэгъэлъэгъуэным егъэлеяуэ хуэшэрыуэщ Кашиф и къалэмыр. Ди литературэр къащтэмэ, Кашиф абыкІэ пэхъунур зэрызыххэщ, а зырызми шапхъэ зытрах, гъуазэ яхуэхъу тхакІуэщ Кашиф. Апхуэдэу ар псоми зэрытцІыхур – тхакІуэхэми щІэджыкІакІуэхэми: и тхыгъэхэмкІи, и цыхугъэкІи, и дуней тетыкІэкІи ди шапхъэщ, ди шу пашэщ.

Тхыгъэ мащІэ кыщІэкІакъым Кашиф и Іэдакъэм – уси, рассказы, повести, романи. Абыхэм ящыщ зыи лъэужьынщэ хъуакъым, ди литературэр зыгъэбжыфІэ, абы лъэбакъуэщІэ езыгъэча, и пщІэр лъагэ зыдэхъуа тхыгъэ купщІафІэщ ахэр, иужьрей зэман зэрыхъэрийм къелауэ, куэдым укъыхуагъэушрэ уи гупсысэр зэхэхуэн ящыфу. Уи тхыгъэр апхуэдэ къарурэ гуащІэкІэ умыуэддыфынумэ, къалэм кыщІлэпщтэн щыІэкъым. ТхакІуэм и пщэ апхуэдэ къалэн кызырэдыдэхуэр кууэ зыхъэщІэхэм ящыщІэ Елгъэрыр. ГъащІэм и уэрыпІэ дыдэм кыщыщІимыгъэлъауэ зы псалъэмакъи кыІэтыркъым Кашиф – ар иреусэ е ирерасказ. Аращ, дауи, тхакІуэм и Іэдакъэ кыщІэкІэ тхыгъэр псэ быдэ, гукъынэж щІэхъур, абы цыхур щІитхъэкъур.

ТхакІуэм и гупсысэр цыхум ІушщІ щыхъун цхъэкІэ, псалъэм мыхъэнэуэ иІэм щыгъуазэщ псори. Уи псалъэр мыжанмэ, гупсысэм я нэхъ куури фагъуэ пфІэхъунурэ цыхум узэхыщІыкІынукъым. Адыгэбзэр зэрыкъулейр, гупсысэм я нэхъ куур кызырэрыпІуэтэфынур нэрылбагъу тщищІащ Кашиф – псалъэ жанкІэ, гущІлэпщтэн нэлус адыгэбзэ гъэхуакІэ. Аркъудейри ирикъунц Кашиф ди литературэм и пащхъэм щІІэ фІыщІэр зэрыиныр кыбгурыІуэн папщІэ.

КЪЭРМОКЪУЭ Хъэмид

ГЪУЭГУПЭ ПСАЛЪЭУ КЪЫЩІЭКІАЩ

Елгъэр Кашиф и усэ «Лу шыдыгум икІуэдащ» зыфІищар, сыщымыуэмэ, япэу дунейм кытехъа и тхыгъэщ. Лэжыгъэр зищІысыр псалъэ къудейкІэ мыхъуу, зи фэкІэ зыхъэщІа, гъащІэм и гупэри и шындэбзийри фІыуэ зыщІэ щІалэм и тхыгъэр кызыэрытрадзэххэу жылэ псом щызэлъащІысат, ягу иримыхъын, лэжыгъэм зыщІезыгъэх гуэр ялбагъумэ, «колхоз-молхоз не ходи, только пщІафІэ и сиди» жалэу, мыр Кашиф и ІэдакъэщІэкІэ нэхъыфІ дыдэхэм ящымышми, цыхур и гуащІэ щымысху лэжъэн, бэм ифІ зыхъэлъ Іуэхум щІэбэнын зэрыхуейм ехъэллауэ усакІуэм и гъуэгупэ псалъэу кыщІэкІащ икІи иужькІи и тхыгъэхэм я нэхъыбапІэм а гупсысэр я джэлэс хъуащ.

«Лу шыдыгум икІуэдащ» усэмкІэ мылажъэхэм, зыщІезыгъэхэм ар зэращІэнакІэр ауэ сытми къэхъуа Іуэхукъым. Сыту

жыплэмэ, Кашиф Іэгъэтҫылгышлэ имылэ жыхуалэм ещху мэлажъэ, «махуэ къэс зы сатыр нэхъ мыхъуми тхын» жыхуалэ хабзэм тету. Си флэщ хъуркыым абы хуэдэу зэпыу имылэу лажъэ куэд ди лите- раторхэм яхэту. Ноби, тхыль кьыдэгъэклыныр гугъу щыхъуа зэ- манми, зэрысщлэмкли, ар матхэ, матхэ...

Елгъэр Кашиф адыгэ литературэм хуищла хэлъхъэныгъэр инщ. Ар нобэрей ди тхаклуэ нэхъ пажэхэм, Іэклуэлъаклуэхэм, щлэджыклаклуэхэм фыгуэ ялъагъухэм ящыщ зыщ. Ауэ абы адыгэ журналистикэми хэлъхъэныгъэшхуэ хуещл, а Іуэхум нэхъ мащлэ- рэ и гугъу ящл пэтми. Кашиф «Ленин гъуэгум» щыщылэжъа зэ- маным газетым и бзэм зегъэузэщлыным ар хуабжыу егугъуащ, зы жыпхъэм къыгъэжыклам ещхъ, къарыкыр къыбгурымылуэу къыдэклыгъуэ къэс напэклуэцхэм щызэбгрыпхъа жылэгъуэхэм, псалъэ зэрылыгъхэм ебэнащ.

Кашиф и публицист тхыгъэхэм ди нобэм и Іуэхугъуэ зэлумыбзхэр щызэпкърех, абы и очеркхэр дызэсэжахэм емыщхъу, художественнэ очерк нэхэхщ.

Тхаклуэ щлалэхэм гъуэгу етыныр къалэн лъаплэу Кашиф зэ- рилгытэм и щыхъэтщ ар ныбжыыщлэхэм зэрадалажъэр. Абы и чэнджэщхэр сэбэп зыхуэхъуа, фыщлэ къыхуэзыщл куэд езыхэр балигъ хъуауэ литературэм холыфыхъ. Сэ зэи зыщызгъэгъуп- щэркыым си рассказым хэплгъэу, сымышщлэххэу газетым трыри- гъэдзауэ зэрыщытар. Апхуэдэу абы зызыщлэгъэкъуар куэд мэхъу.

Мыбыи сытепсэлъыхъмэ, си гуапэт. Кашиф къызыхэкла уна- гъуэр Щхъэлыкъуэ нэхъ пщлэ, нэмыс щызилахэм ящыщщ. Абы и адэ Мысост фыгуэ зымылъэгъуа ди къуажы уеблэмэ Кэнжэ, Шэ- джэм жылагъуэхэми дэсагъэнкыым. Лэжъаклуэжыу, цыху щабэ- рэ гуапэу, лыжъ Іушрэ чэнджэщ щхъэпэклэ жумарту ар жылэм ягу къинащ. Абы и къуэхэри – Хъэчими Кашифи – я адэм ещхъ хъужащ. Нобэ зи гугъу тщыр Кашифщи, щхъэлыкъуэдэсхэм ар фыгуэ ялъагъу жыплэныр мащлэ сфлощл, апхуэдизу пщлэ, нэмыс, щцыхъ къыхуащри. Езыри жылэм папщлэ и щхъэфэр лъэгущцыхъ ищцынущ жыхуалэм хуэдэщ: гуфлэгъуэ зиІэм делэт, зи пщлэнтлэ нэщхъеягъуэ дэлгым дощыгъуэ.

Си гуапэщ Кашиф и гуащлэ мыклуэщлу, и узыншагъэм хэмы- щлу илъэс куэдклэ иджыри ди япэ итыну.

МЭЗЫХЪЭ Борис

ЕЗЫМ И НЭПКЪЫЖЪЭ ИІЭЖУ

Дэ ди тхаклуэ Іэпкълъэпкыыр жэпхъа щыкІэтэккыым, литера- турэм и Іуфалъафэм къыщыдагъэклухъмэ, дыгуфлэу арат Елгъэр Кашиф тхыль зыбжанэ къыдигъэкларэ ахэр зэлэпах-зэлэпатхъыу зэлущлэхэм ирагъэблагъэ усаклуэ цлэрылуэ щыхъуам щыгъуэ.

Дэтхэнэ усаклуэми тхаклуэми щхъэж езым и литературэ нэп- кыыжъэ иІэжу къыщлэклыныщ. Кашиф и тхыгъэ нэхъ пасэхэм яты- болъагъуэ сабиигъуэ гурыфыгъуэншэм кытрина апхуэдэ нэп- кыыжъэ. Пасэу анэншэ хъуа, анэнэпІэсищ зыгъэунэхуа усаклуэ щлалэм дежклэ сабиигъуэр гурыфыгъуэншэ дыдэу щытащ, пэж дыдэу. И гум флэлэфлу къэкыжын щлагъуэ къыхуигъэнаккыым са- биигъуэм Кашиф...

Ауэ сабиигъуэ насыпыншэр триуІэфлэж щыкІэу, Тхъэм Кашиф тыгъэ къыхуищлэщ жьыщхъэ махуэ хъуэпсэгъуэ. ЗэкъуэшитІрэ

дзитI зыIут к'ямэрэ жыхуалэм ещху щлалитI илэщи, я дуней тетыклэкли я псэуклэкли х'уэпсэг'уэхэщ. И к'уэрыл'ху-хэр гу г'яэгүфлэ-псэ г'яэгүфлэ защлэщи, адэшхуэ-анэшхуэм к'юпщлэпщлэклхэр. И щх'яэг'усэ Зоещи, Кашиф и зы шэджаг'уаш-хэ блиг'яэклэмэ, гузавэрэ к'ык'лэл'гыумащлэу и нэлэ тет зэпытщ...

ЛУТЫЖ Борис
2005

ЗИ IЭГУР ЗИ IЭНЭ

Елг'яр Кашиф и зы тхыг'ээ мыин дыдэ, нэх' щх'яэтечу жыслэнщи, «Пшаг'уэм иг'яэпщк'лу удхэр» зыфлища рассказым тлэклу сытепсэл'гыхынт.

Ар щитха зэманым сыщыг'уазэк'тым, ауэ зытетар 1995 г'ээм к'ыдэклэ «Iуашх'эмахуэ» журналым и етIуанэ номерырщ. Рассказк'лэ сфлэп'лащлэуэ, повестк'лэ сфлэмащлэуэ, флищари мыгурылуэг'уэ дыдэу к'ызыэрысфлэщлэам щх'яэклэ, «мыбы к'ыыхиIуа гуэрыр сыт», жыслэу тлэклуи сыхуэшхыдэ щык'лэу сыхэджых'уэрэ, к'ызыээг'эдзэклэ тхыг'ээм и пэм к'ыпщлэздзэжын хуей х'уащ.

Дауи, к'ыыхэджык'ла тлэклум сызрашэллат, сыдах'эхат. Кашиф итха псом мыр ящх'яэуи, тел'гыдджерэ хуэди щымылэжу жыслэрк'тым. Ауэ абы аргуэру зэ си флэщ ищлэщ тхак'луэр г'яащлэм нэ жанк'лэ зэрыхэпльэр, ди зэман цлэнтх'уэрыг'уэм дэджалэу псэм япэ ираг'яэщ напэр зыфлэклуэда цыхухэр дунейм тез зэрых'уаам зэрытегузэвых'ыр.

Зыми гу зыл'гымыта Iуэху щлэщыг'уэжк'тым Кашиф и рассказым к'ыщилэтыр. Уэблэмэ яг'яэук'уея жыхуэтлэм хуэдэщ. Ауэ тхак'луэм литературэм и Iэмал шэрыуэхэмк'лэ зэпк'рихыу ди пащх'эм к'рильх'яа темэжыр щлэщыг'уэ тщищлри, ди фэци ищлэщ. Ди цыху г'яащлэ тлэклум хэл' х'яэзабышхуэр, цыхупсэм иг'яэв бэл'гыхым и инаг'ыр, нэх' к'яабзэ дыдэу щытын хуей напэм етпэ-сыфыр гум щых'яэу, пэжаг' хэл'гу щыдиг'элг'яг'уа Кашиф и рассказыр к'эеджэ псоми зыхащлэну к'ыисфлэщл.

И ныбжыр илг'эс 80 х'уащ жытлэу нобэ Елг'яр Кашиф щлэдг'элг'аплэр, дауи, зэрытхак'луэрщ. Ауэ си дежк'лэ ар тхак'луэ к'удейк'тым. Кашиф сэрэ куэд щлэуэ дызэроцыху, дызэдэлэж'яащ, дызэныбж'яг'уэщ, ди гупсысэ зэтохуэ, ди дзых' зыдог'яэз. Ар псэлг'яг'уэ губзыг'яэщ, чэнджэщэг'уэ щх'яэпэщ, нэ к'яабзэклэ дунейм теплг'эф, илг'яг'ур ак'ыл жанк'лэ зэзыг'яэээхуэф цыхуэщ. Бгым щлэг'яг'уауэ щымытами, Кашиф г'яащлэ тынш илак'тым. Ар ящыщ зы сабииг'уэр зауэм хиубыда, абы к'риклэуа гут'уех'хэр нэх'гыбэу зыг'яэва ныбжыщлэхэм.

Ди гупэ зэхуэг'яэзауэ, зы пэш дыщлэсу редакцэм дыщызэдэлэж'яащ Елг'ярым сэрэ. Ар сытым щыг'уэи ящыщащ лэжыг'ээм х'яэлэлу, ныбж'яг'уэхэм гу щлэанэу ябг'яэдэт, пэжыр зы нэрыг' журналистхэм.

Жыж'яэ плг'эф тхак'луэщ Кашиф. Абы щых'яэт тепщлэ х'унуэщ иуж'рей илг'эсхэм ириг'яэклэуэклэ лэжыг'яэ щх'яэпэхэр. Апхуэдэщ Мух'эмэд бег'тымбарым теухуа тхылг'ышхуэр абы адыг'эбзэклэ х'яарзынэу зэридзэклэуэ езыр щылэж'яа «Iуашх'эмахуэ» журналым к'ызыэрытриг'яэдзар, иуж'к'лэ тхылг'ы щх'яэхуэу к'ызыэрыдиг'яэклэжар. А лэжыг'яэ гуг'ум Кашиф к'яаруушхуэ триг'яэклэуэдащ, х'яарзынэуи ех'уэллащ. Абы иг'яэг'ушхуауэ, Iуэхум

нэхъри хуэлэйж хьуауэ Елгъэрым нэхъ къалэн иныж къищтащ – абы адыгэбзэклэ зэридзэклащ Къурлэныр. Сэ сыщыгъуазэщ Кашиф абы къаруушхуэ зэрырихьэллам, гугъуехь ини зэрыдишэ-чам.

Елгъэрыр зи гум илгыр зи бзэгупэм пылгы, зи Iэгур зи Iэнэу псэу цыыху хьэлэлщ. Адыгагъэ зыхэль, адыгэпсэ зыхэт, и лъэпкъым и фыым щыгуффыкI, и гуауэм игъэдзыхэ а цыыху щыпкъэр зэрытхаклуэ, журналист Iэзэм къыдэклуэу, губзыгъэу дунейм тет, щапхъэ зытрах щхьэгъусэщ, адэщ икIи адэшхуэщ. Тхаклуэм и лэжыгъэ гугъум щхьэгъусэм къалэн гуэр щимыгъэзащIэу жыплэ хьунукъым. Къэбэрдей-Балъкъэрым щынэхъ ин республикэ библиотекэшхуэм илгъэс куэдкIэ щылэжъа Зое щхьэгъусэ къудейкъым Кашиф дежкIэ, атIэ дэлэпыкъуэгъушхуэщ.

АтIэ, Елгъэр и къуэу ди къуэшыфI Кашиф, лыжы ухьуауэ тхьэ щумылуэу мы сэ бжеслэм къыщIэдэлэу. Уэ бгъэщIагъуэ илгъэс 80-м дэри дебакъуэри, илгъэс зытхухи дэкIыжащ. Ауэ къэхъуаишхуи щылэ хуэдэкъым. Жьы ухъу щхьэкIэ умыгужъей. Аращ насып жыхуалэжыр – уопсэу. Ауэ сэ фыгуэ узоцыху, Кашиф, икIи си фIэш хьуркъым зэи жьы ухъуну. Зи, сщIэркъым, уэзгъэкIуркъым. Уи илгъэс бжыгъэм хэхъуэрэ уи узыншагъэм хэмыщIу, уи къалэмышэр зэрыжану куэдрэ упсэу.

Сщыгъушщэрти, уи тхыль нэхъыфI дьдэр щытпыхынур дяпэкIэщ, Кашиф. УщыщIалэм деж сыт птхыми къезэгъ щхьэкIэ, тIорысэ ухъуа иужь къомыкIужхэри гъунэжщ. Шыныбэпхыр щIэкъузэ, ныбжъэгъу!

КЪЭРМОКЪУЭ Мухъэмэд.
2015

НЭХЪЫЩХЪЭМ ГЪУНЭГЪУ ЗЫХУЭЩЫН

Лъэпкъ усыгъэм, гъуазджэм игъащIэми «къыхутэ» Iуэхугъуэхэм – гъащIэм, лъагъуныгъэм, ажалым, лыгъэм – ятеухуа тхыгъэхэр ебэкI хъуащ. Иджы абы къыхохъэ гъащIэм и къежьапIэм, дызыпIа щым и къару мыкIуэщIыжым, дунеишхуэм ятеухуахэр. ГъащIэ мытыншри, фы зыщIэм ехъуэпсэнри, Iуэху цыкIуфэкIухэм къыхэкIауэ нэхъыщхьэм пэгъунэгъу зыхуэщIынри – а псори ди лъэпкъ усыгъэм хэлгыщ, ар зэплэзэрыт, Iуцыгъэр зэбэкI хъуну, и дамэр нэхъри жыну ущегъэгугъ. А дамэм щIэтхэм ящыщ зыщ Елгъэр Кашиф.

СОКЪУР Мусэрбий
1985

КЪАРУУЩIЭУ КЪЫХОХЪЭ

Щыр къызэпхызыуда псынэр зэуэ жабзэркъым. Пшахъуэри, ятIэри, кIэрыхубжъэрыхури здехь, лъэпощхьэпохэр къызэринэкIыу псышхуэм зэрыхэлгъэдэну лъагъуэр хишыху. Абы ещхьщ Елгъэр Кашиф и усэхэр: абыхэм хэкIащ гъуабжафэ къытезыгъауэу, зыгуэрхэм зэрыдежъуэу хэлъар. Кашиф и тхыгъэхэр къаруущIэу къыхохъэ адыгэ усыгъэм.

Ар сытым темытхыхьми, и гулгытэм щIэмыкIыр цыхурщ – гъащIэр зыхуэрщ, фыым хуэлажъэрщ.

ЩОДЖЭНЦЫКIУ Iэдэм
1985

«Йуащхэмахуэ» журналым и лэжьакIуэхэр (сэмэгумкIэ кыыщыцIэдзауэ):
Гьубжокьуэ Лиуан, Шэвлокьуэ Пётр, Мысачэ Пётр, КIэщт Мухьээ, Елгьэр
Кашиф. 1978 збэ

Москва Кремлым зыщапльыхь
Елгээр Кашиф, Коваленков Алек-
сандр, абы и щхьэггусэ Елизаветэ,
Ахмадулинэ Бэллэ сымэ. 1956 гзэ

Елгээр Кашифрэ усакуэ
КIуащ БетIалрэ. 1956 гзэ

Налшык кьeблэггя киноактрисэ цIэрыIуэ Кириенкэ Зинаидэ (*сэмэгумкIэ
ещанэр*), Мыд Хьэжмусэ, Елгээр Кашиф, балькьээр усакуэ Макитов Сэфар, ра-
диожурналист АфIэунэ Рае, тележурналист Хьуэжэ Хьээрэт, усакуэ Щоджэн
Хьэбас сымэ. 1961 гзэ

УСЫГЪЭ НЭСЫМ И НЭЦЭНЭ

Пришвин зэгуэр жиэгъащ: «Псори усакуэу кьалъху, ауэ апхуэдэ хьур мащлэщ. Куэдым яхузэфлэкркъым шымыгъасэм ибг зрадзу ягъэсэн». Елгъэр Кашиф хузэфлэклащ адыгэш лэлыр игъэлэсэн. Абы и псалгэм и купщлэр клуэ пэтми нэхъ куу мэхъу, усыгъэ нэсым и нэцэнэу, гъащлэшхуэ зэралэнур нэрылгагъуц.

ПОПЕРЕЧНЫЙ Анатолий

2000

ЦЫХУГЪЭРЭ ГУАПАГЪЭРЭ ЯДЫБОЛЪАГЪУ

Тхакуэр зытетыхь лыхъужьым езери ещху жагэ. Пэж хэлъщ абы. Сыт хуэдиз цыхугъэ, гуапагъэ ядэплъагъурэ Кашиф и лыхъужьхэм. Псалгэм папщлэ, апхуэдэщ «Лъэужьхэр» зыфлица повестыр. Абы укъеджэу тхылъыр бгъэтлыгыжа нэужь, узэгупсысыр зыщ: сыту фы мы дунейм апхуэдэ цыхухэр зэрытетыр.

ШЭДЖЫХЪЭЩІЭ Хьэмыщэ

1995

ПЭЖЫР КЪЕГЪЭЛЪАГЪУЭ

Елгъэр Кашиф адыгэ усакуэу цлэрыуэщ. Ауэ, и кьуэш нэхъыжь Клыщокъуэ Алим и цапхъэм тету, иужьрей илгъэсхэм прозаик лэзуи зыкыигъэльэгъуащ: абы и тхылгхэр мызэ-мытлэу кыыщидэклащ «Советский писатель», «Молодая гвардия», «Детгиз», «Советская Россия», «Современник» тхылъ тедзаплэхэм.

Псалгэм папщлэ, «Лъэужьхэр» повестым хэт Бэтмырзэ, империалист, граждан зауэм хэтар, колхозхэр кыызэзыгъэпэцахэм ящыщ. Абы игу кьегъэкръыж кьэхъукъащлэ инхэмклэ гъэнщлауэ щыта и гъащлэр. А псор кыиздилуэтэжым, лыхъужьым уи нэгум кыщцегъэуэ Совет кьэралыгъуэр зэрызэфлэува щыклар. А щыкларэм тету Елгъэрым кылуатэр егъэнщл гъащлэм и пэжыплэмклэ, и лыхъужьхэм я луэху пыухыклахэмклэ. Кашиф кылуатэм нэщхъеягъуэжыым ебэкръыр, атлэ зэплэзэрыту, лъэныкьуэмклэ щыту кыыхэплъэрэ илгагъур итхыжым хуэдэу, пэжыр кьегъэ-лъагъуэ.

ВЛАСЕНКЭ Александр

1995

УМЫГЪЭЩІЭГЪУЭН ПЛЪЭКЫРКЪЫМ

Цыхум и гукъыдэжым, уеблэмэ дэрэжэгъуэшхуэ хэлъым Елгъэрым апхуэдизклэ кьэлуэтэклэ щабэ кыыхуегъуэтри, умыгъэ-щлэгъуэн плъэкркъым.

Усакуэм и тхыгъэм кьобэкл романтизмэр, хуэапсаплэм епха гупсысэ нэхухэр. Абы кызыфигъэщлэхэм жыжьэм и хьарпшэрми лъагэм и клэхутхъэхуми ухагъаплгъэ. А жыжьэм ауэ сытми и нэр щыплъызыкъым, атлэ «усэщлэрэ вагъуэщлэрэ» кыыщегъуэт. Усакуэм творчествэр бзэншэ щэхуу, кьарууэщ кыызэриллытэр икли игукли и псэкли езыр абы епхаш.

ШАЩІЭ Къызбэч

2012

* * *

Дунейм шифлыгъуэм зи жьы хьугъуэр
 Техуахэм сэри хьуащ сащыщ.
 Мис иджыщ, жыслэу сышигугъэ
 Дьдэм
 Си гъуэгум зеуплэнщ.

Сышищлалэгъуэу батэкътэр
 Эгъэшыи мурадыр щызилам,
 Шымылэжами шыху дэпхуэтыр,
 Хьэлупс ящлынт пэж жызылар.

Арати, ди клэм дыщыщтэжу,
 Шымылэу шлагъуэу хэпэнкыкы,
 Дышынэу тчин лэбакъуэ пхэнжу,
 Шэху шыкыуу гьащлэм дыдеклуэкыт.

Ар уигу темыхуэу,
 Е улыну,
 Е сылэнщ жыплэу мурад пщлам,
 Делэщ дохутырхэр кьуагъэплынти,
 Уи лыхьэт ахэм кьыпфлащар.

Абы и ужьклэ, сыт хуэдэфэ
 Кьуаплъу шытами,
 Ухьут нэгъуэщл:
 Пшыгъуа нэгъуни бдешхэ-бдефэу,
 Улт, зыгъэхьужуи уэ я флэщ.

Уеблэм: «Апхуэдэу зэрыхьунур
 Пщлэнт», — жалэу лэджи ежьэжынт.
 Атлэ хуейр хэтыт унэхьуну —
 Гу бамплэр клуэщкыкы дгъэвыжынт.

Иджы еплъ кьэхьум —
 Си шлалэгъуэм

ПфIэщIынщ шылауэ нэгъуэщI парт:
СампIэимыхъэу абы щыгъуэ
Щытахэрщ нобэ лыхъужь хъуар.

ПцIыр сыткIэ щхъэпэ,
Ноби ахэм
Тхъэм сехъуэпсэнуп имых —
ГъащIэфI кыльыхъуэурэ
Зи лъахэр
Зыбгынэр сэркIэ ар мыщIыху.

ЗэрыжысIащи,
Зыщ сигу къеуэр:
Дунейм щифIыгъуэм дыхъуащ жьы.
Ди напэр къабзэу,
Ди псэр хейуэ
Тхъэм дгъуэтыжын ищI иджы щIыр.

ХЫ ФЫЦIЭ БЖЬЭПЭМ

Гулиа Д. и фэеплэу

Сложь, си гум илбыр къэпщIауэ
УщIэпэбжъауэр ара?
ПлъэкI кыумыгъанэ зикI — къауэ,
Хы ФыцIэжь, зи жьэр уцIа!

Укълбыр уэ, хъэжь епхауэ,
Уи толькъуныдзэхэр кыисхуоль.
Сынопль сэ си лбыр къэпльауэ,
Хы ФыцIэ, си гур пхуохъу Iэл.

ПщIэжрэ, си лъэпкъым зэгуэрым
Уэ хъэдрыхэ лъэмыж
ЗыхуэпщIу, уи толькъун уэрым
ЩIебгъэлъафэхэр? — КъэщIэжыт!

А щхъэхуимытхэм я нэпсу
Уэ бгъэкIуэщIахэр — къэщIэжыт!
КъэщIэжыт я бжыгъэр цIыхупсэу
ЗыIэщIэпльхъахэм? КъэщIэжыт!

Ей, уэ хы ФЫцIэм
Уи тхыцIэр
Льэпкь хьэдрыхэ лъэмыжт.
Толькьун-аркьэнкIэ цIыхудзэр
Хуэплъэфт ажалым. Уемышт.

ПщIэрэ, а гуауэм, лъэпкь гуауэм,
Уэ пхуэдиз нэпсу кьишац.
Тельщ ди тэмакь ар тенауэ
Нобэ дэ псэууэ кьэнам...

Абдеж кьоуIэбжьыр хы ФЫцIэр,
И аркьэн пхъашэу толькьун
IэщIэльыр хуэму хыфIедзэ,
Щегьэтыр бжьэпэм кьеуэн.

Къыщихужауэ напIащхьэр
Къысхуиль-къысхуипкIыу щыга
Хыр, ихуа пфIэщIу суд пащхьэм,
И нэшхуэр кьижу кьэщтащ...

Хышхуэр кьызоплъыр сабыру,
Ауэ сэ слъагьур нэгьуэщIщ:
Зэгуэр си Хэкум и быну
ИкIуэдэжахэрщ хамэщI.

* * *

УимыIэу жаIэ щхьэкIэ гъуни нэзи,
Уи нэзыр си псэм деж щеух, тенджыз,
Си лъэпкь и быну хы адрьщIым дэсым
Си гум схудах сэ я фэльыр зырыз.

И псэм и щIасэ щауэм пагьэкIауэ,
ЖагьуэлIым ират пщашэм и дунейр
Дыщэти,
Зэгуэр Истамбыл икIахэм
Еплъыту щыгтмэ я ухыгьэ Iейм.

ИтIани, кьуйм и щIылу гуэрэф жыхуиIэу,
 Зи унагьуэбжэр зэхуэзыщIыжа
 ТхьэмыщкIэ кьомым щIы тезыльхьы щыIэт:
 Дин Iуэхурщ, жалэрт, ахэр зыхьыжар.

Ар жызыIэфхэм яIэт напи дини?!
 Армыхьу льэпкь псо:
 Сабий,
 Балигь,
 ЩIэ,
 Жьы
 ЩымыIэу зызэрачу щежьэр дэнэт?
 Дин щхьэкIэ лIэхэр Мэчэм кIуэрт хьэжьыщI.

Ар ухьу я напэ щIы зыупсхэм.
 Ауэ
 А кьомыр ажал гьуэгум тезыхуам
 Щыгьуазэщ зил дэузхэр зи льэпкь гуауэм...
 Кьурмэн сахуэхьуи а псом теухуа
 Хьыбархэр дуней тхьидэм и жьэгу пащхьэ
 Кьызына лыфIхэм.
 Тхьэм кьысщещI кьалэн
 Лыы Iэмпиэ сщIэтыху уэрэд ахэм папщIэ
 Сыусу згьэлэжьэну си кьалэм...

Пэжщ, сигу согьэфI сэ тIэкIу —
 Убыххэм
 Я махуэр кьытхуэкIуамэ,
 Арат Iейр,
 ЖылакIэ кьудей ямыIэж абыхэм,
 Дэ ноби, зи мыхьу, пабжьэр догьэхьей.

СИ АНЭМ И КХЪАЩХЪЭМ ДЕЖ

Хьэблэ сабийхэр анэ куэщIым щисым,
 Си анэ, сэ уи кхъащхьэрщ кьыслысар,
 Си жагьуэ кьащIу сыщыгьами, нэпсыр
 Уэ птекIута щIы фьыщIэрщ зыльэщIар.

Гуэныхьи псапи щалэжь щыгужь напэм
 Сыкыгтемыхьэ щыкIэ Тхьэм и ней
 Сэ кысщыхуэнкIэ щIэхьуам срибампIэу,
 Си анэ, нэпс куэд щискIутащ мыбдей.

Сэ уи псэр си Iэпкълъэпкълым кысхухэплъхьэу
 УтемыкIыжмэ уэ езыр дунейм,
 СэркIэ щымыIэу пIэрэт гьащIэ Iыхьэ?
 Щхьэ пасэу кысщыхуат сэ Тхьэм и ней?

Си анэ, сыкытеплъхуэщ дуней нэхуми,
 Щыгум и IэплIэ хуабэм сыкыплъхьащ,
 Сэ сыкытебнэщ дунейжыу хьэхуми,
 Уэ дуней кIэншэ щыIэм укIуэжащ.

Укысхуэныкыуэ уэ зэи умышьуами,
 Сэ сыпхуэмейуэ махуэ дэмыкIа.
 Сыщысабийми балигъ сыщыхьуами
 «Сянэр псэуамэ» — псалъэр зжьдэмыкIа.

Ауэ семьщхьу хьэблэм дэс сабийхэм —
 Зи анэ бгъафэ хуабэ щымыщIам,
 Е сащымыщу анэм яущийхэм
 Сэ илъэс тIощIрэ щIым щIигъу кьэзгъэщIащ.

Щыпщызмышьуами дунейм гу, си анэ,
 СфIэщIырт уи бгъуэщIым сылIэм сыщIэлъын,
 АрщхьэкIэ лъэбакъуитI хуэдиз щы пIанэ
 Уэ уи гьунэгъуу хьуакълым щыслъысын.

СыкьэкIуэжыху кьэс кьуажэм, ди кхьэм сеплъым,
 Ар зэрыхэхьуэр кысфIыщIитхьырт сигу,
 Дыгъуасэ гуапэу зыхуэсщIахэр IэплIэ
 Иужьу нобэ тыдохьэжыр гьуэгу.

Си щхьэр гупсысэ хьэлъэм ирашэхыр:
 Дыхьуащи дэ кхьэм икьукIэ кьэкIуэрей,
 Уи кхьащхьэм и деж щхьэщыт фэеплъ жыгыр
 Фэеплъ хадэшхуэ хьуащи — сонэщхьей.

СытольэщIыхьри уи сын пхъашэм Iэгуклэ,
Кхъэлэгъунэбжэр хуэму сэ хузощI,
Дызэхузэж, си анэ, напэ хужьклэ —
УкIыгэн уи псэр сэрклэ Тхъэм имыщI.

КИУЭД ЗИМЫIЭ ПСАЛЪЭХЭР

Псэуну хуейрщ псэунуи зыхуэфащэр —
Ди адэ мыгъуэм и псалъитIым язт.
Дунейм тетащ, щIым и дзэпщышхуэ фащэр
ЕкIуу зэрихъэу —
МэкъумэшыщIэ нэст.

Сльагъути щIыхь пылбыр щIым и дзэпщ кьалэным,
СфIаигъуэт, сыхъумэ сядэм и сэлэт.
Ауэ IэщIагъэ схуэхъури сэ кьалэмыр,
Пасэу щIэздзат тхылъымпIэхэр цIэлэн.

Ауэ щытфIэщIми дыхъуу щхъэпэлъагэ,
Арщ дыхуэхъужу дэ щIым нэхъ гъунэгъу.
СщIэжти ар, сохьыж си щхъэр нобэ лъахэм —
ЩIым и сэлэт кьалэныр согъэунэху.

Мо Iэджэ щIауэ сызыщыгужауэ
Щыта лэжыгъэм хъуащ сигъэщI гуэбэн.
Бахъэр кьыхихури щIэупщIыIуэжауэ
ЩIы пцIанэр щылыщи, жыгклэ хуейщ хуэпэн.

«Лажьэм лыжь ешх, мылажьэм егъуэт лажьэ» —
Ари ди адэм и бзэгупэм пылт.
ФIанэр, пхъэлэпэр, белыр согъэлящэ —
ЩIыр согъэбатэ, сыхъуа пфIэщIу пыл.

СызэрыщIыхур, си кьалэныр сщIэжу —
Зы жыг нэхъ мыхъуми, жаIэ, хэсэн хуейщ —
Сыщитым хадэм си Iуэху Iыхъэ сщIэжу,
Кьысщохъур дахэ зэуэ сэ дунейр!..

Дохъей жыг пщIащэ кьэскIэ си Iу бахъэм.
Жыгхэм уэрэд жыгъырууэ яфIэблар,

Гъэгъа япытхэр сэрщи зи IэшIагъэр,
Сытхьэпэлъытэу фIэшIынщ къысIуплъам...

Псэуну хуейрщ псэунуи зыхуэфащэр, —
Ди адэм жиIэу зэхэсх хуэдэщ сэ.
Къулыкъу нэужьым хадэм сыхуэпIащIэу
ПщIэгъуалэ шууэ къуажэм носыж псэр.

ДУНЕЙР ЧЭЗУЩ

Лъэрыгъым быдэу щитыгъам си лъакъуэр
КъысфIэIуэхуакъым —
Си шхуэIу тIасхъэ,
Жан?
Зэдэжэм япэ сити сыкъэс закъуэм,
Си гугъэт сэри сищри дьтхъэжа.

ПщIыр сыткIэ щхъэпэ, тIэкIуи щхъэхуещагъыр
КъыстекIуэрт —
Армыхъу зиш иужь къинам
ЩIэгъунт сигу.
ИкIи сэр фIэкI уафэ щIагъым
НэгъуэщI щIэмыту щхъэ къысщыхъужат?

УяпэкIэ мывэ бгъажэм улущIэжу
ЖыхуиIэм натIэкIэ сэ соуэлэж:
Зэгуэр сэ сщIэуэ щытар къызащIэжу,
КъызымыплъэкIхэу, зиш нэхъ жэрхэр зблож.

Ауэ жысIэнщи тхъэ хужыIэу,
Ахэм
Емыбгъэ зыкIи сигу —
Чэзущ дунейр.
Япэ ищ, яужь къинэ щымыIатэм,
Хъунти ди гъащIэр дэ зэшыгъуэ Iей.

ФIыр сыт?
Къыплъысмэщ къритхар уи натIэм —
БзаджагъкIэ, IужажагъкIэ къыумышьар.

Яужэггур цIыхум
 Куэдрэ дэсыр жьантIэм.
 Алыху зыри уафэм къемыха.

* * *

Зи жьэр псэлъэным хуэщIахэм
 Сахэмызагъэ сэ зэикI,
 Уеблэм си усэ тIэкIу стхахэм
 Сыкъеджэжыфкъыми, сеукI.

Мис абы щхъэкIи зыкъомым
 Iумпэм сащI,
 Ауэ сыт пщIэн?
 Сэ зыми хуэщIкъым гукъанэ —
 Хэт и жьэ хьэхуу къыуитын?

АтIэми, нобэ жьакIуагъэм
 Батэр щикъутэ дунейщ,
 ЦIыху жьэхуэIэзэр
 Бзэгу къуагъым
 Нэхъ жэнэт тIуащIэ хуэмей.

Си щхъэ мыгъуагъэ хуэсхыжу —
 ЦIхъэ хуей бзыщIын уигу илбар?
 Сехъуапсэу, уеблэм сеижу
 Сеплът зи жьэ IэкIэ щIалъхам.

Ауэ хузощI гъащIэм фIыщIэ —
 Си жьэр схуэхъуакъым уанэш,
 ПсэлъапIэ инкъым щыфыщIэр
 Си гур сэ —
 Си бгъэ дурэшщ.

ФедаIуэт —
 ЦIыму къыпфIэщIми,
 Гум
 Гуауэм гъыбзэ хуеус,

Бзэгү пIэрэпIарэм имыщIэу
Гур
ФIыггүэм гьюоуэ лъоIэс.

* * *

ЩымыIэу жьапщи уафэггүаггүи
Махуэ шэджаггүэм щыблэр уа
КъысфIэщIри,
Япэу ущыслъаггүм,
КъысхуэмыщIэж сызэрыхуар.

Уэ Тхьэм и пащхьэм си псэхэхьу
Сщохуэ укъикIауи, сокIэзыз –
Тезмылъэггүат сэ дуней нэхум
Уэ уи фэггуну зы цIыхубз.

Пэж хьунщ лIэм зыгъэлIэн зеришхыр –
Си псэр кIэкуакуэу хьэщыкь уощI.
Уи зэ Iуплъэггүэр насыпышхуэт –
Ар сфIэщIт я уасэ гъэ мин тIощI.

АрщхьэкIэ зэрыхуейуэ хьумэ,
Унэхуэ щыIэнт? – жи.
Ари пэжщ:
ДжэдыкIэ пцIапцIэм хуэдэу схьумэ
ФIылъаггүуныггэр сфIолъэльэж...

СылIэн е сылын жыпIэу хьыжьэ
УщIэхьун Iуэхухэм щымыщ ар.
Армыхуэ сэ, мис, щхьэ кIуэн хуей жыжьэ,
Гуауэр згъэвыж фIэкI, сыт сщIэфар?..

ЩымыIэу жьапщи уафэггүаггүи
Махуэ шэджаггүэм щыблэр уа
КъысфIощIри,
Ноби мор щыслъаггүкIэ,
КъыходзэкъыкI сигу жьы хьужар.

НАСЫПКIЭ ГЪЭНЦIА ЗЭ IУПЛЪЭГЪУЭ

Дыгъуасэ жыжьэу услъэгъуати,
Илъэс щэцI ныбжьым сихъэжат.
Мы си гур зэуэ псынцIэ хъуати,
КъысфIэщIт сэ дамэ къыстекIа.

Дэ тIум фIэкIа цIыху щымыгъуазэу
ЩIалэгъуэ дахэр щыдгъэфIа
А дуней щэхум сэ дыгъуасэ
Аргуэру си псэр щыгуфIащ.

Узэщхьыр бжьыхъэ дыгъэ хуабэу
Зи мащIэр IэфIу къепсырат,
Iэ къыпхудильэу уи псэм гуапэу
А напIэзыпIэм бзэхыжарт.

Ауэ а напIэзыпIэ дахэр
Гъэ мин я уасэу къысщыхъуат —
Илъэс щэцI ныбжьым сыщитахэм
СиIа гуфIэгъуэр слъагъужат.

НасыпкIэ гъэнцIа зэ Iуплъэгъуэр
Си гъащIэ псом и гъуджэ хъуащ —
Фыльбагъуныгъэм и гуфIэгъуэр
Абы къищыжу къысщыхъуащ.

СЫФКIЭЛЪОКIУАТЭ СЭ МЫ ГЪЭМИ ПСЭКIЭ...

Сынэхъ фэ Iувти си щIалэгъуэм щыгъуэ,
ФыщыльэтэжкIэ сыхъу къудейт нэщхъей,
Иджы, жьы сыхъури, сыхъуащ нэхъ гумыгъуи,
СыныфкIэлъогъыр, сабий цIыкIу нэхъей.
Фи тхэусыхэ макъыр хузохъ Iэджэм:
Зи хэку ирахухэм ягу гыз макъхэм ещхьщ,
Гублащхъэдэсэм и фэгъу фи увыкIэр
Хъэдрыхэ гъуэгу тет выгу зэужьхэу пфIоцI.
А псор уигу илъу,
Уи нэгу цIэтуту, плъэкIмэ,

Уэ ІэгуфитІкІэ кыгумыгъазэ щІыр,
 Лъэтэж къудейкыым кърухэр нобэ сэркІэ –
 Ахэм зэдахь си гъащІэ Іыхьэм щыщ...
 СыфкІэлъокІуатэ сэ мы гъэми псэкІэ,
 Псэр зыгъэгугІэу гугІэурэ тцхьэщыкІ
 Кърухэ,
 Фи гъыбзэр сытым хуэдэ бзэкІэ
 Къифшми, –
 Гуауэбзэр сэ зэхызощІыкІ.

* * *

Псэхэхыр ныбжью сщІыгъуши скІэрымыкІыу:
 – Мыкуэду пІэрэ, – желэ, – къэбгъэщІар?
 Узгъэпсэунщ иджыри илъэс минкІи,
 Мо пыпщэжынуэр нобэ къэскІэ пщІам?

Емынэунэракъэ,
 Си псэм къещэм
 Схуемыгыж дахэ-дахэу жэуап ІупщІ.
 – ПфІэмыІэфІыжу ара, лэун, гъащІэр? –
 Псэхэхри, игъэщІагъуэу, кызоупщІ,

Ауэ аргуэру «Іым» жызмыІэ.
 Си псэр
 Къызэзытари сІызыхыжри Тхьэрщ.
 Іейуэ ущоуэ,
 «Ныбжьэгъу»,
 Сыбгъэубзэу
 Пхуэзгъэльэхьшэн уи гугъэу щытми щхьэр.

Мо, уи жыІауэ, апхуэдизу гъащІэр
 ІэфІ кыпщщІыну пльагъурэ езым куэд?
 Сэри уэстынуэр абы щхьэкІэ мащІэщ –
 Гум пыкІыгъуейуэ щІагъуэ сфІэмыкІуэд.

Уеблэм нэхьыбэ къэдгъэщІэхукІэ,
 ГъащІэм
 Ем и Іэужь нэхьыби кыдепэс,

Дыгъуасэ нэхърэ пщэдей,
Псалъэм папщIэ,
НэхъыфI тлъагъуну хэт пхуихъэнур шэс?

АтIэми, хэкур зы гъэм нэхърэ зы гъэм
Нэхъри йокIакIуэ,
Мэхъу цIыху бзаджэр куэд.
УкIытэ,
Напэ зиIэм,
ЦIыху губзыгъэм
Хуэфашэ пщIэрэ гъуэгурэ ямыгъуэт.

А псом я ужькIэ сыноубзэу сыткIэ
ЗыпхуэзгъэцIыкIун атIэ сэ,
Псэхэх?
Соплъэ уи нэгум сыкъыхэмьщтыкIу,
Сыхъуу нэщхъей, си напIи езмыхъэх.

СИГУ ЗЭРЫЗГЪЭФЫР...

Сащыщкъым гъащIэм игъэудэфахэм —
Быдзышэм хэту исфашэ пщIэнтIэпс куэд.
Сехъуапсэу адэ-анэм ягъэфIахэм
Си сабиигъуэ лъапщIэрыщэр кIуэрт...

Сехъуапсэрт шыдыгу исхэм сыщыщIыкIум.
Си жьыщхъэм гъущIыш зиIэм сахуоплъэкI.
Аращ уимыIэм, уещху жылэ цIыхум,
Е адэ къулей, е бын хъэкIэпыч.

Иджы мис — сыщыщIыкIуи си жьы хъугъуи
Сыхъуапсэу сохь.
Пэжщ, зыкIэ сигу согъэфI:
Зылымысахэм, сощIэ, дуней фIыгъуэр
ЖэнэткIэ къытщыхуэнущ Тхъэм и нэфI.

ЕЛГЪЭР Кашиф

БЖЭНЫШЭ

Рассказ

«Мис мыпхуэдэу шабэфІу фыщытамэ, сехьуллатэкъэ? Ауэ хьэ-лІамэ фыщытынщ, дыгъэр кызыэрыщІэкІыу фызэригъэлымпІы-нурэ, си лъакъуэр фкьутэу щІэвдзэнущ. Уэли, фэ фхуэфІ сэ сыхъунтэм, бетэмал ихъэжын, мыдэ тавот сызыхуейм хуэдиз сиІашэрэт», – жиІэу и гуэншэрыкьитІым яхуэхъушІэурэ щысаш Музэрин. АрщхьэкІэ тавот зэримыгъуэтынур хьэкъти, зи щІыбыр сабафэ-ятІафэ абдж фыщІэр тІэкІуи щымэхъашэурэ кыищтэри гуэншэрыкьитІыр быдэу зэхиІуатэурэ фІыуэ дагъэ иригъэфащ. «Тхьэр вгъэпцІакъэ, иджыри си лъакъуэм фыкъемыдзэгъумэ. ФхуэсшытІа фи дзэпкьыр?! Уэт, иджы лъейри тыншу дэбупцІэ мэхъу», – апхуэдэу и щхьэ хуэпсэлъэжурэ зихуапэри, и Іэпхъуамбэ зэхуакумкІэ кыдэвыкІыжа дагъэр кІэрыгъэкІыжа зэрыхъуну щІыкІэм егупсысурэ, унэм кыщІэкІащ щІалэ цІыкІур.

«ХуэнщІей тІэкІу сиІами аратэкъэ? Мэржан дэнэ кІуауэ пІэрэ? ХуэнщІей Іэбжыб кыызитамэ... – лыхъуэри и анэнэпІэсыр игъуэ-такъым. – Тхьэ къэсщтэным, езыр щыщІэмыскІэ, имылъагъуурэ зыстхьэщІыжмэ зэфІэкІакъэ? СІо Іэпэтезым кыыхуищІэнур?» – пщэфІапІэмкІэ кІуэри матэм иль хуэнщІейм зы Іэбжыб кыыхи-хаш. ШыгъуэгупсымкІэ ежэкІауэ зитхьэщІыжу здэщысым, Мэржан щыблэу щхьэщыуаш:

– УщыкІуэдар дэнэу пІэрэ? Мы слъагъури сыт? Дапщэрэ бжесІа, тхьэкІумэ Іув, а джэдІусыр Іисраф умышІыну! Ы-ы?!

– Уэли, схукІэрымыкІыж-тІэ... – нэщхьейуэ кыызэфІоувэ Музэ-рин.

– Алыхъу сыкъэзыгъэщІа, зыкІэрыкІыжын умыгъуэтыжу пыс-чынщ уи Іэпхъуамбэ-лъэпхъуамбэри мы псыежэхым хэзмыдзэ-жым! Дапщэрэ бжесІа ятІэкІэ, пшахъуэкІэ, яжьэкІэ птхьэщІыжы-ну? БжесІатэкъэ, зо?! И-и?

– ЖыпІат, ауэ...

– «Ауэ» мыгъуэр уэзгъэщІынщи сытІысыжынщ. Дыгъэш-къым, дышыпскъым. А хуэнщІей зэхэпщар зэзгъэшх джэдым къакІэрыхурщ сэ унагъуэр фызэрысІыгъыр. Уэ зы джэдыкІэ хъу-рей и мыуасэ итІым хуэнщІей хъушэр тогъэкІуадэри... ПсынщІэу зытхьэщІи никІ мы хадэм, – Мэржан зиублэрэкІри ежьэжаш.

Музэрин нэщхьейуэ щытщ. И гупсысэхэм, а зи Іуфэ Іут псые-жэхым хуэдэу псынщІэу зэбгрожри, Іэджэ кыызэхажыхь. И нэп-сыр, хуэмурэ къожьэри, кІуэ пэтми нэхъ уэр мэхъу. ИтІанэ шко-лым кІуэн зэрыхуейр игу къокІыжри, зитхьэщІыжыну йотІысэх. ЩытІысым, гуэншэрыкьым нэхъ гъунэгъу яхуэхъуащи, игукІэ яху-ошхыдэ абыхэм: «Фэращ псори зи ягъэр. Фэр мыхъуамэ, апхуэдиз бэлыхь... Фэрмырауи? НтІэ, хэт фыфІэщІрэ?.. Дыгъэращ, жыфІа? Уэли, тхьэр нахуэу фогъэпцІым! Фи псэ ухъу ар! Тефлхьэнтэкъэ фэ

дыгъэм? – апхуэдэу езым и гукъеуэри яреIуэтылIэ, гуэншэрыкъхэм я пIэки жэуап къетыджри шысщ Музэрин... – АтIэ, дыгъэ къемыпсыну арат фызыхуейр? ХьэлIамэ фшхынтэкъэ?.. Аджыдэ мыгъуэ, сэ жыхуэсIэхэм щхьэкIэ зы дыгъэ цIыкIу къемыпсащэрэт... Хьэуэ, итIанэ гуэныхьтэкъэ ахэр? Дыгъи къепсащэрэт. Ауэ ТIасэ мыгъуэри псэужащэрэт. Си Iуэхут ар мы хуэнщIей нэщIэудэжь тIэкIум щхьэкIэ къызэшхыдэми», – ибгъукIэ щыль хуэнщIей пхъашэм а зэрыгъынанэурэ Iэпитхум щIэз къыхехри, и IэгуитIыр зэщихуэу щIедзэ. Апхуэдэу зыкъомрэ зэрыIуэтащ Музэрин и IитIыр. А псори зи лажьэу ибж дагъэ защIэ гуэншэрыкъитIри щIалэм и гъусэу гъы пфIэщIыну, нэпсым ещхь мо ткIуэпс пIащэшхуэхэр къателыдыкIырт...

– А вакъэ мыгъуэр зыхуащIу зи хьэдэр мы псым хагъэпскIэн. Куэдрэ уIусыну мыбдей? – жьэхолгъэ Мэржан гуэрыр щIалэ цIыкIум. Музэрин къыщолгъэтри и щхьэр ехьэхауэ мэув.

– НикI мы хадэм, зи хьэдэр кърахын! Сын гъэжауэ ущытыну хьэмэрэ?.. – Мэржан, жьыбгъэм Iуиха мафIэ бзийуэ, мэбзэхыж. Музэрин и Iэхэм, къабзэ хъуа-мыхъуами, псы ядигъэжэхыжащ. И напэми зэ-тIэу щIикIэщ аби, гъуэншэджим дзупщIа джанэкIэ къыдилгъэфамкIэ зильгъэщIыжурэ, шыгъуэгум къикIыжащ.

– Iэнэр зэтетурэ упщIыIужащ. ПсынщIэу тIыси шхэ, – Мэржан, шейм еIубри фIэщIыIэ хъуащи, шынакъыр хьэкуущхьэм трегъэувэж. Музэрин абы поплгъэри шысщ. Iэнэ хъурейм, уафэшхуэм къиджэрэза мазэм ещхьу, зы джэдыкIэ къытолыдыкI. «Мы пхъампэри а мазэм ит лIым и мэлыхъуэ башым зэрещхь. Мы шыгъури а мэлхэм яшхыну ара хъунщ, – жи игукIэ Музэрин. – Аджыдэ, а мазэм хуэдиз джэдыкIэ мы Iэнэм телъу сиIами... Ар сшхамэ, си Iуэхут итIанэ игъащIэкIэ сымэжэлIэжтэм», – жиIэу и гупсысэр абы щынэс дьдэм, Мэржан къопсалгъэ:

– Узэжьэр сыт? А джэдыкIэр щхьэ умышхрэ?

Музэрин Iэнкуну зешлыхь. АрщхьэкIэ, нэгъуэщI цимылгъагъум, и фIэщ мыхъуэщурэ, джэдыкIэмкIэ мэлIэбэ, итIани, щIогъуэжри, и Iэр къыIуехыж. Абы дапщэри джэдыкIэ щрагъэшхыр шэджагъуэрщ. Иджы пщэдджыжь шейм джэдыкIэ и гъусэнуи!.. «Хьэуэ, апхуэдэ Мэржан къалъхуакъым», – жи игукIэ.

– Уэракъэ, на, а джэдыкIэр шхы жыхуэсIэр? – Мэржан шей къарэ шынакъыр Iэнэм къытрегъэувэж. – Чыржын ныкъуэр абы дэши, псор шейм диф.

Музэрин джэдыкIэм и щхьэр треудри пхъампэр къиштауэ шыгъу фIыуэ хедзэ. «Уэли, Мэржан гуэныхь телгъхам. Симыгъэшхыну жысIати... Мисыр иджы...» – абыхэм егупсысурэ, шхын иухауэ, джэдыкIампIэм и щIэр моуэ нэхь иныIуэу, нэ лъэныкъуэфI хуэдиз хъуну, пхеуд. А гъуанэм и нэр Iуелъхьэри, жэнэтым кIуа нэужь, и анэр илгъагъунрэ имылгъагъунрэ йоплгъ. «Мыдэ... хуитыбзэу слгъагъунут ТIасэ мыгъуэр», – жиIэу гъуанэмкIэ йоплгъ зыкъомрэ.

Музэрин шейм ефэн щиух дьдэм, Мэржан хъуржын нэщI цIыкIу иIыгъыу къыщIохьэжри гъуэмылэр ирилъхьэу щIедзэ.

– Мы тхылъымпIэм кIуэцIылгъыр шыгъураци, джэдыкIэр

щыпшхкІэ, зышумыгъэгъупшэ. Мы шху птулъкІэри НысэІэфІ кЪеІысхаш. ЯпэщІыкІэ джэдыкІэмрэ зы чыржынымрэ шхы. ИтІанэ зыкъомрэ укІуэу умэжэлІа нэужь, адреЙ чыржынымрэ шхумрэ... КъыбгурыІуакъэ, тІасэ?

– НтІэ... Дэнэ сыздэкІуэнур сэ?

– Шыгъэпщ. Бжэныр лъхуауэ къиІуэхуаш уи адэми, къэпхужын хуейщ.

– Школыр-щэ?

– Школ шыІэж, гуІэгъуэ, абы? «Бжэныр лъхуаш» жыхуэсІэр зэхэпхыркъэ?

– Зэхызох, ауэ школыр...

– А-а, школым щІэнэн, сыт уфІэшІрэ школым къыщыбгъэ-щІынур?

– Хъэмид къызэшхыдэнукъэ сэ?

– Къошхыдэнукъым. Сэ сыкІуэнщи сельэІунщ. ИІэ, псын-щІэу гъуэмылэр щтэи ежъэ. Сакъ. ГъуэгурыкІуэ ухуэзэмэ, закъы-кІэрумыгъэху. Гъуэгум ущымыжей, мэз щІагъым жэщ къыщып-техъуэнщи... зэхэпщІыкІа?

Музэрин сабырщ.

– Уэракъэ жыхуэсІэр? Школым щхъэкІэ умыгузавэ. ІэмалыншагъэкІэ узэрызгъэкІуар Хъэмид жесІэнщ сэ. ИІэ, тІасэ, кІуэ. Гъуэгу махуэ. Быдэу бжызоІэ – сакъ. Мэз щІагъым... – фызым псалъэр имых щІыкІэ, Музэрин хъуржыныр къищтэри хуэмурэ щІэкІаш. Мэржан абы и ужь итурэ куэбжэм нэс дэкІуэтауэ:

– Умыбэлэрыгъ, Музэрин. Гъуэгум утемыхъэулеикІ... А, тІыкІуэ, укыщыкІуэжкІэ чыщІыр щІумыгъэф. Зэхэпха? – ину кІэлъыгуоуаш, кІэлъыплъу тІэкІурэ щытыжри дыхъэжаш.

Музэрин, зэ къеплъэкІыжри, зыри щимылъагъужым, и лъэм зригъэукъуэдиящ. Абы кыпшэщылъ гъуэгур лъэсым и зы махуэ гъашІэ хуэдиз хъурти, уемыплэщІэкІмэ, укІэлъэщІыхъэнутэкъым. Сабий лъэбакъуэр цІыкІуэ щхъэкІэ, гъуэгур лъэбакъуэхъут. Ины-къуэм удэушци, иныкъуэм удэхъэмкІэн хуейт.

Къуажэм дэкІуэ адэ губгъуэм ихъа нэужь, Музэрин зээмы-зэ хэушыкІыгу, итІани ар фІэмашІэ хъурэ зричыпэу щІидзаш. АрщхъэкІэ ешырти щІэх-щІэхыгурэ тІысырт. ФІыуэ зигъэпсэхуа нэужь, къыщылъэтыжырти щІэпхъуэжырт. Апхуэдэурэ гъуэгум и Іыхъэ плІанэр щикІуам, лей хъууэ щхъэриха упщІэ пыІэмкІэ и пщэр кърильэщІэхыгурэ игъэплъыжъакІэт. И нэ фІыцІэ цІыкІуитІри пщІэнтІэпсым щІасыкІри къэплъыжъат. И щІыфэ зэщІэплъами щыгъыныр кІэрыпщІэрт. «ЩІагъщІэлъ сщыгъамэ, щІыІутелъхэр щысхынти, си Іуэхут сымылъейтэми», – жиІэу зыхуэтхъэусыхэжа щхъэкІэ, Музэрин илгъэс пщыкІутІым хыхъа къудейти, абы и щы-гъын щІыІутелъхэм я щІагъ щІэлъыр пщтыру къэплъа и Іэпкъ-лъэпкъ лантІэ цІыкІурт.

«Зы гъусэ сиІами, демызэшурэ дыкІуэнтэкъэ? Исмили сэ схуэ-диз фІэкІ мыхъуу щытамэ, ари сщІыгъуу нэкІуэнт иджы. Сыту и насып абы! Лышхуэм хуэдэу фермэм щыІэщ, зыхуейр ещІэ, зы-хуейри ешх, къешхыдэІакъым... Еу-уей, ТІасэ мыгъуэ, сэ нэхъапэ щхъэ сыкъыумылъхуарэт? Е, щымыхъужми, тІури зэгъусэу дыкъэп-лъхуамэ, сехъулатэкъэ? Иджы дауэ си закъуэ абы нэс бжэн зэщІэс къызэрисхужынур?

Зэ сынэсамэ, кьэхужынри зыгуэр хьунт. ГукIэ кьехыжIауэ кьысхуигъээну Алыхьым быдэу селъэлунт. ЁI-ы, ушыхуейм дей кьыпхуэзэнщ Iейуэ. Мисри, зы цIыху шыIэккьыми. Дауэ сэ а мээ шIагъыжь кьомым сызэрыщIэкIынур! Дыгъужь е мышэ, е кхъуэлIашэ кьысхуэээмэ... Дар нэхъ бзаджэу пIэрэ?» – а зи гугъу ишIа хьэкIэкхъуэкIэхэм ящыщ гуэрым хуээам хуэдэу, Музэрин и шхьэфэщым зелэт. Езыр тIэкIу кьоувьIэ. КьоплтэкI. Зеплгыхь. АрщхьэкIэ дунейр цIыхуншэщ. Гъуэгущхьэлү жыгхэм я щхьэкIэхэм бжьэхэр щыву мыхъумэ, Iэуэлъауэншэщ. «Щымыхъужми, ди хьэр си гъусами аратэкъэ? СыхулIэ уэ пхуэдэщхьэ», – губгъэн зыхуищIыжу и щхьэм тоуIуэж.

Зыри игу кьэмыкIыу кьежьями, Музэрин унэм пэлэшIэ, мэзым гьунэгъу шыхуэхъукIэ, шынагъуэр кьытощхьэрыуэ... «А дыгъужьым и тхьэкIумэхэр дзасэм хуэдэу исауэ, и дзэхэри зэригъэшхыу кьэтIысми... СыщIэпхъуэмэ, кьыслъэщIыхьэну пIэрэт?» А напIэзыпIэм зречри щIопхъуэ. АрщхьэкIэ ешу зэплтэкIыжа нэужь, кьижар фIэмащIэ мэхъужри: «АфIэкIа кьару уимыIэу куэд уигъэкIуни дыгъужьым, – игурэ и щхьэрэ зобгъэж. – Ауэ жыг гьунэгъу шытым занщIэу сыдэжеинщи... А-а, мышэ кьысхуэээмэ-щэ? Ар жыгым дэкIуеифу жаIэ. Мис итIанэщ сыщыунэхъупар. Жыг лъэдий псыгъуэми дэкIуеифу пIэрэ? Сеплгынкъэ, сыхуэээмэ... ЁI-ы... Уэли, сыхуэмей игъащIэкIэ сеплгыну. Ялыхь, уэ псапэ ухуеймэ, зы гьуэгурыкIуэ кьысхуэгъазэ. Лъэсми здэн мыгъуэт. ЁIы, кьыпхуэзэнщ. Мес, шэджагъуэ хьунуш ауэрэ», – жеIэри Музэрин уафэм доплъей. Асыхьэтуи кьогуфIэж. «Уа-а, ар сигу кьэкIыжтэккьыми. Дыгъэр си гъусэу нокIуэри. ЁI-ы, гуэншэрыккхэ, дыгъэр вгъэкъуэншэну фыхуежьяти. Дыгъэр мыхъуамэ, дауэт иджы сызэрыкIуэнур? Ялыхь, дыгъэр гъэпсэу! Ар си гъусэу, си Iуэхуш дыгъужьы мышы кьызбгъэдыхьэм. Ахэр нэхум шошынэ, жаIэ. Дыгъэм нэхъ нэхушхуэ зиIэ дунейм зы темыт, уэли. Дыгъэр угъурлыщ: симыгъэшынэу, си гьуэгур игъэнэхуу нокIуэ. Мес, си япи ищырккьым, си ужьы кьинэрккьым. Нышэдибэ сыккыщэжьэм, ди пщIантIэм кьыдэкIауэ кьокIуэ. Сыту емыш а дыгъэри. Сэ схуэдэу нэжэфыну пIэрэ ари?» – Музэрин и тхьэ кьызэрихькIэ щIопхъуэ. Ешу хуэм зыщыщIкIэ, дыгъэр аргуэру и щыгум зэригъэтыр елъягъури: «Уэт лIыгъэ зиIэ, зыккыскIэригъэхурккьым, – жи. – АфIэкI сыщIэпхъуэнккьым, армышъум мэзым сыщIыхьэмэ... Езызыз мыгъуэ, а дыгъэм хуэдизу нитI сIами... Си Iуэхут, итIанэ мээ шIагъри дунейри кIыфI згъэхьутэмэ. Ялъягъунт сэ сыккыаплтэу хьэкIэкхъуэкIэ лъэпкь дунейм кьытехьэми. Сыжеймэ-щэ?.. Уэли, зэ сымыжеинт, дапщэри дунейр нэхуу щызгъэтынтэм. МыкIыфIу щытамэ, а ди гьунэгъу Темыр мыгъуэм я шыдыжкыр дыгъужьым ишхрэт? МыгъуэкIэ Алыхьым зригъэшхын дыгъужьыжь, ади-ани зымыIэж а унагъуэ тхьэмыщкIэм я шыд закъуэм уккыхуэнат? Мыдэ си нэр дыгъэу щытамэ, шыд дэнэ кьэна, зы лъэпхъуамбыщIэ кьуажэм дэпшхыкIмэ плъягъунт. Е дыгъэри, нэм хуэдэу, тIу хьууэ щытамэ аратэкъэ. Зыр щыжейм, адреир кьаплтэу. ИтIанэ дапщэри нэхунут. Сэри мэзым кIыфI кьыщыстехьуэнтэккьым. Арыншэми сышынэрккьым сэ, ауэ...»

Ауэ Музэрин зэрышынэр Гупщлт. Ар иджыпсту, махуэ ныктуэ гъуэгур кыктуауэ, мээ лъапэ жьауэм деж шысц: гъуэгурьктуэ кыльгэщлхьэн и гугъэщ. Шымц. Зэманыр шыму зэрыктуэми ирогузавэ. Иужьктуэ мэгъуэлъри шэм нэс мабжэ. «Иджы сыкъебжы-хыжыфыну плэрэ?» – жефэри къебжыхыжыну шледзэ. Ахэр псори тлэктуэ зэрышысын шхъэусыгъуэщ, армышумэ ар шэм дэнэ къэ-на, миным нэс дэбжейуэ къебжыхыжыф зэрыхурэ лэджэ шлэщ. Шысц, зыгуэр кыльгэщлхьэн и гугъэу. Итлани: «Уа-а, сцлэнур къэсцлэжащ: джэдыктуэхэр сутклэпщлынщи, хъэзыру слыгъынщ, апщлондэхукли...» – жефэри джэдыктуэхэр еутклэпщл. Хуэсакъыпэурэ ахэр тхыльымплэм ктуэцлельхъэж. «Зыр иджыпсту сшхын?» – йохуэапсэжри кърехыж. Итлани: «Тури зэуэ сшхымэ, зыгуэр нэхъ кысхуищлэнщ, армышум сыт зырызурэ пшхыктуэ? Клетий дурэш-хэм дэктуэдэжынурэ ежъэжынущ. Аращ Мэржан жилар».

Сытми, аргуэру джэдыктуэхэр ирельхъэж. Ауэ апщлондэхукли абы зыри кыльгэщлхьэркъым. Шымыхъужым, сыт ищлэнт – ежъэ-жыну къотэджыж. Арщхъэктуэ: «Уэли, сыщыуам. Джэдыктуэ утклэп-щлэхэр птульктуэм ириплытлхьынукъэ?» – жиэу мэтлхьысжри хуржыныщхъэр етлатэ. Чыржынитлым я зыр джэдыктуэм дешх, шхуми зэ хофри ирегъэувэж. Хъарзынэу зигъэпсэхуауэ, флыуи шхауэ зелэтыж абы. «Сежъэнкъым зы цлхум. Мес, дыгъэр си япэ ищлэщ. Нтлэ, сэ сышхэу сыщысмэ, ар кыызэжъэу шытынт? Ауэ куэд уэзгъэктуэ уи мыгугъэ, дыгъэ. Си туэхуш иджы сэ сешми».

Бзу хэлъэтамэ, мыщэм мэзыр игъэщлхьыцл флэшлэу шлэктуыктуэ шлалэ цлхктуэм. Зиплхьыхьмэ, и нэм зыгуэр кыфлэнэн и гугъэ-щи, гъуэгу зэрыктуэм флэктуэ илъагъу шылэккъым. И тхъэктуэмэхэми зэхакынлауэ хуейтэккъым, ауэ бзуужъ цлхктуэхэр шлэмызагъэрщ имыщлэр. Ея гугъу ищлхьыкъым, е нэгъуэщлкъым, – я плэм шлхьысыр сыт? Зэ Шыхуплэшхуэм нэсу гъуэгу ктуаншэм зэрыфлэктуэным хуоплэшлэри, егъэзыхыгъуэ мащлэ зэрыхуу, мэуш. Гъуэгур мэ-зым «пхыпщу» фэху тлэктуэ «щытепщхъэктуэ», дыгъэр куэдктуэ шхъэщыктуэамэ кыищлэнэ худоплэей. «Хъэуэ, иджыри си гъусэ хуэ-дэщ. Ялхь, сэ мэзым сыщлэмыктуэ шлхьктуэ ктуумыгъэхъэ ар. Адэктуэ жыжъэжтэккъым», – жиэу езыр мыбдей щыт шхъэктуэ, и гупсысэм гъуэгур зэпечри, и адэр зытес пщылэм тохъэ.

– Мыр сыту укъэгуба, си шлалэ, – кытуошцлэ абы и адэр. – Шхъэ жэщ къэпщлэ?

– Слто-тлэ, жэщ хъуамэ? – жэуап иретыж езыми.

– Зи «лор» пщлэркъэ? Жэщым мэзым зыгуэрхэр кыщып-хуэзэнктуэ мэху...

– Кысхуэзэу еплъыжашэрэт... – жи. Арщхъэктуэ занщлэу а гуп-сысэм шоттэри и плэм йожыхь. Тлэктуэ зэпхыдэлукуэ нэужь: «Ялхь, уи шыкурщ, зыри шылэккъым». Игу кыызэрыгъуэтыжауэ йожъэж. Ауэрэ Шыхуплэшхуэм нэблэгъауэ плъэмэ, гъуэгум мывэ щыктуей гуэрхэр кыителъэлъа хуэдэу кыфлэщл. Афлэктуэ хэмылту, шлалэ цлхктуэм и шхъэщыпэм зрасэри упщлэ пылэ тлэктуэ тралэтыктуэ. Бы-дэу дэлуапэмэ, лъэ макъ псынщлэ гуэр тхъэктуэмэ къолуэ. Абдей, ищлэри зэрищлэри имыщлэжу, и хуржыныр гъуэншэдж тхъэлуэм декуэри бжей жыгышхуэ гуэрым зредз. Арщхъэктуэ бжей гъуаб-

жэ джафэжьыр пыл хуэдэши, сытми, гужьеауэ епIэстхь мыхьу-мэ, кIэрызагьэркьым. Щымыхьужым, нэгьуэщI жыг гуэрым зридзащ. Лъэдийм и IэбжьанипщIыр хиукIэм, и лъэгуажьытIым дикьузэурэ бауэбапщэу жыгыщхьэм кыхутащ. Блэр гьунэгьу зыхуэхьу бгьэ шырым хуэдэу, и псэр и лъэдакьэпэм кIуэжауэ, «гьуэгум кьытехьэнур хэту пIэрэ?» жыхуиIэу, кьоплтых. «Ялыхь, мыщэу кьыщIумыгьэкI, дыгьужьыр мыбы кьыдэкIуеифыну-кьым. Ауэ дыгьужьыр кьызэжьэу жыг щIагьым кьыщIэтIысхьэмэ, дауэ хьуну? Шхын щхьэкIэ... Шхур сыту фIыуэ кьэзгьэнат... Ялыхь, дыгьужьуи мыщэуи кьыщIумыгьэкI», – жиIэу гьуэгум и нэр тедиэмэ – бжьо шыр дахэ дыдэ елъагьу. Бжьо цIыкIур жьы-хум хуэдэу псынщIэу гьуэгум кьытепкIауэ, и тхьэкIумитIыр зэ-блэгьэплъри щытщ. Музэрини, шынагьуэ псори щхьэщыужащи, жэнэтым исым хуэдэу, и нитIыр гуфIэгьуэкIэ гьэнщIауэ псэущхьэ цIыкIум кьыхуоплтых. Зигьэхьеин дэнэ кьэна, бауэмэ, «жэнэтбзу цIыкIур» кьаштэу лъэтэжын и гугьэу зиудыгьуауэ мэлхьэпIатIэм хуэдэу кIэрысщ жыг кьудамэм. «Ялыхь, IуумыгьэкIыж, Ялыхь, жэщ хьуху щыгьэт, – игукIэ тхьэ йолъэIу. – А цIыкIу мыгьуэр сидами...» – и нэхьуейр икIауэ йоплть. Абдей бжьом и щхьэр зэуэ кьелэтри, и тхьэкIумэ цIыкIухэр псынщIэу зэблигьэплъу щIедзэ. Музэрини кьэщтауэ мэдаIуэ. Ауэ зыри зэхихьркьым. «Умыгузавэ, пIытIэ цIыкIу, кьакIуэIакьым. Ауэ зы кьоIусэу еплъыжащэрэт», – зигьэлIыхьужьу игукIэ йоубзэ и лъабжьэм деж щIэт псэущхьэ лъагьугьуафIэм. АрщхьэкIэ бжьор, кьызэрыхутам хуэдабзэу, а напIэзыпIэм зелэтри мэбзэхьж. Музэрин, игури и псэри абы зди-хьа пфIэщIыну, и Iэпкьльэпкьыр щIощIэ. Асыхьэтым шу гуэр зэрыблэкIми гу лъитэркьым. ИтIанэ зыкьешIэжри:

– Мыри дэнэ кьыкIа? Бжьо цIыкIу мыгьуэр игьэщтащ, – жиIэу мэгьумэтIымэ.

– Ей, сыбгьэкIэсын? – губжьауэ кIэлъогуо. Шур кьоувыIэри Iэнкуну зеплтыхь.

– И, зо, сыбгьэкIэсын? – аргуэру жыгыщхьэм кьогуоуэх Музэ-рин. IIым шыр кьреIуэнтIэкIри зиплтыхьурэ кьегьазэ.

– Уо-ей, хэт ар?! – ину маджэ ар.

– Сэращ. СыбгьэкIэсу Шыгьэпщ нэс сыздэпхьын? – нэхь ины-жу кьогуоуэх Музэрин.

– Сыкьэбгьэщтаи, щIалэ. Уэлэхьэ, уэрам, ныбжьэгьу, сыздэ-зыхьын хуейр. Сыту лъагьэу улъэта хуэдэ, – игьэщIагьуэу доплъей шур.

– СыбгьэкIэсынумэ, сынохьж.

– УзмыгьэкIэсынумэ, а жыгыщхьэм уисыну, ныбжьэгьу? – и пашIэкIэ щIэгьуфIыкIыу доплъей лIыр.

КIапсэшхуэм хуэдэу лъэдийр и куэпкьытIым дэубыдауэ зы-кьрегьэлъэтэхри, асыхьэту шу пашхьэм кьохутэ Музэрин. Иджы шур абы кьыхуоплтых. Езыр, зигьэтхьэмыщкIафэу, щIым хуоп-лтых.

– СлIо, жыгщхьэкIэпыс, дэнэ унэсыну? – кьоупщI лIыр.

– Шыгьэпщ.

– НтIэ, щхьэ жыгыщхьэм уис? Улъатэу ара?

- Бжьом сеплгырт.
 – Сыт бжьо? Бжьо шызекIуэрэ абы? – лIыр доплъей.
 – У-у-у, мыбдей зы бжьо цIыкIу шытати, ар плъэгъуами...
 – НтIэ, уэ плъэгъуат, щхьэ кыгумуыкIарэ?
 – Ы-ы, ар зи дахагъ къэбукI хьурэ? Уэли, жыхьэнмэ тIуашцIэм уисыным а «жэнэтбзу цIыкIур» къэукIи. Дыгъужьу шытамэ...
 – Дыгъужьу шытамэ, сыту пIэрэт епщIэнур?
 – Стхьэлэнт.
 – Уэлэхэ, улIы ахьырзэман хуэдэм уэ. КъэкIэс мыдэ, – лIыр еIэбыхри щIалэ цIыкIур кыдрипхьуэтеяуэ уанэ къуапэм лъэтэрыпскIэ кIэрыпха щIакIуэм трегъэзагъэ.
 – Зумыгъэхуэх, нарт хахуэ, – нэщхьыфIэу кыыхуоплъэкIри: – Хэтхэ уарейщ жыпIа? – къоупщI.
 – Борэнхэ. Мурадин срикъуэщ.
 – А-а. Абы шыгъуэ ди гъуэгу зыщ.
 – Уэ Дин удэлажьэрэ?
 – НтIэ... Хьэуэ, абы и гъунэгъу пщыIэрщ. Сэ... Къуэшыркъуей пщIыхурэ? Абы сыщыщ. Си цIэр Исуфщ. Уэ, лIо, Мурадин удэ-
 Iэпыкьуну укъакIуэрэ?
 – Хьэуэ. Ди бжэныр лъхуащи, схужыну сокIуэ.
 – А-а, бжэнышэ маекIэ зыбгъэтхьэжыну аращ. Дэгъуэщ. Нэхь-
 ри къару ухьунщ. Бжэнышэ пшхакъэ?
 – НтIэ. Iэджэрэ. Уэ бжьо плъэгъуа игъашцIэм?
 – Сэри? Ахьей слъэгъуа.
 – Сэ зэрыслъэгъуам хуэдэу гъунэгъууи?
 – Нэхъ гъунэгъужу.
 – НтIэ, уеIусакъэ?
 – ЩыпшхкIэ уеIусэнкъэ? – лIыр къодыхьэшхыкI.
 – Дауэ зэрыпшхар? – лIым и блэгущIэм дегъэж Музэрин и щхьэр.
 – КъэзукIщ, фIэзгъэжщ абыми...
 АдэкIэ лIым жиIэр зэхимыхыжу гупсысэм зэщIиубыдащ щIалэ цIыкIур. Абы и нэгум кыщIыхьащ нетIэрей бжьо цIыкIур. Мес, япэ лъэбакъуэ зыча сабийм и ИтIыр чэзуурэ къиший хуэдэ, и тхьэкIумэ цIыкIуитIыр зэблегъэплъри шытщ. Ар щIыIумыкIыжыр Музэрин кыизреплгыр игукIэ ещIэри аращ. «Къехи, дыздэгъэджэгу, дыкыздэгъажэ», – жиIэ хуэдэу щIэтщ жыг лъабжьэм. Модрейми: «Ахьей, укыыздэжэнт! Дауи, уэ лъакъуиплI пщIэт хьунщ», – жи. «НтIэ, сэ сызэрыжэм къеплгыт», – жиIэу бжьо цIыкIум зричыну хуожьэ. «КхьыIэ, зэкIэ ущIэмыпхьуэжу иджыри тIэкIу щыт», – йолъэу абы Музэрин. «Хьунщ-тIэ, уи хьэтыр слъагъунщ, ауэ...»
 А напIэзыпIэм Музэрин и тхьэкIумэм фочауэ макъ ин къоIуэри, бжьо цIыкIу дэлъеяр пIэтIауэу къэхуэхыжу елъагъу.
 – Щхьэ букIа-а ар? – ину мэкIий щIалэ цIыкIур.
 – Къэхьуар сыт? – къэщтауэ лIыр къоуплъэкI.
 – ФIумыгъэж! ФIумыгъэж, зо, а бжьо цIыкIур! – гъуэгыу лIым и пщэм и Iэбжьанэхэр хуекIэ.
 – ПщIэр сыт, сыхьэт махуэм IущIэн цIыкIу! Сыботхьэлэри, – лIыр къэуIэбжьауэ сабийр зэщIеубыдэ. – Мыр сыт? ПщIыхьэпIэ плъэгъуа? Ужея уэ?

– Хьэуэ! – иджыри игу кызыэрыгъуэтыжакъым Музэрин.
 – НтIэ, уэщIауэ сыщIэптхьэлэр сытыт?
 – Лажьэ зимыIэ бжьо цIыкIур къэбукIауэ фIэбгъэжыжырти.
 – Сыт бжьо цIыкIу, тIасэ, зи гугъу пщIыр? Ужеящ уэ. Пэжккэ?
 – Уэли, икIи къэбукIынурэ, икIи фIэбгъэжынутэм. Жыхьэнмэ тIуащIэм умыкIуэми плъагъуным. Сытесынукуьым уи шым. Сегъэ-псых, – жиIэу къелъэну хуожьэ. АрщхьэкIэ лIым къэхъуам гу лъи-таши...

– Сыту укъэгъэпцIэгъуафIэ уэ, Музэрин. Бжьом узылъэщIи-гъэхьэрэ, зиунагъуэрэ? Гъунэгъуу слъэгъуащ жыпIэри, зыкыи-схуэбгъэщIэгъуати, сэри пцIы пхуэзупсауэ аращ.

– Тхьэ, пэжу сыкъэбгъэпцIа? – занщIэу нэщхьыфIэ къохъуж Музэрин.

– Уэлэхьэ, укъэзгъэпцIам-тIэ... ЛIот, укъэзмыгъэпцIауэ къэзукIамэ, сыптхьэлэнут?

– Лажьэ зимыIэ бжьо цIыкIур кыищыбукIкIи?

– Дауэ, зиунагъуэрэ, уэ кыиббгъэдэтауэ жыхуэпIэ бжьор сэ кызыэрызукIынурэ?

– Армырами, абы и анэракъэ? Гуэныхьккэ а цIыкIур анэншэу къэбгъэнэну? И, зо?

– Уэлэхьэ, гуэныхьым. Ауэ, уэ пщIыхьэпIэ плъэгъуа щхьэкIэ, сэ сыптхьэлэу си бынхэр адэншэу къэбгъэнэну гуэныхьтэкъэ?

– Уэли, уи фочауэ макъри зэхэсхри, сэр кыипхауэ узэрыжэри слъэгъуам.

– ПщIыхьэпIэуи? – мэдыхьэшх лIыр.

– ПщIыхьэпIэу пIэрэ-тIэ? – йогупсыс Музэрин. – Уэли, пщIыхьэпIамэ, нэхьыфIтэмэ. Пэжккэ, Исуф?

– Пэжщ, тIасэ. Умыжей, ПытIэ. Уехуэхынщ, е иджыри пщIыхьэпIэ плъагъунщи... – къогуфIэкI лIыр. – Мес, мо бгым уехмэ... ПщIэрккэ Мурадин сымэ здэщысыр? Мурадин сэлам схуехыж, – щIалэ цIыкIур кърегъэувэхыж. Музэрин зэщIэундэрэбжьащи, щIым зэрытеувэу и лъэр щIощIэри йотIысэх.

– Зумыгъэджалэ, хуэмыху. Быдэу дэлъей-къелъыхыж. Ы-ыхьы. Мис апхуэдэу... Хъужа иджы?

– НтIэ... КхьыIэ, Исуф, ар Дин жумыIэж.

– Сытыр, тIасэ?

– Мис а бжьом...

– А-а... ПщIыхьэпIэри? Сыт щхьэкIэ жесIэжу? ЛIым бзэгу зэрихьэ хабзэ-тIэ?! ПщIыхьэпIэ кIуэдыжам щхьэкIэ... Пэжккэ?

– Пэжщ. НтIэ, уэри уи жагъуэ умышI. Бжьо цIыкIур сфIэгъуэныхь хъуати...

– Уэлэхьэ, сымышIыххэ. Сыптхьэлами, япэрауэ, схуэфашэтэм, лажьэ зимыIэ бжьор кыищызукIкIэ, етIуанэрауэ, къэзмыукIыххам щхьэкIэ пцIы щыпхуэзупскIэ... Еуэ-тIэ. Уэ лIышхуэ ухъуауэ, уи маршынэм уисыжу укыисхуэзэмэ, сыбгъэкIэсыжынщ. Хъунккэ?

– Узбгъурысу дэнэ ухуейми усшэнщ, тхьэ.

– Упсэу. Гъуэгу махуэ, тIасэ! – шур нэщхьыфIэу къеплъэкIыурэ IуокIыж. Музэрин абы нэкIэ кIэлъыкIуатэурэ бгымкIэ хуэму ирегъэзых. ИтIанэ, лъэбакъуэкIэ зэрехыр фIэмащIэу, уэрэд макъамэ

гуэрым дежьюурэ, жэрыгъэкIэ йожэх.

Уэтэрым щытехэ дьдэм уафэм доплъейри:

– ЁI-ы, уи гугъати, дыгъэ, сыкъэбгъэнэну. Уэли, уэ лъэсу укъэкIуамэ, сэ шууэ сыкъахъам. Хэт текIуар иджы? Сыту цIыхуфI, тхъэ, а Исуф, – жеIэри шытхымкIэ доплъеиж Музэрин. АрщхъэкIэ Исуф и ужьым иувауэ шытх щIыбымкIэ щхъэдэх дыгъэр елъагъури, щIалэ цIыкIур нэхъри къонэщхъыфIэ.

– Фэри гъуэгу махуэхэ! – жери пщыIэм щIохъэ ар.

* * *

Мурадин и къуэр шытх гъуэгум нэс къыдишыжауэ еуший:

– Дахэ цIыкIуурэ ехыж. Уэ лIышхуэ ухъуаш, тIасэ. Унэм щыжыIэщIэ, Мэржан едаIуэ. Бжэным кIэлъыплъ. Школым укъаутIыпщмэ, сэ мыбы укъэсшэнци ущызгъэIэнщ.

– Дапщэщ, Дин, уэ уныщехыжынур?

– Хъэжмусэ къызэрыдэкIыжу. АпщIондэху уэри къэбухынщи...

ЩIэх фыкъаутIыпщыну?

– Мазэщ диIэжыр.

– Уэ фIыуэ уеджа? ЛIы хуэдэу къыумыухмэ... Хуэмыухэм мыбы щашIэн щыIэкъым. ЗэхэпщIыкIа?

– Сыт сэ пщэдей егъэджакIуэм жесIэнур? МахуитIкIэ...

– Ди адэр сымаджэу сыкIуат... Хъэуэ, ар хъунукъым. ПцIы умыупс. Дыгъэшыншэти, ди бжэн лъхуар...

– Гъэш... Бжэнышэ щхъэкIэ махуитIкIэ...

– А-а, хъэ зэрахуэм хуэдэ, бжэнышэм и лажьэр сыт? Бжэнышэ шынакъ фиIэмэ, Мэржан фэрэ... Пэжщ, жэмыр бгъэуэ шымытамэ нэхъыфIт, ауэ... Бжэнышэми шху фыщигъэщIэнкъым, шей къарэ фригъэфэнкъым. Ар Iей? Хъарзынэщ... Дзухэ я къуэра иджыри фезыгъаджэр?.. НтIэ, Хъэмид щIалэ делэкъым – къыгурыIуэнщ. МахуитIым пщхъэдэхэхэм ялъэщIыхъэж. Быдэу егугъу. Мэржан умыгъэкIий. ЖыIэщIэу щыт. Аращ-тIэ. КIуэ. Догуэт зэ, къэувыIэт. Зэран къыпхуэмыхъун щхъэкIэ, мис мыбдей кIэрыщIэ, – жеIэри хъуржыныр щIалэм и гъуэншэдж тхъэIум дрегъэубыдэ. – ЗумыгъэмэжалIэ. Бжэнри тIэкIу хэгъапхъуэ. Ауэ кIапсэр уи Iэпщэм иумых. ЧыщIыр и гъусэу бжэныр пIэщIэкIынщи... КIуэ, дыгъэр гуащIэ мыхъу щIыкIэ мэзым ущIыхъэн хуэдэу. АдэкIэ ущыщIэкIыжкIэ ар кIащхъэ хъужауэ урихъэлIэжынущ. Аращ-тIэ. Гъуэгу махуэ! – щыжиIэкIэ, Музэрин бжэныр и Iэдэжу йожьэ. Мурадин абы кIэлъоплъ. ИтIанэ лъэщIохъэри, а зэрыкIуэм хуэдэурэ и къуэм жреIэ:

– ЧыщIыр тIэкIу щIэгъэф. Iейуэ ешмэ, IэплIэкIэ пхыурэ... Хъункъэ? Гу ныплъэщIыхъэмэ, елъэIу. Мурадин срикъуэщ, жыпIэмэ, урагъэтIысхъэнщ, – Мурадин и къуэм ба хуешIыж, и щхъэм Iэ делъэри ирегъэжъэж. Мэл тегъэкIыгъуэр къэблэгъащи, езыри пIащIэу бгым йохыж.

Бжэнымрэ чыщIымрэ зи Iэпэгъуу ехыж щIалэ цIыкIум зиплъыхъэмэ – дунейшхуэр нэщIыбзэщ. Уеблэмэ, дыгъэри къэушакъым. Е, къэушами, мыбы къэсакъым. Мес, вагъуэхэр зэры-

ткIухьыжа уафэри лъашIэншэщ. Гъуэгур зэ уэхым илгэдэм, зэ зилэтыжурэ макIуэри, ар псы кьиуа уардэу ех хуэдэщ. Мес, иджы бгышхуэ гуэрым дэкIауэ адэкIэ «зрегъэцэтэхьжри», иныжь абрагъуэм щIэпха бгырыпх бгъуфIэшхуэ хуэдэщ. «Сэри мы гъуэгум хуэдиз бгырыпх къызэкIуэкI къудейуэ сылIышхуами!..» – Музэрин и гур ину хъуэпсауэ бжэнымрэ чыцIымрэ щеплкъIэ, ахэр жыгъей дыдэу къыщохъу. Дауи!.. Музэринщ иджыпсту мы Шыгъэпщышхуэми мо къурш псоми я тепщэр. Абы уардэу, и щхьэр гъэкIауэ зеплтыхь. Зыри шыIэкъым, езым фIэкIа. Ар лъагапIэм тетщ, лIышхуэ хъуащ. Мес, иджыпсту мэзыжьхэм ящхьэпропльтри, адэ жыжьэу шхыIэн кIапэм кышIэпщ дыгъэр елъагъу. Музэрин абы и щхьэжщ! «КъэпщIа си лIыгъэр, зэхэпха си макъыр?! Укъысхудэшлэейуэ уи шыгу сит! КъакIуэ, дыгъэ! Уэращ псом япэ кыиспежьар. Гъусэ пэж схуэхъунури уэращ. Ей, мы бжэнхэр мыхъуами... Уи гъусэу сэри уэгум ситынут... Догуэт зэ, абы и нэр сыту плъыжь хуэдэ. А-а, и жеин ирикъуа хъункъым. Сэри си жеин ирикъуакъым. Ауэ умыгузавэ, дыгъэ! Мыдэ зэ дынэсыжмэ...» – нэсыжмэ абы кыпэщылтым гупсысэ лъагэу зызыIэтар кърагъэлъэхъшэхьж. «Хьы, лIо сынэсыжмэ?.. Мэржан, бжэн, чыцI, мэз, пхъэ... Апхуэдээрэ еджэным сыкъыкIэрыхунщи, псоми сыхэкIыжащ. Егугъуу еджэ, жи Дин. Дауэ апхуэдэу узэреджэнур? Ей, дыгъэ, уэрэ сэрэ гъусэ дызэхуэхъунукъым иджыпстукIэ. Уэ ущхьэхуитщи, лъагэу зоIэт. Сэ, мис, бжэнышэ щхьэкIэ бжэным сыкIэрапхэжащ. Еджэным сыкъыкIэроху... Мэржан Хьэмид и деж мыкIуамэ... КIуагъэнщ. ИIэ, бжэн цIыкIухэ, дывгъэпIащIэ, сэ псынщIэу сынэсыжу седжэжын хуейш», – Iэщхэм шабэу ятоIэбэ. Бжэнри, Музэрин и гуращэхэр кыгурылуа хуэдэ, зээмызэ къэувыIээрэ, и быным кызызрыхуеплгэкIым нэхъ дагъуэ имыIэу, къокIуэж. ЧыцI цIыкIури, лъэбакъуэкIэ ялъэщIэмышхэ щыхъукIэ, щIопхъуэри и анэм бгъуроувэж. Иныкъуэм гъуэгубгъу джабэхэм дэпкIей-къепкIыхьыжурэ мэджэгу. «Сыту угъурлы мы псэущхьэ цIыкIухэр. Дыгъуасэррей бжьо цIыкIум ещхьхэщ...» – нэщхьыфIэщ, арзыщ Музэрин.

Апхуэдээрэ щIалэ цIыкIур мэзым кышIыхьэжри зыбжани къыкIуащ. Псори хъарзынэт. Ауэ чыцIыр тIэкIу къуейщIей хъуат: гъуэгум текIырти, жыгхэм, удзхэм епэму къэувыIэрт. Ар къэувыIа нэужь, бжэнми лъэбакъуэ пхуимычу зрегъанэ. «УмэжэлIауэ ара, пIытIэ цIыкIу? Мыдэ анэ быдзышэкIэ узгъэтхьэжынкъэ сэ», – жиIэу бжэн шхуэлым щIэпха къэп цIыкIур кышIэхри чыцIыр и анэм хуит хуещI. «Куэдщ ар зэкIэ. А уи анэшэм сэри сыщогугъ. Мэржани кыпоплтэ, уэри иджыри...» – чыцIым епсалтээрэ бжэн шхуэлыр щIепхэж. АрщхьэкIэ чыцIыр щIэх-щIэхьурэ техъулеикI, къыкIэрыху зэпытщ. «КъыпщыщIауэ сыщIэбгъэбампIэр сыту пIэрэ, щIалэ?» – шхыдээрэ къегъазэри чыцIыр зыщIегъуж. Йо-жьэжхэр, ауэ, куэд ямыкIуу, чыцIыр я ужь къонэ...

Къээуат куэд ярищIыпIащ Музэрин бжэн зэщIэсым. Абы и Iэпщэри IэгүфитIри кIапсэлэрыгъум зэпихащи, Iэпхъуамбэхэр, цыпхыдзэм хуэдэу пIий мыхъумэ, къыхуэгъэшыжыркъым. Езыри ешащ, зэхэукIащи, чыцIыр и пщэдыкъым худэхъеижыркъым... «Дунейм сыт сщIэнур иджы? СыкъышIэнакъэ мы мэз дэгужкъым?

Дыгъужьым сашхынукъэ сэ? Уа-а, ТIасэ мыгъуэ...» – кыщещудри макъкIэ ину магъ. Ауэ гъыи пэт – ихъуреягъкIэ дунеижьыр джы-дэхэмыхъэ мээщи, къуалэбзум фIэкIа, зыми зэхихынукъым. ЩIалэ цIыкIум и нэпсхэр илгъэщIыжауэ щIэлплъ пэтми, дыгъэр здынэсар кыыхуэщIэркъым. Дыгъуасэ шум щрихъэлIам деж иджыри зыгуэр кыщыыхуэзэн и гугъуэ абы хуопIащIэ.

Бжьо цIыкIур щилгъэгъуа щIыпIэм нэса щхъэкIэ, абы цIыхупсэ зыIут щыIэтэкъым. КъэсынIакIэ гугъуэ, дыгъуасэ зи щыгу иса жыгым и лгъабжъэм щетIысэхаш ар. Ауэ хъэлгъуэ зэхэундэрэбжъа щIалэ цIыкIум жейр кытешуати, IурихынкIэ шынари къэтэдджы-жащ. «ТIэкIу сышхэмэ, къару нэхъ згъуэтынщи, еслгъэфэжъэнщ мыхэр», – жиIэри гъуэншэдг тхъэIум кIэрыщIа хъуржыныр къигъэхъэзыращ. Абы кылышырэ пхъэ шынакъ цIыкIурэ кърех. Къылышыр ауэ трелгъхъэри шынакъымкIэ бжэныр къишыну щIотIысхъэ. АрщхъэкIэ кIапсэ лэрыгъум зэпиха Iэпхъуамбэхэм бжэн быдзыр яхуэукъуэдийркъым. «Чыржын гъущэмрэ кхъуеймрэ псым срагъуэбыдынщи – лIэ итIанэ», – гъынанэу бжэн быдзыр къришэ-ха щхъэкIэ, ткIуэпс кыщIэкIакъым. Щымыхъужым, щIогъуаль-хъэри бжэным щIэфыну хуожъэ. Быдзым щIэфым, кылышым едзэкъэжурэ щылгъщ. Бжэнир Iэсэ дыдэщ, и кIэр егъэпIэжъажъэри щытщ. ЧыщIым ар щилгъагъукIэ, кыыбгъэдохъэри кыфIыщIэфыну хуожъэ. Сыт хуэдизрэ емыIунщIами, хуIукIакъым. «Уэ ущышхэм, зэран сыпхуэхъуа сэ? И, зо?» – ину лгъакъуэкIэ кыыкIуэцIопкIэри Iуедз. ЧыщIыр аргуэру йобгъэрыкIуэ. Ауэрэ зэрызекъуэ щыхъукIэ, бжэныр щIалэ цIыкIу щылгъым кыытопкIэри мэлгъей. Абы и ужькIэ, Музэрин сыт имыщIами, бжэным шэ къритакъым. «Уэли, узыр уиIэм-тIэ а уи чыщIыжъ цIыкIури зыщIэгъэфI!» – губжъауэ бжэн шхуэлыр щIепхэж. Кыыхуэнэжар кхъуей-чыржынырти, тэмакъыр иритхъунщIэхыу ирекъух. Шхэн еухри: «Ы-ы, сэ сщIэртэкъэ псым сызэриубыдынур», – шхын гъущэр и бгъэм фIэнауэ, псыи хуэлIэу къотэдджыж. Ауэ и лгъэнкIапIэр нэхъ кыщIэуващи, шэ къэзымыта бжэным хузэгуэпу ирелгъэфажъэри йожъэж.

ЗыкъомыфI къыкIуа нэужь, аузышхуэ лгъащIэм щыхъуэщIэ псы макъыр зэхехри, и гурыIупсыр къожэ, ауэ псыIум кыщещежъуэ зыкъыдэзыупсея мывэ блыным уехын дэнэ къэна, уеплгъыхамэ, уи нэр щоункIыфIыкIри, ущыхуамэ, уи хъэдэр ямыгъуэтыжыну шынагъуэщ. Музэрин бжъэпэм щхъэщымыхъащэу щыхупIэм ехъуэ-псэхаш. «И-и, зы крушкIэ закъуэ мыгъуэ...» Бгым ирадзыхыну зыгуэр къеIунщIа хуэдэ, Музэрин къоштэри мэджалэ. ЧыщIыр IэщIолгъэтри мэлгъей... «Уа-ай...» – жиIэу щылгъу Музэрин абы зыкIэлгъидза щхъэкIэ, бжъэпэр шынагъуэу нэщIт. Бжэным дунейр икъутэу зеукIыж, и лгъэр фIэгъэнауэ бжъэпэмкIэ мэпIастхъэ. Музэрини зечэтхъэж, бжэныр бгым елгъуэ езыри здихынкIэ шынагъуэщ. Къарууэ бгъэдэлъ псомкIи жыг лгъабжъэ гуэрым зыкIэреукIэри, и псэр а жыг къуэпсым кыыхитхъыну къэныкъуэкъу хуэдэщ. Куэдрэ зэпекъуаш Музэринрэ бжэнымрэ. Музэрин и псэм тегужъеикIащи, IэбжъанипщIри гъащIэм фIигъэнауэ зиыгъщ, бжэныр и псэм хуеижкъыми, быныр IэщIэзыха ажалым зритыну къарууэ иIэмкIэ абы хущIокъу. Иджы цIыхумрэ Iэщымрэ я кум хъэдрыхэ лгъэмыжу

дэлгыр бжэн бжякьуэмрэ щIалэ цIыкIумрэ зэзыпх кIапсэ лэрыгьурт. Музэрин ажалыр апхуэдизкIэ кьебгьэрыкIуати, хьэдрыхэ льямыжыр зэпыгуду, бжэныр щыхуми идэрт... Езыр кьеламаэ... Ауэ кIапсэр, ерыщ екIуа нэхъей, зэпычыныр щыгьэтауэ, ажалыр нэхъри кьегьэлэгьуэ. ЩIалэм и Iэхэр кьызэригьэтIасхьэу, ажалым ипхьуэтэну хьэзырщ. Ажалыр йокьу щыхупIэм. Мыдрейри, и Iэбжбанэхэр фIэмащIэу, дзэпкькIи мывэ льягум йопхьуэ, IэпкьлэпкькIи тодие. ИтIани ажалым зитыркьым. Аузыр кьигьэпсалъэу, бжэныр мэлуйей, щыхупIэм хуопабгьэ... Сыт Iэмал? ЩIалэ цIыкIум хьэдрыхэ льямыжыр дзапэкIэ зэпишхыкIын и гугьэу йопхьуэ. Ауэ псэмрэ ажалымрэ кьарукIэ зэпекьуурэ яшэщIа кIапсэ лэрыгьур гьушIым хуэдэщи, дзэр езэгьыркьым... «Сыздэпхьынкьым... сыбукIынкьым... Уэ уи быныр уимыIэжмэ, сэри си анэр сиIэжкьым... сыздумыхь, сыздумыхь...» – кIэзызу зэщыджэу, псэуэ хэтымкIэ ажалым пэщIэтщ ар.

Апхуэдэу зытэлайрэ зэныкьуэкьуа нэужь, бжэныр джалъэу и льяэр щIоху. КIапсэр мэскьалкIэ кьолалэри, Музэрин бэуапIэ тIэкIу егьуэтыж. Ауэ зигьэхъеину дзыхь ищIыркьым. ТIури сабыру щыльщ. ЩIалэ цIыкIур, ажалым Iуплъяэм хуэдэу, бжэным щошынэ, бжэнир псэхэхым хуэдэу щIалэ цIыкIум кьоплъ. ИтIанэ Музэрин ибг ищIа кIапсэр хуэмурэ кьетIатэри жыг кьуэпс зытелъым ирешIэ. «Ялыхь, уи шыкурщ, – кьышолъэтри бжэным бгьэдолъадэ. – УздэкIуэнур дэнэт, ныкьуэделэ? Абы укIэлъепкIамэ, ТIури дызэрыкIуэдар пщIэрэт? ПщIэрэт, зо? Сэ сфIэфIу езгьэукIа уи гугьэ а тхьэмыщкIэ цIыкIу мыгьуэр? Уэли, игьащIэ псокIэ езмыгьэукIынт. Уэ уделэщи, уэри сэри дыбгьэунэхьу пэтащ, – гьынанэурэ бжэнышхьэр еубыдри, и напэм кIэрекьузэ. – Сэ сымышIэ уи гугьэ анэ, бын жыхуаIэр? Уэли, сощIэм-тIэ... ИгьащIэ мыгьуэкIэ зы бжэнышэ сымышхмэ нэхьыфIти... НакIуэ, тIасэ, нэкIуэж иджы. Зыри хуэпщIэжыфыну мыгьуэкьым абы. Iю, укьызопльри, уи фIэщ сыхьуркьэ? И, зо? ТIасэ мыгьуэр згьэпцIаи, ар сщIамэ, бжэнышэ жыхуаIэр зэзгьэлъягьутэм... Дауи, уи шэр зышхыжын хуеяр уи бын цIыкIурт. Ауэ... Тэджи дегьэжьэж иджы, армыхьумэ кIыфI кьыттэхьуэнщи...» – бжэн бжякьуэр еубыдри кьыщелъэф. Ауэ бжэныр кьызэрыгуу бжьэпэмкIэ йокьу. «Уэли, алейкIэ абыкIэ уемыплъэкI, зыбукIыжамэ, а бгым ущызмыгьэхуну», – жиIэу мыдэкIэ кьреIуэнтIэкI. Бжэным и нэшхуитIыр кьонэщхъеикI. Музэрин абы и тхьэкIумэмрэ и бжякьуэмрэ еубыдри мыдэкIэ кьыIуелъэф. Ауэ, жыгым кьыкIэритIэтыкIын дзыхь имыщIу, и льянкIэпситIыр кьрихри зэпищIауэ бжэным щэлъахъэныкьуэ ирелъхьэ. «УлIыфIщ, мис иджы сеплъяфажьэу а бгым уепкIэмэ», – жиIэу бжэныр бжьэпэм льяэбакьуэ зытIощIырыпщI хьункIэ пыIуелъэф. Музэрин ешауэ, ищIэнури имыщIэу тIысарэ гупсысэу здэщысым, бжы, гурыгь зэрышх макь зэхех. И нэр кьыхуу кьышолъэтри мэдалуэ, итIанэ щIым зыхелубэри зэпходэлукI, мэзым щIоплъ. Абдей зы выгу кьос.

– У-уогьу. Мыр Iю, щIалэ, мыбдей шхьэ ущыс? – лIыр кьольэри кьыбгьэдохьэ.

– Бжэныр схуэкIуэжыркьым.

– А сыхьэт махуэм хуэзэн цIыкIу, льяхьэ илгьауэ бжэныр дауэ

зэрыкIуэжынуур? Къых псынщIэу!

- Ар къипхмэ, бгым зыщидзыжынуурэ...
- ЛIо, фызыфIэнэу зызэхуэвгъэгусауэ ара?
- И чыщIыр бгым щыхури иукIащи, езыри епкIэнуш.
- НтIэ, абы щыгъуэ тэмэму пщIащ. Дауэ, тхъэмышкIэ, чыщIыр зэриукIар?

Музэрин Iуэхур къызэрекIуэкIар къиIуэтэжыхукIэ, лIым бжэ-ныр ипхри выгум ирилъхъащ.

– Уэлэхъэ, уи насып нэхъыбэ ухъу, тIасэ, уи насыпышхуэу укъе-лам. И быным щхъэщыгужьейкIа бжэным уздихъу бгым епкIэн жыхуэпIэр хъэуи илъагъунтэкъым. КъитIысхъэ мыдэ. Тхъэр зи ужь иувэнхэ, уэ бжэн зэщIэс къуату мэзыжъым ущIаутIыпщхъэ хъун-тIэ? Удэнэ къуажэ? Хэтхэ уарей?

- Мурадин срикъуэщ.
- Хэт Мурадин?
- Борэнхэ.

– Борэным ихъашэрэт, жысIэнуши, сфIэгуэныхъщ. Апхуэдэ емыкIу зыпыльг пщIэ хъун? Хъэм уишхамэ, бжэнышэ мыгъуэри яш-хри, я напэри текIатэкъэ уи адэ-анэм.

– Анэ сиIэжкъым сэ...

– А-а, гурыIуэгъуэщ иджы. Еу-уей, хъарып. УмэжэлIа, тIасэ? ТIэкIу ушхэн?

– Хъэуэ. Ауэ псы сыхуолIэ.

– Мэ, ПытIэ, псыи ефи... е шху нэхъ къэпщтэн? Мэ, псыи ефэ, мы шхури чыржынри шхы.

– Сэ чыржын сиIэщ.

– Уэ чыржын уиIэр укIуэжа нэужь... Мэ, шхэ быдэу, – жеIэри лIыр гублащхъэм дотIысхъэж. Музэрин игу зэщыуэщащи, псылъэм ит шхум хуэмурэ еIуб мыхъумэ, чыржын хуэшхыркъым. Ауэрэ зэзэ-мызэ тIэкIу едзакъэм, шхум телубыхыжурэ къыздехым, ар лIым и щIыбым тешIащ.

– Моуэ зегъэщI, тIасэ, – жеIэри, Музэрин мэкъу шабэмкIэ тре-гъэсабырэ. Чыржын иритаурэ шхумрэ хъуржыным дахэу хуриль-хъэри, и щхъэр ипхэжащ. «Гъуэш», – жиIэмэ, щIалэ цIыкIур къэу-шын фIэщIу, къуажэм къыдыхъэжыху лIым и макъ зригъэIэтакъым. Музэрини апщIондэху къэушакъым.

ЧыщIым щхъэкIэ зэхиха псалъэ гуауэхэр щыгъупщэжри зегъэжакIэт Музэрин. АрщхъэкIэ иджыри псэупIэ къезымыт щыIэт: бжэныр былымым хэмызагъэу яфIыхэжырти, ШыгъэпщкIэ иунэтIырт. Iэхъуэми а бэлыхъыр хуэхыжыртэкъыми, бжэныр яIихын имыдэж хъуащ. Абы къыхэкIкIэ, Музэрин махуэхэр фIэкIуэдырт. Гъэ еджэгъуэри иухырти, щIалэ цIыкIум гузэвэгъуэр телът. Ауэ чыщI иукIар къыдилъэфыжурэ, Мэржан гъумэтIымэрт, кIий-гуоурти, Музэрин сыт ищIэнт – школым мыкIуэу къанэрт.

Апхуэдэу махуэкIэ бжэным щIыгъумэ, пщыхъэщхъэкIэ и ныбжьэгъу цIыкIухэм я деж кIуэрэ нобэ яджари, дерс къратари зригъащIэурэ, тхъэмахуэ дэкIащ. Пэжщ, бжэнми тIэкIу зишыIэжри, тепыIэгъуэ игъуэтат. Ауэ иджыпстукIэ гъэш ткIуэпс къаритыр-тэкъым. Гъэшыр къиутIыпщыжын и гугъэу, Мэржан бжэн быдзым

щIэпIыртIыхьа щхьэкIэ, – зыри кыкIакъым.

– Уи адэм хуэлүэхуауэ, зы унафэ тешIыхьын хуейщ. Мыдрей уэгъу дызыхьым ищIыIужкIэ, бжэн уэгъукIи тщIэн шыIэкъым, – жиIэу Мэржан щIалэ цIыкIум тешхыхь зэпытт. АрщхьэкIэ Мурадин и деж яIуэхун ямыгъуэтурэ, махуитI-щы дэкIащ.

– Еуэ-тIэ, Мурадин и къуэ, зыкыкIэрумыгъэху школым. Хэ-зэгъа хуэдэщ фи бжэныжьри. Мыдэ а бжыакъуэм илгъ кIапсэр и плIэ лгъакъуэм итщIэнщи, дэнэ кIуэн – хэтынщ. Уэри уи Iуэху и ужь ихьэж, тIасэ, – Iэхъуэм шыжиIэм, Музэрин кыдыхьэжри, школым кIуащ. Пщыхьэщхьэ хъуауэ былымыр кыщехыжым, Iэхъуэр кыыIухьащ.

– Уэлэхьэ, Мэржан, фи бжэныр хэжри ежьэжам. Ауэ, тхьэм щхьэкIэ, щIалэ цIыкIум фемышхыдэ. Абы зы лажьэ иIэкъым. Сэ къэзгъэкIуэжат. Бжэныр кыкыуэкIыжрэ – фIыщ, армыркъэ – бжыхьэм сэ кыфхуэспшыныжынщ, – жиIэри IукIыжащ.

Шэч хэлъкъым ар Мэржан и жагъуэ зэрыхъуам: бжэнышэм бжэни чыщIри текIуэдат. А гъэхэм зы бжэнрэ чыщIрэ уфIэкIуэдын жыхуэпIэр хэщIыныгъэ цIыкIутэкъым езыр. Ауэ, пэжщ, Мэржан щIалэ цIыкIум егуэуакъым.

– Шыгъэпщ дэмыкIыжауэ пIэрэ бжэныр? КIуарэ плгъамэ хъунт, Исмел, – жиIэу а пщыхьэщхьэм къэкIуэжа и мылгъукъуэ нэхъыжым щечэнджэщым:

– Хъунщ. Дыплгъэнщ. Пщэдей тхьэмахуэщ. Уэри школым ущымыкIуэнукIэ, дыдэкIынщ, Музэрин. Бжэныр кIуэжа – къэт-шэжынщ. ЩымыIэрэ – зы бэзэрыпхъэгу къетшэхынщи, дыкъехыжынщ, – жи Исмел.

А щIыкIэм тету, зэшитIыр нэхушым дэкIащ. Ауэ Шыгъэпщ нэсакъым – чыщIыр зэхуэха бжэпэм деж телгът бжэнышхьэ зэхэ-чэтхьам тхы къупщхьэ зэфIэIуари кыфIэту. ЩIалитIым зыри жамыIа щхьэкIэ, я бжэныр къацIыхужащ. Абдеж Исмел бжэн бжыакъуэм фIэлгъ кIапсэр щымэхъашэурэ кыIэтри, тхымрэ щхьэм-рэ зэкIэрыблаблэу иридзыхащ чыщIыр зыщыхуа бгым.

ЗэшитIым, Шыгъэпщ щIыдэкIын шыIэжтэкъыми, бэзэрыпхъэгуфI кызэщIакъузэри кърагъэзыхыжащ.

– Абы лгъандэрэ илгъэс пщыкIуий нэблэгъащ. Ауэ нобэр кыыздэ-сым ди унагъуэ бжэнышэ щызэблахакакъым, – жиIэу мы хыбарыр кысхуэзыIуэтэжа Борэн Музэрин сэлам кызыхыжщ, и машинэр зэщIигъэплгъэжри и гъуэгу техьэжащ.

Шыгумашлэм жалэр машлэш, Шыгумашлэм жалэр пэжш

Дэтхэнэ зы цыху псэ къабзэри, псэ хьэллэри гумашлэш. Апхуэдиэклэ гумашлэши, и ныбжьэгъу лушамэ, и лэр зэрикъузыр флэмашлэу, лэпли хуешл; зигу хэшл сабий ильэгъуамэ, йодэхашлэ; шхьэльашлэ гуэрым хьэлтэ илыгъмэ, дигьэлэпхьуэнэу кыилех; лъахэ губгъуэм и закъуэу итмэ, шы лэмышлэ къештэри, гьашлэм и лэфлыр зыхишлэу, йопэм; абы жьыбгъэм иригьэшлэ удз гьэгьар къегъэувыж, жыг къудамэ гуэшлыклар гуепхэж; пхэнжу бакъуэу, зы хьэпшхуш теувэнукъым ар, лъэклыу; мээ клякли, ишлэу, хигьэштынукъым зы хьэклэкхьуэклэ... Пэжш, гумашлагьэмрэ гумахагьэмрэ зэгъунэгъуш. Ауэ а тлур зыкъым. Гумахагьэр – къарууншагьэм, хуэмышугьэм, лыгьэншагьэм нэхь ехьэллэш. Гумашлагьэр аракъым. Ар къыпкъарокл цыхугьэ иным, лъагъуныгьэ гуашлэм, ныбжьэгъугьэ нэсым... Гумашлагьэрш, шэч хэмылбу, зыгьэдахэр цыхур, гьашлэр. Араш поэзиэ къэзыгьэшлыр...

Апхуэдэ гупсысэхэрш япэу си гум къэklar Къэжэр Пётр и лэдакъэшлэкхэм ятеухуауэ псалтэ зытлуш жыслэну мурад шысшам. Абы и шхьэусыгъуэри гурылуэгъуэш: Пётр нэхьрэ нэхь цыху псэ къабзэ, псэ хьэллэ – нэхь гумашлэ лэшагьэклэ зэныбжьэгъухэм къытхэгъу сшлэркъым. Езым ешхьыркъабзэш и пшыналъэри. Гумашлагьэм кыилхуж гуапагьэшхуэм и нэхурэ и хуабэклэ мыгьэншлэуэ абы зы усыгьи илэкъым. Зи гумрэ зи псэмрэ хуиту зэлуха, фэрышлагь лъэпкъ зыхэмылбу, гухэлтэклэ дунейр

зтезылыгъэну, гъашлэр езыгъэфлэклэуэну зи мурад цыхуфлым и псалъэщ абы и поэтиер. Араш ар гъэмахуэ махуэ уэфлым е жэш мазэгъуэм я уафэу шлэбзыгъэри.

*Шыгумашлэм жагэр машлэш,
Шыгумашлэм жагэр пэжш, –*

щетх Къэжэрым и усэхэм яшыщ зым. А псалъэхэр умычэнджашцэу эпиграф хуэпшл хьунуш усаклуэм и творчествэ псом. Абыхэм лупшл кьалуатэ Пётр и тхэклэм хэлъ хьэл нэхьыщхьэр, зыпэрыгт лэнатлэм зэрыхушытыр, зытет гъуэгу шхьэхуэр зыхуэдэр. Илтэс тхушлым шлигъуауэ лъэпкь лите-ратурэм хьэлэлэу хэлэжыхь, зыми емышхь зи лирикэ шабэ, шыпкьэ ди поэтием кышызыгъэшлыну зыхуэфлэкла Къэжэрыр зэи плэшлактым куэд жилэну – куэд итхыну, куэд кыдигъэклыну (абы и тхылыу адыгэбзэклэ дунейм кытехьар зыбгъупшлш), ар икли теклактым и мурад быдэм – пэжыр жылэным. И нэклэ илтэгъуа, и псэклэ игъэва, кууэ зыхишлэ, къэзыгъэгумэшлэ луэхугъуэм флэкла кьалэм кыхуэзымыштгэ усаклуэм и псалъэр икли машлэнуш икли гуашлэнуш. Машлэнуш, жилэнум хэптыхь зэпытши, «акьыл гъуцэклэ» зэригъэпэш мыхьуу, еллаллэу гушлэклэ сатыр къэс къегъэшри. Гуашлэнуш, зи гугъу ишпыр пшлым хуэхейши, цыхур зэрыхуэ шытыклэ зэмышхь лэджэм къагъэшл гупсысэши... А тхэклэр, дауи, жыжьэуи гьунэгъууи бгъэдыхьэрктым шхьэхрэ ешрэ ямышлэу, гугъуи демыхьыщцэу «усэ жыгъыру» бжыгъэншэхэр зэлузыщцэу шысхэм я «хьэтлым». Лэмал имылэу «зэманыр зыхуейуэ» езы зытхэхэм кьалтыгэ а «лэдакьэшлэклэхэм» усаклуэм и зы «лтынтхуи» кышыплэжъажьэрктым, зэшлэуцлэуэ, зэшлэуцлэуэ сатырхэр, джафэщ мылым хуэдэу тхыгъэхэр, апхуэдэбзэуи шьылэщ. Зи гугъу тшы авторхэм я псэр «ягъэпшкылу», шлагъэпшкылу кыпхуэмышлэу, я гъашлэр машлэ-куэдми къатлэшлын мэшынэ, шлэшынэр кыбгурымылуэу. Е ямышлэрэ ямыгъэпшкылу ягъэлъэгъуэн, мышынэу къатлэшлын, е я къэбжэклэ дыгъэлпыр махуэм и уэджынэ кыпфлагъэшлы усаклуэ шыхьыр макьклэ къахьыну яужь итхэ? Сытми, шылэщ, ди жагъуэ зэрыхьунши, апхуэдэ «хьэтл». Ауэ поэтиер зэи «щетлысэхьынукуктым» икли «тезэгъэнкуктым» усэ-мыл джафэ цланлъэм. Поэтием и абгъуэр цыхугурш, и дамэр цыхупсэрш. Ар зэрыпсалъэри цыхубзэш. Зи гъашлэмрэ зи псэуклэмрэ бэм ейм кыгуэзымых, плъаплэ-гугъаплэ дахэхэр зилэ, зыгъэгуфлэу, хэзыгъаплэу, зыгъэплейтейуэ шылэ псомкли нэгъуэшлым дэгъуэшэну зи нэ кыкык, апхуэдэ зэфлэкли тхэфын насыпым жумарту кызырита цыхум и бзэш. Нэгъуэшлы жыплэмэ, усаклуэм и бзэш. Апхуэдэбзэш Къэжэр Пётр тхыль-еджэм зэрызыхуигъазэр. Ар цыхум и гушлэр тыншу къэзыублэрэклиф, и гурыгъу-гурышлэхэр лэзэу сэтэй къэзышлыф лирикэ нэсым и бзэши – псэм йохуэбылэ, гум дохьэ.

Икьуклэ лэдэбщ, зэплэзэрыгтш, гуапэу, шабэу кьопсалъэ нобэрей цыхуш Къэжэрым и усыгъэхэм къахэтэджыкык лиричэскэ лыхьужьыр. Ауэ абы кыкыркытым а цыхум сыткли игу зэгъауэ, зыри флэмыгъэшлэгъуэну, зыми имыгъэплейтейуэ. Хьэуэ. Ар лъэрызехьэщ, бэшэчщ, гуауи гүзэв-гъуи пхыклаши лушш, лъэпкытым и блэклар флыуэ зышлэ, и кьэклэуэнум псэклэ шлэбэн цыху ерышш. Ар итхьэкъуауэ, абы кыхэклэкли тегужьейклауэ мэлпсэу дунейм и дахагъэм, и лэфлыгъэм, цыхухэм яку дэлъ зэхушытыклэ еклум, гуапагъэм, къабзагъэм, ныбжьэгъугъэм, лъагъуныгъэм. Икли абы-хэм «бэдзэ къатригъэтлысхьэнкуктым». Ар хуейш зыри гъашлэм шышымы-

уэну, сыт шхьэкIэ жыпIэмэ, «шылгьэр мэгумэшIыр, шылгьэм и гур хошIыр, пхэнжу цыху и шыгум шыбэкьюам». Дунейр хьюэпсэгьюэу зыгьэшIэрэшIэ гьатхэм езыри кыгьэгумэшIауэ, фIым и мызакьюэу ери зи IэрыкI цыху зэршышIэм иригузавэу, усакIуэм и лыхьюжьюр мэлъялуэ: «гьашIэу гьатхэр шIэгумашIэм гьашIэкIэ фышысхь». Абы шIэгүзэвэн шхьэусыгьюэу иIэш – блэкIа зауэ дьджым и сурэтыр ноби IупшIу и нэгум шIэтш:

*Исыжырт,
Гулэжу,
Шы анэр,
Шхьэмыжхэр.
КьюэкIийхэм,
Кьюэшийуэ,
Шыльгальэрт
Льэмыжхэр...*

*Техуауэ
И «шахэм»
Унэшхуэр ишахэрт:
Сын закьюэу
Уэнжакьюрт
Кьинэжыр зы льяпсэм.
Ар зауэрт зи гуауэр,
Ар зауэрт зи льябзэр!*

Апхуэдэм кытригьазэ хьунукьым. Кытригьазэ хьунукьым тхьюэб-зашхьюэмэмрэ Iугьюэмэмрэ итхьэлэ сабиигьюэм, фызабэ гьашIэ хьэза-бым, нэпсымрэ льяпсымрэ яхуэмыгьэункIыфIу дунейр мафIэм шисыж зэман шынагьюэм... Араш Кьэжэрым и лыхьюжьюм, и макьым зригьэлэту, шьыжилэр:

*Фоч гьюазэм
ИшIэркьым
Кьипхьюатэр.
Фочышэм
ИшIыркьым
ХэпIыхь.
И текIуэныгьэ шIыхьыр
Пхьюантэм
Ешанэ зауэм
Дрефыхь.*

Зи гьашIэмрэ зи тхыгьэмрэ зэгуэхыпIэ ямыIэ, куэд зылгьэгуа, куэд зыгьэва усакIуэр нобэ плейтейуэ дунейм нэ жанкIэ шызопIгьэ, сакьюу льяхьэнэм и гу кьеуэкIэм шIодэлү. Шыгу насыпым, хуитыныгьэм, захуагьэм псэкIэ и пIьыр цыху хьэлэлым и псалгьэш мыхэр:

*Сыхуейкьым уафэ Iэджэ.
Зы силэши – срокью.*

*Псы хуэлэу шылъэр къачэм,
Абы сэ жьы срохъу.
Мыгъагъэмэ балийхэр,
Си пльыфэр сфлюшл сфлэклуэд.
Мы шым шогугъ балигъхэр,
Шыгугъ сабийри куэдш.*

Мыпхуэдэ усэ Іэчлъэчхэм деж псом хуэмыдэу налуэ шохъу ахэр зи Іэдакъэшлэклым и гупсысэ шлэгъэшхуам и гуашлэр зэрыиныр, зэрыгъу-напкъэншэр.

Іуэхугъуэшхуэ, Іуэхугъуэ цыклу Іэджэ къышызэшлэубыдаш Къэжэр Пётр и лирикэм. «Іуэхугъуэ цыклу» жыслэ шхьэклэ, усаклуэм и дежклэ зы теми шылэккым мыхьэнэшхуэ имылэу. Нэхъ лъаплэ дыдэу псоми къэт-лъытэ хэкум, адэ-анэм, ныбжьэгъугъэм, лъагуныгъэм, нэгъуэшлэхэми хуэдэ къабзэу, гурышлэ нэхумрэ акъыл куумрэ къагъэшлэ усэ купшлэфлэ шлэшыгъуэхэр абы треухуэф нэрымылъагъу е зэ еплъыгъуэклэ къызэрыгуэкл дэтхэнэ зы гъашлэ налъэми. Апхуэдэ Іэзагъ Къэжэрым кърет и талантым, и усаклуэ нэс гулъытэ жаным. «Гулъытэр – ар мыкьу-лыкьу фашэ, адэжь шлэину ар къоклуэкыр! Цыхушыжу цыхур цыху хуэфашэм, и Іэр гулъытэм къыпоклуэкыр», – желэ Пётр. ИкӀи абы къе-лъытэ гулъытэм хуэмыныкьуэ шымылэу: гулъытэ хуейш «гъатхэм накъы-гъуэ къэгъагъэр», «сабий гъэфлэнуи къалъытэр», «лъэдакъэ махуэ къыши-науэ лэгъунэм лъапэ махуэ зыхьыр», «дэ зи жьэ уаз дышлэт нэхъыжьхэр», «пагагъ яхэлъыр шым техьэлъэу бгыжь шлэжеикӀхэри жэш шлаклуэм»... КӀэшлу жыплэмэ, гулъытэ хуэмей дунейм тетккым. Тетккым, гулъытэр «цыхугъэ нэсым и тэрмэшши». Апхуэдэу Іуэхум зэреплъырш усаклуэм и Іэр куэдым къышыпеклуэкыр.

Цыхугъэр, гуапагъэр, гумашлагъэр къобэкӀу, уи гулъытэр уяпэ иту, уи хабзэмрэ уи нэмысымрэ умыгъэклуэду, лъэпкэ тхьидэр уи напшлэ телъу, пшэдейр уигу ильрэ ІуэхуфӀ, Іуэху шхьэпэ блэжью, цыхур дахэм хуэб-гъаплъэу упсэуныр гугъуш икӀи насыпш. Араш Къэжэрым и гъашлэми и творчествэми я унэтӀплэр, и ехьулэныгъэхэм я хэкӀыплэр. А хьэлхэм я лъабжьэр абы «гушэм къышишгаш», ауэ ахэр яузэшлаш, япсыхьаш ди зэманымрэ пэжыр ныпу илыгъуэ езым кыкӀлуа гъуэгуанэ мытыншымрэ.

*Сызышлар мызы махуэ гушкӀэшл сэ,
Мызы махуэ гушкӀэшли сэ сшлар.
Бгым я задэм сыдэкӀми сфлэкӀэшлг сэ,
Бгым я задэр иужыш къышысшлар, –*

желэ Къэжэрым и шлалэгъуэ кӀуам зыхуигъазэрэ нобэ зэрыт илъэс пшлей ныбжьым егупсысу. А «иужь кьишлэ бгы задэм» усаклуэр дэкӀын хуей хьунуш псэхукӀэ. ДэкӀын хуей хьунуш, гъашлэри поэзиери бгы задэ-ши. АтӀэ зэхьидрех дэри абы и пшыналъэ гуапэр, махуэу кыигъашлэмрэ лъэбакъуэшлэу ичымрэ задилэт зэпыту.

БИЦУ АнатоӀэ

ПАСЭРЕЙ

Ди хыбарыжыхэр –
 губзыгальэш,
 Гугэ лъэрыгым урагэт.
 Ди тхыдэжь жьэгу удэзыгьаплъэу,
 Ар –
 пасэрейм я саугэтш.
 Я губзыгьагээр пасэрейхэм
 Жытлэжу нобэм идохьэкл.
 А фыгьуэр фыгьуэклэ сысеймэ,
 Уэркли
 лъэныкьуэ езмышьэкл.
 Сыт шлесхьэклинури,
 кьызжылэт?!
 Фым фы и шапхэ ирехьуж.
 Зэклэ кьотлэс ар си зышыи, –
 Уэ пхульэкьинуми еплъыж.
 Уэри уашышш а тхыдэр зышым:
 Пльагьукьэ,
 нэхьышлэ кьыбдоплъей!
 Гупсыси –
 псалтэ...
 Iэгьу!
 Хэт зышлэр
 Зэгүэр ухьунум
 пасэрей!

* * *

Йоклур уэрэдыжыхэр ди Iэнэгум.
 Арыншауи хьуркьым
 Хьэгьуэллыгьуэр.
 Нэхьыжыкьфлэхэм фипльэркьэ
 Я нэгум,
 Хаш уэрэдыр
 Пашлэхэр кьылыгьуэу.
 Уэрэдыжыхэр –
 Лыгьэм и пшыналтэш.
 Псалтэ кьэс
 Сошэшыр сэ
 Сфлэигьуэу.
 Кьырадзыж ежбури –
 Уэрий Далэ
 Дэ кьытхоувэжыр
 И шлэшыгьуэу.
 Губгьуи
 Бгьуэшш

Шыльтэм кьыдэпсалтэу,
Къос Андемыркъан,
И пашлэр тыбжьэу.
Абы дежклэ
Лыгъэраши пшальэр,
Къофэ ди лэшыгыуэ батырыбжьэ...
Акьыл зилэр
Лыгъэклэ мыжакъуэ.
Лыраш
Лыгъэр
Лыгъэ зышыжыфыр.
Лыуэ пашлэ птетш –
Араш шыжалэр.
Тхыдэм сопль сэ,
Лъэр шызмычыжыфым.
Уэрэдыжхэ,
Фшлэжккъым зыдынэсыр
Фэ фпкьрытыр
Мафлэ гуашлэ лыгъэу!..
Лыгъэншагъэм –
И льэпагъмэ нэпсыр,
Уэрэд хъуну псалтэр
Дэшыгыуш лыгъэм!

ЖЬЭГУ МАФІЭ

«Умыгъэунклыфл,
Уи жьэгум дэльмэ
Мафлэ.
Уи псы шынакъ
Зыдэбгуэшын къэгъуэт», –
Ар си нэхъыжхэм
Къысхуашла унафэш.
Абы сэ зыкли
Зэи сыпимыклуэт.
Щреблэ шлым
А мафлэри лыгъэншэу.
Псыр
Псэхэльхъэж
Хурехъуи зилу гъушлам!
А жьэгум дэслам –
Лыгъэ хуоху
 лыгъэншэм,
И гъуэгу тохъэж
Уэсмычим шыгъуэшар.
А жьэгум и псэр
Анэ берычэтыгъэш.
И гуашлэу хэлыр –
Адэм и пшлэнтлэпсш.
Къысхуоблэ жьэгури –
Тыгъэ псом я тыгъэш:

Къамыгъэшар
 Абы и жьэгум дэсш.
 Къысфюшшыр нобэм
 Си адэр шыIэу пхъашэ,
 Дэп жьыуэр ежьэ
 Абы и зэфIэклI,
 Къыхэщу
 Бзийм и ныбжьым
 И Iэгу пхъашэр.
 Иджы хуабагъклэ
 Ар къызэбзэфIэклI...
 Къыдех а жьэгум
 Мэжаджэмэ хуабэ,
 Дяпэклэ сянэр
 Дэмысынми зэи.
 КъысфюшI
 Жьэгу бзэншэр
 Анэм хуэдэу гуапэ,
 КъысфюшI
 Гуапагъклэ
 ИшIэуэ сыт бзэи...
 Жьэгу пашхъэ нэху,
 Уэ уэльыташ цыху
 гъашIэр.

Цыху гуашIэри –
 Уи гъашIэм и кIыхъагъш:
 Гухэхъуэ дийэм,
 Укытхуоблэ гуашIэу,
 Гухэшым деж –
 Уэ нэпсыр уи пIэшхъагъш...
 Жьыуэ,
 Жьэгу пашхъэ,
 Жэши махуи къаблэ,
 Схъумэнш уи гуашIэ
 Сытетыху дунейм...
 КIуэт, шынэхъышIэ,
 Ди гъунэгъум къаплъэт, –
 Я Iугъуэ уркъым,
 ТшIэркъыми къытхуейм...

ГУЛЪЫТЭ

Гульытэр
 гушэм
 къышыдоштэ.
 Гульытэр гушIэм
 шыдогъэфI.
 Гульытэр
 си гум
 тельу
 тощу,

Гъэ кIуам
 кIэлъызогъэшI
 нэхъ гъэфI.

Гульытэрш
 Си кърэгъул бжыхъыр.
 Ар,
 чыну,
 сэ кыздоджэрэз.

Абы кыгъашIэрш
 Си гъэ бжыгъэр,
 Си гъашIэм хуэхъури арш
 джэлэс.

Гульытэр –
 Езыр
 насып пшалъэш.
 ЗэфIэкIыу иIэр
 Iэджем нос,
 Сызэрыпсалъэри
 И псалъэш, –
 Ар нэхъыжыгъэкIэ кыслъос.

Гульытэр –
 ГушIэ пшынэ Iэпэш.
 Гульытэр –
 ГушIэм и пэрмэнш.
 ГурышIэ къабзэм
 Ар и IэмпIэш,
 Шыхугъэ нэсым
 и тэрмэшш.

Хуейш ди гульытэ –
 Уэрми
 Сэрми –
 Гъатхэм
 накъыгъэуэ
 къэгъагъэр,

Сабий
 гъэфIэнуй
 къалъытэр
 И анэ дыдэми
 шигъагъым.

Лъэдакъэ махуэр кыщинауэ
 Лэгъунэм
 лъапэ махуэ
 зыхъыр

Дэ ди гульытэ шымышIамэш
 Дашыхуэхъунур шхъэузыхъ дэ.
 Хуейш ди гульытэ:
 Гъатхэ пшIанэу
 Бэв натIэу

губгъуэм шышхъэльэнур,
 Лшы ныбжь
 гупсэхуу
 зыгъэшIами

И напlэр шызэтрильхээнум...
Хуейш цыху гульытэ
Жейм хэт хьэблэр...
Жэщ гьуэгу техьари
чэнджэшакlуэ...

Пагагь яхэлъыр
щым техьэлъэу

Бгыжь
Шlэжеикlхэри жэщ шlакlуэм.

Мы шlыр,
Мо уафэр,

Зэмыижу,
Шогугь гульытэ

Махуэ кьэскlэ.

Дэ кьытшогугьыр
вагьуэ ижри –

Кьыхуедгьэлыну
зы дэп хьуаскlэ.

Шьхупlэм
шхьэшылъ
мывэ джейми

Кlэ иlэши
кьырым
кьыгуэльэтмэ,

Мывэбзэ ехькlэ
ар кьэкlийми

Тшlэркьым,
Шьгугьыу
ди гульытэ!

Гульытэр –
Ар мыкьулыкьу фашэ,
Адэжь шlэину ар кьокlуэкlыр!
Цьыхушыжу
Цьыхур цыху хуэфашэм,
И lэр гульытэм кьыпокlуэкlыр.
Дэ зи жьэ уаз дышlэт нэхьыжьхэр
Зэрыфlхэр

Ди гульытэрш шlэблэм.
Зыгуэркlэ lуэхум дигьэхьыжьэм, –
Ахэр

Дэраш кьэкlуээнум шlэпльэр.
Гульытэм

шlэтым
Мафlэ жьычыр,
Зэи кьыдихкьым жьэгум псымэ...

Япэ лъэбакьуэ
Шьым шызычми

Хуейш и гульытэ
Бгышхьэ псынэр!

Гульытэр –
лгыгьэм и нэшэнэш.

Гульытэм
 цыхур цыху ешыжыр.
 Луэху гуэр
 мы шыльтэм
 сэ шысшIэнум,
 Абы,
 псом япэу,
 соупшыжыр.
 ЦыхуагкIэ
 цыхум,
 цыху,
 гу лытэ,
 Араш цыху гьашIэми и псыпэр.
 Сэ сышымышIэм
 цыху гульытэ,
 СиIэш насыпым я насыпыр.

* * *

ИIэш гьашIэм,
 Зыгуэру,
 Зы пшалтэ –
 КъекIужыну
 Ныбжыгыуэ къэсыху.
 Абы шыгъуи
 ИтIани дышIалэш,
 Гухэхуэзгыуэм и дыгъэ къепсыху.
 Си шIалэгъуэм иIа
 Си шIалагъэ,
 Си шу цIахушIэ
 Шхуэлуншэ шууей,
 Уиш ипIьхъауи
 Сэ сшIэжккъым шэлъахъэ,
 КъомэшIэкIырт
 ИтIани
 Дунейр!
 УшIэбжъахъуэуи
 Гъуэгу удэхаккъым.
 ГьашIэ нэгъуу уи нитIыр
 Зэшпыст.
 Сыту дахэт
 А уэ уи дахагъэр, –
 Уи шIалагъри
 Къабзагъри
 Зэшхъыпст!..
 Си гугъаш
 А ныбжыгыуэ
 ШIэшыгыуэм
 КIэ имыIэу,
 Хуэмейуэ иIэн.

Ирибжыжу
 Нэхъыжьхэр
 Я жыггэм.
 Тхьуггэ лъэпкыи
 Си шхьэц кьемылэн.
 Нобэ сопльэ
 Щэху-щэхуурэ гьуджэм.
 Гьуджэм,
 ДауикI,
 ПцIы тIэкIу кысхуеупс:
 ХэшI кысфIэшIми
 Сэ си шхьэц хьубжэм,
 А кьэнари,
 Кьэнари сокIупс.
 Фаджи сашIкьым сэ
 НатIэ лэдэххэм,
 Сыт сышIашыр!...
 Сэ схуэдэр гьунэжш.
 Гьуэгу сытету
 НэхъышIэ кыздэхкIи,
 Ар кысшыхьуркьым сэ
 Гукьинэж.
 Сэ зыстакьым!
 Зыстынкьым итIани!
 Си уэрэдми
 Илэнкьым зэи кIэ:
 Тетш и гьуэгу
 Си шIалэгьуэ кьуданыр,
 Ар псэхуукIэ
 КьикIынш сэ си кIэн...
 СызышIар
 Мызы махуэ гушкIэшI сэ,
 Мызы махуэ
 ГушкIэши сэ сшIар.
 Бгым я задэм
 СыдэкIми сфIэкIэшIт сэ,
 Бгым я задэр
 Иужыш кышысшIар.

* * *

Мы дунеишхуэм и дахаггэм
 СышыгуфIыкIыу
 Сисш и куэшI,
 И гьуэгуй зэи сыдэхагьым,
 ИтIани
 ГьашIэр
 СфIегьэкIуэшI.
 СошIэж
 Си махуэр кIэшI зэрыхьури,

Си Іуэхум
 Махуэр кьомэщлэ.
 Солъагъу сабийхэр кьызэрыхъури,
 Кьыздэжккым сэ си шхьэц зэрытхъури...
 Гупсэхууи унэм сыккышлэ.
 Нэхъыжь,
 Нэхъышлэ
 Кьызолъытэ,
 Зыми пэздзыхккым си гулъытэ...
 Зэман кьэсыхуклэ
 Илэжш палъэ,
 Зэманым еклумэ,
 Фьыш уи псалъэ...
 Игъуэ кьэсынши –
 Кьешхынш уэш,
 Кьэсынш и палъи –
 Кьальхунш уэшъ.
 Ар гуфлэгъуэшхуэш!
 Сыт и уасэ
 Ешхъ кьальхужыну уи дыгъуасэм!
 Согуфлэ нобэм Іыхъэлейуэ:
 Нэхъыжь кьызэплъэмэ,
 Сохъур плъыжь,
 Солъагъу нэхъышлэ кьыздэплъейуи, –
 Нэ лейккы сэри сызоплъыж.

* * *

Дунейм тетккым лейуэ псэушхъэ,
 Е зы удз,
 Е зы жыг,
 Мывэ джей.
 Шхъэусыгъуэш
 Шыху дьдэр
 шлэхушхъэр,
 Хыр шлэхышлэр,
 Кьышлалъхур шлэжьей.
 Шхъэусыгъуэншэккым
 Фьыуэ услъагъум:
 Уи дахагъш,
 Уи гуапагъш,
 Е – нэгъуэшлэ.
 Шхъэусыгъуэш
 Шыхашыр лъэс лъагъуэ,
 Е –
 къагъанэмэ унэ ныккыуэш!..
 Шхъэусыгъуэри –
 Гъашлэ палъытэщ,
 Машлэ-куэдми –
 И хабзэ халъыжш!

ГъашIэм къелъху
ЩхъэусыгъуэкIи
 гъашIэ,
ЩхъэусыгъуэкIи
 ари
 тIехьж!

* * *

Мы дунеишхуэр хъэхуу жаIэ.
Абы сырейш.
Сэ – сысеижш.
Уэ умыуейуи къэзыбжакъым.
Хъурэ абыкIэ узэиж!
Хъэхуш!
Дауи, хъэхуш, –
Къальхунхэм яйши.
А фIыгъуэр
Лахэм я шIэинш.
IэрыкI-Iэрыхъэш ар –
Дунейши!
Зым
 зэримеймкIи
Си шхъэр инш!

* * *

ШьIэш гъатхи,
ШьIэш уэс.
Нэпс шыугъэ Iэджи.
Ар
 зэпэзышэчыр
 уэрш,
Е –
 сэ схуэдэ Iэджэш.
ПцIыр гъэпцIагъэкIэ къаштам,
ПцIыш зэриухыжыр.
ПцIыш –
 уэ уи гур кыхэштам,
Уи бжэр шыIупкыжым!
Е – кыхуэтш уэ уи псэр псэм,
Е – блэклам уегъаштэ...
Сэ уи гушIэм псэ хэссэнт
КыкIыкIынуэ гъашIэ!..
СыбэкъуэхукIэ,
Зы цIыху лъэмб
Сэ сиувэхункIэ,
Кысшохъужыр
СымылIэн,
ЦIыхухэр псэухункIэ!

* * *

КъэкIыгъэ куэд
Къегъэшыр
Шым,
Ауэ
 ар шымш.
Лэшыгъуэ Iэджэ
КъегъашIэр
Шым,
Ауэ
 ар шымш!
Плъагъукъым абы и инагъыр –
ИНЩИ!
Плъагъукъым абы и дахагъэр –
МИНЩИ!
ИтIани
Шым
Шыху цыкIу шызодзэпыIэ,
Я гъашIэ
МашIэм
ЯмышIэжу пыIэ!..
Дэ дыкъалъхунукъым тIэуней,
КъэсшIа къудейкъым ар дыгъуасэ!
Шыху Iей темыту мы дунейм
Ушыпсэуну сыт и уасэт!

ПСЭХУГЪУЭ ЗЫМЫЦІЭ

Илэс куэд хъуауэ ныбжьэгъуфIу, чэнджэцэгъуфIу, шынэ-хъыжьыфIу уиIэ цыхум утетхыхьыну тыншкъым. Апхуэдэу щытми, мурад сщIащ журналист Iээ, тхакIуэ зэчиифIэ Къантемыр Тьркубий сьтеспэлъыхьыну.

Тхыдэм хыхъэжа етIоцIанэ лIэщыгъуэм и блыщI гъэхэм я пэщIэдзэм Тьркубий лэжьыгъэ IуэхукIэ нэкиIуауэ щытащ Али-Бэрдыкъуэ къуажэ Советым. НыщIэкиIуа Iуэхур зэфIэкIыху дызэщIыгъуащ икIи абы лъандэрэ цыхугъэ дызэхуэхъуауэ дызэныбжьэгъуэ.

Апхуэдиз зэманым цыхур зыхуэдэр къыумыщIэнкIэ Iэмал иIэ-къым. Зы махуи сыхущIегъуэжакъым апхуэдэ цыху Iэдэбым, зэ-пIээртытм, пэжагъымрэ захуагъэмрэ и тельхъэм, къыбдигъуэр не-хъэки-къехъэки хэмылъу къыбжезыIэм, акъыл куу зиIэм, зэхэщIыкI лъагэ зыхэлъым нэлуасэ сызэрыхуэхъуамрэ ныбжьэгъу нэс дызэры-зэхуэхъуамрэ.

1940 гъэм Куэш-Хъэблэ къуажэм къыщалъхуа щIалэ цыкIум ку-рыт еджапIэмрэ Къэрэшей-Шэрджэс къэрал педагогическэ институ-тымрэ къиухри, 1965 гъэм адыгэ газетым щылэжьэну уващ. Фыуэ илъягъу а IэнатIэ мытыншым илэс плыщIым щигъукIэ пэрытащ.

Фы дьдэу соцIэж Къантемырыр илэс 65-рэ щыхъуар. Си ныбжьэгъуфIым а гуфIэгъуэ пшыхьым хъуэхъу псалъэ дахэ куэд къыщыхужалаш Къэрэшей-Шэрджэсым и Президентым, республи-кэм и Цыхубэ ЗэлущIэм (Парламентым) и Президиумым, Прави-тельствоэм къабгъэдэкIыу. Абыхэм Къантемыр Тьркубий и лэжьы-

гъэм хуэфашэ пцлэ хуащлащ. Къапштэмэ, абы шыжалащ мыпхуэдэу: «Цыыхь зыхуэтцлэ Тыркубий Хьээзиз и къуэ! Уэ ильэс куэд епхьэллащ журналист лэжыгъэм. Ебгъэклүэклэ лэжыгъэфлэхэм Къэрэшей-Шэрджэсым къыщымынэу зэры-Урысейуэ, нэгъуэщлэ хэгъуэгухэм и пцлэ къыщыхуащлащ. Абы шыхьэт тохъуэ Урысей Федерациэм и Журналистхэм и Тхаклүэхэм и я союзхэм узэрыхагъэхьар. «Къэрэшей-Шэрджэс Республикэм культурэмклэ цыыхь зилэ и лэжыаклүэ», «Адыгэ Республикэм цыыхь зилэ и журналист» цлэ лъаплэхэр къызэрыпфлащар, «Печатым и отличник» цыыхь дамыгъэр, «Гуащлэдэклым и ветеран» медалыр къызэрыпхуагъэфэщар.

Уи литературэ лэрыкл тхылгъэхуэ: «Абыхэм я гъащлэр», «Кулизар «мэлэзэр», «Сыгушылэуи, си флэщуйи» зыфлэпшахэр хэлхьэныгъэ щхьэпэ хуэхъуащ адыгэ литературэм и зыужыныгъэм. Уи тхыгъэ зыбжанэ хагъэхьащ адыгэ литературэр еджаплэхэм зэрыщрагъэдж тхылгъэхэм. Уи усыгъэ куэдым Къэрэшей-Шэрджэсым, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм я уэрэдусхэм, композиторхэм макъамэ щлалгъэуэ цыыхубэм зэлэпахыу жалэ.

Шэч къытетхьэркъым иджыри уи лэдакъэ тхыгъэфлэхэр къызэрыщлэклым, «Черкес хэку» газетым и напэклүэцлэхэм ахэр къызэрытебдзэным. Дыхуейщ, Тыркубий Хьээзиз и къуэ, уилэну узыншагъэ, зэлүзэпэщ, ехьуллэныгъэшхуэ».

Пэжщ, апхуэдиз ильэс бжыгъэклэ зи лэнатлэм хьэлэлү пэрыта цыыхум хуэфашэщ нэхьыбэжи. Къыжылэпхъэу къызолгытэ Къантемыр Тыркубий адыгэ журналистикэм зиужыным хэлхьэныгъэфлэ зэрыхуищлар. Апхуэдэу ар адыгэ литературэм хыхьащ езым и хьэтлэ, и псалгъэ, и псэ дахэм къыгъэщлэ тхэклэ хэха илэжу. Тыркубий и япэрей лъэбакъуэхэр литературэм щичащ усэхэмрэ очеркхэмклэ. Итланэ ар хуэклүащ гушылэхэмрэ ауанхэмрэ. Ильэс куэдклэ культурэмклэ отделим зэрыщылэжыам, сабийхэм ятетхыхьыну лэмал зэригъуэтам и флыгъэклэ дунейм къытехьащ «Цыклүхэм жалэ...» псалгъащхьэм щлэт и тхыгъэ клэщлэхэр. Ахэр зэхуихьэсыжри тхылгъэ щхьэхуэу къыдигъэклэщ. Абыхэм сатепсэлгыхьынкъым, щлэджыкклүэхэр а тхыгъэхэм флы дыдэу зэрыщыгъуазэм къыхэклыу. Ауэ жумылэу къэбгъанэ мыхъуну къысцохъу Тыркубий и гушылэхэмрэ ауанхэмрэ тлысу къызэрым-гупсысар, атлэ ахэр езы авторыр зрихьэлларэ хьэкъыплэклэ гъащлэм къыщыхъуахэу зэрызэхэтыр. Абы и гушылэхэмрэ ауанхэмрэ ди дагъуэхэр дагъэлягъуж, флым, дахагъэм, къабзагъэм дыхуауший, цыхур тэмэму псэуным хуегъасэ. Къантемырыр гукли псэкли хьэлэлү адыгэ лъэпкъым зэрыхуэлажыэм къыхэклыу и лэнатлэклэ дэклүеащ. Къызэрыгуэклэ корреспонденту щлэдзэри, хъуащ корреспондент нэхьыж, письмохэмрэ щлэджыкклүэхэмрэ ядэлэжыэнымклэ отделим и унафэщлэ. И зэчийм къыдэклүэу, мыбдежым зыкызылэуахаш Тыркубий и къызэргъэпэщаклүэ зэфлэклэхэм и – зыхъуэжащ отделим и лэжыэклэм. Иригъэфлэклүащ, зригъэужыащ икли игъэбыдащ газетымрэ къыхуэтхэхэмрэ яку дэлъ зэпыщлэныгъэр, газетым лэ тезыдзэхэм, къатхэхэм я бжыгъэм хэхъуащ, щыплэхэм къыкл тхыгъэхэм ирагъэфлэклүащ газетым и купщлэр, ар щлэщыгъуэ икли нэхь еджэгъуафлэ ящлащ. Абыхэм къадэклүэу къызэригъэпэщырт щлэджыкклүэхэмрэ журналистхэмрэ я зэлүщлэхэр, конференцхэр, щлэджыкклүэхэм я махуэхэр,

нэгъуэщлхэри. Мазэ къэс къыдигъэклырт «Дэ къытхуатх», «Ди пошт» псалъащхьэхэм щлэт напэклүэцл купщлафлэхэр.

Адэклэ зи гуащлэ емыблэжу зи лэнатлэм пэрыт щлалэр ягъэуващ культурэмклэ отделым и унафэщлү. Мыбдежми и акъылрэ гуащлэрэ къыхьыр къуагъ ищлакъым, атлэ зэрылэжъа плалъэ клыхьым зэресауэ, и пщэрылхэр игъээзщлащ хьэлэлү. Илъэсиблым щигъуклэ ар редакцэм жэуап зыхь и секретару, апхуэдиз дыдэкли редактор нэхъыщхьэм и къуэдзэуи шытащ. Зэрынэрылъягъуши, лэжыгъэклэ, лүэхуклэ гъэнщлауэ и гъащлэр къыхьами, зэман къигъуэтащ цыыхухэр зыгъэдыхъэшх, зыгъэгүфлэ, зыгъэгүпсысэ, зыгъасэ и тхыгъэхэр дунейм къытригъэхьэнү. Абыхэм къадэклүэу, Тыркубий итхаш и адыгэ хэкум, къызыхэкла икли и псэм хуэдэу флыуэ илъагъу и лъэпкъым, и къуажэм, лъагъуныгъэм теухуа уэрэдхэр.

Си псалъэхэр ирищлэзгъэбыдэжыну къэсхьынщ КъШР-м и цыыхубэ усаклүэ Хьэнфэн Алим Къантемыр Тыркубий и уэрэдхэм теухуауэ итха мы сатырхэр:

*Уи уэрэдхэр мэлъэтэф,
Я дамэхухэр пшэм хохъэф,
Ахэм лэджи къальэтыхь,
Дэнэ щлыплү щалэщ щлыхь,
Адыгэщлхэм я хьэщлэфлщ,
Я гум гуапэу ныдохъэф.*

Адрей ди тхаклүэ нэхъыжхьэхэми жалаш Тыркубий и лэдакъэ къыщлэкла тхыгъэ купщлафлэхэмрэ и уэрэдхэмрэ теухуауэ псалъэ дахэ куэд. Къапштэмэ, КъШР-м и цыыхубэ тхаклүэ Ахъмэт Мухъэдин и къуажэгъум теухуауэ мыпхуэдэу жилащ: «Газетым илъэс пщлы бжыгъэклэ зэрыщылэжъар Къантемырым къыхуэщхьэпауэ жыплэ хьунуц. А зэманым тхаклүэ лэпщлэлапщлагъэм, цыыху зэхуштыклэхэм, набдзэгубдзаплъэу шытыным хуеджаш, и бзэри гъащлэм ипсыхьаш. Цыыху ныбжь хьуауэ къогъуэгурыклүэ и ин жылэ-цыккү лүатэ тхыгъэхэмклэ цыыхухэр игъэгүфлэу, ахэр газет напэклүэцлхэм къыщытехуэнум къахуэмыгъэсыжу пэплъэу.

Тхылъеджэхэр зэригъэгүфлэм, зэригъэдыхъэшхым къыдэклүэу, ахэр икли егъэгүпсысэ, къегъэгүбжь, мыхъумыщлагъэ зыщлэхэм я дуней тетыклэм зарегъэхъуэж. Адыгэхэм дапщэци гушылэ яхэльщ, псалъэ шэрыуи ялурьылщ. Ауэ ди художественнэ литературэ псом а жанрым нэсу зыщиужъауэ шыткъым. Мис а лүэхум Тыркубий гу лъытауэ абы и лъэныкъуэклэ лъагъуэщлэ хешри, жыжъэ нэсыну дыхуейщ».

Къантемыр Тыркубий и лэдакъэщлэклэхэм шыгъуазэр адыгэ щлэджыклаклүэхэм я закъуэкъым, атлэ абы и тхыгъэхэм нэлуасэ зыхуащл нэгъуэщл лъэпкъ къыхэклахэми. Псалъэм папщлэ, нэгъуей усаклүэ цлэрылүэ Кумратовэ Кельдихъан мыпхуэдэу жилэгъаш: «Къантемыр Тыркубий и творчествэм флыуэ шыгъуазэщ Къэрэшей-Шэрджэсми, Адыгейми, Къэбэрдей-Балъкъэрми исхэр... Зэуэ жыслэнщи, цыыхубэ гушылэклэ гъэнщла, лирикэ хуабагъ ин зыщлэлъ и тхыгъэхэм, сэ сыкъапштэмэ, си щхьэклэ сахьэху. Илъэс куэд хьуауэ тхаклүэм нэгъэсауэ

къегьэлъагъуэ шэрджэс культурэм, бзэм, луэрылуатэм беагъуу бгъэдэлъыр. Дэтхэнэ тхаклуэми и лэдакъэщлэкхэр зэчий хэлъу тхамэ, ар псоми я зэхуэдэ мэхъу икли елбэту япхъуатэ. Сэ, нэгъуей усаклуэм, си щхьэклэ творческэ гукъыдэж къызет Тыркубий и лэдакъэщлэкхэм сыкъыщеджэклэ е ахэр ди бзэклэ цызээздзэкклэ. И гушылэм гъуни нэзи илэкъым. Абы лейуэ къэхъу, гукъеуэу шылэ псори пщегъэгъупщэ. Къантемыр Тыркубий и гушылэ, ауан рассказхэм куэд щлащ зыхуитхэр зэратхьэкъурэ, ар тхаклуэ къэс зыщлэхъуэпс ехъулэныгъэу къызолъытэ».

Ди республикэм и цыхубэ тхаклуэ Брат Хьэбаси мыращ Къантемырым щхьэклэ жлар: «Цыхугъэклэ укымыгъэуклытэну шынэхъыщлэ пэжщ. Творчествэ и лъэныкъуэкли зэчий ин зыбгъэдэлъ прозаикщ. И тхылъхэу «Кулизар «мэлээр», «Сыгушылэуи, си флэщуй» зыфлищахэм шэрджэс литературэр ягъэбжьыфлэ».

Зэрыжалэщи, Къантемыр Тыркубий ныбжьклэ лпылэ дахэ иуващ, иджыри тхыгъэ купщлафлэ куэдклэ узыпэплэ хъуну тхаклуэщ. Апхуэдиз псалъэ гуапэрэ гулытэрэ къыплъысын папщлэ уэри ущытын хуейщ цыху нэсу, лэжъаклуэ емышыжу, унагъуэм и нэхъыжь луцу, нэхъыщлэхэм я уссияклуэ губзыгъэу, дуней тетыклэ дахэм, цыхугъэмрэ адыгагъэмрэ, нэмысымрэ клухъэнымрэ я шапхъэу, я гъуэугъэлъагъуэу. Апхуэдэщ журналист, тхаклуэ, ныбжьэгъуфл, цыху пэж, тельыджэ Къантемыр Тыркубий.

АДЗЫН Мухьэмэд,
тхаклуэ
2009

Къантемыр Тыркубий хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр

ГъащІэм фІыуэ щыгъуазэ, Іейри фІыри тэмэму зэхэзыгъэ-кІыф, къэзыгъэлъэгъуэф тхакІуэщ Къантемыр Тыркубий. Абы и гушыІэхэмрэ ауанхэмрэ щІэджыкІакІуэхэр фІыуэ щыгъуазэщ икІи апхуэдэ дыдэу ялъягъу.

ХЪЭНФЭН Алим,
тхакІуэ

ЦІыху куэд зыщытхъужыфынукъым зы ІэщІагъэм и гъащІэ псор щхъэузыхъ зэрыхуищІамкІэ, зы лэжъапІэ имыхъуэжу зериІамкІэ. ІэщІагъэ «хъуажэ-тажэхэм» хэмытыр цІыху нэгъэса, теубыдэгъуэ зыхэлъхэращ. Апхуэдэ зырызхэм ящыщц Къантемыр Тыркубий.

БЕМЫРЗЭ Мухъэдин,
*КъШР-м и цІыхубэ усакІуэ,
Къандур Мухъэдин и саугъэтыр зыхуагъэфэща*

... Нобэ зыми жиІэфынукъым шэрджэс литературэм зыужыныгъэ, ехъулІэныгъэ имылэу. Ар иджы бжэкъуагъым къуэтыжкъым. АбыкІэ фІыщІэ мыухыж яхуэщІыпхъэщ тхакІуэ нэхъыжъхэу Ахъмэт Мухъэдин, Брат Хъэбас, Туаршы Аслъэн, Хъэнфэн Алим сымэ, нэгъуэщІхэми.

Дуней еплъыкІэ зэрыубыда яІэу, гупсысэ куу ябгъэдэлъу абыхэм къащІэтэджа нэхъыщІэфІхэми уагъэгуфІэ. Абыхэм ящыщц Къантемыр Тыркубии.

ПЩЫБИЙ Инал,
*Къэрэшей-Шэрджэс пединститутым и профессор,
Урысей Федерациэм цІыхъ зилэ и егъэджакІуэ*

Журналист икІи тхакІуэ Къантемыр Тыркубий щІэджыкІакІуэхэм зэрацІыхур щІэблэ къытщІэхъуэр гъэсэн-ным хуэщхъэпэну тхыгъэфІхэр зи Іэдакъэ къыщІэкІа тхакІуэ гъуэээджэущ. Абы и ин жыІэ-цыкІу Іуатэхэм ар ди тхакІуэ нэхъыфІхэм бгъурагъэуващ.

ДЭБАГЪУЭ Мухъэмэд,
*УФ-м и ТхакІуэхэмрэ Журналистхэмрэ я союзхэм хэт,
Урысей Федерациэм щэнхабзэмкІэ цІыхъ зилэ и лэжъакІуэ*

Сыт хуэдэ мардэ шыІэр Къантемыр Тыркубий къызэпича гъуэгуанэм и мыхъэнэр къриплъытэж хъуну? Жыг хиса? Хисащ. Унэ ищІа? ИщІащ. Бын къыщІэхъуа? КъыщІэхъуащ. Ди литературэм хэлъхъэныгъэфІ хуищІа? ХуищІащ.

Шэч хэмылтыжу, Тыркубий и дежкІэ а псори насыщ.

ЗЭУБЫД Ахъмэд,
усакІуэ, Къэрэшей-Шэрджэсым цІыхъ зилэ и журналист

Къантемыр Тыркубий «Адыгэ макъ» газетым еджэхэм ямылгъэгуами, абы къыттыригъадзэ и тхыгъэхэмкIэ фIы дьдэу яцIыху. Ар хуабжыу цIыхуфIщ, ныбжьэгъу пэжщ, нэмысышхуэ зыхэлгъщ, зигури зи псэри зэIухаш, зэпымыууэ къышхуоуфIэ. Адыгейми ныбжьэгъу куэд щилэщ...

НЭХЕЙ Рэмэзан,

Адыгей Республикэм щIыхъ зиIэ и журналист

Сэ Къантемыр Тыркубий зэрысцIыхур журналист къудей-уэкъым, атIэ ар тхакIуэщ икIи уэрэдусщ. Абы и къалэмышпэм къыщIэкIащ уэрэд дахэ куэд. Апхуэдэхэщ «Адыгэ Хэку», «Уралейщ уэ псоми», «АдыгэщI», «Куэш-Хьэблэ», «Си дахэкIей», «Анэбзэр мыIужмэ», «Адыгэ пщашэ», «Анэм», жыхуиIэхэр, нэгъуэщIхэри. А уэрэдхэм Кавказым щыпсэухэр яфIлэфIу йодаIуэ, хамэ къэралхэм щыпсэу адыгэхэри сыт щыгъуи дихъэхуу телевизоркIэ йоплгъэ Къантемыр Тыркубий и псалгъэхэр щIэлгъу къат Мэремыкъуэ Хьусен, Тхьэгъэлэдж Светлана, Гъуэт Хьусин, Быштэ Азэмэт, Урыс Iэмырбий, Пщыгъуэщ Юрэ, Джыназ Нурбий сымэ жаIэ уэрэдхэм.

Мыри сэ къызбгъэдэкIыу щIызгъужыну сыхуейщ:

ГушыIэр ену уи щIасэу,

Зэи уиIэнкъым уэ бий.

Уэрэд дахащэхэр быусу,

Упсэу узыншэу, Тыркубий!

ПЭТИ ЗэIудин.

Беслгъэней къуажэ

Къантемыр Тыркубий «СыгушыIэуи, си фIлэщуи» зыфIища и тхылгъым сыдихъэхуу седжащ. ТхакIуэм сохъуэхуу узыншагъэ быдэ иIэу иджыри апхуэдэ тхыгъэ купщIафIэ куэд и къалэмышпэм къыщIэкIыну. Си жагъуэ мэхуу а тхылгъри, адрей ди тхакIуэхэм яйхэри мы зэманым зэрыдмыгъуэтыжыр. Япэм хуэдэу ахэр хэхауэ зы щIыпIэм щашэу къаублэжамэ арат.

ГЪУЭЗДЖЭШ Налжан.

Хьэбэз къуажэ

«Черкес хэку» газетым и редакцэм сыщIыхъэхуу пхужымыIэным хуэдизу згъэщIагъуэрт Къантемыр Тыркубийрэ и лэжьэгъу щIалэхэмрэ адыгагъэшхуэ зэрахэлгъыр. Абыхэм си гуапэ къызэрэщIуу щытаракъым я цIэ фIыкIэ къысIуэну сыщIыхуейр, атIэ ар лгъэпкъым дежкIэ зэрынасыпшыхуэр жысIэну аращ.

ЛЭТОКЪУЭ Гуащэнагъуэ,

РСФСР-м щIыхъ зиIэ и егъэдэжакIуэ,

КъШР-м и цIыхубэ егъэдэжакIуэ

КУЛИЗАР «МЭИЭЗЭР»

— Къэбэрдейм къиклыу Синэхухэ къэклуа фыз лэзэм дунеиш-хуэр хузэблэклыу зэрыжапэу уэ тхьэмыщкIэжь мыгъуэр занщIэу сигу укъэклащ, — жиIэурэ Сурэт къихьа шейхэкIэр зэрыт фальэр стIолым тригъэувэри етIысэхаш.

— Алыхьыр арэзы къыпхухъу, сыту хьыбарыфI дьдэ къысхуэпхьа. Къызэмызуу зы лэпкълъэпкъ силэкътым...

Сурэт къыжрилахэр Хъаным и гуапэ дьдэ зэрыхъуар щIэуэ щIэгуфIыклащ, итIанэ къыщIигъуащ: «Зэпытыр къахуклуэ псоми. Уи наплэ зэрызэтеплъхьэу къэнэжынущ. Ди щхьэ дыкIэлъымыплъыфурэ гъащIэр маклуэ. Узыр уэ къожьэн. Хьэдрыхэ здэзыхьала щыIэкътым. Пщэдей сыкIуэнщ», — Хъаным и щхьэ хуэхъуэщIэжурэ Сурэт куэбжэм дишыжащ.

— Алыхь, пэжмэ, ди щхьэм зыри тхуехьэлIэркътым. Дахэли-нэ къысхуэзати, фыз лэзэм щытхъупсыр къригъэжэхаш. Абы и къуэ закъуэр-щэ? ПщIэжкъэ? Илъэс дапщэ хъуауэ сымаджэ? Мис ар фыз лэзэм игъэхъужыну жиIащ. Иджы анэр бжэн къуий дагъэрэ илъэсищ хъуа май форэ мэлъыхъуэ. Ахэр къызэригъуэ-ту хушхъуэ хьэлэмэтыщэ хузэхилъхьэнущ. ИтIанэ, сщыгъупщэ-ти, бзу къаукIагъащIэ зи псэр хэмыкIам игу цIыкIур псынщIэу кърипхъуэту зэрыпIэтIауэу иригъэлъэтэхыну къыхуигъэуващ. Узым уимыгъэщIэн щыIэ?! Хьэл жаIами уигъэшхынущ, алыхьым къысхуимыухкIэ жыIэ армыхъумэ, — Сурэт и пщэдджыжь хьыбархэр утыкум кърилъхьащ.

Лэзэм и лэзэкIэу Сурэт къыжриIам фIэщхъуныгъэ къритати, жэщ псом жеякъым Хъаным, нэху къызэрекIыу цIыхухэр чэзууэрэ зыхузэблэкIым деж кIуащ.

Фыз лъахьшэ зэпэхъурей цIыкIут ар. Бысымгуащэм хухиха пэшым и закъуэ щыIэзэт. Зырызурэт цIыхухэр зэрыщIигъэхьэр. Джэдуужь хуэдэ зигъэтIэтIэжу гъуэлъыпIэкум здисым Iуцащэурэ зыгуэрхэр къибжырт. И жьэгъу къыщIэлэлам и пщэр щIихъумэжауэ пIагъужIатэкътым. Псом хуэмыдэу ар гурымышь щыхъур и нэгъуджэр и пэбг кIагуэм къытригъэкIуатэу и дзыгъуэнэ цIыкIухэр зэригъажэу щыщIидзэм дежт.

Дыщэм къикъутэ и Iэпхъуамбэхэр дыщэдзэхэр къызыIупс и Iупэхэм щIэх-щIэхыурэ Iуилъхьэрт.

— Алыхьыр лэзэщ, уэ улэзэщ. Уи цлэр куэдрэ фыклэ жаулэ. Уи хьыбарыфл ялуатэм сыкьыпхуишащ, — зэклэлыгыгэпашлэу кьригъэжьащ Хьаным и матэр здиунэщлым.

Шхын лэужьыгъуэу стлэлым кьытемыхьа щылэтэкьым, гуэ-гушыхьу укламрэ бостеяпхэ льаплэмрэ щлыгъужу.

Зыфлимьгъэлэуэхуэрэ а псоми я деж ноплъыс лэзэр, и лупитлри флызэтож. Итланэ фэрыщлыгъэ хэлъу:

— Апхуэдизу угузэвэн хуея мыгъуэкьым. Ауэ, угузэвами, уи щхьэм и щхьэузыхьщ, — желэри, нэхъ жан кьэхьуауэ, сымаджэм кьеузымклэ еупщлу щледзэ:

— Нэхьыбэу узыгъэгумэщлыр сыт?

— Алыхь, кьызыэмыуз симылэ. Си лэпкълэпкьыр сысымей хуэдэщ, хьэлэщ, хуабэри щлылэри кьызызэзэгькьым, — нэщхьей-нэщхьейуэ жэуап кьетыж Хьаным.

— Зэм укьызыэщлэплэу, зэм техьэгъуэм уиубыду ухьурэ?

— Упсэу, ардыдэщ, — сымаджэр кьыхудэплъеящ.

— Алыхь, иджы кьэсщлаклэ. Мы тхылымплэм клуэщлылыр тхьэмахуищклэ зыщлэбгъэуэнущ, мыбы уефэнущ. Ауэ, нэхьыщхьэр, хуабэм деж жьауэм, щлылэм деж унэ хуабэм ущлэсынырщ, — а «рецептхэр» кьритри фызыр кьригъэжьэжащ.

Кьыжрилауэ имыщла щылэкьым Хьаным. Арщхьэклэ нобэр кьыздэсым гурыфлыгъуэ лэпкълэпкьым. Щлэгъауэм Хьаным и нэпкълэпкьыр дэбэгъу щлидзащ, зэфами зэи имыкълэж щхьэузыр кьыхуигъэнащ.

ПОМИДОРЫШЭ СЫЗЭРЫКЛУАР

Сытым щыгъуэ лыр помидорти, нацэти, кьэбыстэти, бжынти, бжыныхути жи лэу фыз луэхухэм щыхэтарт! Аращ, щылэжкьым иджы япэрей адыгэлхэм хуэдэ.

... Си щхьэгъусэм и шхьдэным си щхьэр щлызыгъэхьауэ, моуэ ди унэ сыкьыщлэкла кьудейуэ, «шокъу» жи лэу Тимошклэ сылууащ.

— Дэнэ уклуэрэ? — сыкьыгъэувылащ абы.

— Помидор лыхьуэ сыкьэжьащ, машинэ сыхуейт.

— Атлэ, тхьэшхуэ кьепллыхым дызэпэщлигъэхуакъэ, какрас, сэри чыным ещхьу, сыкьрахуэклыр помидор щхьэклэ, — гьуэгубгьум хьэзыру щыт фургон машинэр сигъэлъэгъуащ.

Ди унэр абдеж дьдэрати, дылулэдэжри зызгъэфэрыщлу:

— Ма-маня, помидор ухуеймэ, кыпхуэсшэнуцц, кьащтэ ахь-шэ, — ди анэм зыхуэзгъэзащ.

— Лажьэр кыфтемыхуэкIэ, мэ, си пенсэ тIэкIуращ фхуэмыу-хыр, — жиIэри, тумэниплI кьызитащ.

— Дэнэ лъэныкьуэкIэ дгъазэрэ? — кьызеупщIащ ТимошкIэ, сыкьызэрыщIэкIыжу.

— Неуэ ДеикьуэкIэ, — везгъэлэтащ си макьым. — ДокIуэр си ныбжьэгъужь МытIэрэ деж.

Тхьэм и шыкуркIэ, унэм дэсу кьыщIэкIащ дызыхуэкIуар.

— Уэ сэ пхуэзмыщIэн щыIэ? Сыт щIауэ дызэныбжьэгъу? Дэ щIалэжьытIыр помидор тIэкIу дыхуейщи кьыддэлэпыкьу, — зэкIэлъызгъэпIащIэу сыпсалъэурэ, ди машинэм кьидгъэтIысхьащ МытIэрэу пльагъур.

— Помидор кьыздыщIачым докIуэ, аракьэ? — сыщIэупщIащ.

— Хьэуэ, ты что, кьыщIач псори здашэ складым фынакIуэ, — идакьым хэгъэрейм.

И нэхэр адэ-мыдэкIэ зэригъажэу складым и тетым дызэпип-лъыхьти, МытIэрэ си дежкIэ зыкьыгъазэри:

— Мыр кьулыкьущIэ пыристойкьым, — сригъэлъэгъуащ складтетым.

ИтIанэ ТимошкIэ и дежкIэ и Iэр ишийри:

— Мори кьыпришкIэ-ныпришкIэкьым... Сэ уэ сыкьыбоцIыху, пэжкьэ? — щIигъужащ.

Складтетым «Помидор кьыздыщIачым фыкIуэу зэман щIэвгъэкIуэдынур сыт? Си ныбжьэгъум фыщриныбжьэгъукIэ, псори дызэныбжьэгъуцц», — щыжилэм, помидорыр ди машинэм илбу кьытщыхъужащ.

Ар «тхьэщIын» хуейтэкьэ?!

— Дэ иджыпсту дыкьэсыжынщ, — жытIэри тыкуэным ды-жащ. Джэд гъэвами, аркьэми, шыугъэхэкIми — ди IэплIэм из кьатщтэри, складтетыр зыщIэс унэ цIыкIум кьетхулIэжащ.

Итфари кьэнари тшыгъупщэжыху дефа нэужь:

— Иджы дежьэжынт, помидорыр диIатэмэ, — складым и унафэщI ныбэфым зыхудогъазэ.

— Тхьэр согъэпщI, фэ фхуэзгъэфэщэну нобэ зы помидор хьу-рей кьытхуамыша. Моуэ пльыжьыфэу, хэпльыхьауэ пщэдей кьытIэрыхьэнущи, клянусь, фи ашыч тIурытI, хьэуэ, щырыщ, сыщысхьэрэ, пIырыпI фхуэзгъэувынкIэ, пщэдей фыкьэкIуэнщи фшэжынщ.

Сыт тшлэжынт? Мытлэрэ «гьым-шым» жи́лэу кьэнати, ири-мыудыпэ щлыклэ жытлэри я деж тшэжащ. Дыгуфлащ а дэ тшлэж абы и фызым дыкьызэримылъэгъуам папщлэ. Дыкьилъэгъуатэмэ, арат итланэ дызэрыхур!

Дыкьыдожеиж уэрам нэхьыщхьэмклэ. Рулым зэрыбгъэдэ-сым папщлэ бжьэ гуэрхэр дэзыгъэхуа Тимошклэ кьызоупщлэ:

— Помидор тшэнукъэ?

— Пщэдджыжь жи́лакъэ? Зэхэпхакъэ дызэрызэгурылуар?

Арщхьэклэ жыслэр и флэщ мыхъуу Тимошклэ дызыдефа лым и деж аргуэрусфлигъэзэжащ: «Уэлэхьи иджыри зэ сеупщлыжынмэ», — жи́лэри.

Хэтыт узэупщлыжынур? Складым и унафэщлыр «хьэзыр» хъуат. Жеплэр кьыгурылуэжтэкъым.

И мэлынэхэр щилъафэу кьебэ-небэми, складтетым дыкьы-зэрильагъуу:

— Иджыри сто зырыз дефэжынщ, — жи́лэри зы бащырыбэ кьытригъэуващ.

— Абы помидор хэплыхьа кьытхухэзыхынурхэр егъафэ, — жытлэри ди гъуэгу дыкьытеувэжащ.

Кьалэм дыкьызэрыдыхьэжу си ныбжьэгъу Мербий кьапхъэ-ным ещху дыкьиубыдащ:

— Уи Пшотлик и ныбжьэгъу си кьуэжьыр нобэ кьыщальхуа махуэщ, уэлэхьи-билэхьи, фынэмыклуэу фызмыутлыпщын, — жи́лащ.

— Уи кьуэр кьыщальхуа махуэм дыщымысуи! — зэгъэлъэлу хэмыту я унэмклэ дунэтлащ.

Дыщлыхьэмэ, зы гупышхуэ щысщ, Мербий и щхьэгъусэ флыщлэжь цлыклур я пшынауэу.

Бзылхугъи ирехъу, хульхугъи ирехъу, щлэсахэм жьантлэм сыдамьшэу ядакъым: нэхьыщлэлуэхэм сыкьапхъуатэри, игъащлэм сыщысам ещху, дурэш дьдэм сыдалулащ.

— Атлэ, фэ хъуэху жыфлауэ кьыщлэклынщи, сэри сохъуа-хъуэ а жыфла псори кьыфлбысыну!

— Кьытлысыну жы́лэ, — зыгуэр кьыхогуоуклэ.

— Зи саулыкьуклэ дефэ мы щлалэ цлыклур космосым лъэтауэ Тхьэм дигъэлъагъу!.. — псэлъэрей сыхъуауэ хъуэхур изокьутэклэ.

Дофэ, дофэ, еуэ дофэ. Си унэр дызыщлэс унэм и щлыб кьы-дэтщи, «сыклуэдынкъым», си фэтэрым сыблэкл хъуми, гьунэгъу-хэм «сыкьацлыхужынщ», жызо́лэри сыгузавэркъым.

Ауэ пэ зи́лэм клэ илэтэкъэ? Зыкьэслэтыжыну сыхуежьащ.

АрщхьэкIэ:

— Зы уэрэд кьыджумыIэу, ари пасэрейуэ, кIуэж щыIэкъым,
— си ныбжьэгъур кьыспэуващ.

— Сыт хуэдэ пасэрей? — зыкъэзгъэщыджащ. — Мыбдеж
щIэсу хъуар щIалэгъуалэщ, пасэрейр къагурыIуэнукъым.

— Къа-гу-ры-Iуэ-нущ. Си сабийм папщIэ укъэкIуамэ, «Гуа-
щэгъагъ» кьыджелэ. Именнэу ар.

— Хъунщ атIэ, — схуэмыхъуу сагъэдащ. Гуащэгъагъ
сщIэркъым, ауэ щIэсауэ хъуар згъэгъащ.

Сыкьыщезьэжым, ТимошкIэрэ Мербийрэ си закъуэу сы-
къаутIыпщыжын ядакъым. Сыкъашэжауи щIы, сыкъахыжауи
щIы, ди унэ сыщIашэжри, «ургу» жоуэ диваным срагъэукIу-
риящ.

ЩIалэхэр моуэ щIэкIыжыну пылбу диваным сыкъеукIу-
риехащ.

Ауэ езыхэри, дэгъэзеигъуэм кьыкIэрына выжь къарусызхэм
ещхьу улэуати, сакъыхуэмыIэтыжу жэхафэгум сыкъранащ. Зигу
къэкIар къэщIэж уэ, щIыIэ кьысхыхъэнкIэ шынэу тIум язым ди-
ван тепхъуэр кьыстрипIащ.

Си анэмрэ си къуэмрэ мыгувэу кьыщIыхъэжащ.

— Си щIалэм помидор къишащ, — къэгуфIащ ди анэр. — Модэ,
пэгунхэр къэхь, лоджэм теткIутэнщ, — еджащ къуэрылхум.

— Нанэ, абдеж щылъыр папэщ.

Зэхихар и фIэщ мыхъуу диван тепхъуэр кьыстридзмэ, сэрат
щылъыр.

— Дэнэ щыIэ атIэ помидорыр? Швабрэр кьызэтыт! — зэхах
си тхъэкIумэхэм.

ПщIыхъэпIэ Iей слъагъуу сыкъэщта хуэдэ, сыкьызэфло-
тIысхъэ.

— Мамашэ, псори дэгъуэщ. Псэууэ, узыншэу сыкъэкIуэжакъэ,
жэхафэгум уи къуэр искъэ, — ерагъыу жызоIэ.

Езыр губжьыщаци, сыкIуэцIикъухьыну хъэзырщ, зыгуэр
къищтэну щыхуежьэкIэ и лъакъуэм зызошэкI. Апхуэдэу
зищI щхъэкIэ, «Жэм лъакъуэ шкIэ иукIрэ?» — зэанэзэкъуэр
дызэгуроIуэжри, кьызэдэхащIэурэ лэгъунэмкIэ сешэри сегъэ-
гъуэлъыж. Арыххэу си щхъэгъусэр унэм кьыщIохъэж. Зы-
къеплъыхь-зынеплъыхьри, зыри щимылъагъум, дэпыжь мафIэу
къызэщIонэ:

— Ирифыжащ епта ахъшэр... Уи къуэр щыбгъэкIащи, ищIэнур
ищIэжккъым.

— Хьэуэ, ар жумыIэ. Тобэ кьэхьыж, Тхьэм щхьэкIэ уфIэмынэ, тIэкIу ефауэ кьэкIуэжауэ аращ, цIыхухьу емыфэ щыIэ, — анэр гужьеящи, жэхафэгум сילьауи жиIэркьым.

Си телхьэ гуэр зэрыщыIэм сиггьэгущуауэ, бжэр дамэдазэ сощIри:

— Хэт си анэм апхуэдэу уепсэлъэну хуит узыщIар? — сыкьыщIогуоукI.

— Умыгузавэ, уэ сэ сыпхурикьунщ...

Салимэ и хьэлым фIыуэ сыщыгьуазэт сэ. Кьыщыгубжьам деж Iей лъэпкь жепIэ хьунутэкьыми, хылаггэ сыхуокIуэри фIы зыкьызошэж:

— Сефамэ, сыщIефар помидорыращ, кьэсшащ, лоджэм тезгьэуващ, икIи «стхьэцIыжащ». Умыгузавэ, си Салимэ дахэшхуэ, абы нэхь гукгьеуэ димыIащэрэт! — жызоIэ.

Псом хуэмыдэу иужьрей псалъэхэм Iэсэ кьащIри, фызыр теужащ.

Пщэдджыжьым дыкьызэрытэджу лоджэм кIуэщ, плъэри, аргуэру узэщыхьэнымэ кьэблаггэ.

— Дэнэ щыIэ помидорыр?

— Сыт хуэдэ помидор, зиунагьуэрэ? ПщIыхьэпIэ плъэггьуа?

— Помидор ашычитI кьэпшауэ лоджэм тету дыггьуэпшыхь жыпIати.

— Иджыпсту кьэсшэжынущ. Емынэ кьибггэкIаи помидорым.

СыпIащIэу зызохуапэ... Яшыуакгьым а бжыыхьэм ди деж помидор: сэ ахьшэ кьысIэщIалъхьэу аргуэру помидорышэ саггьэкIуэну таучэл ящIыжакгьым.

ПСЫЖЬ АДРЫШЦІ ШЫШЦ ХЪЫДЖЭВЗ

Мы тхыгээр Мээкуу дэт университетым и тхыль тедзанІэм 1836 гъэм шытрадзауэ шыташ, зытхам и цІэ-унэцІэм и пІэкІэ, «Кавказым шыпсэу цыхум зэхилъха роман» жиІэу шІэту. Адыгэ тхыдэдж Тыгъуэн Рэшад зэръхуигъэфацимкІэ, ар зи Іэдакъэ кышцІэкар а лъэхъэнэм псэуа шІэныгъэлІ, узэщІакІуэ Къуэдзокъуэ Лэкъумэнш.

Тенджыз къэукъубеям хуэдэт нэр темпыІэу, къибыргъукІыу нэпкъ задитІым я зэхуакум щежэх Псыжъ и Іэуэлъауэ макъыр. КъухъэпІэ лъэныкъуэмкІэ къикІ жышхуэр бжъэпэ лъагэмрэ абы кІэрыт жыгхэмрэ я зэхуакум шыетат. Жыыр апхуэдизкІэ хъийм икІати, жыгышхъэ лъагэхэр шІым нэс иришэхырт. Ауэ абы и фий макъыр зэзэмызэ шІахъумэрт а шІыпІэм шыпсэу хъэкІэхъуэкІэхэмрэ къуалэбзухэмрэ я гъуахъуэ, кІий макъ шынагъуэхэм. Уафэ лъащІэм шызэрызехъэ пшэ фІыщІэжъ Іэрамэхэм зэзэмызэххэ фІэкІ кыкыуагъэплъыртэкъым зи бзий дыжыныфэхэмкІэ ихъуреягъыр къэзыгъэнэхуну хущІэкъу ма- зэр.

А жэщ шынагъуэм бжъэпэм и шыгу дыдэм тест зы шІалэщІэ, и шхъэр кыфІэхуауэ. Ар зи гуапагъэмрэ хъэлэлагъымкІэ, Кавказым кышщымынэу, Европэми Азиemi кышщациху, шы гуартэ бжыгъэншэхэр зиІэ, нэгъуэщІ хъугъуэфІыгъуэхэри зи куэд пщы Мысост и къуэ Іуслъадт. Езыр шІалэ зэкІужт, бжыфІэт, и лыхъужыгъэм пасэуи цІэрыІуэ ирихъуат. Іуслъад и гупсысэр зыІыгъыр фІыуэ илъагъу пщацирт, Таисэт, ар кыгъанэу жэщыбгым лыгъажэ зауэм Іухъэн зэрхуейрт. Таисэ и адэ Шолэхъуи цІэрыІуагъкІи къулеягъкІи Мысост кыкІэрыхуртэкъым, абы шы завод зыбжанэ иІэт. ПщитІыр куэд шІауэ зэныбжъэгъут икІи зым къуэ, адреим пхъу кышщыхуалъхум зэгурыІуат благъэ зэрыщІыну.

Жыжъэжтэкъым ныбжышщитІыр шызэрагъэшэну зэраухыла пІалгъэри, ауэ зэуэзэпсэу я шІыналгъэм кызэрыгуа бий ерум хэкум цІыхухъуу исыр пэщІэувэн хуей хъуащ. Зауэр кызытехъеикІар адыгэщІым щитІысыкІа къэзакъ жылагъуэхэм шэрджэхэр ятеуэу, яхъунщІэу зэрыщІадзарт. Мыхъужын уз кызэуэлІа пащтыхь Александр ар шызэхихым, Кавказым шыІэ корпус шхъэхуэм и Іэташхъэм унафэ хуешІ шэрджэхэм тезыр ятрилхъэну, а лъэпкъыр пащтыхьым хуэпэжу дяпэкІи зэрышщытынумкІэ аргуэру тхъэ яригъэІуэну.

Псы толкъунхэм я Іэуэлъауэри, жым и фий макъри, да-кыкыгъэ къэс дунейр зыгъээджыздж уафэхъуэпскІымрэ уа-фэгъуагъуэмри, къуалэбзухэм, хъэкІэхъуэкІэ Іэлхэм я гъуахъуэ макъри зэхихыртэкъым Іуслъад, абы и нитІыр теплъызат фІыуэ илъагъу Таисэ зыдэс жылагъуэм, икІи и шхъэ хуэпсэлэт шхъэ: «Таисэ, Таисэ, бгыжъ шІыналгъэм ипхъу Таисэ, си гъащІэр шхъэ-узыхь зыхуэсщІын си тхъэлухуд. Иджы сэ уэ укъэзмыгъанэу хъунукъым... Хэт ишІэн, игъащІэкІэ дызэрымылъагъужынкІи хъунщ... Зауэ гушІэгъуншэ! Си Таисэ афІэкІ сымылъагъужмэ, уэраш зи лажъэр».

Абдежым Іуслъад ижырабгъу лъэныкъуэмкІа маплъэ: «Мыр сыт гъэщІэгъуэн! Си дежкІа къэзыунэтІа хужьыгъэр сыт псэ-ушхъэ? Дамэ тети хуэдэщ... О, ди тхъэшхуэ! Си Таисэ иджыри зэ сылугъэплъэжыну пІэрэ? Ар насыпышхуэти си дежкІа... СылугъэщІэгъу игъащІекІа дызэбгъэдэпшыжыну ара?»

Хужьыгъэр хуэм-хуэмурэ гъунэгъу къохъу, къос. Іуслъад илгъагъур и фІэщ хъуркъым.

– Таисэ, уэра?

– Сэращ!

НыбжыщІитІым ІэплІэ зэрашкІ.

– Іуслъад, си псэм хуэдэ, узмылгагъуу, сыпщІымыгъуу сэ... сэ зэман куэд схудэхынукъым. ... Моуэ дегъэтІысэх, сешащ.

Пщащэм и щхъэр щІалэм и дамэм ирегъэщІри щэхуу нэпс щІегъэкІ.

– Таисэ, угъыу ара? Къызжелэт, сыт щхъэусыгъуэ нэпс щІыщІэбгъэкІыр?

– Ара къызжепІэнур? Сэ сымыщІэ уи гугъэрэ урысы-дэмрэ фэрэ фяку лгъыгъажэ зауэ гуащІэ зэрыщекІуэкІынур? Уэ къыплгъыкыуэкІыну лгъыгъажэу, гъэр уащІынкІа зэрыхъунум е узэрыхагъэщІэнум сеплгъу сыщысын уфІэщІрэ? Апхуэдэу уегупсысми ушоуэ. Сэ уэ пщІыгъуу сыпсэуну е сылІэну сыхуейщ. Сылухъэнущи уи гъусэу зауэм. Уэ сыббгъурыту сызэуэнущ. Зы бийшэм е зы сэшхуэм дыкыыхрегъащІэ тІури. Абы щыгъуэщ, сыпщІыгъуу псори бдэзгуэшмэщ сынасыпыфІэу зыщыслгъытэ-жынур.

– Таисэ, тхъэшхуэм къыгъэщІа тхъэлухуд! Си гъэфІэн дахэ! Дауэ уэ уи адэ-анэр къэбгъанэу апхуэдэ зауэ шынагъуэм узэрылухъэнур? Топ уэ макъхэр зэхэпхмэ е апхуэдизылъ ягъэ-жэнур плъагъумэ, уилыкІыни. Хъэуэ, хъунукъым а жыпІэр! Зауэр иухыхукІа унэм ущІэсмэ нэхъыфІщ. Тхъэр гущІэгъульщ, зауэ нэужьым уэрэ сэрэ дызэхуихыжынщ икІи насыпыфІэу дызэ-дэпсэунщ.

– Хъэуэ, Іуслъад, си псалгъэм сепщІыж хъунукъым. Сэ Тхъэм псалгъэ быдэ естащ уздэкІуэм сынэкІуэну, пщІэр бдэсщІэну...

Ауэрэ жэщыбг мэхъу. ФІыуэ зэрылгагъуитІыр къуалэбзум хуэдэу мэбзэрабзэри зэбгъэдэсщ, зызэщамыгъэнщІу. Абдежым хыджэбзыр зэуэ щым мэхъури зэщІодэлукІ.

– Сыт ар, Таисэ?

– ДаІуэт, зэхэпхыркъэ хъийм икІауэ хъэкІэкхъуэкІэхэр зэ-рыгъуахъуэр, жэщ къуалэбзухэр зэрыетар, къуажэхъэр зэры-къугъыр? А псор нэщэнэфІкъым, ди псэр щыттыну пІалгъэр къэ-благъэу арщ.

– Ахэр урысыдзэр зэрыхэдгъэщІэнум я нэщэнэмэ-щэ?

– Си фІэщ хъуркъым. Абы дзэшхуэ яІэщ, ахэр я пащтыкъым, я хэкум хуэпэжщ, а дзэр зыпэмылгъэщэ гуэри щыІэу сщІэркъым.

Абдежым, адреи макъ псори щІихъумэу, накъырэхэм, бжъа-мийхэм, бэрэбанэхэм я макъ лгъэщ къоІу. Іуслъадрэ Таисэрэ къы-щолгъэтри ІэплІэ зэрашкІ. Пщащэр йохъурджауэ фІыуэ илгъагъу щІалэм:

– Уэ бжъыхъэ тхъэмпэу уокІэзыз. Сыту умыукІытэрэ зауэлІ лгъыгъахъыр! Зауэ гуащІэмрэ лІэныгъэмрэ апхуэдизу уащышы-нэу ара?

– Таисэ, сэ уэращ сыщлэшынэр...

– Сэ, Псыжь адрыщл щыщ хьыджэбзыр, урысхэм я Іэщэм сыщышынэуи? Си шабзэри, си джатэри, си к'ямэри бийм хуэгъэпсащ, си псэр пытыхуи абы я Іэщэ кыпллээгъэлэсынк'ым, ди хуитыныгъэри ттырахынк'ым. Наклуэ, Іуслъад, дихьэнщ зауэ губг'уэм: е датеклуэнщ, е лыгъэ тхэлъу ди псэр ттынщ!

Ныбжыщитлыр Іэпэзэрылыгъыу бжъэпэ лыгэм к'юхри я лъэпк'эгъухэр щызэхуэса аузым дохьэ. Ди зауэлхэм Іуслъад кыщцалъагъум гуфлэ макъ к'валэт икли ар я шупашэу бийм пэщлэувэмэ, теклуэныгъэ кызыэрахынур я флэщ зэрыхьур кыжралэ. А гупыр зауэл хэплыхьа защлэт. Афэ джанэ ящыг'т, г'ушл таж ящхьэрыг'т, я нэм флэкл кыщлэмышу, я нэклири г'ушл хьарклэ щлэхумат. Іуслъад я пашэу ахэр зэтэк'ым икли тлэутэк'ым бийм зэрыпэщлэувар.

Арати, лъэнык'уитлыр г'унэгъу зэхуохури зэхуэу гуащлэр яублэ. Іуслъад и гупым бийр лъэрыщыкл ящырт, абы щыг'уэми езыхэм яхэщлыр мащлэт. Абдежым зэуаплэмклэ к'еунэтІ Тэн лъэнык'уэмклэ кыикла к'ээзакъ полкым. А дзэм щыщ хорунжэ щлалэм, Светловскэм, гу лъитат Іуслъад и зауэлхэм урысыдзэм хьэлэчыщлэр зэрыхалхьэм. Езы Светловскэр щлалэ к'еклут, Геркулес хуэдэу к'ярууфлэт, шына жыхуалэр ищлэртэк'ым. Псом хуэмыдэу абы игъэщлаг'уэрт Іуслъадрэ абы кыбг'урыт зауэлымрэ лыгъэ ин зэрагъэлъаг'уэр.

И шым мэшэри Светловскэр щлопхуэ я дзэр хьэлэч кызыэтэзыщлэ зауэлитым я дежклэ. Арщхьэклэ а тлур щызауэ щыплэм щынэсым зым флэкл илъаг'ужырк'ым. К'ээзакъ щлалэщлэр абы поув. Я шитлыр г'унэгъу зэхуохуэ, хуасклэ к'як'эрылхьэлъу, я джатэхэр ягъабзэ. Итланэ, сытми, Светловскэм зешэщл, к'ярууэ илэр зэхуехьэри и джатэмлэ йоуэ кыпэщлэтым и тажым. Г'ушл пылэр тлууэ зэгуохури, шуеыр к'юхуэх. Абы и нэклу дахэм, дыг'эм хуэдэу лыдым, лык'уалэр к'ежэхьрт. Хигъэщлам зэрылуплэу Светловскэм и бзэр еубыд: ар пщашэ тхьэлухудт.

Асыхьэтым кыбулъэда к'ээзакъ шууиплым Светловскэм унафэ яхуешл улэгъэ зытелъ бзылхуг'эр иклэщыплэклэ лагерым нагъэсыну. Езыри абыхэм яужь йоувэри хьыджэбзыр зыщлахьа шэтырым щлохьэ...

Дохутырым пщашэр гупсэхуу зэпеплхьыри, зэрыллык'ын фэбжь зэрытемыхуар, зэриг'эхъужыфынур желэ. Хорунжэм ар щызэхихым и гур к'югуфлык'л, и Іэпк'эльэпк'ыри дэрэжэг'уэм зэщлэщтэ. Дохутырым улэг'эр егъэкъабзэ, епхэри щлэклыплэмклэ щуунэтлым Светловскэм кыжрелэ апхуэдэ тхьэлухуд игъащлэм зэрыримыхьэллар. Икли хушхуэу гуэрхэр к'ыхьыну щлок'л.

Светловскэр йоплъ хьыджэбзым. Абы илъэс пщыклух нэхьыбэ и ныбжынтэк'ым. Бгы псыг'уэт, тлэклу хуэщхьэпэлъаг'эу плэрэ жыплэну апхуэдэт. Зык'ымышлэжа пэтми, и нэгум нурыр к'рихьрт, и набдзитлыр псыг'уэт, и нэбжыщхэр к'ыхьт. Пщашэм и дахаг'эм хьэщык' ищла Светловскэр и щхьэ хуэщхьэдэщырт: «О-о, ди тхьэшхуэ, сыту дахащэ! Си джатэр дауэ кыыхуэслэтынклэ х'уа мышхуэдэ тхьэлухудым? Мыр тездза

улагъэм иллыкӀмэ, шыгъушыпсыпӀэм сыхэлъу си гъащӀэр схыни».

Дохутырыр къосыж, хущхъуэ гуэрхэр хъыджэбзым ирехьэлӀэри, зыкъом дӀкӀа нэужь, сымаджэм и нэхэр кыызэтрех икӀи кышхъэщыс лы мыщӀыхуитыр щилъагъум кыхоскыкӀ:

– Дэнэ сыздэщылӀэр? ДэнщылӀэ си Іуслъад? Си Іуслъад, уэ... уэ ди бийхэм, чыристанхэм, ухагъащӀэри сэ гъэр сащӀауэ аращ.

И нэхэм и иттыр Іуелъхъэри зэщыджэу магъ.

– Зэ увыӀэ, пщащэ дахэ, уэ уӀэгъэ птелъщ... Пэжу, чыристанхэм я дежщ уздэщылӀэр. Ауэ умыгузавэ, зи ІэмыщӀэ уи-хуар цыхуфӀхэщ. Узэрыхъужуи а уи гупсысэр зыӀыгъым узэрыуагъэщӀэным иужь итынухэщ.

– ЖыпӀэр пэж? ТхъэмыщкӀагъэ кызытепсыха, нэгъуэщӀ дин зыӀыгъ цыхум чыристанхэр гущӀэгъулыуэ яхущытуи? Къызэдалуэт, чыристан щӀалэ! Уи нэгум угъурлагъи гуапагъи изолъагъуэ, ауэ уи бзэ ІэфӀымкӀэ си гузэвэгъуэр палъэкӀэ сщхъэщыпхыну ухэмыту пӀэрэ? Уэ пцӀыхурэ шӀэрджэс бзылхугъэхэр? ПцӀэрэ абыхэм я хэкур, я Іыхылыхэр, я гум цагъафӀэхэр я псэм нэхӀэр нэхыфӀу зэралъагъур? Уэ уи жыӀэм цӀагъыбзэ щӀэлъмэ, уи псалъэм бзаджагъэ хэлъмэ, уи гъэру сыщыт пӀэми, узэрыхуей сыпхуэхъун уи гугъэми ущоуэ. Сигуми, си псэми, си гъащӀэми хуитыжыр сӀращ... Иджы къехъэкӀ-нехъэкӀ хэмылъу кыызжелӀэ, дэнэ щылӀэ си Іуслъад? Псэу?

– Іуслъад жыпӀа? Хэт ар? Сэ апхуэдэ сцӀыхуркъым.

– Ар си щауэрщ, си цхъэгъусэ хъунурщ, си дыгъэрщ. Дунейм сытетыхункӀи аращ фӀыуэ слъагъунур.

– Сэ ар сцӀыхуркъым.

– А щӀалэр афэ джанэ зыщыгъа зауӀӀ гупым я дзезешэщ. Дэ тӀур дызэщӀыгъуу дызэуащ. ИужькӀэ и Іуэху дауэ хъуами сщӀэркъым. Ар пщы Мысост и къуэщ.

– Пщы Мысости? АтӀэ ар цхъэ епцӀыжа ди пащтыхым ирита псалъэм?

– А псор сэ сщӀэркъым. КъызжелӀэт, уэ абы и хыбар кыисхуэпхыфыну, хъэмэр...

– СхузэфӀэкӀ къээзгъэнэнкъым. Ауэ зэ умыпӀащӀэ, зауэм и лыгъэ пцӀытыр иджыри упщӀыуа щыкӀэкъым.

– Чыристан щӀалэ! Узэрыпсэхьэлэлыр лыхъужыгъэкӀэ гъэнщӀа уи нэгум, уи нэхэм кыызжалэ. Мусулман хъыджэбз тхъэмыщкӀэр къэбгъэщӀэн мурад уиӀэ хуэдэкъым уэ. Къэщий уи Іэр. Ди зэныбжьэгъуныгъэм и щыхъэту ди Іэхэр зэрыдгъэгъэубыди тхъэ кыисхуэуэ а щӀалэр псэууэ щытмэ къэбгъэлыну, сӀри хуит сыхъужын папщӀэ усхуэльӀуэну.

– Тхъэ пхузоӀуэ, пщащэ дахэ, си гъащӀэр щӀэстами, уи лъӀур пхуэзгъэзэщӀэну!

– Хъунщ, иджы си фӀэщ пцӀащ. Сигури мамырыжащ ...

Хуэм-хуэмурэ Таисэ и уӀэгъэр кыжащ, ауэрэ, уеблэмэ, Светловскэмрэ дохутырымрэ есэжащ. И нӀкӀум лыы кышӀӀэлгъэдэжа нэужь, ар нэхъ дахэж хъуат. Абы еплъу, и нӀгур зэхэуфауэ щыст СветловскӀэр. Зэрынэщхъейм, гупсысэ гуэрхэм гъэр зӀращӀам цхъэкӀэ хъыджэбзыр зезэмызэ щӀэнакӀэрт къэзакъ щӀалэм:

– ФӀыуэ плъагъу пщащӀэр зэрыппӀӀэщӀэра кышӀӀӀыкӀынщ уэ ущӀӀӀӀыкӀыер.

– Хьэуэ, си псэм хуэдэ Таисэ, си щыналгъэм щызилакъым фыуэ слъэгъуа хъыджэбз. Нобэр къыздэсми лъагъуныгъэр зищысыр сщакъым... Иджы зэрымышцлэклэ сыхуэзащ апхуэдэ пщашцэ. Си гур итхъэкъуащ а тхьэлухудым, ауэ сыт, си гъащлэм и фыгъуэ дьдэу сыхуэлэжынуц... Ей, Таисэ, ар сытым хуэдэу гуауэ – фыуэ укъалъагъунклэ гугъэ лъэпкъ уимыфэу улэжыныр...

Светловскэм и нэпсхэр къудамэ зырызу и нэм къытелъэдащ.

– Си зиусхъэн, угъыу ара? Сыту умыукытэрэ? Зауэллыр апхуэдэу цхъэ угумахэ? Уи гур умыухыж. Уэ иджыри насыпыфлэ ухъунуми пщлэркъым. Сэращ тхъэмышцлэр...

Таисэ пасэу къыщлат, псэклэ зыхищлат Светловскэр хъэщыкъ къызэрыхуэхъуар. Езыми щлалэр фыуэ илъэгъуат дэлъхум хуэдэу. Ауэ пщашцэм игури и псэри здэщылэр луслъад дежт...

Зы махуэ гуэрым Таисэ Светловскэм йолъэу е луслъад, е и адэм деж ишэжыну, ар игъэзащлэмэ тыгъэ лъаплэхэр къызэрыхуащлынури жрелэ.

– Таисэ, апхуэдэу цхъэ угущлэгъуншэ? Сыт тыгъэ зи гугъу пщлыр! Дунейм хъугъуэфыгъуэу телгыр къызэптклэ сыт и мыхъэнэж, уэ ущызмылъагъужынуклэ... Ауэ уэста псалъэм сытетынц... Таисэ, а щлалэр мыпсэужмэ, сыт адэклэ... адэклэ пщлэнур?

– Ар уэ плъагъунц. Къэпщлэнц уи ныбжьэгъугъэм сыхуэфашцэрэ сыхуэмыфашцэрэ!

Уэсым хуэдэу хужь и литыр Таисэ щлалэм и пщэм кърешэклри и нэклум щабэ дьдэу ба хуещл. Абы иужьклэ Светловскэм зилэжьэжакъым. Ежьэщ, махуэ зыбжанэклэ къэтри къыгъэзэжащ. Къызэрыщлэклымклэ, луслъад улэгъэ хьэлъэ телъу и щыналгъэм нагъэсыжат. Ар къыщищлэм Таисэ къэзакъ щлалэм йолъэу иклэщылпклэ и хэкум ишэжыну. Йолъэу и нэпситлыр псыхьэлыгъуэу къежэхьу. Светловскэм ар щилъагъум къодзыхэ, икли жэщ зэрыхъуу зэщыгъуу цэхуцлыклуу йожьэри хьыджэбзым и адэр зьдэс жылэм пэмыжыжьэу къыщыт бгыжыым нос. Таисэ и литыр уафэмклэ еший, зрегъэзыхри адэжь щылыгъэм ба хуещл, и хэкум къызышэжа щлалэм псалъэу щылэм я нэхъ дахэр лъегъэс.

– Си псэр къурмэн зыхуэсщын си ныбжьэгъу пэж! Мо бгъуэнцлагыр плъагъурэ? Абы щлэс, си жылэжыым сыклуэу къэзгъэзэжыхунклэ. Сэ луслъад и хьыбар къэсщлэнц. Ар мыпсэужмэ, сэри дунейм сыщытетын щылэжкыым. Къызэжьэ, сэ мыгъуэу къэзгъэклэрэхъужынц.

... И пхъум къыщигъэзэжым, Щолэхъупщыр гуфлэнтэкъэ, ар ажалым къезыгъэлам тыгъэ лъаплэхэр хуищыну псалгэ быдэ ет. Ауэ и адэм и унэм Таисэ къыщещлэ и щлалэр, луслъад, къытехуа улэгъэ хьэлгъэхэм зэрихъари, и адэжьхэм я кхъэм зэрыщыщлалъхъэжари. Хэку псор абы зэрыхуэщыгъуэри и псалгэмакыым къыхигъэщашц Щолэхъупщым. А хьыбар гуауэр щызэхихым, Таисэ и лэпкълъэпкъыр зэщлэклэзызащ, и цхъэр клэрэхъуащ, къэмэхынми зымащлэщ илэжар. Ауэ и адэм зыкърымгъэщлэн цхъэклэ зызэтриубыдэжащ. И унагъуэм щлэсхэм, и лыхьыхэм тлэклурэ ябгъэдэса нэужь, Таисэ щлохъэж и

пэшымкIэ... Нэхуц зэрыхъуу к'амэ к'ештэ, и щыгъын щIагъым щIегъапщкIуэри Светловскэр к'ыщицг'эна щIыпIэм макIуэ.

– Куэдрэ узэзг'эжъа? Уэ пщIэрк'э, апхуэдиз л'андэрэ умыл'эгъуа, узыхуэзэша адэ-анэр п'лаагъуныр насыпышхуэщ. Сэ абыхэм я гур фIы яхуэсщIри к'ээзг'ээзэжащ.

Хъыджэбзым Iэрыгъ Iэлъын л'аапIэр зыIэрехри щIалэм и Iэпэм IэретIагъэ:

– Мис, си ныбжъэгъу пэжу игъащIэкIэ узэрыслъытэнум и щыхъэту, мыр фэепл' пхузощI. Иджы к'ызжел'эт, уэ Таисэ фIыуэ п'лааг'урэ?

– Си гъащIэм нэх'рэ нэх'ыфIу узол'аагъу, Таисэ...

– НтIэ, си г'усэу накIуэ Iусл'ад и к'х'ащх'эм.

– Iусл'ади? Ар... мыпсэужу ара?

– Псэужк'ыым... НакIуэ.

Светловскэм и Iэпэр еубыдри Таисэ макIуэ фIыуэ ил'ааг'ур зыщIэл' к'х'эм. И к'х'ащх'эр к'ызэриг'уэтуи зэщыджэу йо-щэтэх. ТIэкIу зэрызэтесабырэжу, зыгуэрым жриIэми, и щх'э хужийэжми умыщIэу, мэлущащ:

– УзиIэжк'ыым... Упсэужк'ыым си гурыфIыг'уэр. Щы фIыщIэжк'ыым укIуэжащ... Зэхэпхырк'ыым си щ'эу мак'ри, бэ-л'ыхъу зг'эвыр зыхуэдизри пщIэрк'ыым. ... Сыт сэ д'апэкIэ к'ээзг'эщIэнум и мых'энэжыр...

Таисэ к'ызэфIоувэж, и нэпсыр щIел'г'эщIыкIри нэщх'ейуэ к'еепл' Светловскэм жрелэ:

– Си ныбжъэгъу, ажалми с'ык'ыIэщIэпхаш, хуити с'ык'эпщIыжащ. Си жылэж'ри, си адэ-анэри с'ыбг'эл'ааг'у-жащ. Уэ к'ысхуэпщIа псор т'х'эшхуэм щыг'уипщэнк'ыым, к'ысхуэупсэжынщ. ... К'ысхуэг'эгъу, ауэ фIыуэ сл'ааг'ур щызымыл'эжкIэ... сэ гу л'ыстат, к'эсщIат фIыуэ с'ык'ызэрып-л'ааг'ур, ауэ... ауэ Iусл'ад сэрэ дяку дэл' т'х'эрыуэм сепщIыж х'унутэк'ыым. Уи фIэщ щIы, апхуэдиз бэлых' к'ызытепсыха Таисэ нэх'рэ нэх' насыпыфIэ х'ыджэбз уэ иджыри щх'эг'усэу к'эбг'уэтынщ... Сэ Iусл'ад с'ылумыщIэу х'унук'ыым. Iусл'ад, сынокIуэ уи дей!

Таисэ и к'амэр напIэзыпIэм к'ызык'уепх'уэт, и гущх'эм хелужри Iусл'ад и к'х'ащх'эм тоджалэ. Ар щил'ааг'ум Светловскэр к'омэхри Таисэ и бг'умкIэ щохуэх...

... Светловскэм зык'ыщищIэжар Щолэх'у и пх'ум и л'ых'уакIуэхэм я л'эр а щIыпIэм к'ахуса нэужыщ. Таисэ зыукIар арауэ яг'эуври, пщым и пащх'э ирашащ. Ауэ Щолэх'у Iуэхум и пэжыпIэр к'ыщищIэм, а тIум зэщIыг'уу х'ыджэбзыр яг'еижри щIал'х'эжащ...

Пщым и гуг'ат Светловскэм тыг'э л'аапIэхэр хуищIу иутIыпщыжыну, арщх'экIэ щIалэм идак'ыым. И хэкум иг'э-зэжри, и лаж'эр и адэ-анэми, и ныбжъэг'ухэми к'ахуэмыщIэу, к'ытегузэвых'у, махуэ бжыг'э фIэкI мыпсэужу дунейм ехыжащ.

Зэыздэкар **МЫЗ АХ'МЭДЩ**

Усэхэр

ХЪЭТУ Пётр

ДИ ЛЪАХЭР

Ди лъахэм и дахагъэр зымылъагъур
гуцлэгъур зыхуэщыпхъэхэм ящыщ...
Налкъутналмэсклэ къищыкIащ лъэс лъагъуэр,
мес, шыщIэм губгъуэр зэхежыхь, мэщыщ...
Псыхъуэжъым адкIэ мэзыр щоуфафэ,
ущыхьэм, таурыхьищэ къыщIэпхынщ,
мыдкIэлэу щиху сатырхэр пфIошпыр къафэу,
макъамэр, щIэдэлукIи, зэхэпхынщ.
ГуфIэгъуэр и нэгү илъу дыгъэ нагъуэм
сырымэу жэщ щхъэтепхъуэр, мес, зытрех...
Пэж дыдэу, щихухэм, феплът, загъэщIагъуэ,
гъуэз дыжъыныфэр нуру къащхъэщех, –
акъужьыр щабэу тхэмпэхэм ирожэ,
защымыгъэнщIу, гуапэу ядоджэгү...
А псом ятхъэкъур си псэр, сигу яхуожэ:
ди лъахэм и дахагъэр щIэтщ си нэгү...

* * *

Уэ пщIэрэ псыхъуэм сыщIыдэтыр,
Псэр «стхъэщIу» мэзым сыщIыщIэтыр,
Гъунэгъу захуэсщIу – слъагъуу налуэу,
Бзу ушэхэм сэ сыщIедалуэр,
СыщIыкIэлъыплъыр жьыбгъэ щабэм,
ЩысфIэфIыр сэ бжыхьэкIэ хуабэр,
Сигу щыыхигъахъуэр бгы аранэм,

Щигъэплейтейр-щихузыр – жьанэм,
 Сыщлэнэшхъейр сэ шыуэлбанэм,
 Къатхъэнсулыкъум, хъэцыбанэм,
 Зэрыджэм, тутым, хъэмкIутIейми
 СащлегуэпэкIыр Iыхъэлейуэ?
 Теплъыизэу нэр пщыхъэщхъэ пшэплъым,
 ГугъэфIхэр згъэпсу, сыт сыщлеплъыр?
 Сыт сыщлепэмыр сфIэтелъыджэу
 Пщыхъэщхъэм сэ губгъуэбалыджэм?
 Сыт зэзэмызи мы щIыуэпсым
 КъыщIысфIыщIихур сэ си нэпсыр?
 Си Уащхъуэ фIэкли си мыгъусэу,
 Си фIэш хъужауэ щIэстхри усэ?..
 ЯгъэнщI а псогуэм си гухэлъыр,
 ПхузиIэр IэфIу – си псэм хэлъыр,
 ЩIэзмыужэгъури ахэр гъэклэ –
 Уэ фIыуэ услъагъуным щхъэкIэщ.

НАСЫП

Мынасыпу жыIэ пщэдджыжь пшэплъ дарийр,
 дыгъэ бзий гуакIуащэу лъагъуныгъэ бзийр;
 погуфIыкIыр анэр – дыгъэщ и сабийр,
 агъэбыгъи хъуауэ, ещIыр лъабэдий;
 мынасыпу жыIэ щIасэм и ба IэфIыр,
 гъуэплъ хъужауэ бжьыхъэм и тыхъ гуапэ уэфIыр;
 мынасыпу жыIэ бзур зэрыбзэрабзэр,
 мы дунейр мамыру уафэр зэрыкъабзэр;
 мынасыпу жыIэ, уилэу узыншагъэ,
 бэм сэбэп уахуэхъурэ щхъэпэм уи IэщIагъэр;
 мынасыпу жыIэ, лъахэ, жьэгу уилэну,
 лъэпкъыр фIыщэу плъагъуу псэкли зыхэпщIэну...

СИГУ КЪОКIЫЖ

Сигу къокIыж мазэгъуэ жэщыр:
 кхъужьей хадэм къыщыткIухът,
 ди гум къеуэрт нэху зэрыщыр,
 тлъагъуу вагъуэхэр хэткIухът...

Нэм щIэлэбэр умылъагъуу,
 жэщ мазэхи сигу къокIыж:
 зэжедмыIэу псалгэ щIагъуэ,
 кхъужьей хадэм дыхэкIыжт...

ПщIащэпыхум клэ имыIэт, –
 гум щIыхъат къызэпIуэкIар...

Абы шыгъуэ псэгъу симылэт
сегуэкӀуауэ, уэр фӀэкла...

Сигу къокӀыж си нэгу щӀэклап –
лъагъуныгъэ слэщӀэклап.

* * *

Ди кӀей зэшыгъуэр сужэгъуащ,
лъэхъа нэхъей, щӀэмыкӀ си лъакъуэр,
сыт шыгъуи сигу зыхуэмыгъуам
нэмыплъ зритри сфӀощӀ си закъуэу.

Сеуэнщи, нобэ сэ сежьэнщ
насып жыхуалэм и лъыхъуакӀуэ,
си жьэгъу-си лъапсэр къэзгъэнэнщ,
лэ хуэщӀыжынщи сэ си лӀакъуэм.

Мы дунеижьым илэ хъунщ
къыщепсу дыгъэр зы плӀанэпэ,
нэгъуэщӀ мыхъуххэми, лӀэун,
лӀуэху сщӀэр ящыхъуу цӀыхум пщхъэпэ.

Имылэм, сэ къэзгъэзэжынщ
си хэкуу си гур зыхуэмыгъуэм,
арыххэу сэ сыщӀилъхъэжынщ
си жэмышъэтым, зищӀу шыгъуэ.

Пщыхъэщхъэм мазэр къыкъуэкӀынщ,
нысащӀэм хуэдэу зигъэщӀагъуэу,
си лъахэ дыщӀэри псэунщ,
и гугъэ лӀэфӀхэр игъэбагъуэу.

ГЪЭР ІЭДЭБ

Дыгъэ нэбзийхэм псэр ягъафӀэу,
сэ сфӀэфӀщ псыхъуэжьым сӀдэсыну;
сощӀэж щӀыуэпс сфӀэлъагъугъуафӀэм
си махуэри зэригъэсынур...

Къатхъэнсулыкъум, хъэцыбанэм
жьы тӀэкӀу къыкъуэуэхэр ходжэгухьыр,
къыпфӀэщӀу мафӀэ зэщӀэнарэ
щызэтрисхъэну гъуей къэухьыр.

УплӀамэ адкӀэ – гъуэплъщ мэзыщхъэр,
бгы щхъэхухэм бзийхэр щыхисхъэжу;

гукъани щыхъэркъым си гущхэм,
къысщоху бий лъэпкъи симылэжу.

Щыджэгу бдзэжьейр кыхэлыдыкыу,
йожэхыр псыр, къыздзэршэру...
Сызэрыпсэум сыщогуфыкыр,
щыуэпсым щытми сригъэру.

* * *

Пшэхэр жьапщэм щигъэлащ,
махуэм псынщэу хощыр,
пшэпльым уафэр ирилащ, –
лыуэ ар къыпфощыр...

Зэрызохэ мы дунейр, –
ираудыр мащэ!..
Ешхэ-ефэм сыщылейщ,
къыстохьэлэ гьащлэр.

Нанэ жэщкларэ сопщыхь,
лыбжьэ лэфл сикъэшхыу,
дадэ, «жьэклэ зумыпльыхь»,
жилэурэ дыхьэшхыу.

Зэрамыщлэр белджылыщ
сэ си луэху зыутыр,
ягу къэкыххэркъым иджы
къыслъымысу утыр...

Ауэ гьейуэ щыуейпсейм,
лейуэ хуар ягъэлу,
я нурыбэ-я нэгу хейм
сфощыр сыкърагъэлу.

САБИИГЪУЭМ И НЭХУЩХЭР

А нэхушхэр сщыгъупщэркъым зэи, –
си пщыхь пльыфэхэм куэдрэ кыхохуэ,
мэз даушым ехьэху нэи псэи, –
Сыбыр бгылгэм и лъахэм сыхохуэ.

Схуэмылыгът а нэхушхэм си нэпсыр, –
псынэм псыхьэ сыщыкыуэр си махуэт:
зэбгрипхыу щыгъэхуу уэсэпсыр,
лъапцлэрыщэу кыжыхьырт гъэмахуэм.

Плгыжыу пшэплгым ирилэрт шыгэхур, –
зэцлэлыдэрт уэсэпсыр рубину,
си бггэм шызу сыхэфырт а нэхум,
зэрыхэхуэр зыхэсцлэрт гур ину...

Иггэгыуцти нурыбэм си шыггэр,
зиггэпскыжырт, кьехауэ аранэм,
кыыщлэггальэрти псынэм хэс дыггэр –
ггэр нэхунэр кыыхуэсхырт си анэм.

Пэгун цыкыгур кыыслыхт, пыгуфыкыу,
и лэр си щхэм кыыдилгэрти шабэу,
иггэвэпхэт турнепс* – дыггэр кыыщыпкыу,
сиггэшхыжырт шхын шлаггуэри хуабэу...

МЭЛЫХЪУЭ ЦЫКЫУ
(«Сабииггэуэ» циклым шыщц)

Уэсэпсыр, дыггэм тепщыпщыкыу,
Шыггэхуу, губггэуэм щикгухьащ –
Си нэпс кыыщлэж – сыщогуфыкыу,
Нэхуггэм си псэр итхэкгуащ.

Кыыщызокыгхыу лгэпцлэрыщэу
Удзыпцлэ шабэм, зггэхуу хгушэр...
Дуней гурыхым и наггыщэу,
Бзуупцлэ ггуабжэр, уей, мэушэ!

Елэт уэрэд. Хуиггэпсрэ лгэхэм?
«Дунейр жэнэтц» – кыызжилэу сфлэцл.
Бзэрабзэ макгыр сэ сфлэдахэу,
Ггунэггуу бзу цыкыгум зыхузоцл.

Ггэмахуэ бгыхэм я нэгу золгэ, –
Хэкупсэ лыжгхэр нэгурытц, –
Щхгэ тхгуахэм гуапэу лэ дызолгэ...
Щы курыкупсэм сфлэщыу сит.

ШЫПСЭ КЫЫЗЖЕВМЫИЭ

Кгулейхэм лгэпкгыр яггэшхэну –
апхуэдэ шыпсэ кыызжевмыгэ,
тхгэмыщкыгэртц хуэдэм дэггуэшэнур, –
ар пцыгэм, мэ, физот си пылэр...

Ар, пэжщ, тхгуцынэ-бдзэжгэй хугуклэ
хуепсых уэкгулэм кыпегжэнкыым,

*Турнепс – былымбалыджэ

коньяк лъапсей и фадэ фалъэм
кыщыпкыуи кыыхуригъэхуэнктым...

Атлэми ишх иригъэшхынщи,
гъей-лей зылъысым едэлунщ,
езым ар и щхъэ хуишэжынщи,
хузэфлэк! псогуэр кыыхуищлэнщ.

Иужьки, уей, зыгуэрхэм хуэдэу,
игъэлужынктым ар уэрэду.

ЦЫЖЪБАНЭ

Зэгуэр цыжьбанэм (ар пэж къабзэу)
Жалэж тетауэ цы шабазэ,

Укыльэгъуам, кыпщыгуфыкыу,
Шхын хуэпшиям, уи лэгу ишхыкыу...

Арати, куэдрэт, къос бажэжьри,
Дзэр зэригъэшхыу дыгъужь щхъуэжьри,

Къолыб цыжьбанэр, нэр кыщопкыр,
Быдабзэу банэри кытоклэ...

Цыху цыкыури, плъагъурэ, – тобэ, тобэ! –
Кысщохъур зэклэуэ нобэ, –

Дыгъужьым, бажэм ехъэхуэ
Нэ пыджэ лэджэхэм уфлэхуэ...

Умыхъуу укъэнэн цыжьбанэ?
Дыхэтщ мычэму зауэ-банэм...

БЖЪЭМРЭ БЖЪАПЦІЭМРЭ

Зигъэхурт бжъапцлэм, зигъэщлэгъуэрт:
«Телъыджэщ безыр, гуакыуэщ фор!
Зызохъэ екыу бжъэ унагъуэр,
кыспэрымыуэ сэ зыгуэр!..»

Унафэ щыныр – ар лүэху тыншктым,
гугъу сехъми, плъагъуркъэ, бжъэ цыкыу,
фо къэфхыр сэ си мыхъэмышхктым,
лүмпэми фысщырктым зыцыкыу...»

Бжъэ цыкыу бжъапцлэм едэуактым,
нэмыс зыхэлъу ар гъэсат,

Дэуэну зэи хущыхьактым,
къэмывэу, лажьэу ар есат.

УЭРИЙ ДАДЭ

И тхьэкIумэм къищэщми шабий,
И къулыкъум темыкI Уэрий дадэ,
ЩIэуэ къежьэр лыжь кхъахэм и бийщ,
ИмыщIэж ищIэ псор зэрынадэр.

Уэ, ухуеймэ, дыхьэшх, ухуейм, гы, –
Илъэсищэм нэсам пщIэ хуэщIыпхьэщ,
Ауэ пэж жезыIэн Жэбагы,
Шэч хэмылту, иджы къыкьуэкIыпхьэт.

СИ ФIЭЩ ХЪУРТ

Пшэплъым гугъэр щыхисхьэжу,
махуэр щэхуу мэужьыхыжыр,
зэман жыжьэм псэр хыхьэжу,
адэжь лъахэр сигу къокIыжыр.

А телъиджэу псэм и лъахэм
пшэи пшагъуи щынэхубзэщ,
удз гъэгъам къапих мэ дахэм
хьэщыкь уащIрэ уагъэубзэу;

абы фIым укъыхуезыджэу
щыIу уэрэдхэр уи гум носыр;
угъурсызым, бзадженаджэм –
къамэр къипхмэ – хуэфI щылъосыр;

абы уи псэр щынэхутхьэхуу,
ныбжьэгъугъэр щыпфIэлъапIэщ,
уи гурыщIэр къабзэу, щэхуу,
лъагъуныгъэр щынэку-напIэщ...

Согупсысри, согъэщIагъуэ,
си фIэщ хъурт а псор... Ар дауэ?
Ижь-ижьыж къыщежьа лъагъуэр
къыщIедзыж хэкIуэдэжауэ...

ПШЭХЭР

Зыр зым еIунщI-зэкIэлъхьэужьэхуэ,
Гуэл къэбэкхьар ираф пшэ хужьхэм,

Ираф нэпсейуэ – гужьеяхэщ,
Благьуэжь шынагьуи хьуахэщ ахэр...

Иджы ныбэфхэр, еплъ, зэщохьэ,
Зыр зым тепщхьэжу, зэрызохьэ,

Зым ишхыжыну хэтщ адреихэр, –
Нэхь ин, нэхь лъэщ защыну хуейхэщ.

Щхьэж и мурадыр нахуэу налуэщ:
Псэуну хуейщ тепщэгьуэр ялэу.

Ауэ зэщыхьэр – уафэгьуагьуэщ,
ЛъыкпсыкI къыдэклэуэи гүлэгьуэщ.

ЗэуакIуэ псоми яхьыр мыхьыр,
МэплэнкI пшэ фыцIэхэр, къогьыхыр...

Хэтащ ди тхыдэми апхуэдэ,
Ар къытхуэнащ гьыбзэ-уэрэду,

АтIэми дерс абы хэтхакъым,
Нэхь Iуш, нэхь къабзи дэ дыхьуакъым.

ЩАМ И БЖЫХЬ

(Подстрочникыр – «хирург ІэщІагъэщ»)

Иужьрей ильэс зыбгъупщІым си усэхэм кытращІыкІа подстрочникы урысыбзэкІэ дунейм кытехьар мащІэкъым. Подстрочник тщІы хъуну уи усэхэр е мы зэрытщІар къезэгъыу къэплътэрэ, жиІэу зыкъысхуэзыгъэзаи кызэупщІаи щыІэкъым. Апхуэдэу щыщыткІэ, сэ емыкІу къэсхыну слътэркъым, си усэ сатыр, едзыгъуэ гуэрхэр урысыбзэм «зэрырагъээгъар» кызыэрысщыхъум сытепсэлъыхъмэ.

* * *

ЩІэныгъэфІ зиІэ, хьарзынэуи гупсысэ литературоведщ Къэжэр Иннэ. «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифым теухуауэ зыгуэр зымытха, жызымыІа адыгэ литературовед республикищми кыщыбгъуэтыну гугъу хъуну пІэрэ жызоІэ.

«Напэ» тхылъыр дунейм кытехьэри (1985) куэд дэмыкІыу Тхьэгъэзит Юрэ и жэрдэмкІэ щІэныгъэ-къэхутакуэ институтым «Мывэ лъэхъэнэм» теухуа псалъэмакъ узыншэ икІи щІэщыгъуэ щызэхаублауэ шытащ. Япэ дыдэ дунейм кытехьа статъяр зытхар къэрэшей-балъкъэр литературовед Урусбиевэ ФатІимэщ. Щитха гъэр сщІэжыркъым, 1990 гъэм кыдэкІа «Портреты и проблемы» тхылъым итщ. Ильэс тІощІрэ плІырэ дэкІа нэужыщ «Мывэ лъэхъэнэм» теухуа тхыгъэ щхъэхуэ, адыгэ литературоведым итхауэ, дунейм кыщытехьар. Ар зейр Къэжэрырщ. Сэ кызолъытэ Иннэ и тхыгъэр роман-мифым тепсэлъыхь статья нэхьыфІ дыдэхэм ящыцу.

Иджыри зы шапхъэ, кІэщІу... Лирическэ поэмэ яфІэпщмэ ущымыуэнэ, тхыгъэ щІыкІу зыбгъупщІ хэтщ си творчеством: «Уэгунэбзу», «Музыкэ», «Сейф», «ЩыхупІэ», «Динозавр», «Блэ», «Напэ», «Гъуэгухэр», «Мамэ», «Нарт макъамэхэр».

УатепсэлъыхьынкІэ, уатетыхьынкІэ нэхь гугъухэм ящыцу кызолъытэ «Музыкэмрэ» «ЩыхупІэмрэ». Иннэ блэмыІэбыкІыу кыиубыдыфаш «ЩыхупІэр» зы Іэпкълэпкъыу зэрызыгъэубыд – нерв нэхьыщхъэу хэлъыр. КІэщІу жысІэнщи, сэ кызолъытэ ди литературэхутэ щІэныгъэр япэкІэ зыгъэбэкъуэн лэжыгъэкІэ дыщыгугъ хъуну Къэжэр Иннэ. Мы къэсхыну шапхъэхэм зыгуэрым и жагъуэ хъун хэлъу си гугъэкъым. Зыщыгъэгъупщэн хуейкъым: литературэкІэ дызэджем и дэтхэнэ жанри псалъэ-псалъэурэ зэхэлъщ. Тхыгъэм и мыхъэнэри ар щІыхум къащтэн-къамыщтэнри псом япэу зэлъытар псалъэм, бзэм и къэгъэсэбпыкІэу уэ, тхакІуэм, усакІуэм литературоведым, кызыкъуэпхыфырщ.

Мы тхыгъэр зытеухуар (иджыри зэ жысІэнщи) подстрочник жыхуаІэмрэ абы пыщІэжа зэдзэкІын-зэрегъэдзэкІын Іуэхумрэщ. Тхыгъэм подстрочник кытращІыкІын хуей щІэхъур ар нэгъуэщІыбзэм и фашэкІэ яхуэпэну аракъэ? Дызэресагъэжъу жытІэнщи, оригиналыр нэгъуэщІыбзэм хуэзыгъэхъэзыр «полуфабрикатщ».

Иужьрей упщІэм нэгъуэщІ зы упщІи кыкІэлъокІуэ. Тхыгъэр (усэр, поэмэр) подстрочникым (нэгъуэщІыбзэм) тэмэму «ирагъэтІысхьа»,

ирагъээгъа, и гупсысэр ямыуныкъуу, хэлъа гурыгъу-гурышцIэр ямыгъэ-утхъуэу?

Уэр нэхъ Iээ щымыIэми, оригиналыр зыгуэр хэмыщIауэ подстрочникым и къупхэм пхуимыгъээгъэнкIэ мэхъу, сыту жыпIэмэ «поэзие» жыхуаIэр мыхъэнэм, зытеухуам и закъуэкъым. Абы хеубыдэ къэзыгъэлыагъуэ (пластикэ) метафорэри, псалъэхэм, макъхэм къахэIукI щIэжыуэ (анафорэ, аллитерацэ, ассонанс н. къ.) яукъуэдийри. Зы бзэм щызэфIэпщIа щIэжыуэр (музыкальность жыхуаIэр) нэгъуэщIыбзэм подстрочниккIэ пхуэхьынукъым. Ар подстрочникым къыхуэубыдыркъым, къыIэрыхьэркъым. Макъ зэщхь зэпэджэхэм усэр нэхъ къеджэгъуафIэ, нэхъ дахэ, щрамыгъэлейм деж, ящI. Арами, я къалэныр абыкIэ зэфIэкIыркъым. Езыхэри мыхъэнэ е, нэхъ дысакъыу жытIэнщи, мыхъэнээпыщIэ хъуауэ усэ сатырхэм къыщыкIуэнкIэ мэхъу.

*Уи тхыдэр куэдрэ къэкъуэльаш,
Лъыкъуалэр жэщхэм къакIэрыжу.
Уи дыгъэр куэдрэ къолIэлIаш,
Лъы бжъыгъэ птелъхэр пхуилгъэщIыжу*
(«Дуней телъыджэ», н. 123)

А. хьэрф – лъ. **Б.** макъ (фонемэ) лъ – ы. **В.** лъы – кровь.

Лъ – ы фонемэм мы усэ сатыритIым щызэпещIэ мыхъэнэ зыбжанэ. АдыгэщIым зауэ гуащIэ куэд (къэкъуалъэу) щекIуэкIаш. Адыгэхэм апхуэдизкIэ лъы куэд яфIэкIуэдырти, жэщхэми лъы къакIэрыжу къыпфIэщIырт (пщыхьэщхьэ пшэплъ е жэщыбг мафIэс). Зэран хъунукъым мыбыи гу лъыттэмэ: лъыр жэщкIэ къакIэрыжу жиIэркъым, – лъыкъуалэр – жи.

Къуалэ. Къуалэбзухэр. Лъы. Къуалэ. Лъыкъуалэ...

Лъыр уэру, дриутхейуэ, къыщижкIэ, къуалэ къэзылгъэтыхьхэм яригъэщхьу къыгъэщIауэ щымытауэ пIэрэ пасэрей адыгэм а псалгъэр? Арамэ, лъыкъуалэ псалгъэри къурш пейзажым гъуээджэу хозагъэ.

Мис урысыбзэм ар зэрырагъээгъар:

*Ночь истекала кровью, клокоча,
Котлом твоя история кипела.
А солнце наподобие врача,
Израненное врачевало тело.*
(«Красный всадник», стр. 38)

Хьарзынэу схужыIэнукъым япэ сатырыр. ЕтIуанэ сатырым (шыуаным) усэр пщэфIапIэмкIэ ирехьэкI е дауэдапщэм хехьэ: хьэгъуэлIыгъуэ, нэщхьеягъуэ; шыгъуэгуэмкIэ пхъэ мафIэ щызэщIагъэнауэ лы ягъавэ, лэпсыр къокъуалъэ. Ещанэ сатырым усэр унагъуэ Iуэхум нэхъри пэгъунэгъу ещI. Сатырхэм щIэжыуэ хьарзынэ яхэлъщ, ауэ щIэжыуэр (макъ зэпэджэжхэр) адыгэ тхыдэр, лъэпкъыр, хэкум и пейзажыр макъкIэ зэрызыгъэубыд къару хъуакъым.

ЗэдэкIакIуэм и пащхьэ къыхута подстрочникыр «къызэригъэпсэужыф» Iэмалхэм ятеухуауэ Iэджи ятхаш лъэпкъышхуэхэм я литературэхэм елэжьхэм. Сыт хуэдэ тхыгъэри тхыльри нэгъуэщIыбзэкIэ зэбдэкIыфынуц, – жызыIэу утыку ихьэхэр абы пыщIа гугъуехь псоми

фыуэ щымыгъуазу аращ.

Лирикэ жыхуэтIэм Iуэхур хуэкIуа нэужь, игъащIэкIэ пхузэмыдзэкIыну нэхьыбэу кыизолгытэ. «Зыгуэр хуэдэурэ» жыхуаIэ щIыкIэмкIэ сытри зэбдзэкIыфынущ. Абы лэжыгъэшхуэ езыхьэлIа урысхэм (В. Жуковскэм деж кыыщыщIэдзауэ) я сэбэпкIэ дэри Iэмал дгъуэтащ дунейпсо литературэ жыхуаIэм и бжэ дазэм зэзэмызэ дыдэп-льыну.

Псалъэм папщIэ, Пастернак Б. А. зэридзэкIам, Верлен П., Бараташ-вили Н. сымэ я лирикэр, Шекспир В. и трагедиехэр, нэгъуэщI куэди хьарзынэ дыдэ хьуауэ кысцохъу. Байрон Дж. дуней псом щыщIэрыIуэ усакIуэшхуэщ, арами, кыгътезгъэзэжу и усэхэм седжэжыну си гум зэикI кыихьэркыым. УрысыбзэкIэ щызэрадзэкIымы куэдыIуэ яфIэкIуэдауэ кыизолгытэ...

Иджы лъагапIэм дыкъехьжынщи, ди Iуащхьэжыыр зэ къэтпльы-хьыжынщ. Дэ, адыгэхэм – Къэбэрдейми, Шэрджэсми, Адыгейми – зэдзэкIын лэжыгъэм зэманьшхуэ, къару куэд тедгъэкIуэдащ. Псори апхуэдэт Совет властым и лъэхъэнэм. Властыр щыIэжкыым – и гьурри и щIынэри кыыщIэщыжащ.

Ди литературэхутэ щIэныгъэр тIэкIуэ зыгъэзэгъуейуэ дунейм зэ-рытетым кыкIыркыым творчествэр зи натIэу зи гъащIэр зыхьхэм ди Iуэху епльыкIэр уэншэку щIагъым щIэдгъэпщкIуэн хуейуэ. Ауэ уэн-шэку щIагъми щхъэнтэ щIагъми щIэзмыгъапщкIуэу сотхэ, зэдзэкIыным и сэбэп ди литературэм къемыкIауэ жыпIэныр къемызэгъми, а Iуэхум зы «ауи» хэлъщ. ЗэбдзэкIын дэнэ къэна, «анэдэльхубзэмкIи кытра-мыдзэхатэмэ нэхьыфIт», жозыгъэлэ куэд урысыбзэкIэ зэрадзэкIауэ дунейм кытехьащ. КIуэаракъэ, зэрегъэдзэкIыным хуэнэхъуеиншэт ди тхакIуэхэм я нэхьыбэр.

Кавказ Ищхьэрэм и усакIуэ нэхь цIэрыIуэ дыдэхэм ящыщ зым теухуа анекдот гуэр жьэрыIуатэу зэлэпахуэ щытащ, ильгэс тIоцIыры-пщкIэ узэлэбэкIыжмэ. УсакIуэр зэзыдзэкIымы и деж мэпсалъэ хьыбар иригъащIэу игъэгуфIэну.

– Сэлам узох, усэщIэ стхащ!

– Уалейкум сэлам, зэздзэкIащ а жыхуэпIэр.

Лъэпкъ тхакIуэхэм я гъащIэмрэ творчествэмрэ оригиналыр нэхь псынщIэIуэу зэрегъэдзэкIын Iуэхум пIэщIэлуэщIэ гуэри зэрыхэлъар кыыхощ мы анекдотым.

Сыт зэдзэкIыным хуэнэхъуеиншэ тхакIуэхэр апхуэдизу зыгъэ-пIащIэр? Урысыбзэр – къэралыбзэщ. А бзэмкIэ ятхащ дунейм нэхь ин дыдэу тет литературэхэм ящыщ зыр. Урысыбзэм нэхьыбэм уакърегъэцIыху, уи тхыльхэм я тиражыр егъэбагъуэ, нэхь цIэрыIуэ уещI. Урысыбзэм – орденым, медалым, званием нэхь пэгъунэгъу уещI. КIэщIу жыпIэмэ, хьун хуэдэ гуэр птхырэ уи тхыгъэхэр тэмэму зэрадзэкIыфмэ, уи кIэныр кыкIащ. ТхакIуэр емыкIу пщIы хьунукыым, сыт абыхэм щIыхуейр жыпIэу, ари псэун хуейщ...

Официоз идеологием и «накыгъэрэм зэрешхэр» фIэмащIэу, а на-кыгъэр зылэщIэлъым (властым) гу зылъыргъэтэн мурадкIэ тхэн-зэрегъэдзэкIыным епIэщIэкIыIуэу анэдэльхубзэр зыхуей-зыхуэфIымы (гъэкъэбзэным – узэщIыным) емылIэлIэф, елIэлIэну хуэмеищэ хьуа тхакIуэм и этикэмрэ эстетикэмрэ проблемэм зэщIиблэнукъэ? Эстети-кэм щыщкъэ бзэм, псалъэм я къэгъэсэбэныкIэр? НэгъуэщIу жыпIэмэ,

тхаклуэм и стиль жыхуагэмрэ и эстетикэмрэ зэгуэхыпгэ ягэкъым. Бзэр ещгэкъуауэмэ, нэмыщгысамэ стиль щыгэкъым е щыгэр щгагуэкъыми абы эстетикэри зэдехь, узытепсэлъыхыжын къэмынэу, икгэм-икгэжым, тхаклуэм и этикэри къулейсызу къыщгокг.

Анэдэлъхубзэм тегъэчыныхъауэ хуэмысаккъыфа е хуэсаккъыну хуэмея тхаклуэм къызыхэкга, зыхуэлажъэ и лъэпкъым хуигэ лъагъуныгъэр сыткгэ къыушщ хъуну?

Ди критикхэм, литературоведхэм я лэжыгъэхэм сэ зы гъэщгэгъуэн хызольтагъуэ. Тхаклуэм и стиль гурыгуэгъуэм (понятием) теухуауэ абыхэм нэгъуэщгэ мыхъуми напэкгуэщгэ гыхъэ щанэ къахэбгъуэтэну тыншкъым. Тхаклуэм и стилым утепсэлъыхыын папщгэ, ар зэрытхэ бзэр «къыпгурыщэщу» пщгэн хуейщ. Ди жагъуэ зэрыхъуши, ди литературоведхэм апхуэдэу ар къызыгурыщэщу яхэтыр мащгэщ. (Мыр темэшхуэщ).

Дунейм щхъэхуит дыдэу тетар тхакгуэ закъуэтгакъуэххэщ, те-тамэ. Сэ фгъуэ къызгурогуэ Налшык е Мейкъуапэ удэсу Солженицын Александр и «Архипелаг ГУЛАГ» е Джордж Оруэлл и «Кхъуэ фермэм» хуэдэ птхыуэ къызэрытрумыгъэдзэфынур. Ауэ... Етгуанэу, ещанэу къиптхыкгыжыну, нэхъ бгъэкъэбзэну узыхуэщхъэха тхыгъэр уепгэщгэкгыу нэгъуэщгыбзэкгэ щызэребгъэдзэкггэ, уи анэдэлъхубзэм хуэблэжыфын, хуэпщгэфын гуэху щхъэпэ гуэр къанэркъэ? Зэрегъэдзэкгыным хуэмыпгэщгэу анэдэлъхубзэм псэ хъэлэлу хуэлэжъащ Нало Заур, Нало Ахъмэдхъан, Мафгэдз Сэрэбий, Гутгыж Борис, Мзыхъэ Борис, Гъэунэ Борис сымэ.

Я тхыгъэ нэхъыфгхэм ущеджэкгэ, я адыгэбзэр уи псэм къеныкъуэкъуркъым, тыншу хозагъэ. Дэ тхакгуэ цгэрыгуэ дигэхэщ, я тхыль къэсщтамэ, икгэм нэзмыгъэсыфу згъэтгылъыжу. И бзэр къыстехъэ-лъэрэ – седжеркъым.

Иккъуггэ гъэщгэгъуэн хъунт ди къэбэрдей-шэрджэс литературэбзэм зэрыиужъа щыкгэм къыдэбжэ лэжыгъэ – Хъэтгохъушокъуэ Къазий и тхылым къыщыщгэдзауэ нобэм къэсыху къызэщгэиубыдэу – дигэныр. (Дэ дигэн хуей куэд къэнащ икгэи къонэ).

Мы тхыгъэр щгызэхэзубла «подстрочник» темэм и жыпым проблемэ куэд къызэрилгэльтам гу лыгтэгъуейкъым. Иджы зедгъэээкгыжынщ къызэредгъэжъамкгэ. «Щыхупгэ». Мы поэмэ цыкгуыр зытеухуар урысыбзэкгэ жизнь Духа, «духовность» жыхуигэм (культурэм и лгэужыгъуэ гуэрым – музыкэм, живописым е поэзием) псэр хъэщыкъ щыхуэхъукгэ узыхигъэт гурыгъур, къыппигъаплгэ шынагъэ, нэгъуэщгым дежжгэ гурыгуэгъуей хъунухэр аращ.

Я талантырэм езым пэжу къалыгтэмрэ гугъу иригъэхъауэ е текгуэдэпауэ культурэмрэ литературэмрэ хэтэр, ноби хэтыр бжыгъэн-шэщ жытгэмэ – щыуагъэ хъуну си гугъэкъым.

Нэгъуэщгэи гэгэгэ (сферэ) пэрыт лэжъакгуэхэри гугъуехъэ гэджэм хэтщ. Тхаклуэмрэ художникымрэ я гугъуехыр, сэ къызэрызгурыгуамкгэ, тгуащгэу къэплгытэ хъунуш. Ар къыхокгэ мыпхуэдэ щхъэу-сыгъуэхэм:

а. нэгъуэщгым и творчествэр гурыгуэгъуафгэу зэрыщымытым.

б. абы мыхъэнэшхуэ игэу куэдым къызэрамылгытэм, зэрыхуэмыныкъуэм, зэрыхуэмейм.

в. Творчествэм къыпэкгуэшхуэ зэрыщымыгэм. Ар пхуэгъэпщкгу-нукъым. Уимыгэр бгъэпщкгуун?

А хуэмейхэм я бжыггэм хиубыдэнкIэ мэху фIыуэ плъагъу уи Iыхьлыхэмрэ уэ кьоггэзахэмрэ я нэхьыбэри. ФIыуэ сызыщыгъуа-зэу зы шапхэ кьэсхьынщ. 1960 гъэ лъандэрэ сэ Iейми фIыми зыгуэр кьытрызоггэдзэри, а зэманым кьриубыдэу стхар, злэжьбар зыгуэркIэ фIэгъэщIэгъуэну, абы зы мыхьэнэ гуэр иIэу ибжу гу зылызыиггэтауэ сыкьызыхэкIа лъэпкьым – Бещтокьуэхэ – яхэтэр зы цIыхухъуц.

Псоми гу лъатэурэ екIуэкIащ хьэгъуэлIыгъуэ, нэхьыытх, кIэлъыгъакIуэ, кIэлъыкIуэж, унэишэ, щауэишыж, мулид, нэгъуэщI-кьинэмыщI куэдым сызэрымыкIуэфым. Си Iыхьлы дыдэхэм ящыщ бзылхуггэ гуэрным мыпхуэдэ ущIэ кьызыкьузылIауэ щытащ: уэ иджьыри утхэрэ? ЗэрыжиIа щIыкIэм (интонацэм) тепщIыхьмэ, ущIэр кьызэрызитын хуеяр мыпхуэдэут: Уэ иджьыри кьэс щхьэр бгъавэрэ?

Гонорарым, мьлгкым, творчествэм емызэгъыщэ кьулыкьум – абы-хэм япщIа проблемэхэм я закьуэкьым зи гур творчествэм ега цIыхум и гугъуехьхэм я хэкIыпIэр. Апхуэдэ гугъуехьхэм щызэхуэпхьэс гурыгъу гугъусыгъухэр – сурэту, е поэмэ цIыкIуу дунейм кьытехьэмэ гум дежкIэ нэхьыфIкьэ, ар инфарктыр здэщыIэ лъэныкьуэмкIэ ирахуэкI нэхьрэ.

«ЩыхупIэ» поэмэ цIыкIур зытеухуар урысыбзэкIэ «жизнь духа, духовность» жыхуаIэм узыдришей лъагапIэмрэ абы узыщыIууэнкIэ хьуну шынагъэ (шынагъуэкьым) гуэрхэмрэщ. (Сэ кьэслъытэркьым «духовность» псалъэм и мыхьэнэр кIуэрэ пэт кьагъуэтыжауэ нобэ куэдрэ ягъэджэрэз «псэкупсэм» кьитIасэу. «Терминологическэ псалъалъэ» диIэн зэрыхуейрэ куэд щIат).

АтIэ, арати, «духовность» е абы ещхь зыгуэрным лъагапIэм дришея лирическэ лIыхьужьыр «икIи уимыкI икIи уимыс» жыхуэпIэ хьун щытыкIэм кьихутащ.

Мис Къэжэр Иннэ итхыр а щытыкIэм теухуауэ.

«Восхождение» как выясняется, не конечная точка земного пути. Вершина открывает новую панораму, создает другие отношения: чем выше подъем, тем абстрактнее становятся преграды, заслоняющие небо, тем явственнее вырисовывается бездна. Тесная связь этих категорий тонко раскрывается в стихотворении «Обрыв» (Инна Кажарова, стр. 44).

Мы поэмэ цIыкIур и лъащIэ дыдэм нэс Иннэ кьызэрыгурыIуам, абы теухуа и гупсысэр урысыбзэ тэмэмкIэ ди пащхьэ кьызэрырилъ-хьам и шапхьэу иджьыри зы абзац.

«Не железные цепи, не воля богов, а собственный страх приковывает человека к скале, вынуждая его столкнуться со своей ничтожностью, осознать свою трусость в той полноте и ясности, которая на земле (внизу) при наличии надежной опоры, мало доступна. Лирическая ситуация разрешается Духовным преодолением пропасти...» (стр. 44).

Сыт зыхуэсшэр псалъэр? Щыуагъэшхуэ кьэзгъуэтауэ ара? Аракьым. Иннэ подстрочник щыщIым фIэщыгъэщIэу поэмэ цIыкIум кьы-хуиггэнар «Обрыв» псалъэр аращ. «Пропасть» псалъэр кьызэриггэсэ-бэпыр зэ закьуэщ. Щыуагъэ хуэдэкьым.

Обрыв, – а, м. 1. см. оборвать, – ся. 2. Место, где оборвано. О – в в проводе. 3. Крутой откос по берегу реки, краю оврага. Песчаный обрыв. Прыгнуть с обрыва. С. И. Ожегов (стр. 397).

Пропасть¹, и, мн – и, – ей ж. 1. Крутой и глубокий обрыв, бездна. Дорога над пропастью. С. И. Ожегов (стр. 567). Подстрочни-

кым фIэщыгъэцIэу кыыхуэнэн хуеяр, шэч хэмылбу, «Пропасьт»-р аращ. Сыт щхьэкIэ? **2.** ЩыхупIэр зытеухуамрэ «обрыв» псалъэм уи гупсысэр зыхуишэнкIэ хьуну кIапсэ кIапэ, гьущIыкIэ сыт хуэдэ-хэмрэ зэхамэщ. «Обрыв»-м темэр ирегьэлъэхъшэх – кIапсэ кIапэм, электроIэмэпсымэхэм, псы цIыкIу гуэрэм и нэпкъым хуешэ.

ЩыхупIэр (пропасьт) лъагапIэм щыщц. Абы кыщынэркъым, убэлэрыгъмэ, уи щхьэр уи щIагъыу здэбунэтIыну ищIагъыр (низыр) уегьэлыагъу.

Щы-р щIым хэт **щI-ыр** аращ.

Ху-р зехуэн, теухуэн, гуэхун псалъэхэм хэт **ху-р** аращ.

ПIэ-р тIысыпIэ, гьуэлъыпIэ, кьэувыIэпIэ псалъэхэм хэт **пIэ-р** аращ. «ЩыхупIэ» псалъэм, убэлэрыгъмэ, уи щхьэр уи щIагъыу уехуэхьу, «кIэ щыбгъуэтыну» щIыпIэр уегьэлыагъу.

«Адыгэбзэ псалъалъэм» итщ тэмэму икIи гурыIуэгъуэу:

ЩыхупIэ – пропасьт, обрыв. (УщыхункIэ здэшынагъуэ бгы лъагэ... ЩыхупIэ шынагъуэ. «Адыгэбзэ псалъалъэ» (н. 791). Уи щхьэр уи щIагъыу щIым ухуэзышэну кьарур кIэщIрэ шэрыуэу щызэхуэкъу-сащ жыпIэнц щыхупIэ псалъэм, поэмэ цIыкIур зытеухуа, лъагэIуэу дэлэбея кьарур (Духовное напряжение) лиричэскэ лIыхъужьым и псэм зэрыщышэщIам хуэдэу.

«ЩыхупIэм» теухуа анализым хьарзынэу поувэ Кьэжэрым «Акъужь симфоние» лирэ поэмэм ирищIэкI псалъэмакъ гьэщIэгъуэнри.

«Именно наличие частицы космического света способно породить титаническое...» (стр. 45). Мыбдежми зы «ауэ» Iуэхум хэлъщ. «Акъужь симфоние» «Симфония ветра» мэхъу. ТIэкIуц зэрызэщхьэщыкIыр. АрщхьэкIэ – а тIэкIуми зыкъом ехъуэж.

Акъужь – свежак (ветер) КьуршымыкIэ кьриху жьы кьабзэ щIыIэтыIэ. «Адыгэбзэ псалъалъэ» (н. 23. М-ва, «Дигора», 1999 гь).

Псалъалъэр зэхэзылъхьэхэм тэмэму ящIащ «свежак» псалъэр япэ зэрырагъэувар. Арами, акъужьыр сытым щыгъуи щIыIэтыIэу сэ схужыIэнукъым. Сыщымыуэмэ, акъужьыр тIэкIу мащIэу хуэбэнкIи мэхъу. Псалъэм папщIэ, пщыхьэщхьэм кьепщэ «роза ветров» жыхуиIэр. «Акъужьыр» щызэбдзэкIкIэ псом нэхьрэ нэхь тэмэмыр «свежий ветерок» жыхуиIэрауэ кыщIэкIынщ. Апхуэдэу пщIымэ, поэмэ цIыкIум и щIагъыцIэбзэ темэми нэхь хуокIуэ: литературэм, искусствэм талант хэлъу, щIэщыгъуэу кыыхыхьэр – акъужьым хуэдэщ. Арами, а щIэр кыыхыхьэным гугъуехьу пыщIар мащIэкъым. Жьыр (ветер), дауикI, акъужьым нэхьрэ нэхь щIыIэщ, нэхь пхьашэщ.

Мы щапхьэхэмкIэ сэ Иннэ згьэкъуаншэу аракъым. Тхыгъэ зэбдзэкIыныр Iуэху джэгукъым, литературэ жыхуалэм уи фIэщу убгьэдэтмэ. Тхылъыр кьыдэзыгьэкIа секторым и лэжыакIуэхэр зым и лэжыыгъмэ адреЙр нэхь набдзэгубдзаплъэу хэплъэжатэмэ, сыт ягъэ кIынт. Мы щапхьэхэр кьызэрысх тхылъ цIыкIум и научнэ унафэщIым и закъуэкъым профессорыр, рецензиэ езытаитIри профессорщ. МащIэу пхужыIэнукъым я щIэныгъэр. Пэжкьэ?

Дэ, тхакIуэхэм, усакIуэхэм ди творчествэр кхъужь хьуам хуэдэу хьэзырIбзэу жыгым кыпыхуркъым, гугъу дыдехьу илгьэсипщI бжыгьэкIэрэ зэхудохьэс. КьыдэмыупщIыххэу, зэрамыдзэкIынуи Iэмал имыIэу щыхьуакIэ, шэч хэмылбу, секторым щIэлъ Iуэху бгьэдыхьэкIэр хьуэжын хуейщ (Мыбдежым абы нэхьыбэ щыжысIэнкъым).

«Однако лучу, исходящему из души в произведениях Бештокова альтернативой выступает другой свет – электрический. (Электрический свет горит. Глаза видят. «Молитва солнцу», стр. 45).

Мы шапхэри зэхэзыгээзэрыххэм япоувэ: зыщыщыр «Лъапсэ» цыклыр аращ. /Уэздыгэр маблэ, нитГыр маплъэ, Мис удз нэгьунэ Къэбэрдэйр / («Дуней телььджэ», нап. 265»).

*О, история наша, из твоей сумы
Я бы отнял свое сердце...
Дал бы ему убежать сломя голову,
Заставил бы его спрятаться от тебя.*

(Инна Кажарова, стр. 47)

АдыгэбзэкIэ: Тенджыз Iуфэ гьуэгуанэ (н. 9).

*О, ди тхыдэжь, уи къапхэным
Си гур къытфIыдэсхыжынт.
Щхээху ныщIэзгэгпхуэнти,
ЗытфIезгэггэтыцкIужынт.*

(«Дуней телььджэ», н. 465)

Сыт къэхуар? Къэхуаггэшхуи щыIэкьым, къапхэныр хуржын ящIри, псори зэхэтхуа хуащ. Уи гум емышыкьылIэнкIэ Iэмал иIэкьым мыпхуэдэу Iэ щыIэкIэ уи творчествэр, ильэс куэд щIауэ гугьу узыдехьыр, «зэраггэпэщыжауэ» ущрихьэлIэм деж. Сыт хуэдэ псалъэкIэ сэ зэрызыхуэзгэгзэн хуейр апхуэдэу «кысхуэсакъа», ди литературэм и зыужьыныггэм «темыплъэкьукIыу» хуэлажэ секторым?

Иджы ди нэгү кыщIэдвггэггэхьэт шапхэу къэсхьа подстрочник-хэмрэ абыхэм хуэдэхэмрэ къытращIыкIыжа (къытезыщIыкIыжари ахьшэм и гузэвэггүэм хиггэлъэда халтурщик гуэру) си усэ тхыль, – Бештокъуэ Хьэбас, – жиIэу тедзэжауэ, урысыбзэкIэ зыгуэрхэм къыдаггэкIауэ (сэ «Дуней Пэжым» ськIуэжа нэужь). Ара ильэс 55-кIэ гугьу зыщIезгэггэхьар? Дызезыхуэр, дыкьезыхуэкIыр сыт хуэдэ жин, дыхэмылгэдэу, зыкьытфIэмыщIыжу делэжымэ сыт щIэмыхьур литературэ жыхуаIэм мы кьытхуэнэжа зэман мыкуэдым?

«Особо важным оказывается здесь то, что составляет контраст неустойчивости и препятствует окончательному разрушению адыгского мира. Закономерно, что этот контраст связывается преимущественно с образом горы.

Тебе осталось кость народа – основание // Закаленное огнем долгого времени. (Инна Кажарова, стр. 47).

Мыращ зи гугьу ищIыр:

*Къытхуэнащ лъэпкъ и къутыцхэр –
нэхъыщхэр,
Ильэс куэд я мафIэскIэ псыхьар.*

(«Дуней телььджэ», н. 409)

Подстрочникым поэзие кызырыхэмынам дытепсэлтыхьынкъым. Мыхьэнэр кызыэцІикъуэфа? ЩІалэр зеиншэмэ, «лъэпкъкъым-къупщхьэкъым» хужалэнкІэ мэхьу. Кавычкэм дэтыр идиомэщ. Лъэпкъыу дунейм тетым я нэхьыбэм лІакъуэр (родыр) цІыхухъум кыдабж.

«ХьэжыщІ сыкІуэрэ псапэ сщІэмэ, си гуэныхьыр тхьэм сщхьэщыхынщи, си лъэпкъым къупщхьэ хуэхъунщ, – къуэ кызытитынщ, – жиІэри Инус Мэккэ кІуащ. (Каб.-русский ф-кий сл-рЬ. Сост. Б. М. Карданов, 1968 г. Ст. 149).

«Лъэпкъы-къупщхьы» фразеологизмэм жылэ псалъэр хэмыт щхьэкІэ, «зерно» мыхьэнэри кызыэдеубыд. Усэ сатырым акцентыр щхьэтечу трегъуэвэ: нэхьыщхьэр – лъэпкъыр кьэнэнырщ, щыІэнырщ. НэгъуэщІ зыгуэрэ жысІэнщи, «лъэпкъ и къупщхьэр» адыгэ тхыдэмрэ менталитетымрэ кууэ хэщІа метафорэщ, тІэкІу тешхыхьащ жумыІэмэ. «Основание» псалъэм а метафорэр «еухъэнщІ», ирекхухьри, памятник зытрагъуэвэ постамент е стелэ уи нэгъу кыщІегъэхьэ.

Ди зэхэтыкІэкІи ди зэхэщІыкІкІи урысхэм нэхьрэ адыгэхэр ноби нэхь дригъунэгъущ лІакъуэ (родовой строй) жыхуаІэм. А лъэхьэнэ жыжьэ Іейуэ ІумыкІуэтам кыитхуигъэна псалъафэхэри (фразеологиери) нэхь кыдэхуэбэкІыу кыщІэкІынущ кыщыдгъэсэбэпкІэ. Иджыри зымащІэ тІэкІу: кость народа.

И пэжыпІэм дыхуеймэ – цІыхубэр аращ народыр. «Лъэпкъ и къупщхьэр – нэхьыщхьэр» щыжиІэкІэ, нэхь зэрызэбдзэкІыну тэмэмыр этнос псалъэрщ. Усэр зэрыщыту къапщтэмэ и контекстми аращ жиІэр. СоюзкІэ зэпха «лъэпкъ и къупщхьэ» псалъитІыр идиомэ ирикъуу кьэнауэ жыпІэ мыхъуну щхьэкІэ, абы и мыхьэнэр къахуэна, къагъэнаІуэ пэлытэщ. Абыхэм къапэув урыс псалъитІ, идиому кызыэрыгъуэгурыкІуам и нэпкъыжьэ ятелъу, кьэгъуэтыгъуафІэкъым. «Соль земли» жыхуаІэр пэгъунэгъущ «лъэпкъ и къупщхьэм», ауэ зэтэхуэркъым. КІэщІу жыпІэмэ, Къэжэр Инни секторми захуэбгъэгусэ хъунукъым. Поэзие жыхуаІэм, дэтхэнэ лъэпкъым ейми, игъащІэкІэ пхузэмыдзэкІын куадым ущрихьэлІэнущ, Іуэхум фІыуэ щыгъуазэ Фрост Роберт Ли (1875-1963 гь. гь.) аращ щыжиІари мыпхуэдэу:

«Поэзия это то, что гибнет в переводах».

Мис нэгъуэщІ шапхьы.

«И все же разве можно убить гору?! В твою землю, где обновляются кости, / наверное впиталось много силы». Ст. 47/. Литературэр зыджхэм зыри схуамытхмэ, си пІэкІэ зэхамыльхьэмэ, нэхь къэсщтэнущ. Кавычкэм дэту къэсхьа сатырхэр си творчествэм щыщу жылэгъуейщ.

*Удахэти – жагъуэгъу уи натІэм,
ИтІани кьурш яхуэукІынт?!
Къупщхьэжэ зыдэщІэлэж уи ятІэм
КуцІ куэд хэткІуауэ кьыщІэкІынт.
(«Дуней телъыджэ», н. 118)*

– ЗыдэщІэлэж уи ятІэм – щыжысІэкІэ, сэ сызытепсэлтыхьыр медицинэм (грязелечебницэхэм) кыщцагъэсэбэп ятІэр аращ. Къэжэ-

рым зэрызэридзэкIам тепщIыхьмэ, кхъэм щIэлъхэм я къупщхъэри къэщIэлэжу жысIэ хуэдэу уригъэгупсысынкIэ мэхьу. Кхъэри – ди хэкум щыщ щIы KIапэщ.

«Впиталось много силы» псалъаухам къыхуэщтэркъым, къыхуэгъэкъарукъым «куцI куэд хэткIуауэ къыщIэкIынт» сатырым и мыхъэнэр. Усэр зэхэфыщIа хъуащ, гугъу сыдехуэ къэсщIыхужу.

Сэри тIэкIу езгъэлеяуэ къыщIэкIынкIи мэхьу. Зауэ щекIуэкIкIэ, къупщхъэ Iэджэ якъутэ. Якъутэм куцI къыщиткIуи кьохъу. Уи сатырхэр тIэкIу пхъашэIуэщ, натурализм жыхуаIэм нызэрехъэс, къызжалэкIэ си жагъуэ хъунукъым, ауэ гурыIуэгъуей дыдэу къэслъыгътэркъым.

Адыгэбзэ зымыщIэм, егъэлеяуэ къыдэпхъэшэкIа адыгэ тхыдэм щымыгъуазэм мы сатырхэр къыгурыбгъэIуэн щхъэкIэ, зыкъом къыхуебгъэкIуэкIын хуей хъунуш. Усэ тхылъым апхуэдэ комментариехэр къыщезэгъышцэу щыткъым. КъыхуебгъэкIуэкIми, прозэщ къызэрыхуебгъэкIуэкIынуш. Къэжэр Иннэрэ Хъэвжокъуэ Людмилэрэ ящыщ си творчествэр лъапкъ гъащIэм (тхыдэм, этнологиём, фразеологиём, менталитетым) пыщIа зэпыту къызэрыгъуэгурыкIуам гу нэхъ лъызытахэм. Ар зэйкI зэдэкIыгъуафIэ хъунукъым, ауэ зэIыпщIэфынуш, щыгъуазэхэм къахуэмыщIыхужу.

Урысеймрэ дэрэ ди тхыдэм (историём) зэпылгыпIэ куэд иIэ щхъэкIэ, ди этнологиер, менталитетыр зэпэщхъэхуэщ. Щызэпэмыщхъэхуэжым деж – адыгэ щымыIэжу араш. Сэ сыпагэу е икьукIэ сыкьулейуэ аракъым, «Красный всадник»-м иужькIэ зы сатыр щIызэрэзмыгъэдзэкIар. Си Iуэху зытет сощIэж, нэгъуэщIу жыпIэмэ, къызыхэсщIыкIым сыщыгъуазэщ, къыхэсщIыкIыр солъагъужри араш.

«Наверное, впиталось много силы...» ЗэрызэридзэкIа бзэмкIэ пытщэнщи: какой силы? Небесной? Земной? Физической? Духовной? Чьей силы? МыгурыIуэгъуэу кьонэ. Иннэ фIыщIэ хуэфашэщ къызэрипхъуэтыфымкIэ, къызэрыгурыIуэмкIэ. КъыгурыIуар иIуэтэну гукъыдэж зэриIэмкIэ. Арами, урысыбзэм щыпхуимыгъэзагъэм деж, псом нэхърэ нэхъ тэмэмыр – уемыIусэнырщ.

*Мы кьалэ кьомыр щыхэтIа
Адыгэ лъапсэм псэ хэтамэ,
Хуэмышэчыжу хэлъэташ,
Лъэтауэ уэгум щопIэтIауэ.*

(«Дуней тельдыжэ», н. 44)

Божественное же в его творчестве обычно выступает либо нейтрально, либо занижено.

/Это небо пустовало в то время? Почему никто не подал голоса?/

«Где зарыто это множество городов» (Инна Кажарова, стр. 44).

Усэм зи гугъу ищIыр «Синдика»-р е нэхъ иужьыIуэкIэ яхуауэ шыта кьалэ гуэрхэр аракъым, атIэ Пащтыхьым и империём Кавказ Ищхъэрэм къыщыхитIауэ шыта кьалэхэр араш. Иннэ и подстрочникым ахэр псори щитIащ. Мис Ожегов С. И. и псалъалъэм итыр:

Зарыть – то же, что закопать. Стр. 202.

ХэтIэн – 1. вкопать что-либо. Пкьо хэтIэн. Лъэпщ и сьиджыр щIыкьэтибл и кууагъыу хитIат. 2. Построить что-либо. Псэуалъэ гуэр хухуэн, гъэувын. Псэуалъэ хэтIэн. («Адыгэбзэ псалъалъэ», н. 688).

*Лым и лыр щІэузыр фІыуэ
Адыгэм кыдыгурыІуащ...*
(«Дуней тельдыжэ», н. 465)

По какой причине болит кровь за кровь, ясно
Мы адыги осознали... (Инна Кажарова, стр. 50)

Си фІэщ хьуркьым урысыбзэм и мардэмкІэ убгьэдыхьэми, мыр жыІэкІэ, псалгьэуха тэмэму.

ТІэкІу мащІэу зэсхьуэкІыу кьэзгьэсэбэпа адыгэ идиомэм пэша-чэ урыс идиомэ сэри сыщыгьуазэкьым, кысхуэгьуэтыркьым. Бзэр зымышІэм кІыхьу кыхуебгьэкІуэкІын хуейщ кыгурыбгьэІуэн, зыхебгьэщІэн папщІэ. Мыри – псоми утегушхуэу зэбдзэкІ зэрымышьунум и зы шапхьэщ.

Си усэхэм хьунщІэпсынщІэету кытраупсыкІа подстрочник куэд Кьэжарым и тхылгьым зэритымкІэ губгьэн зыхуэфашцэр псом япэу секторым щІэлга (2009 гь.) зэхэтыкІэрщ. Тхылгьыр кыдызэыгьэкІар – щІэныгьэшхуэ зэрыщІэлыр зыгьэлгагьуэу литературэм, культурэм хуэлэжьэну зи пщэ кыдэхуэ институтщ. (Институт гуманитарных исследований Правительства КБР и КБНЦ РАН). Куэд пхужыІэнущ, ауэ кІэщІу зы упщІэкІэ сухынщ. Сыт дэ, Кьэбэрдей адыгэхэм, иужьрей ильэс тІощІрэ тхум кьэдгьэнэфа, «популизм» жыхуаІэм нэдмышу?

* * *

Адыгэ литературэхутэ щІэныгьэр соцреализмэм и тоталитар кьупхьэм кызыэрикІым и щыхьэту кьэлгытапхьэщ иужьрей ильэс зыбгьупщІым дунейм кытехьа тхылгыплІыр: Паранук К. Н. «Мифопоэтика и художественный образ мира в современном адыгском романе» (г. Майкоп, 2000 г.), Гедгафова Э. М. «Художественно-стилевые тенденции кабардинской поэзии конца 20 в.». (Нальчик, «Эльбрус», 2008 г.), Кажарова И. А. «Человек и история в адыгской поэзии 1970-1990-х г.г.» Нальчик, 2009 г.), Хавжокова Л. Б. «Поэтический мир Хабаса Бештокова». (Нальчик, 2012 г.).

Адыгэ литературэр я тегьэщІапІэу кандидат, доктор лэжьыгьэ зытхауэ республикэм исым я бжыгьэр мащІэкьым. Зи гугьу сщІа тхылгыплІми кьалэжь дэтхэнэми ятеуухуауэ псалгьэмакъ зэхэбублэну, статья щхьэхуэ ятептхыхьыну. Тхылгьхэм яхэтщ нэхь кууи, нэмышІысаи уарохьэлІэ. Апхуэдэу щытми, ахэр литературэм сэбэп хуэхьунут... АрщхьэкІэ а тхылгьхэр дунейм кытемыхьагьэххэ хуэдэщ – щым джэдыкІампІэ. ИкьукІэ тфІэдахэ адыгэ хабзэм кьалэн кытщищІу ара «кытфІэмыІуэху» зэхэтыкІэр, хьэмэрэ ди щІэныгьэр куууІуэу кыщІэдгьалгьэу, тІэкІу гуауэщхьэуэ дищІыжауэ ара? Университетым и адыгэ кафедрэм «щІэныгьэ хьарзынэ» яІэу дапщэ щылажьэрэ, езы институтым дапщэ щІэс я щІэныгьэр нэхь льягэжу.

Тепсэлгыхьыпхьэкьэ «Адыгэ литературэм и тхыдэ» тхылгышхуитІым. (I. т. 2010 гь., II. т. 2013 гь.). Абыхэм тепсэлгыхьын, ахэр кызыгурыІуэн хуей щымыІэмэ, сыт кыщІыдэдгьэкІыр? Хуэмеймэ – сыт щІыхуэмейр? Хуеймэ – сыт щІыхуейр? Адыгэ литературэр,

литературоведениекIэ дызэджэр, проблемэ зэфэзэшу зэхэлгуш сэ зэ-рыслыагъур.

ИджыпстукIэ нэхъ зи гугъу сщIыр – проблемэшхуэхэм ящымышц хуэдэ щхьэкIэ, куэд зэлгыта, зэхэзыгъээрыхь кIэрывэж мэжаджэщ.

Си усэхэм кыттрищIыкIа подстрочникыу Джэдгъэф Эммэ и тхыль цIыкIум кыыщыхьхэми укъээзыгъэуIэбжыу хэтыр мащIэкъым.

*Всадников 20 века
Наследники молодые, очищая слова,
Поэзией, богатым столом –
Могут встречать приезжающих
к нам гостей (стр. 23).*

Эммэ зытепсэлгыыхьымрэ си усэр зытеухуамрэ зэщыщкъым.

*Е XIX-нэм и шууейхэм
Я щIэблэм псалгъэр якукъэбзри,
Поэзиие – шыгъунIастэ бейкIэ
IуошIэф ди деж хьэщIакIуэ къэсхэм.
(«Дуней телъыджэ», н. 63)*

ЕпщыкIубгъуанэм и шууейхэр – адыгэхэр аращ. Абыхэм я щIэблэр – иджырей адыгэ усакIуэхэрщ. ГурыIуэгъуэкъым Эммэ зи гугъу ищI е 20-нэ лIэщIыгъуэм и «всадникхэр». Мы подстрочникым дыхьэшхэн ещI усэр зеймрэ абы и гупсысэмрэ.

Подножие гор лежит свободно / Распластавшись./ К большому городу единственная дорога – / Пуста. Стр. 23.

Къурш лъапэр хуиту щылыщ / ИгъуэлгыкIауэ/ Къалэшхуэм хуэкIуэ лъагъуэ закъуэр / НэщIщ. («Дуней телъыджэ», н. 225).

Хьарзынэу ищIа хуэдэ подстрочникым ухэплгъэжыпэмэ – зы мащIэ тIэкIу хушошIэ: лъагъуэ закъуэр гъуэгу (дорога) хьуащ. Поэзием Iуэхур хуэкIуа нэужь, апхуэдэ «тIэкIуми» мыхьэнэшхуэ иIэщ.

Акъужьыр – гупсэхуу урибауэ хьууэ, щIэщыгъуэу литературэм е искусствэм кыыхьхэм я дамыгъэушц (символушц) поэмэ цIыкIум «кыызэрыщепщэри» кызырыхэщри.

Гъуэгу, шоссе, трасса, магистраль... Акъужьыр, дауикI, нэхъ пэгъунэгъушц къуршым, чыщэм, мэзым, уэсым, къабзагъэм.

Аракъэ поэмэр зытеухуари. Дорога-м ухуэныгъэ лэжыгъэшхуэ щекIуэкI щIыпIэ гуэрым ухуишэнкIи, абы ублиту Китайм нэс уишэнкIи мэхъу.

Нэхуш бэмпIэгъуэщ / Дыгъэр кыыхукъуопль / Къоплгыхь / къоплгыыхьыр къалэм и уэнжакъхэм / («Дуней телъыджэ», н. 225).

Душный рассвет, / Солнце краешком своим выглядывает, / Смотрит вниз, смотрит на городские трубы. / (стр. 23).

Къоплгыхь, къоплгыыхьыр – смотрит, смотрит хьуащ. Дыгъэр къеплгыхь къудейкъым, уэнжакъ нэгъунэ къоплгыыхь. НэгъуэщIу жыпIэмэ, къэхутэныгъэ ирегъэкIуэкI, и акъужьыр къигъэкIуэн ипэ къихуэу.

«Хьэуам уэнжакъхэр хьэлгъэу щонэшхьей».

Уэнжакъхэри нэху щыным хуигъэхьэзырын мурад иIэу арагъэнщ дыгъэр абыхэми кыщIиплгыыхьыр.

Зы тІэкІунитІэм, зы макъ закъуэм, тепльэгъуэр (картинэр) ехъуэж,
и мыхъэнэри дэкІуэу.

*ЗызэІунхыныр, зыІэтыныр гуанэщ,
ЗыкъомкІи жагъуэщ бгъэщІэщхъуну цІыр.
(«Дуней телгыджэ», н. 390)*

*Открыться, подняться – приятно,
Во многом обидно – затемнять землю.
(Э. М. Гедгафова, стр. 27)*

Псалгальгэр кыызэІудох: щІэщхъу – ошибка, оплошность. («Адыгэбзэ псалгальгэ», н. 811).

Тэмэм хъуакъым подстрочникыр – мыхъэнэр зэблишащ.

*Иджы – щотхъэжыр псыхъуэм
Сэхэр:
ЦІыхульыр ІэфІц,
ЦІыхульыр – маещ.
ЦІыхульыр – ар тхъэкІумэкІыхъылгъкыым.
ЦІыхульыр – ар хъэІуцыдзылгъкыым,
Мывэсэхэм цІыхуль яфІэфІц.
(«Бжыхъэ дыщафэ», н. 80-81.)*

Мис Эммэ и подстрочникыр: Теперь ножам вольготно у реки / И говорят они, сладка у человека кровь / Жирна, ее мы пустим вновь /.

Сэхэм зыри жалэркъым. ТочкитІым и ужьым иту къакІуэ сатырхэр кавычкэкІи, дефискІи кыыхэгъэщхъэхукІакъым. Джэдгъэфым ищІа подстрочникым и ужьрей сатыритІыр сысейуэ жыІэгъуейщ: кровь, вновь псалгэхэр рифмэгъу зэрызэхуэхъум дихъэхьщэри, къэмыувыІэжыфауэ аращ.

«Литературная Кабардино-Балкария» журналым (2005 гь.) и етхуанэ кыдэкІыгъуэм тета си подстрочникыр аращ къэгъэсэбэпын хуейр.

* * *

Сэ зэикІ къэслытэу щытакъым стхым куэд хуэныкъуэу, абы урысхэри ди гъунэгъу лъэпкъхэри Іэмал имыІэу щыгъуэзэн хуейуэ. Арами, кыщІэдвгъэгъэхьэт ди нэгу: сэ «Дуней пэжым» сыкІуэжауэ зызогъэпсэху, тхакІуэхэм я союзи щІэныгъэ-къэхутакІуэ институти кысылъэмыІэсу. Ауэрэ екІуэкІыурэ, зи щхъэр интеллектым лъэныкъуабэ ищІа еджагъэшхуэ гуэрэм игу къохъэ, Бещтокъуэ Хъэбас жыхуаІэу щытам и лирикэр урысыбзэкІэ кыдэдмыгъэкІыу хъунукъым, жиІэу. Сэ абы сыщегупсысым деж си лъыр лъынтхуэм идиихъу хуожъэ, холодильникныкышхуэ гуэрэм адакъэр Іуэху, нэху щыху, сыдагъэсам хуэдэу.

ИщхъэкІэ къэсхъа подстрочникхэм хуэдэу «зы тхылгыфІ» ирикъун кандидатхэм, докторхэм ягъэхъэзыр, абы профессорхэм Іэ щІадзыжри, папкэр ІэщІалгъхъэ усэ сатырхэр щам и бжыхъу ирихуэкІыну хъэзыр зэдзэкІакІуэ-халтурщик гуэрэм. Ари цІыхушц. Псэун хуейщ. Унагъуэ

иЛэщ е и щхьэр ищІыжын хуейуэ куэдрэ-куэдрэ «щытыкІэ гугъусыгъум» кыщичхутэ щыЛэщ. ГурыІуэгъуэщ абы кыщІригъэдзынур зы-хуэдэр.

НэхыфІ, цІэрэ-щхьэрэ зиІэ зэдзэкІакІуэ Іуэхум къепшэлІануши... Республикэ цІыкІухэм ис тхакІуэхэм ящыщу апхуэдэ зэдзэкІакІуэ лыхьхуэр куэд мэхьу. ЕтІуанэрауэ, зи цІэ япэ кьраІуэ зэдзэкІакІуэхэм дэ, ди литературэм, кыхуагугъэмрэ, дэ езыхэм зэхудигугъэжымрэ зэ-техуэркьым. Я фІэщ пщІыну ухужьэри, пхуэщІынукуьым, подстрочни-кым кыхуэщтэркьым, хунэхьэсыркьым. Аргуэру: «Поэзия это то, что гибнет в переводах».

КІэщІу: сэ сыхуей «кыщІрагъэдзынум», е, нэгум нэхь кыщІэувэу жысІэнци – Щам и бжыхьым? Къэбэрдей литературэр хуеину абы?

Подстрочникыр сэ си ІэкІэ сцІауэ, зэзыдзэкІым сыбгъэдэсу ды-зэлэжьа тхылъ цІыкІум нобэ срогушхуэ схужыІанукуьым. Пэжщ, икІи сытеукІытыхьыркьым.

Иджы «зэдзэкІын проблемэм» гугъуехьу пыщІамрэ зэману текІуа-дэмрэ къэзыгъэлыагъуэ гукъэкІыж – щапхъэ гуэрхэр сэтей къэсцІтэмэ, литературэм кыхыхьэ щІалэгъуалэми литературоведхэми зыгуэркІэ сэбэп яхуэхьуну фэ изоплхь.

Си усэхэр урысыбзэкІэ зэрэзгъэдзэкІыу, нэхь цІэрыІуэ зысщІын мурадри сиІэт, Москва тезгъээзжу МГУ-м и филфакым и аспиран-турэм (1972) сыщыщІэтІысхьэжам. (НэхъапэІуэкІэ – 1968 гъэм – журналистикэмкІэ факультетыр къэзухат).

ЗэдзэкІын, зэрегъэдзэкІын Іуэхум фІыуэ ухэзыгъэгъуазэ Іэмэ-псымэщ подстрочникыр. Абы и кьалэн дыдэр усэ сатырым и мы-хьэнэр зыри хэмыщІауэ, щымыщи кыххэмыхьауэ нэгъуэщІыбзэкІэ къэІуэтэнырщ. Апхуэдэр кыщцохьулІэ щыЛэщ, игъащІэкІэ кьомы-хьулІэни къахокІ. Сэ икьукІэ зэманьфІ тезгъэкІуэдащ подстрочни-кым. Лэжыгъэм сыкыщІригъэкІуэтыпэм и деж, филфакым щеджэ, этажымкІэ си гъунэгъу студентхэр зыдзэгъэІэпыкьурт. Езыхэми сщІэр яфІэгъэщІэгъуэнти, къатемыхьэлъэу зэман кыстрагъэкІуадэрт.

Апхуэдэурэ зы папкІэ ІувыфІ зэзгъэпэщауэ щытащ аспирантурэм сыщІэсыхуи, абы ипэ кыххуэ илъэсхэми.

ПереводчыкыфІыр сытым щыгъуи къэгъуэтыгъуафІэкьым. Псори зэрыщыгъуазэщи, ущІалэху уотхьэ: зы махуэ гуэрым си щхьэм къоц-хьэрыуэри, си подстрочник ІэрамэфІ кызоцтэри сокІуэ «Литератур-ная газета»-м. Ягу ирихьмэ, зэзыдзэкІын езыхэм къагъуэтыфынщ, – арат сызэрегупсысар.

Зы бзылхугъэ пІащэ гуэр сэрэ дызэпэщысу тІэкІурэ хоплэ хуэс-хьами, ехьэкІэ-къехьэкІ хэмылэу кызыжэІэ:

– Мы полуфабрикаты не принимаем.

Апхуэдэ хьэщІагъэм иужькІэ узытепсэлъыхьын кьанэртэкьым, сыкьотэджри сыкыщІокІыж.

«Современник» тхылъ тедзапІэм си подстрочникхэр щыщІэслъ-хьар 1973 е 1974 гъэр аращ. А илъэсхэм, блыщІ гъэхэм, а тхылъ тедза-пІэм «еблагъэ гуапэ» зыжриІэхэм ящыщтэкьым журт лъэпкьым кыххэкІа зэдзэкІакІуэхэр. ДауикІ, и щхьэ течауэ зыми апхуэдэу жиІэртэкьым, арщхьэкІэ Іуэхур зытетыр арат.

Яхуэсхьа подстрочникыр 1975 гъэм и планым хагъэхьат. А гъэм сэ аспирантурэр къэзухырт. СыкІэлъыплурэ зэрамыдзэкІауэ тхылбыр

кыдэкІуу здэнутаэкым. Апхуэдэу сымыщІмэ, Іуэхур зэриухыным сыщыгуазэт. КыдаутІыпщыкІыр слъагьурт, зэзыдзэкІхэм (куэдым) я лэжыггэм сыхэплъат.

Си усэхэр яфІэнэхъейти, редакцэм и лэжыакІуэхэр тІэкІу Іэнкун хуэдэт: «историческая общность людей – советский народ» жыхуаІэу, тегушхуэныгъэ хэлъу коммунизмэм хуэкІуэр, хуеини хуэмеини апхуэдэ усэхэм? (А илъэсхэм лъэпкъ литредакцэм и унафэщІу щытар, сыщымыуэмэ, Ванцетти Ивановичщ. И унэцІэр сцІэжырккым. Редактору кыдэлэжыахэм ящыщц нэхъ иужыкІуэкІэ усакІуэ цІэрыІуэ хъуа, зи творчествэм шовинизмэм и макъамэр ІупщІу кыыхэкІуекІ Кузнецов Юрий. Ставропольскэ крайм щыщц).

ЗэдзэкІынымкІэ договорым Іэ щІэдзыным Іуэхур щынэсым, лэжыггэм пэрыхъэнхэу хъзырт Мориц Юнэрэ Плисецкий Германрэ. АрщхэкІэ сэ япэ зизгъэщу редакцэм зыгуэр япэзубыду сыхъэуvmэ, си Іэрытхыр планым кыыхадзыжын тІэу еплъынутаэкым, зэ ягъэлэпхъуауэ щытати.

– Котенко Николай дыгурыІуащ уи усэхэр зэридзэкІыну. УсакІуэ хъарзынэщ. «Смена» журналым щолажъэ. ФызэрымыщІыхумэ, зыхуэгъази, фызэгурыІуэ. Фызэдэлажъэ, – кызыжеІэ зи цІэ кысІуаитІым язым. СцІэжырккым дэтхэнэрами.

– Дызэдэлэжъэныр хъарзынэщ, ауэ договорым Іэ щІэдзын ипэкІэ, усэ зытхух нэхъ мыхъуми зэридзэкІрэ деплъамэ арат. ЗэридзэкІынущи – зэридзэкІынущ, сыт абы...

СокІуэри, дызэроцІыху, усэ зыхыбл зэридзэкІыу, итІанэ дызэхуэзэну дызэгурыІуэ. АпщІондэху и лэжыггэ гуэрхэм сыхэплъэри, хъэкъ сщыхъуат зэрыхуэмыщІынуур, дызэрызэгурымыІуэнур.

МГУ-м и общежитым и зы пэш цІыкІу сыщІэст. Іэнэ тІэкІу кызогъэхъэзыр, кызогъэблажъэри «зэрызэридзэкІам, къехъулІа-къемихъулІам» дытопсэлъыхъ. Сытми, гурыуэ лъэпкъ хэмылгу кыгурызогъаІуэ апхуэдэ лэжыггэм сэ си унэцІэ зэрыщІэзмыдзыфынуур.

– Мы зэбдзэкІам гугъу удехъащ, зэман текІуэдащ. Ущылажъэ журналым кытедзи, абдеж щыдгъэуэх дызэхуэарэзыуэ. Си псевдонимыр – Даут Сэидщ, абыкІэ кыстрегъадзэ.

Апхуэдэуи ищІащ, дызэхуэарэзы хуэдэуи дызэбгрыкІыжащ, иужькІэ дызэхуэзэжауэ, е телефонкІэ дызэпсэлъэжауэ кысхуэщІэжырккым.

«Современник»-м сокІуэри яжызоІэ: дызэхуэзащ, дызэрыщІащ, зэридзэкІам дытепсэлъыхъащ. Фи жагъуэ фымыщІ, сэ апхуэдэ зэдзэкІа кыдэдзгъэкІыфынукукым.

Мыарэзыхэу зралъэфыхъри, кызоупщІ: уэ хэт уиІэ, зэридзэкІыфыну кыэплъытэу?

– Мориц Юнни Плисецкий Германи хъзырщ кыздэлэжъэну. ТІури щыгъуазэщ подстрочникым.

Мориц зэрамыдэххэнур (сэ сцІэрэт абы нэхъ дагъуэр) кІэщІрэшэщІауэ кызыгурагъаІуэри, ГерманкІэ арэзы мэхъу, зэрафІэмыфІыр слъагъуу (Армырамэ етІуанэу планым кыыхадзыжын хуейт).

Плисецкий Герман Борисович Омар Хайям и творчествэ зэридзэкІам цІэрыІуэ ищІа, культурэфІ зыбгъэдэль тхакІуэт, Москва пэгъунэгъу Химки квалэ цІыкІум щыпсэурт. Зэрэ-тІэурэ дызэхуэзэщ, нэхъ дызэрыщІэри, Іуэхум тегушхуауэ иужь ихъащ. ЩІэх-щІэхыурэ

Химки сыкӀуэрт, подстрочникхэмкӀэ гурыӀуэгъуейр хуэзубзыхурт, зэридзэкӀам сэркӀэ гурымышь къыхэкӀмэ – хэзгъэплъэжырт. КӀэщӀу жыпӀэмэ, накӀэ-нащхьэ хэмылгу дызэдэлэжьащ, ныбжьэгъу-благъэ жыхуаӀэм хуэдэ дызэхуэхъуауэ.

Герман и щхьэгъусэ Галини икзукӀэ цӀыху гуапэт, литературэм фӀыуэ щыгъуазэ, интеллект хьарзынэ зыбгъэдэлъ бзылхугъэт. ТӀэкӀу ауан сыкъащӀу «князь»-т къызэрызэджэр. Сэри ар щхьэрыгъажэ сщӀыртэкъым. Адыгэхэм тщыщу хэт мыкнязыр? (ӀутӀыж тхьэмыщкӀэм тӀэкӀу нэгъуэщӀу жиӀэгъащ а гупсысэр: президенту мыадыгэрэ, адыгэу мыпрезидентрэ щыӀэ?)

ЗеманыфӀ дэкӀащ абы лъандэрэ, Германи Галини дунейм тетыжкъым. Ауэ щӀэх-щӀэхуэрэ сигу къохъэ, садэуэршэру си нэгу къыщыӀыхьэ къысхуохуэ. Апхуэдэ псэзэрыщӀэ ди зэхуаку дэлъу Германрэ сэрэ дымылэжьамэ, «Красный всадник» тхыль цӀыкӀум щыгуфӀыкӀа-хэм я бжыгъэр, дауикӀ, нэхь мащӀэну къыщӀэкӀынт. Мы тхылым нэхьыфӀу зэдзэкӀай, нэхь къемыхъулӀай итщ. Сыщымыуэмэ, халтурэ зыхужыпӀэн хэткъым. Герман сэрэ дызэхуэрэзыуэ Ӏуэхур зэфӀэкӀауэ щытащи, сэ абы ноби сыщогуфӀыкӀ. АрщхьэкӀэ зэдзэкӀакӀуэми, подстрочникыр зыщӀа авторми емылыта гуэрхэр щыӀэщ: лъэпкъ нэпкъы-жъэ зытель, пхузэмыдзэкӀ гупсысэ, метафорэ гъэщӀэгъуэн, сатырыр дахэ, къеджэгъуафӀэ зыщӀӀ щӀэжыуэ (музыкальность), ахэр зэхэзыгъэ-загъэ, зэщыщхьэ зыщӀу, зи сэфэтыр зэйкӀ къыпхуэмыубыд гармоние.

Лэжыгъэр зэфӀэкӀщ, тхылыр къыдэкӀри дытыншыжауэ дыщысу Герман соупщӀ.

– Сыт и лъэныкъуэкӀи ухуэрэзыуэ, мыр сысеярэт яхужыпӀэну усэ дапщэ ит мы тхыль цӀыкӀум?

– Усищ, – кӀэщӀу жэуап къызитыжащ Плисецкэм. Сэ си жагъуэ сщӀын абы къызжиӀам хэлыгъэкъым. Дунейпсо лирикэм и лъагапӀэхэм фӀыуэ щыгъуазэхэм къагуроӀуэ поэзие жыхуаӀэм и куцӀыр рифмэ кӀапэлъапэхэмрэ ритмэм и шэрыуагъэ къудейкӀэрэ къызэрыпхуэмыгъэщӀыр.

НысащӀэ мыукӀытэ мэлыщхьэ фӀэбза щошынэ, – жи адыгэ псалъэ-жъым. Дэ, адыгэ усакуэхэр, тхакӀуэхэр, литературоведхэр, апхуэдиз-кӀэ дыукӀытэхщи, нобэр къыздэсым и щхьэ течауэ тхужыӀэркъым ди литературэр Щам и бжыхькӀэ тӀууащӀэу къызэрыхухьар. Ди закъуэ-къым апхуэдэр къызыщыщӀар.

Адрей лъэпкъхэм я литературэхэми «хьэкъыршыр» щыбэгъуащ. Партым, властым уеубзэу, уащытхьуу тхэ закъуэ – псори ууейт. А псори зейуэ псэуахэм ятхам щыщу дапщэ нобэрэй цӀыхум еджэну къащтэжыр? И чэзу хьуакъэ зыкьригъээкӀыу зэплъэкӀыжыну ди литературоведениер? Тхыль хьарзынэ куэд тыкуэнхэм къыщӀонэж, цӀыхур хуэмейуэ. Мыхьарзынэм, илгъэс плӀыщӀӀ ипэкӀэ къыдагъэкӀыу щыта демагогием пызыщэ усэм, статгъам, монографием хэт нобэ хуейр?

ЗэхуэакӀыныгъэ гуэрхэм ущышынэу, псори «классикрэ тхакӀуэшхуэу» ущызэхэтым деж, укыщыхутэнкӀэ хьуну «жъантӀэр» зы-хуэдэр телгъыджэу икӀи гурыӀуэгъуэу къыщӀигъэщакъэ иджыблагъэ ТхакӀуэхэм я союзым къыщекӀуэкӀа, пудыныгъэ къытхуэзылэжьа гуемыӀум.

Дэ иджыри фӀыуэ зызыужьын хуей лъэпкъхэм дащыщӀ. Ди зыужыныгъэр тхыль бжыгъэ къудейкӀэ къыпхуэгъэлъэгъуэнукъым. Ар

тхылгым итым и кууаггым, журналхэм щлэныггэу яхэлгым, культурэм и проблемэу кьахуэлэтымрэ яубзыхуфымрэ, дэ, езы тхаклуэхэми, ди зэхэтыклэм кьыхэщү шытын хуейуэ кьыщлэклынщ. Апхуэдэ зыужьыныггэр щытльаггупхьэщ ди литературэр (нэхьыфлыгуэу абы хэтыр) зэрызэредггэдзэкл щлэклэми.

Псом нэхьрэ нэхь эдзэклыггуйейр, хэт сыт жимылэми, лирикэр аращ. Хэмыщпауэ ар нэггүэщлэбзэм пхуимыльхэмэ, пхуимыггэзаггэмэ, зэыздзэклар бггэкгүэншэн ипэклэ, езы эдзэклын лэжыггэми лэмалхэр кьызэрэмэщлэклыр зыщыггэггупщэн хуейкьым.

Плисецкэмрэ сэрэ тфлэмыкьябылу гуэхум зы хэлгт. Урысыбзэклэ кьыдэкл си тхыль цыклым «Красный всадник» щыфлэпщын щхьэу-сыггүэ щылэтэкьым. Иткьым тхылгым апхуэдэ усэ, си творчествэми хэткьым. (Сэ а идеологием сыхуэусаггым икли сыпэувакьым).

Ищхьэклэ кьыщыхэзггэщач: си усэхэм идеологием нэхь еклу-рабгүу хуэхун гурыфлыггүэшхуэ кьызэрыхэмыщым редакцэр мащлэу иггэлэнкун хуэдэт. Арати, хэклынлэ кьаггүэт кьызэмыушщлыххэу, гуггүу лей демыхьхэу. А ильэхэм, (1974-1976 ггэхэм кьреубыдэ) «Литературная газета»-м тетауэ соцлэж кьыщокгүэм и усэ, «Всадник в красном башлыке». Щитхар 1962 ггэрщ, зэыздзэклар Яков Козловскэрщ.

*На востоке, а не где-то
Появился вдалеке,
На границе тьмы и света
Всадник в красном башлыке.*

Алим и усэр дунейм и фээхьуэклэхэм теухуа, пейзажыр кьызэбэкл тхыггэ дахэщ, а пейзажым хьарзынэу политикэри хэггэшыпсыхьыжауэ. «Башлык»-р лух, кьэна псалгытлыр зэблэггэувыклыжи, аракгэ «Красный всадник» жыхуалэр. Клэщлу жыплэмэ, гуггүу лей демыхьу кьаггүэтауэ шытащ «Современник»-м и лэжбаклуэхэм тхыль цыклым и флэщыггэцлэр. Апхуэдэ зыгуэру кьыщлэклынщ адыгэм щыжилар: мыхьумэ зэрыхьуу щы.

Сыщыггүфлыккьым сэ а флэщыггэцлэм, сыту жыплэмэ, сысейкьыми, си творчествэм шыщкьыми.

Ильэс щэцлрэ ирэ мэхьу мы тхыль цыклым дунейм кьызэрытехьэрэ, абы иужьклэ сэ зы сатыри си унафэклэ зэрэзггэдзэклакьым. (Интернетым илзу усэ цыклуитл слэггүащ, зэыздзэклар сцлыхуркьым, кьыздрихари сцлэркьым).

«Красный всадник»-р кьыдэклщ, кьэжыхь-нэжыхьклэ срикгүури, си плэ ситгысхьэжауэ, куэд щлауэ спкьырыт гурыггүу гүэр нэхь ерыщу кьызэпэщэщү хуежьящ. Зэрэбггэдзэкл усэм и кьэуатыр щыфлэклуэдым, кьыдалгхуа щлэжыуэр щылэщлэклым и деж дэрэжэггүэшхуэ кьыпхуихьу кьэлгытапхьэ апхуэдэ гуэхум? Нэхь эдзэклыггүафлэ щылэщ, нэхь эдзэклыггуйей щылэщ. Си творчествэр зыхуибыдэр дэтхэнэ лэужыггүуэр ара? Сытми, хэклынлэ ггүээзджэ кьээзггүэтащ: ильэсипщл бжыггэклэ подстрочникыу сцлэмрэ зэхуэсхьэсамрэ зггэсри сытыншыжащ. Си лирикэр щызэбдзэкклэ – куэдыгуэ флоклуэд. Псом нэхьрэ нэхь тэмэмыр апхуэдэ мурадклэ абы иужь зыри имыхьэнырщ.

«Мывэ лъэхъэнэмрэ» драмэ поэмэхэмрэ я зэдзэкIын-зэмыдзэкIыным теухуауэ кIэщIу зыгуэр жысIэмэ зэран мыхъуну кыизолъыгтэ.

ЩIэныгъэлIхэм, литературоведхэм – Тхъэгъэзит Юрэ, БакIуу Хъанджэрий, Гьут Iэдэм, Парэныкыуэ Къудас, Хъуажь Нуриет, Къэжэр Иннэ, Хъэвжокыуэ Людмилэ, Урусбиевэ ФатIимэ, сыщымыуэмэ, кьалгытэ романыр ди литературэм и тхыдэм кыхэнэну тхыгъэу. Апхуэдэу шыщыткIэ – сэркIи ди литературэм дежкIи нэхьыфIт, кхун хуэдэу, дыхущIемыгыужыну тхузэрегъэдзэкIамэ. «Мывэ лъэхъэнэр» кыщыдэкIа зэманым абы зы мыхъэнэ гуэр иIэнкIэ зэрыхъунур кыгурыIуэу, Iуэхур кыздэзыгъэпсынщIэн Союз диIактым. Щагъэхъэзырым тхылбым и редактор Ацкъаныр хузэфIэкIымкIэ кыздэIэшкыурт, арами тхылъ тедзапIэм и лэжьакIуэхэм яхэтт директорым деж щIэIьадэ, «мыбыхэм зы кьемызэгъ гуэр кыдагъэкI, ди напэр трах», – жриIэу.

Псом нэхърэ сэркIэ нэхъ гуемыIуу зы хэлъщ «Мывэ лъэхъэнэм» теухуа гукъэкIыжхэм. Си щIалэгъуэм егъэджакIуэфIу сиIа, еджагъэшхуэ, тхакIуэфI Нало Заур и стIолым «Мывэ лъэхъэнэр» мазий хуэдизкIэ телъа нэужь, кызыеубыдылIэри кызоупщIи урысыбзэ къабзэкIэ:

– А надо ли вообще писать такие длинные поэмы в наше время?

СыхущIыхъэркыым, сэ уэр нэмыщIи Iуэху си куэдщ, кызыжиIами, си жагъуэ хъунутэкыым. Сэри слъагъурт абы илэжьыр зыхуэдизыр.

– Сыт мы кьомыр кыщIригъэкIуэкIыр жызыIэнухэм ест жэуапыр: тхыгъэр зэрэбгъэдзэкIын ипэкIэ, зэыздзэкIынур хуэхъэзыру шысми, птхар уи лъэкъ укызыыхэкIам шыщ, уи анэдэльхубзэр зыIурыль цIыху зыщыплIым къагурыIуауэ, кыздэдаштауэ шытын хуейкъэ?!

Апхуэдэу кыщыхъуар Тхъэгъэзит Юрэ и жэрдэмкIэ институтым шызэхэта зэIущIэрщ. Заури здэкIуам тхэм щигъэтынш, и псалъэ гуапэ кыыхилъхъауэ шытащ а зэIущIэм кыщыжаIам.

ТхакIуэхэм я нэхьыбитIыр роман-мифым хуэмыхъэзыру кыщIэкIауэ, дауэт литературэм хуемыджа тхылъаджэ кызыэрыгуэкIхэм зэрызахуэбгъэгусэнур.

Сэ гукъеуэшхуэ, бампIэ сIуатэу аракыым, зэдзэкIыным гугъуехърэ проблемэу пыщIар сызыщыгъуазэ шапхъэхэмкIэ къэзгъэлъагъуэу аращ. ЗэдзэкIынри тхэн Iуэхум, творчествэм и Iыхьлыщ. Зэрыджэгуэ Iуэху, зэштегъэупIэ, сомым тегъэпсыхъа лэжыгъэ пщIырэ – уи щхъэр богъэпудыж, лъэкъ литературэм иIэн хуей пщIэм, уи щхъэм хуэпщIыжын хуей нэмысым уелIалIэркыым.

1993 гъэм (е 94-р ара) Переделкинэ шыIэ творчествэмкIэ унэм сокIуэ, «Мывэ лъэхъэнэм» и подстрочникыр здызошэри. СыздэкIуам шыIэхэт Семён Липкинэ абы и щхъэгъусэ Иннэ Лиснянскэмрэ. Захузогъазэри солъэу си подстрочникым схуеджэнхэу. Слахри фэрыщIыгъэ хэмылгуэ кызыжаIэ ягу ирихъауэ.

IурыIуэгъуэт «Мывэ лъэхъэнэм» иужь имыхъэми, абыхэм лэжыгъэ зэракуэдыр. ЗэрадзэкIыпэми, ар тыншу Москва кызыэрыщытредмыгъэдзэфынури хъэкыт. Мыбдеж урысыбзэкIэ кыщытрезгъадзэми (ари дапщэщыт) абы кыпэкIуэнышхуэ зэрыщымыIэми шыгъуазэт. ЗэдзэкIакIуэ цIэрыIуэхэр зэрытезгъэгущхуэн сэри скъуэльтэкыым.

Iэщабэ-Iущабэу кызыгурагъаIуэ Iуэхум иужь зэрымыхъэфыну-

ри, чэнджэщ хьарзыни кыызат Синельников Михаил сепсэлъэну. Сэ сыщыгыуазэт абы и лэжыгыгэм, и тхылъи езым зэридзэкIахэри сIэт. Сопсалгэ (телефонкIэ). Подстрочникыр абы езытыжын гуэрэм кы-хузогъанэри, сыкьокIуэж. Мазэ зытIуц дэкIауэ сопсэлъэжри кIэщIу кыызжеIэ: впечатляет... Ауэ – аращ, моращ... Сымаджэ диIэщ. Иджып-сту сехьулIэркьым.

Абы иужькIэ зэманыфI дэкIауэ, «Литературная газета»-м статья ин тету кысIэщIолъагыуэ: ар зытхар тIэкIу хьущIэрт Синельников Ми-хаилрэ Шкляревский Игоррэ хуэдэ усакIуэ хьарзынэхэм я щхьэ хуа-гыэфашэу тыркуменбашим (сыщымыгэмэ Сапармурад Ниязови) и усэ тхылъ зэрызэрадзэкIамкIэ мыарэзыуэ.

Фэепль зыхуагыэувыжа тыркумэн унафэщI цIэрыIуэм и твор-чествэм сэ фIыуэ сыщыгыуазэу схужыIэнукьым. Зи унащхьэм уэшх кыпхыж, музей ныкьуэкьутэ гуэрэм щIэс адыгэ усакIуэ и «мифофи-лопоэтикэ» уелIалIэ нэхрэ, дауикI, кьэрал псо зыIэщIэлъ унафэщIым и творчествэр зэбдзэкIыныр нэхьыфIщ «сыт ильэныкьуэкIи».

Мы кьезгыэкIуэкIахэм иужькIэ сэ зы щыуагыэ сIэщIэкIащ, Мэр-жэхьури тIэкIу щызгыэуауэ кыщIэкIынщ. Си лъэIуэ ар зэ епсэлъэ-жэщ (2011 е 2012 гьэхэм) Лиснянскэ Иннэрэ Синельников Михаилрэ. Мыращ Лиснянскэм кыжриIар: мы сожалели, что не перевели. Си-нельниковым аргуэру зы фIэгъэнапIэ гуэрхэр ищIри – зэгурыIуакьым. Мухьэмэд Лиснянскэм щепсэлъэжам, Липкин Семён дунейм тетых-тэкьым, езыри жы дыдэ хьуат. Ари 2014 гьэм дунейм ехыжэщ.

Сэ Мэржэхьум фIыщIэ хуэщIыпхьэу кызолгытэ ди литера-турэмрэ ди зэхэтыкIэмрэ теухуауэ гууз-лыуз зэриIэмкIэ, пэж гуэр зэрыжиIэфымкIэ. Багуэхэми зыгуэр жаIэ. ЩIэныгэ зэбгыэгьуэтыну, жыпIэну, угупсысэнэ ухуэмейрэ – зыми ухихуэркьым литературэм, уи пIэм ис, узэрыпсэнэ IэщIагыэ гуэрэм зыхуэгъаси.

Псори дытхакIуэшхуэу, проблеми щымыIэ хуэдэурэ ильэсищI бжыгэхэр блэдгьэкIа нэужь дыкьызэрыщIэща щIыкIэри пхуэггэпщ-кIужынукьым. Проблемэхэм ящыщ зыщ зэредгьэдзэкIын-зэредмы-гьэдзэкIыныр, а IэнатIэм кыщыдэхьулIамрэ дызыпэмьлэщымырэ теу-хуа псалъэмакыи егьэкIуэкIын хуейщ.

Ди усакIуэхэм – КIыщокьуэм, Тхьэгъэзитым, Гьубжожьуэм – я усэ нэхьыфIхэм я «кьэуатыр» кьахэнэрэ урысыбзэкIэ зэрадзэкIа нэужь?

Апхуэдэ упщIэхэм жэуап езытыфын щIэныгьэлI тхуагыэхьэзыры-фа ильэс куэд щIауэ зэдэлажыэ ди тхакIуэхэм я Союзымрэ Москва дэт Литинститутымрэ?

БЕШТОКЪУЭ Хьэбас.

2015,

июль, август

ЖЫЛЭТЕЖ Сэлэдин

ТЕЗЫР

ГукъэкӀыжжэм щыщц

Москва КинематографиемкӀэ дэт СоюзпсӀо къэрал институтыр къэ-зухауэ Орджоникидзе кинохроникэм и студием и редактору сылажкъэ щхъэкӀэ, фэтэр къызамытауэ, си унагъуэр ди къуажэ – Аргудан – дэст. А зэманым ІэщӀагъэлӀ щӀалэхэм пщӀэ хэлэтыкӀа зэрыхуащӀри, егъэзыплӀэ гуэр силэн зэрыхуейри кӀалыгъэри, сэ а ІуэхущӀаплӀэм щыщ цы пэш цыкӀу къызатат. Ар апхуэдизкӀэ зэвти, зы гъуэлъыплӀэрэ зы шэнтрэ ерагъкӀэ щӀэхуэ кӀудейуэ арат. Апхуэдэу щыгъми, си мурадхэр инт, си гупсысэхэр ІэхуитлӀэхуитти, еуэезгъэшхыу си ІэнатӀэщӀэри гъащӀэри си щӀэщыгъуэу ескъутэкӀырт.

Лажьыгъэм и закъуэтэкъым гукъыдэж къызэзытыр. СфӀэгъэщӀэгъуэнт сыщылажкъэ кӀалэри, осетин лӀэпкъым я хабзэ дахэхэри. Ауэ сызыхэт гъащӀэ хъэлэмэтым зыкӀи сщигъэгъупщӀэфыртэкъым сызыпӀэщӀэ унагъуэр. Тхъэмахуэ махуэр къысхуэмыгъэсу сакъыхуэпабгъэу, сакъыхуэпӀащӀлӀэу щӀэздзэрт, лажьыгъэм сыкъызэрыдэхуэу, зы сыхъэт зыщӀыплӀэ зыщызмыгъэгувэу, унэмкӀэ къэзунэтӀыжырт. А си псӀэукӀэм сэ куэдрэ сригъэгупсысырт адыгӀэлхэр зекӀуэ ежъуэ зэрыщытам, абы и мыхъэнэм, цылахуэр унагъуэм кӀахыхъэжа нэужь, сьт щыгъуи щӀэщыгъуэу яхэсу зэрыщытам, зэрымыужэгъуу, гуапагъэ я кум дӀлӀу зэрыпсӀэуам.

Бынунар икыукӀэ къысхуэгумащӀэт. Сакъыщыхыхъэж щэбэт пщыхъэщхъэм зы цыху гъуэлъыжынутэкъым сынэмысыжауэ, хуейми сыкърегувэ, хрырекӀуатэ, гъуэлъыжыгъуэми фӀрырекӀ – къыспӀӀӀэнухэт. Унагъуэм ису хъуар уэрамым къызэрыдэхуэу куэдрэ сачыӀущӀэж щыӀэт, нэхъ сыкъыщыгъувэхэм деж. ПщӀантӀэм сыдыхъэжамэ, хъэщӀэ лӀаплӀэ кӀахуэкӀуам хуэдэу, си анэр япӀэ иту, цыкӀуми инми къыспажыхыу сыщӀлашэжырт. Анэм схуигъэтӀылабахэри сабийхэм схуагъэпщӀкӀуа ІэфӀыкӀэхэри – псори къызыкӀуахыжырти, Іэнэм тез кӀащӀырт – зи Іыхъэ сымышхым зигъэгусэу жэщӀыр хэкӀуэтэху дызэбгъэдэст.

Щымахуэм унэр хуабэу ягъӀпӀауэ, гъэмахуэм сыщыжей пэшыр псӀэм фӀэфӀу ягъэщӀыӀэтылауэ, шхыныгъуэ ІэфӀхэр Іэнэм тезу сыкӀагъэтэджырт.

ПщӀантӀэм сыдэмыкӀ-сыдэмыплӀу жыхуаӀэм хуэдэу, тхылъ седжэми, сьтхэми, Іэщым сакӀӀалыплӀми, хадэм сыщӀпӀэща-

щэми, – си зыгъэпсэхугъуэ махуиты́м си анэмрэ и нысэмрэ яхуэсщӀэ тӀэкӀур ягъэщӀагъуэу, куэд дыдэ яхуэзлэжьауэ кыыс-щагъэхъужырт. Си анэм сэ зырат щӀалэу илэри, сыт хуэдэ хъэ-лӀэри зэрылӀэкӀлэ стрилэтыкӀырт сызэрыщӀыкӀу лӀандэрэ. Луэху щӀэн хуей хъуамэ, нэхъ тыншхэм сыпэригъэувэрт, дамэкӀэ пхъэ къэстхыну зэгъусэу мэз дыкӀуамэ, сэ нэхъ пхъэ лӀэплӀэ цӀыкӀлүхэр кыыслыгъэсырт, джэд иукӀамэ, лыхъэ нэхъыфӀхэр, нэхъ лӀэфӀхэр кыысхухихырт. Абы щӀхъэкӀэ си шыпхъухэми загъэгусэртэ-кыым, я жагъуи ящӀыртэкыым. Ди анэм игъуэта нысэри абы-хэм хуиушчыты, шхэгъуэ хъуамэ, шхыным и фӀыпӀэр сыт щыгъуи си лыхъэт. Тынштэкъэ апхуэдэу упсэуну! Ар си анэм и фӀышӀэт. Дунейм ехыжащи, здэкӀуам Тхъэм щигъэтынш.

Унэм сызэрыщӀы́лэ махуиты́м цӀыкӀлүхэми си анэми зыкыысщагъэнщӀыртэкыым. ЯфӀэгъэщӀэгъуэну сытрагъэпсэ-лӀыхът сыщӀылажьэ кӀалэм кыыщыхъу-кыыщыщӀэхэм, сызы-хуэза цӀыхухэм я гугъу сщӀыми, лэжьапӀэм кыыщызэхъуллахэр яхуэслуатэми, яфӀэфӀыпсу кыызэдалуэхэрт. Зы луэху яхуэз-мыщӀэми ядэрт, унэм сыщӀэмыкӀыу сабгъэдэсмэ. А псор фӀыгуэ сыкыызэралӀагъум кыызэрыхэкӀыр кыызгурылуэрт. Сэри си анэм и кӀалэнхэр зыгуэркӀэ а махуиты́м дэзгъэпсынщӀэфмэ, махуэ кӀэс сыкызыыхэмыхъэж унагъуэм исхэм ягу фӀы яхуэсщӀмэ, си гуапэт. Арати, а сыщӀыдэс махуиты́м унагъуэм луэхуу илӀыр цызэпэдубыд куэдрэ кӀэхъурт – ахэр сэ кыыс-щысхъу, сэри абыхэм ятесӀлэтыкӀмэ нэхъ кӀасщӀтэу. Апхуэдэу дыщызэпэуухэм деж сэ сащӀытекӀуэр си жагъуэ кӀащӀыну зэ-рыхуэмейм щӀхъэкӀэт. ТхъэмахуэкӀэ ярикъун пхъэ скъутауэ, куэншыбыр дэсшауэ, бор кӀэстхъуауэ сежьэжырт, гъэмахуэми сщӀэн згъуэтырт – жыгхэр кӀэстӀыхъырт, хадэм силэжьыхъырт.

Сыщежьэжым дежи унэм щӀлэсу хъуар си ужь иту, хъэщӀэ лӀаплӀэ ирагъэжьэж фӀэкӀл умышӀлэну, пщӀантӀэм сыкыыдашы-жырт, цӀыкӀлүхэм зыкыыскӀэракухъу, си анэр кыыстельэщӀыхъу, унэгуащӀэри абыхэм я ужьым иту кыыскӀлӀыкӀуатэу. Сыкыа-мылаагъужыхункӀэ кӀаплӀэу щӀытхэт. Сэри сигу пыкӀыртэ-кыым унэри, пщӀантӀэри, сезыгъэжьэжхэри.

Ди гъунэгъухэри си ныбжьэгъухэри а ди зэхушчытыкӀэм есэжахэти, унагъуэм сыкыыхамышмэ нэхъ кӀащӀтэу, кыыс-кӀлӀыдыджэнхэу я дзэ шыгуэ екӀуэкӀырт. Ауэ нэхъ си ныбжьэгъу дыдэхэм я «напэ» трагъахуэрт кыытхыхъэу кыытхэсынуи, сыда-шынуи, гуп сыхашэу сагъэхъэщӀлэнуи.

Май махуэшхуэм ирихъэллэу зэ сыкыэкӀуэжат. А зэманым ар ехъэжьауэ ягъэлапӀэрт – цӀыхухэм екӀуу загъэпсэхуфырт, я гум, я псэм хуитхэт.

ПщӀэдджыжы́м сыӀэуэлӀауэу пщӀантӀэм сыздыдэтым, си ныбжьэгъу кыылухъащ. Сэлам-чэламыр зэфӀокӀри:

– ПщӀэдей мэз лӀаплэм деж дыщызэхуосри унытхыхъэн? – кыызоупщӀ.

– Хэт сымэ?

– Мохэр, мыхэр... ЖыпӀэнурамэ, хамэ тхэтынукыым. ТӀэкӀу дыщысынщӀ, майщ, дунейм и дахэгъуэщ...

– Уэлэхьэ, содэм.

– Нтлэ, сыкыылухьэнщ пщэдджыжь.

Май пщэдджыжьыр телыьджащэт. Зыгъэпсэхугъуэ махуитыр унэм щызгъаклуэмэ, си анэм сыт щыгъуи нэхъ кыищтэрт. Кыыстегужьеиклауэ псэурт. Ауэ а махуэм кыыспэрыуакъым.

Мэзыр гъэгъам зэщиттати, уэсым щигъэнам хуэдэу хужьыбзэт, бгыхэм, губгъуэхэм алэрыбгъу щхъуантлэ теубгъуа флэкла умыщлэну, удз цыклухэр лууу кыызэщлэуат, хьэрхьупыр хадэм кыищиджэрт, цыклухэр гъэщлэрэщлауэ, гуп-гупурэ, я егъэджаклуэхэри я гъусэу, мэзым клуэрт. Накъырэхэм епщэрт. Къуажэдэсхэр пщлантлэм кыидэклауэ абыхэм яклэлыплыьрт. Сэри, си сабиигъуэр сигу кьэклыжауэ сыздэщытым, Тамбий кыылуохьэри, ди ныбжьэгъухэр щызэхуэс мэз лъапэмклэ догъа-зэ.

Дунейр нэфлэгуфлэт. Дыгъэр гуфлапэрт, лыдырт, нурыр кыищхьэщихьырт, дэрэжэгъуэ мыухыж лэпкълэпкъым кыи-хилхьэу. Дунейр къэунэхуагъащлэ кыипщицгъэхурт мэзымклэ кьриху хьэуа къабзэм. Цыыхухэр зэхуэгуапэт, зэхуэупсэрт, социализм зызыужьам дыхэпсэуклыу ди флэщ ящлати, щымыи, псымыи, къэралым мылькуу илмыи ди луэху хэлъ дэнэ къэна, дыдей дыдэу кыитцыхьужырт, Октябрь иным кыитхуихьа гъащлэ дахэм дыщыгуфлыклэ зэпытт. Май махуэшхуэр дунейм гуащлэрыпсэуэ тетым я махуэу ябжырти, дэри ар ди гъащлэм хэдмых нэхъ лыхьэ лъаплэ дыдэхэм ящыщу къэтлыьтэрт.

Къэралым и къалэхэм, къуажэхэм кыищызэрагъэпэщ демонстрацэхэм цыыхухэр уэру еклуалэрт. Демонстрацэм иужьклэ зэныбжьэгъухэм, гуп-гупурэ зауэушырти, гуфлэгъуэр зэдэлэтырт: ефэ-ешхэу, зэхуэухьужхэу, зэдэгушылэу зэхэсхэт. Дэри абыхэм дащыцти... Ефэн-ешхэным зыхуащлауэ, лэнэр яузэдауэ щыс гупым дахохьэ. Кхъужьей щлагъым чэтэн алэрыбгъушхуэ щлаубгъуат, абы ерыскыи зэмылэужьыгъуэхэр тэрт. Тхьэм узэрелъэун тхьэрыкгуэф лэнэ ехьэжъат. Адэклэ мафлэ щащлати, лыр щагъажьэрт, щагъавэрт.

– Илэт, дывгъэтлысыт, – жари, нэхыжхьэр лэнэм пэротлысхьэ, абы иужьклэ адреихьэми зэрахуэфащэклэ, къазэрылысклэ, сэри сахэту, лэнэм зыфудогуашэ.

Махуэшхуэм, къэралым, зэныбжьэгъухэм щхьэклэ нэхыжьыр мэхъуахьэу. Псоми псалъэ кыидет. Хьуэхьу жыдола, доуэршэр, догушылэ, дотхьэж. Ауэрэ лы гъэжъар къахь, гъэвари, щхьэ щылыэныкыуэр и гъусэу, къос. Сэ сытым дежи сфлэфлщ щхьэ-лъакъуэр.

Нэхыжыьым хуэфашэ щхьэ щылыэныкыуэм нэмыщл, сэ спэгъунэгъуу адреи щхьэ щылыэныкыуэр тельти, ар къэсщтэну солабэ.

– Къыумыщтэ, кыипхуагъэгъункъым, – жи Тамбий.

– Нэхыжь лыхьэр модэклэ тельщ, мыр хэт лысыми хьунуш, – жыслэурэ къэсщтауэ «солэжь». Ар кыипхуагъэгъунт? Нэхыжьыьым япэ зызгъэщауэ сшхьуэ кыищлрагъэдз.

Зыжьэу зэдэпсалъэ апхуэдиз цыхум уапэувыфынт, сапэ-

мыльэщү тезыр кыыстрагъахуэ.

– Зы щынэ птелыщ, дыщыхуей махуэм дыбгъэшхыжынщ, – жалэри Іуэхур Іэлэткиэ яух. Ефэ-ешхэр йокІуэкІ. Щалэхэри нэхъ къяжанащ.

Къуажэ мэлыхъуэм дыздэщыс щыпІэм пэмыжыжъэу хъушэм кыыщригъэгъазэрт. Ар къалъагъури:

– Мес, Мухъэмэд дыкъевгъаджэт, – кыыхедзэ зым.

– Уэлэхъэ, дэгъуэ гуэрым, – дельгъ адрейм.

Арати, мэлыхъуэр къраджэ. Гуп махуэбжъэр ират. Зи-хъунщІэурэ къагъэтІыс.

– Сэлэдин и мэл хэт мы уи хъушэм? – йоупщІ зы.

Мухъэмэд занщІэу кыысхуоплъэкІ. Абы и нэгум «яжесІэн-яжесмыІэн?» жиІэу кыызэупщІу кыызджыкІат, ауэ зыри жезмыІэу сопалых.

– Хэткъым, – къоІу мэлыхъуэм и макъ итхъунщІыкІар.

– Хэмытми, додэ, уэ уэфІ уимыІэу, уэлбанэщ жумыІэу гъэ псом губгъуэм уит щхъэкІэ, мыпхуэдэ гуп дыгъэал куэдрэ урихъэлэрккъым, – псалъэурэ стэчанышхуэм изу игъэхъуауэ иІыгыбуу зы щалэ мэлыхъуэм бгъэдохъэ.

– Нэхъыжъ, хуит сыкъэпщІгэмэ, Мухъэмэд мы бжъэм езгъэфэнут, – тхъэмадэм щепалымы, нащхъэ зэрыхуищІым гу лъызотэ. Зы бзаджагъэ гуэр хэлъу бжъэр зэрыритыр кыызгурыІуат, ауэ абы кыкІынкІэ хъунум сегупсысыну сыхунэмыс щыкІэ, аргуэру кыыпещэ: «Уэ бгъэхъу мэл хъушэр Тхъэм гуфІэгъуэ нышу жылэм яшхыжыну жиІэ. Уэри Тхъэм уигъэузыншэ, ди гупым и цІэкІэ мыбы кыитхуефэ». Мухъэмэд къотэджри бжъэр кыыІех. Мэхъуахъуэри йофэ.

– Тхъэ, пэжу кыыджепІэн, Сэлэдинхэ я мэл хэткъэ уи хъушэм? – мэлыхъуэм аргуэру йоупщІ нетІэ бжъэр езытар.

– Уэлэхъэ, хэтым, – жери, жиІам хущІегъуэжа хуэдэ, мэлыхъуэр занщІэу си дежкІэ къоплъэ.

– Дыбгъэлъагъун-тіэ?

– СІыхуркъым, – псынщІэу жэуап етри, аргуэру кыысхуоплъэкІ, щалэхэм я гум иІыыр кыищІауэ зыкыыздищІ хуэдэ.

– Ягъэ кІынккъым умыщІыхуми, тіэкІу шхэ, махуэ псом тынщккъым губгъуэм уитыну, – жиІэурэ, а щалэ дыдэм аргуэру бжъэ къярегъахъуэ.

– Нэхъыжъ, нэхъыжыфІ, нэхъыжъ махуэ хъун, кхыІэ, хуит сыщІ мы ди мэлыхъуэм зы хъуэхъу хужысІэну, – къотэдж ар.

– Іэу! Сыт ущІэзмыщІынур!? Уэлэхъэ, хъарзынэмэ, жыІэ.

– Нтіэ, сэ жысІэну сызыхуейр мыращ: мис мыбдежым щыс Мухъэмэд Іуэхутхъэбзэ зыхуимыщІэ ди къуажэ кІыхымы дэсккъым. Мэлыр пщІантіэм кыыдыдогъэкІри, ди гур зыкІи кыыхэмыщІыкІыу жэщ хъуху тхуегъэхъу, тхуехъумэ, пщы-хъэщхъэм ди пщІантіэм ныдегъэхъэж. Нтіэ, ар Іуэхутхъэбзэкъэ? Сэ сыкъапщІгэмэ, уэлэхъэ, си щхъэкІэ апхуэдэ Іуэхутхъэбзэ схуэмыщІэну. Нтіэ, Мухъэмэд, Тхъэм уигъэузыншэ, уэ уузыншэмэ, дэ ди мэлыр зыхуей хуэзэнуш, а ди щІэжъей цыкІухэмкІэ уэ

дэ тыншыгыуэу кыдэптыр Тхьэм псапэу кьуитыж. Дэри Тхьэм флыгыуэкIэ пхудигьэщIэж. А псалъэхэр уэ кыбжезымыIэнрэ кыпщымытхьунрэ ди жылэм зы цыху дэсыну си фIэщ хьуркьым. НтIэ, уэ зи мэл бгьэхьу псоми кьабгьэдэкIыу, бжызоIэри, Тхьэм утхуигьэузыншэ, сэ сыпхуэарэзыщ, иджы, а уэ пхудиIэ лъагыуныгьэм кьыхэкIыу, мы бжьэр узот нэхьыжьым хуит сыкьищIауи, Тхьэм цхьэкIэ, зумыусыгыуэдджэу кьытхуефэ, – жеIэри бжьэр мэлыхьуэм хуеший.

– Хьэуэ, хьэуэ, ар хьунукьым, – зэпеуд тхьэмадэм. – Тури фызэдефэ.

– Уэлэхьэ, пэжым. Армыраи хабзэр, – цыжаIэм, щIалэми сыт ищIэжынт, кьикIуэтыж хьунутэкьым, езыми зы бжьэ кьыIэщIагыуэвэри мэлыхьуэмрэ абырэ зедофэ.

– Дауэ уэ умыцIыху мэл мы хьушэм зэрыхэтынур? – кьрегьажьэ аргуэру а щIалэм, – си фIэщ хьуркьым.

– Iэу! УмыцIыхуу хьурэ? – кьыжьэдолъэт мэлыхьуэм.

– Сэлэдинхэ яйхэри пцIыхурэ?

– Уэлэхьэ, соцIыхум.

– НтIэ, дыбгьэIагыун?

– Уэлэхьэ, фыхуеймэ, фэзгьэIагыунмэ.

– НакIуэ-тIэ, – жаIэри щIалэхэр кьызэроIэт. Мэлыхьуэр цIэщтэжауэ кьысхуеплъэкIырт, ауэ Iэмал иIэжтэкьым – гупыр ежьат.

– Мес, мес, мо щынэ дэгьуэр зыщIэсри, щынитI цIэсу абы кьыбгьэдэт мэлри дэгьуэщ. Сэ фыкьыздедауэмэ, уэлэхьэ, мо щынэр нэхьыфIым, абы фепхьуэ, – жиIэурэ мэлыхьуэми, кьыздэщIыну зэрыхэтар цыгыупщэжауэ, хьушэр кьызэхежыхь, сэ и пцIыхьэпIэ сыкьыхэхуэжуи фэ теткьым.

Щынэр кьаубыд, дызыпэрыс Iэнэм кьралъэфалIэ, кьытрадзэ, ауэ языныкьуэхэр темыгушхуэжу, йокIуэтыж.

– КьыщыдубыдакIэ, дывмыгьэутIыпщыж, – жаIэу тезыгьэчыныхьхэри яхэтт. Щынэ кьытрадзам цхьэщытхэм ар яутIыпщыжын мурад яIэтэкьым, фIэзыгьэжын кьахэмыкIыу, зыр адрейм цыгугьыу, зэпIыжу арат.

– Кьафщтэ мыдэ сэр, Тхьэ соIуэ, Iым жезмыгьэIэн, – жери игьащIэм джэд фIэзымыгьэжа щIалэ гуэр кьоув. Сэр кьыIэщIалэхьэри, щынэм цхьэщохьэ.

Куэдрэ зэIахынт щынэр! Йожэри зэпкьрауд. Шыуаныр зэфIэдза хьэзырти, халхьэри ягьавэ...

– Ди зы щынэ кьэтщ, – жиIэу си анэр кьыспежьащ, пщIантIэм сыщыдыхьэжым.

– Сэ соцIэ ар здэщыIэр, умыгузавэ, – жызоIэри, унэм сыщIохьэж.

– Щынэр кьыкьуэкIыжыркьым, кьэтэдж, – си анэм бжэр дамэдазэ кьешI.

– Умыгузавэ, сэ соцIэ ар здэщыIэр, – жызоIэри, адэкIэ зызогьазэ.

Си анэм игу зэгьакьым дэкIыу мэлыхьуэм хуээзху.

– Ди щынэр кьэтщ. ЗдэщыIэр умыщIэу пIэрэ? – йоупщI.

– Уи къуэм еупщ! – кIэщIу жэуап къет мэлыхъуэм.

Ди анэм Iуэхур кызырекIуэкIар зэрыжесIэнур сымьщIэу сыхэлъу къосыжри аргуэру, хуэсакъыпзурэ бжэр кыIуех.

– Хъэм ишхащ ар, къэкIуэжынукукъым, – щыжысIэм, мэлыхъуэм пэжыр жезгъэлэнуц жери, ди анэр аргуэру докI.

Мэлыхъуэм Iуэхур зытетыр кышчыжриIэм, ди гъунэгъу лыжъ угъурлы TытIу къешэри, ди анэр кыдохъэж.

– Тэдж! TытIу къоджэ, – жиIэу си анэм и макъ щызэхэсхым, сыккыщолъэт, зыгуэрхэр зыщызодзэри сыккыщIокI.

– Къеблагъэ, TытIу, – жысIэу, абы сыщыпежъэм...

– Цыху унэм зэрырагъэблагъэ пщIэрэ уэ? ЕмыкIукъэ уни жъэгуй уимыIэ хуэдэ, гуп ефам уи мэл губгъуэм щегъэшхыну? Дунейр къутэжрэт, зиунагъуэрэ, тезыр пхуэфашцэу кыптралъхъауи соцI, пIалъэ ептынт, уи унэ къэпшэнти, уи унагъуэм щегъэшхыжынт, цыхухгъэ хэлъу, хабзэм тету. Пхуэфашцэкъым ар уэ, Сэлэдин...

– Мис ахэр кыыжезылэн иIэу щытамэ, апхуэдэ хабзэншагъэхэр ищIэрэт абы, – жиIэрт ди анэм, TытIу нэхъри кызыигъэшхыдэну. Ауэ абы ирихъэлIэу шкIэр Iуэм кыкIати, и псалъэр зэпегъэури абыкIэ егъазэ.

Ди анэр зэрыIукIыу:

– Умыгузавэ абы щхъэкIэ, Сэлэдин, уэлэхъэ, дыщыщIалэм апхуэдэ Iэджэ тщIэуэ щытам дэри, узыхэхуэ гупырщ, узрихъэлIэ ныбжьэгъухэрщ псори зэлытар. Дауэ мыхъуами, зэи емыкIу кыуумыхъ. Мылъкур бзаджэщ, абы емыкIу кыууцигъэхъ щыIэщ, цыхухэр зэфIегъэкIуэд. Напэращ псом япэр, – жиIэурэ, TытIу пщIантIэм докIыж.

Уэрыш Нурхъэлий 1935 гъэм Къэрэгъэи къуажэм къыщалъхуащ. Курьит школым иужькIэ Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетыр къиухащ. ЕгъэджакIуэу, ВЛКСМ-м и обкомым и инструктору, Бахъсэн къыщыдэкIыу цыта «Коммунист» газетым и редактор нэхъыцхъэм и къуэдзэу, КПСС-м и Бахъсэн райкомым и отделым и унафэцIу, Бахъсэн райсовпрофым и председателу цытащ. Облсовпрофым, «Ленин гъуэгу», иджы («Адыгэ псалъэ») газетым корреспонденту, отделым и унафэцIу цыллэжъащ. 1966 гъэ лъандэрэ Урысейм (СССР-м) и Журналистхэм я союзым хэтищ.

Зыпэрыта IэнатIэхэм цыIа фIыцIэхэм папцIэ Уэрышым къыфIацащ «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм цIыхъ зиIэ и журналист» цIэ лъапIэр. Нурхъэлий и статьяхэр, очеркхэр ди журналным цIэх-цIэхыурэ къытохуэ. «Си къуажэгъухэр» зыфIицар и ялэ публицистическэ тхыгъэшхуэц.

УЭРЫШ НУРХЪЭЛИЙ

СИ КЪУАЖЭГЪУХЭР

ГукъэкIыжхэм цыщыц

КъежъапIэ

Си тхыгъэр къыщцIэздзэну сыхуейт си лъэпкъыр къыздикIамрэ си унэцIэр къызытекIамкIэ. Уэрыш. Сыт а псалъэм къыкIыр? Пасэрей адыгэхэм «Уэр» псалъэм кърагъэкIыу цытар «Дзэ» («Войско») жиIэу арат. «Уэр» псалъэм «ш»-р пыбгъэуэвэжмэ, «Уэрыш» жиIэу мэхъу. Абы «Дзэм папцIэ шы зыгъасэ», – жиIэу аращ. Си унэцIэр япэм зэрахъэу цыта унэцIэ нэхъыжъ дьдэхэм ящыщ. Ар КIэсэгу (шэрджэс) дзэпц Ридадэ и зэманым къыщожъэ. А унэцIэр алыджыбзэм къытекIа хуэдэуи жаIэ. Ауэ сэ абыкIэ сыарэзыктым. Нэхъ пэжу къэслтыгъэр япэрщ.

Иджы ди лъэпкъыр къыздикIам теухуауэ. Ари гъэщцIэгъуэнщ. XIX лIэщцIыгъуэм и пэхэм зэкъуэшищ, Псыжъ лъэныкъуэкIэ къыкIри, Къэбэрдейм къэкIуащ. НэхъыщцIэ дьдэр Шут. Ар Бабыгъуей (Сэрмакъ) къыщыгувыIащ, Батрээз Къуэщцхъэблэр къыхихащ, Къумэл ТэрчкIэ иунэтIащ. ЗэрыжаIэжымкIэ, ещанэр нэхъыжъ дьдэт. Иджы а щыпIицми щыпсэу Уэрышхэри зэкъуэшищым къатепщцIыкIыжауэ жаIэ. Пэж дьдэу, ахэр зыкъомкIи зэщхыц, псом хуэмыдэу я напIэхэр, я нэкIу зэхэлъыкIэр, къыфIэбгъэкIмэ, я макъ нэгъунэ. Ауэ щалъхуа я щынальгъэр абыхэм къыщцIабгынам

и щхьэусыгъуэхэр зэтехуэркъым. Нэхъыжьхэм къагуэтэжу ди деж къэсар мы хьыбарырщ. Зэкъуэшищым тхьэлухуду зы шыпхьу ялэт. Къуажэпщым абы лей къыщрихым, зэшищым ар яхуэшэчакъым, пщыр якури я жылэжьыр ябгынэн хуей хьуащ.

Батрээ Къуэщхьэблэм къыщыдыхьам, пщыхьэщхьэхуегъэ-зэки хьуат. Ар нэмээ ящлауэ мэджытым къыщлэкIыжа лIы гупым ялууащ. ХьэцIэм абыхэм сэлам ярихри бысым къызэри-лIыхьуэр яжриIащ. Адыгэхэр хьэцIэкIэ фIыкъэ, яхуеблагъэмэ, зэрагуапэр псоми жаIащ.

– Уэ дэнэ укыкIа, щIалэфI? – гупым къахэкIри зылI къыбгъэ-дыхьащ абы.

– Сэ жыжьэ сыкыкIащ, мыбы сыкыщызэтеувыIэнрэ нэгъуэщI щIыпIэкIэ згъэзэнрэ иджыри сщIэркъым, – жэуап ири-тыжащ Батрээ.

– НакIуэ, ди деж ныжэбэ нэху укыщекIынщ, ныщхьэбэ ды-зэпсэлгэнщ, пщэдей унафэ тщIынщ. НакIуэ, накIуэ.

Мэрэм (лIым) щIалэ хьэщIэр я унэ ишащ. Ар хэгъэрейхэм ягу ирихьащ. Абы я дежи къыщызэтеувыIащ. А зэманым Вэро-къуэхэ зы нысэ ялэт, и щхьэгъусэр щхьэщымытыжу, бынитI – зы щIалэ цIыкIурэ хьыджэбз цIыкIурэ – щIэсу. Батрээ абы хагъэ-хьэж. Езы тIуми зы щIалэ цIыкIу зэдагъуэт. Абы Хьид фIащ. АнэкIэ зыуэ, адэкIэ зырызу къэхьуа щIалитIым унагъуэ зыб-жанэ къатепщIыкIыжащ, ахэр ноби зэрогъэкъуэш. Батрээ XIX лIэщIыгъуэм и пэхэм Къуэщхьэблэ къызэрыкIуам щыхьэт то-хьуэ мыпхуэдэ дэфтэрыр: «1822 гъэм Къуэщхьэблэ щыщхэу Вэро-къуэ Мэрэм, Уэтэр ЛIышхуэ, Къетыкъуэ Хьэжбий, Уэрыш Батрээ сымэ, нэгъуэщIхэри выгу плIыщIкIэ я бжэ матэхэр щаIыгъыну ЯтIэкъуэ щIыналгэм мазищкIэ кIуауэ щытащ». Абы къегъэ-лгьагъуэ Батрээ бжэ гъэхуэным хуэлэкIуэлгъакIуэу зэрыщытар.

Батрээ и къуэ закъуэ Хьид быныфIэ хьуат. Абы къилгъ-хуат быних – щIалитхурэ зы хьыджэбзрэ – Батокъуэ, Къуэщ-хьэ, Мыхьэмэталы, Темыркъан, Цу, Марыху. Зэкъуэшитхум къатепщIыкIыжащ бын хьарзынэхэр: Батокъуэ – Сэлихь, Нухь, Фэризэт, Хьызыр, Мелыхьан; Къуэщхьэ – Хьусин, Хьэжгуащэ, Жангуащэ; Мыхьэмэталы – Талий, Бот, Кутэ, Сулеймэн; Темыр-къан – Сурэт, Лолэ; Цу – ТIэхьир. А зэкъуэшитхум къалгъуа-хэм къатепщIыкIыжахэм дэ дащыщ. Сэ си адэр Хьызырщ, си адэшхуэр Батокъуэщ.

Си адэ Уэрыш Хьызыр къыщалгъуар езыми нэгъуэщIхэми тэмэму ящIэжыртэкъым. Ауэ си адэ шыпхьу Фэризэт къы-схуиIуэтэжауэ щыта мы хьыбарымкIэ ар къыщалгъуа гъэр тэмэ-му пхуэгъэбелджылыжыфынуц: «Урыс-Япон зауэр къыщыхъея мщыгъуэ ди адэ Уэрыш Батокъуэ абы яшэну хэтащ. Ауэ а гъэ ды-дэм сэ сыкългъхури ди адэр къезгъэлащ. А зэманым бынищ зиIэр зауэм ягъакIуэртэкъым. Ди адэм бынитI иIэти, сэ ещанэу сыкы-щалгъхум, ар зауэм ямышэу къэнэжауэ щытащ. Илгъэсищ дэкIри, Хьызыр къалгъуащ». Урыс-Япон зауэр къыщыхъея 1904 гъэрщ. Абы илгъэсищ хэплгъхьэжмэ, ди адэ Хьызыр къыщалгъуар 1907 гъэм тохуэ.

Уэрыш зэшхэм я Гуэхухэр мылейуэ екГуэкГырт, кьуажэми пщлэ щалэт. Батокьуэрэ Кьущхьэрэ акъыл яхэлъти, я чэнджэщхэм кьуажэдэсхэр хуэныкьуэу кьекГуэкГырт. Мыхьэмэталы шэрихьэт суду лажьэрт. Ар сытым и дежи захуагьэм и телъхьэт. ИтГанэ а зэманым кьекГуэкГыу щыта хабзэхэм фГыуэ щыгьуазэт. Абыхэми текГ имыГэу тетт. Темыркъан кьуэ зэрымьГэм нэхъ гукъеяуэ иГэтэкъым. Ар щлалэ щигьуэтыну зэманми нэсыну кьыщГэкГынт, революцэр мыхьуатэмэ. Зэшхэм я нэхьыщГэ Цу, тГэкГу лы пхьашэщ жумыГэмэ, дэбгьуэн щыГэтэкъым. Ауэ псори кьызэтрекьутэ октябрым кьэхъея революцэм. Петербург кьыщыхьуахэм яжъ Кавказми кьыщГеху, ар Кьэбэрдейми кьос. Цыгьухэр хуейт нэхьыфГу псэуну. 1918 гьэм мартым и 20-м ди щГыналгьэм Совет властыр цагьэувауэ щытащ. Абы цыгьухэр зэхуэмыдэу ГуцГаш. Хэти кьыщтэрт, хэти идэртэкъым. Я гьащГэм зэхьуэкГыныгьэфГхэр кьахуихьынкГэ щыгугьри мащГэтэкъым. А мымащГэхэм ящыщт Уэрыш зэкьуэшхэри, абыхэм я бынхэри. ВластыщГэр даГыгьыу, ар гьэбыдэным, и Гуэхур дэгьэкГыным зратащ Батокьуи, Мыхьэмэталыи, Кьущхьи, Темыркъани. Ауэ ахэр зыми хунэсакъым. Пащтыхь генерал Серебряков Даутокьуэ и дээр Кьэбэрдейм кьытеуащ. Ар Балкъкь ГуфэмкГэ кьыдэкГуейурэ, Иналхьэблэми кьэсащ. Генералым и дзэм хэтхэр гуцГэгьуншэт. Абыхэм властыщГэм и телъхьэхэр яубыдащ, леишхуэ ирахьу щГадзащ. Уэрыш Батокьуэ, абы и кьуэш Темыркъан, и кьуэ Сэлихь, КГэщт Аслъэнджэрий, СанГыкь Кьетыкьуэ сымэ лъэсу икГи лъапцГэу Иналхьэблэ щрахужьэри, Налшык яхуащ. Уэрыш Кьущхьэ зэрызехьэм хэкГуэдащ. Батокьуэ и кьуэ Нухь кьа-теуахэм заримыту зигьэпщкГуащ. Абы и кьуэш, илгьэс 11 фГэкГэ мыхьуа Хьызыр цыкГуи здэкГуар ямыщГэу бзэхащ. Цу и кьуэш нэхьыжъ Батокьуэ и щхьэгьусэ Гэнэрэ абы и пхьуйтГымрэ жэщым гьэпщкГуауэ и дыщым, Тыжьей, шыГэжьэкГэ ишэжащ. Куэд дэмыкГыу Иналхьэблэ кьыщаубыду Налшык яхуахэр ХьэтГохьущокьуэ хадэм и бгьум иГэ уэхым и деж цаукГаш. Ахэр зэраукГам щыгьуазэ гуэрхэм нэхъ иужькГэ кьаГуэтэжауэ щытат лажьэ зимыГэ лы хейхэр гуцГэгьуншэу зэрызэтраукГар. Абыхэм зэрыжаГэжамкГэ, КГэщт Аслъэнджэрийрэ Уэрыш Батокьуэрэ кГапсэкГэ зэтрапхэри зы шэкГэ якуГаш. Апхуэдэ щГыкГэкГэ я псэр ягьэнащ СанГыкь Кьетыкьуэрэ Уэрыш Темыркъанри.

Хьызыр илгьэс пщыкГутГкГэ хьыбарыншэу щытащ, хутыкьуа щлалэ цыкГур кГэрэхьуат. И щхьэр здихьынури ищГэртэкъым. Абы игу кьокГыж ХьэтГохьущыкьуей Ипщэм и анэ шыпхьу зэрыдэсыр. «Анэ шыпхьу анэ палгьэщ», – жи. Нэхулгьэ кьыщищГым ар гьуэгу тоувэ. Дунейр уаещ. Уэсыр кууц. Зэманыр декабрым и кГэхэрщ. Щлалэ цыкГур уэсым хоцатэ, кьыхопщыж. И гуэншэрыкьым и лъапщэм дэлгьалгьэ уэсыр ткГуурэ и вакьэм псыр из хьуащ. Ауэ гужьея щлалэ цыкГум зыри зыхищГэжыртэкъым. Псом нэхьэрэ нэхъ шынагьуэр мэзым пхыкГынырт. А зэманым абы дыгьужьхэр щлэзу щлэст, уапэщГэхуамэ, узэпкьратхьынут. Ауэ Хьызыр цыкГу хузэфГэкГаш а щыпГэ шынагьуэр кьызэринэкГын. Шокьей губгьуэшхуэм ихьащ. Ауэ иджы и лгьэр щГэкГыжыркъым.

Хуабжыу ешащ икИи къямэжэллэщ. УкъяувыИэ хъунукъым. Уэ-сым ухэукIуриенурэ удиинущ. Сыт ищIэнур? Сытыр Iэмал? Къыгъээзжынущи, къуажэми нэсыжыфынукъым. Игъээзжми дэнэ здэкIуэнур? ИщIэнур имыщIэу ерагъмыгыуейуэ здэкIуэм къелъагыу адэ жыжъэу зы шыIэжъэ къакIуэу. ГугъапIэ гуэрхэр къыкъяуэкIлэщ. ЦIыхугъэ тIэкIунитIэ нэхъ мыхъуми иIэмэ... Шы Iэжъэр къэсри къэувылэщ. Абы ист зылIрэ физитIрэ. Ахэр хуабэу хуэпат, щIакIуэми кIуэцIыст.

– Дэнэ укIуэрэ, щIалэфI? – къяоупщI гузэвэгъуэрэ лъаIуэ-ныгъэшхуэрэ къызыщIих и нитIыр мыупIэрапIэу къятезыубы-дауэ къяплъ щIалэ цIыкIум и нэгум иплъэурэ.

Хъызыр цIыкIу лIым и упщIэм жэуап хуемытыжу, къящиу-дауэ, гур хигъэщIу, магъ. АдэкIэ зыхуэмыIыгъыжу йощэтэх-ри, уэсым хоукIурие. ЛIыр Iэжъэм къолъэри, абы жъэхолъадэ, физитIри къэщтауэ щIалэ цIыкIум йоплъ. ЛIым а тхъэмыщкIэ цIыкIур и IэплIэм илгуэ Iэжъэм къябгъэдохъэжри физитIым захуегъазэ: «Мыр фи якум дэвгъэтIысхы, къявгъэхуэбэж. ЗыкыищIэжмэ, къяздикIри здэкIуэри жедгъэIэнщ».

ЛIыр шыхэм яхоуэ, абыхэм зрач. ФизитIым ятеубгъуа щIа-кIуэр къалэтри Хъызыр цIыкIу я кум дагъэтIысхъэ. Зым и нэкIу дияхэм Iэ къяделъэ, адреим псыф хъуа и гуэншэрыкыитIыр лъехри, езым лъыгъ цы лъэпэд хуабэр къялъетIагъэ. ТIэкIу зыкыищIэжа нэужь, яIыгъ гъуэмылэхэм щыщ ирагъэшх. Шы Iэжъэм исхэр Иналхъэблэ щыIауэ Кушмэзыкъяуей кIуэжу арат. ФизитIым языр шыгухум и щхъэгъусэт. Ар а къуажэ къяздикIыжым щыщт, абы къящыхъуа зэрызехъэм щхъэкIэ гу-завэри и лIым зригъэшауэ арат. Адрейр цIыхубзым и пщыпхъут.

ТIэкIу зыкыищIэжа нэужь Хъызыр цIыкIу зыщыщри, къяздикIари, здэкIуэри яжриIлэщ шы Iэжъэм исхэм. Пщыхъэщ-хъэхуегъэээкI хъуауэ ахэр унэм нэсыжащ, щIалэ цIыкIури зда-шащ. Абы псы хуабэкIэ зрагъэтхъэщIлэщ, и ныбэ изу ягъаш-хэри пIэ шабэм ягъэгъуэлъыжащ. ШыIэжъэм иса лIым пщэд-джыжыым щIалэ цIыкIур къягъэушащ, и фызым ар игъашхэ-ри игъэгъуащ нэху къяригъэкIа и гуэншэрыкыым лъэпэд хуабэ щIригъэлъхъащ. ИтIанэ и лIым жриIлэщ:

– Мы щIалэ цIыкIум и закъяуэ дутIыпщыну дзыхъ сщIыр-кыым.

– НтIэ, сэ сыбгъэшэну ара? Ар схузэфIэкIынукъым. Нобэ бэээрщи, а къуажэм щыщ гуэр къакIуэмэ, абыхэм гъусэ яхуэс-щIыныщи, сутIыпщыныщ.

Апхуэдэуи ищIлэщ.

Хъызыр цIыкIу зыхыхъа унагъуэр нэхъ хуэщIауэ псэухэм ящыщт. Iэщ, мэл хъушэ, шы гуартэ яIэт, щIалэ цIыкIум къяжраIэ псори еугъуу ищIлэрт. Ауэ «Анэ шыпхъу анэ палъэщ» псалъэ-жыыр хуэгъэзащIэртэкъым и анэ шыпхъум. Абы и щхъэгъусэр, и малъхъэгъур, Хъызыр и адэр, а властыщIэм и телъхъэу зэрыу-вар хуегъэхыртэкъыми, щIалэ цIыкIум теплэ хъуртэкъым. Хъызыр цIыкIу жэмхэм якIэлъыплъыну и пщэ къяралъхъат. Ауэ абы ищIлэрт яфIэмащIлэрт, ишхыр яфIэкуэдт. Нэхъыбэм и анэ шып-

хъум щэхуу шхын тIэкIу кыкIэщIидзэмэ, арат и Iыхьэр. Гъатхэр кыизэрихьэу мэлым пэрагъэуващ. Нэхулгэ кыщищIым мэлхэр хъупIэм дихун хуейт. И анэ шыпхъум гъуэмылэу кыритыр жьэгү мафIэм кыпэрихыжа кIэртIоф пщтырт. Ари дишхын гуэр игъусэу хъуржыным хурактутэми, зыгуэрт. Мо кIэртIоф пщтырыр и жыпым ирактутэрти, и куафитIыр исырт, ахэр къэушыбыжурэ текъутэжырти, гуIэгъуэр кыритырт.

Унагъуэм зы балъкъэр ныбжьэгъу яIэт, Гундэлэн щыщү, Исхьэкъ и цIэу. Абы гу лъгитащ цIалэ цIыкIум бэлыхь зэрытрагъэлъым икIи мурад ищIащ ар езым и деж ишэну. Ауэ балъкъэр унагъуэри цIалэ цIыкIум дежкIэ занщIэу дуней жэнэт хъуакъым. Абыи исхэм я нэхъыбэм уафэм къехуэхам хуэдэу къахэхута цIалэ мыщIыху цIыкIум нэмыплъ кыратырт. Псом хуэмыдэу балъкъэрыбзэр зэрымщIэм гугъу иригъэхьырт. «Псы къэхь», – жаIамэ, губгъуэм кIуэуэ шыдыр кыщыхуж къэхьурт. Абы щхьэкIэ мащIэри удын кыилэжьыакъым. А псом я щIыIужкIэ гъунэгъу цIалэжь цIыкIухэми кыщакъу щыIэт. Апхуэдэурэ гурыфIыгъуэншэу илъэсхэр екIуэкIащ. ИкIэм-икIэжым балъкъэрыбзэри фIы дыдэу зригъэщIащ. Унагъуэм исхэри къесащ, псоми фIыуэ къалгъэгъуащ. ФIыуэ умылгъагъун хуэдэтэкъым езыри. ИкъукIэ жыIэщIэт, бзэ IэфIт, гушыIэрейт. Зэлусэм псэ хильхьэрт. Псом хуэмыдэу балигъыпIэ иувэу хуежыа цIалэр и быным хуэдэу кыилгъагъуу хуежыат унагъуэм я нэхъыжь Исхьэкъ. Абы мурад ищIат адыгэ цIалэр къуэ ищIу балъкъэр хъыджэбзи кыригъэшэну. Ауэ Хъызыр и гур щалгъуха къуажэжьымыкIэ щыIэт.

1930 гъэр кыихьат. Колхозхэр кыизэрагъэпэщырт. Хъызыр быдэу мурад ищIат ИналхьэблэкIэ зэджэу щыта, иужькIэ Къэрэгъэш хъуа я къуажэм кIуэжыну. ЗдэщыIа балъкъэр унагъуэм витIрэ жэмитIрэ кыратри мартым и кIэхэм къежьэжащ. ПщыхьэщхьэхуегъэзэкI хъуауэ Бахъсэн къос. Зэрызехьэшхуэ гуэрми хохуэ. Абдежым щыфIокIуэд и витIыр. Езыри жэмитIри ешаци, я лъэр щIэкIыжыркъым. Жэщи хъуащ, екIуэлIапIи иIэкъым. Зы куэбжэ дыхьэпIэ гуэрным и деж лIы гуп щызэхэту яIуошIэ. Абыхэм сэлам ярех, бысым хуэхъун яхэтмэ щIоупщIэ. Абыхэм езым нэхърэ куэдкIэ мынэхъыжыныу зы къахокIри, гъуэгурыкIуэм кыибгъэдохьэ. Абы зрегъащIэ ар хэтми, дэнэ кIуэми.

– НакIуэ ди дей, ныжэбэ ущыIэнщ, зыбгъэпсэхунщи, пщэдей гъуэгу утехьэжынщ, – кыыжреIэ.

Хъызыр гуапэу ирагъэблэгъащ. ЗрагъэтхьэщIри IэфIу ягъэшхащ. Жэмхэри псы ирагъэфаш. Абыхэм Iуси иратащ. Бысымыр хьэщIэм гупсэхуу епсэлIащ. Ар ЛIыгъур Ибрэхымт. ЩоджэнцIыкIу Алий деджат, и ныбжьэгъут, дэлажьэрт. Абы адыгэбзэм нэмыщI мыIейуэ урысыбзэри хьэрыпыбзэри ищIэрт, тыркубзэри хъарзынэу кыыгурыIуэрт.

ЛIы губзыгъэм гурэ псэкIэ зыхищIат Хъызыр кыыхуиIуэтэжахэр икIи цIалэр игу ирихьащ. АдэкIэ Ибрэхым и хьэщIэм чэнджэщ зыбжани иритащ. Щалгъуха и жылэжьым зэригъээзэжри тэмэм дыдэуи кыилгъытащ. Сыт хуэдиз хьэлэбэлыкъ

хэмытами, сыт и нэгү щІэмыкІами – псори ІэкІэ трахам хуэдэу щхьэщыкІри ІэфІу жейщ а жэщым. Пщэдджыжьым кыщытгэ-джам, абы и Іэнэр зэтет, и гыуэмылэр хьэзырт.

Мы хыбарыр сэ кызгупсысакыым. Ар езы Ибрэхым и жьэкІэ сэ кысхуиІуэтэжауэ щытащ. Сэ комсомолым и обкомым сыщыІэти, абы срагъэкІри Бахъсэн кыщыдэкІ «Коммунист» газетым (А зманым ар Бахъсэн, Дзэлыкъуэ, Шэджэм, Іуащхьэмахуэ райониплІым я газетт) и редакцэм сыщылэжьэну сагъэкІуат. Абы щыгъуэ Лыгъур Ибрэхым кыэсІыхуат, ЩоджэнцІыкІу Алий кыызэралъхурэ илъэс 65-рэ зэрырикъуар Бахъсэн цагъэлъапІэу срихьэлэри. ГуфІэгъуэр зэрекІуэкІ щІыкІэр стхыжын хуейуэ си пщэ къралъхьат. Районым КультурэмкІэ и унэм зэІуцІэшхуэ кыщызэрагъэпэщат. Сэ ар япэ дыдэу абы кыщыпсалъэу слъэгъуат. ЗэІуцІэм кыщипсалъар сигу ирихьати, быдэу мурад сщІат ар нэхъ гыунэгъуу зэзгъэщІыхуну, сыдэуэршэрыну, сытетхыхыну. Абы и унэ сригъэблэгъащ. КыызэрыгуэкІ унагъуэт. Къабзэлъабзэу псэурт. ЗанцІэу гу зылгыстар ар куэд дыдэ зэреджэрт. И стІолым телът адыгэбзэкІэ, урысыбзэкІэ, хьэрыпыбзэкІэ кыдэкІа тхылъхэмрэ газетхэмрэ. Езым и псэлъэкІэми кыуигъащІэрт абы щІэныгъэшхуэ зэрыбгъэдэлъыр, акыылышхуэ зэриІэр, Іуэхум зэрыхищІыкІыр. Си унэцІэр зэрызэхихыу ар кыызэупщІащ:

– Дэнэ ущыщ? – жери.

– Къэрэгъэш, – естыжащ абы жэуап.

– Уэрыш Хызыр щІыхурэ? – кыкІэлъыкІуащ етІуанэ упщІэр.

– Ар сэ си адэщ, – згъэщІэгъуащ си адэр ищІыхуу кыызэрыщІэкІар.

ИтІанэ кысхуиІэтэжащ япэ дыдэу си адэм зэрыІущІар, иужькІэ ар колхоз тхьэмадэу щыхахам линейкэкІэ кыкІэлъыкІуэу зэрыщытар, ауэ зауэр щекІуэкІми иужькІи и хыбар лъэпкъ зэрымщІэжар. Сэ ар зауэм къелауэ зэрыпсэур, къуажэм зэрыдэсыр щыжесІэм, хуабжыу щыгуфІыкІат, икІи къасшэу езгъэлъагъунуи кыызэлъэІуат. Апхуэдэуи сщІат. А зманым сэ кыэсІыхуащ Ибрэхым ипхъу Лиди. Ари, и адэм хуэдэу, цІыху губзыгъэт. Абыи щІэныгъэ куу бгъэдэлът. Бахъсэн дэт етІуанэ курыт школым и унафэщІу лажьэрт...

... Хызыр, Лыгъурхэ кыдэкІыжри, Къэрэгъэш хуэкІуэ гыуэгум теувэжащ. Гыуэгубгъухэм кыщыхэжу хуежъа удзхэм и жэмхэр щигъэхъуакІуэурэ, макІуэ. Гыуэгур благъэкыым, ауэ ар кІуэ пэтми нэхъ кІыхыж хъууэ кыщохъу абы. ЩІалэр и къуажэм хуопІащІэ, зэ нэсыжу и унэр, и Іыхылыхэр зригъэлъагъуну щІобэг. АрщхьэкІэ хъуэкІуэным дихьэха жэмитІри фІэгуэныхыщ. Апхуэдэурэ, унэм нэмысыжурэ, аргуэру жэщ кыте-хъуащ. Къуажэм цынэсыжар жэщыбгырщ. Ар жей ІэфІым хилъэфат. Хьэбанэ макъ фІэкІа зыри зэхэпхыртэкыым. Я лъапсэр здэщыІэр нэхъ къуажэ щІыбт, Балтъкъ пэмыжыжьэу. Хызыр абы йокІуэлІэж. Ауэ кыыздэкІуэжам уни псэуалъи итыжтэкыым, лъапсэр хэкІуэдэжат. Балий жыг зытІуц къэнэжауэ зэ-зэмызэ кыкыуэу акъужь щІыІэм дэгызу щыту арат. Зи лъапсэ

къэзыгъэзэжыну апхуэдизу зи нэ къыкIам и гум фIы щыщIэнт? И гупсысэхэр хъэм игъэщта адыгэ мэлу, къызытеувыIэн зы кIапэ къахуэмыгъуэту зэхэзожэ, нэхъ IеймкIэ мажэ. Мыхъу-ми... НэгъуэщI мыхъужыххэми си къуэш Нухъ псэужащэ-рэт. Щхъэи сыккъэкIуэжат. Зыри сымыщIэу гугъэ нэпщIым си щхъэр къезгъэгъэпщIэжу сыпсэужатэми нэхъыфIти... Иджыри къэсыхункIэ гугъIэгъуэ зымылгъэуа, тыншыгъуи зымыIа щIалэм и гур къызэфIэнащ... ЖэмитIыр балий жыгым ирехри, хуэмурэ йотIысэх, къызэщIэрыуэу хуежъа удзыпщIэм хотIысхъэ. Махуэ псом лгъэсу къэкIуа, гъуэгуанэ кIыхъ зэпызыча щIалэр занщIэу Iурех.

ИщхъэрэкIэ уафэ джабэм пшэплъ къыщIа къудейт бахъейр къащхъэщыху шууитI къыщысам. Абыхэм загъэпхъашэрт, я щIопщхэр ягъэдалгъэрт. Хъызыр къэхъуар къыгурымыIуэу къэщтауэ къыщолгъэт. Алыхъым ещIэ сэ мыбыхэм къыспаубыды-нур...

– Дэнэ укъыздикIар? – зегъэпхъашэ зым.

– Гундэлэн, – етыж жэуап Хъызыр.

– Мо жэмхэр дэнэ къипха? – и щIопщыр абыкIэ еший.

– Сысейщ, Гундэлэн къысхуащ.

– Ууейуэ щытамы, ууеижкъым. Иджы ахэр дэ зэгуэдгъэхъэ колхозыращ зейр. Уэ мы жэмхэр фермэм ехух, сэ мыбы и Iуэхур зэхэзгъэкIынщ, – жери и гъусэм унафэ хуещI хъийм икIам.

– НакIуэмэ, накIуэ, – щэху дыдэу жери йожъэ Хъызыр, шы гъэшха ихъу-илгъым и пэм къриху гъуэз пщтырыр и пщэм къы-дихуэу.

Пщэдджыжьыр иджыри жьыми, къуажэ Советым цIыху куэд къыщызэхуэсат. Зыр мэшхыдэ, адрейр мэхъуанэ, ещанэр мэхъущIэ. КIэщIу жыпIэмэ, бжъэ къэпщIауэ зэрызохъэ. Зауды-гъуауэ цымуи куэд яхэтщ къызэхуэсахэм. И шыбгъэм щIэту Хъызыр зыхуа лIыр къызэралгъагъуу, языныкъуэхэр мащIэу зэ-тосабырэ.

– ЩIэскъэ мыр? – и щIопщыкъур еший лIым «Къуажэ Со-ветым и председатель» псалгъэхэр зытетха бжэмкIэ.

– Хъэуэ, – зэуэ жэуап къатыж цIыху зыбжанэм.

– Председателыр къэсащ! – мэкIий асыхъэтым зы щIалэ.

Псори щым мэхъу, бадзэ лгъэтамэ, зэхэпхыну. ЛIы лгъахъ-шэ мыным, къызэхуэсахэм сэлам ярехри, къуажэ Советым и цIыхъэпIэмкIэ еунэтI. Абы и ужьым кIэщIу йоувэ Хъызыр зэхэ-зехуэн зыщIа лIыр. Куэд дэмыкIыуи къыщIокIыж. «КъакIуэт» къригъэкIыу и Iэр къыхуещI. Хъызыр щIешэ.

– Мы щIалэр фи щIапIэжъу щытам деж нышэдибэ къыщы-дубыдащ. Гундэлэн къыкIауэ жеIэ. ЖэмитI иIыгъти, ахэр къы-тетхри, фермэм тхуащ, – хуеIуатэ лIым председателым, фIыщIэ зыхуригъэщIыну.

– Хъунщ, уэ кIуэ, уи Iуэху иужь ит, сэ зэхэзгъэкIынщ, – жеIэ къыфIэмыIуэхуу къуажэ тхъэмэдэм.

Хъызыр, мыарэзы-мыарэзыуэ, щIэкIыжам нэкIэ кIэлгъокIуатэ, абы бжэр къызэрыхуищIыжу и нитIыр къуажэ унафэщIым

дежкIэ кърелуэнтIэкIыж. Ахэр стIолым бгъэдэс лIы лъахъшэ цIыкIум тедиящ. ЩIалэр гупсысэ куухэм зэщIаубыдэ: «Ярэби мы си пащхъэм къисыр си къуэшыр армырауэ пIэрэ? Хъэмэрэ си нэхэм сыкъагъащIэу ара?» МыпIащIэу, гупсэхуу и пащхъэм къисыр зэпеплгъыхъ. ЩIалэ мыщIыхур апхуэдизу къызэреплгъым игъэпIейтея лIыри, Iэнкун хъуауэ щысщ.

– НтIэ, дэнэ укъикIа, щIалэ? – икIэм-икIэжым къыжъэдэкIащ абы и япэ упщIэр.

– Гундэлэн, – етыж мыдрейми жэуап, и нитIыр къеупщIым къытримыху.

– Мыбы щхъэ укъэкIуа? – къыкIэлгъокIуэ етIуанэ упщIэр.

– СыкъэкIуакъым, сыкъэкIуэжащ.

– Дауэ жыпIа? – иджыри къэс мащIэу зэхэукIауэ щыта и нэгум зихъуэжащ къуажэ Советым и унафэщIым.

А сыхъэтым губжъауэ зылI къыщIолгъадэ пэшым. ЩIэсми гулгъимытэу ар хуабжъу мэхъущIэ...

– Уэ си деж цIыху зэрыщIэсым гу лгъумытауэ ара? Сэ иджыпсту схущIыхъэркъым. ИужькIэ къыщIыхыи унафэ тетщIыхыищ.

– КхъыIэ, Нухъ, умыгъэгувэ-тIэ, хуабжъу сынолгъэу, – шабэ зыкъещIыжри лIыр щIокIыж.

– Нухъ! Нухъ, жиIа абы? – Хъызыр, и пащхъэм къисыр и къуэшыр зэрыарам иджы шэч къытримыхъэжу, стIолым гъунэгъуу йокIуэталIэ, – уэ Уэрыш Батокъуэ и къуэ у-Нухъ!

– Аращ. Уэ дэнэ ар щыпщIэр? – къызэфIоувэ Нухъ.

– Сэ сы-Хъызырщ, уи къуэш Хъызыр!

– Хъызыри?! Упсэу?! – Нухъ къыдокIри, и шынэхъыщIэм зредз.

– Сыпсэущ, мис сыкъызэрыплгъагъущ. – ЗэкъуэшитIым зызэщамыгъэнщIыжжу IэплIэ зэхуащI, еуэ зэхуащI...

Нухъ и шынэхъыщIэр занщIэу къызэримыщIыхужам зыри гъэщIэгъуэн хэлътэкъым. Хъызыр цIыкIуу, илгъэс пщыкIуэ фIэкIа мыхъуауэ кIуэдат, здэкIуари здэжари ямыщIэу. Иджы лIы хъуауэ, илгъэс тIощIрэ щым иту, къыкъуэкIыжат. Иджыри къэсыхункIэ ткIийуэ, пхъашэу щыта Нухъ асыхъэтым къыпхуэмыщIыхужыну шаби гумащIи мэхъу. Абы и гущIэм зыкъыщызыIэта гуфIэгъуэр апхуэдизу инти, мы дунейм фIыгъуэу телгъыр зырикIт, абы елгытауэ! ИщIэнури здэжэнури имыщIэу къэнат. А махуэм лэжыгъэшхуэ къыпэщылгъми, сыт щыгъуи къэрал Iуэхур япэ иригъэщу щытамы, иджы, псори къигъэнэну хъэзырт. И шынэхъыщIэм зыщигъэнщIыжыртэкъым. И секретарыр къреджэри, унафэ хуещI:

– Сэ нобэ сыщыIэнукъым, къызэхуэса цIыхухэр зэбгрыгъэкIыж, пщэдей кърекIуэ, фэ фымыбэлэрыгъыу фылажъэ. Си шыгухум шыхэр псынщIэу щIищIэну желэ.

Нухърэ Хъызыррэ зэщыгуфIыкIыжу къыщIокI. МыдэкIэ зэхэтхэм къэхъуар къагурымыIуэу а тIум йоплъ. Я къуажэ тхъемадэм апхуэдэу гукъыдэж иIэу зэи зыми илгъэгъуатэкъым. Абы зыгуэрхэм зыкъыхуагъэзэну хэтщ, ауэ псоми жэуапу яритыр зыщ: «Нобэ си гугъу къэвмыщI, схущIыхъэнукъым. Пщэдей, пщэдей...»

Зэкъуэшитыр линейкэм йотысхъэ.

– Иджы, щалэ, уи шитымы уащымысхъу неуэ. Япэщыкыкытэ тыкуэнымкытэ нылухъэ, итланэ ди унэм нехултэ...

Нухь Гэпхъуэу унэ зрищыкытэ лъапсэм и куэбжэм ежэлтэ линейкэм зэкъуэшитыр кыкытэри, зэбгъурыту пщантэм дыхъащ. Ар къабзэу зэщыгъэпхъэнкытэ. Бжэгуэпэри Гэхуитлгъэхуитышхуэт. А зэманым елгытауэ унэри, бгъэныщхъэм, къуажэм дэтхэм я нэхъыфхэм хабжэрт. Шыгухуми линейкэм зыгуэрхэр кырихри пщантэмкытэ иунэттэ. Нухьрэ Хъызыррэ гукытэдэжышхуэ ятэу, гуфгъуэшхуэ я нэгум кырихыу унэм щыкытэ. И къуэшым и щхъэгъусэ Мадинэт сабий цытэ зыхэлъ гуцэр щыупскытэу цыст, ятгъуэжтэ дахэу кыиыкытэ унэ лгъэу илгъэ арджэнышхуэм джэгуу зы щалэ цыкытэу тест.

– Си гъусэр хэтми пщытэ? – жетэ Нухь пыгуфкыкытэу.

– Къеблагъэ, – жери Мадинэт кыщолгъэт.

– Къеблагъэкытэ жыпэнуу, къеблэгъэж, жытэ. Нобэ етгуанэу сыкытэщыгъуэ махуэу убж хъунуу. Си къуэшыр кызгъуэтыжэщ!

– Ан-на, Хъызыр?! – щтэщытэблэ хъуа фызыр кытэрашхуэ.

– Аращ. Хъызырщ, ущыуакытэ, – жетэ Нухь, адэкытэ пещэ. – Мыр си щхъэгъусэрщ. Мадинэтщ и цытэ. Гуцэм хэлгыр хытэжэбз цыкытэу, кыалхуа кыудейщ. Фатимэтщ и цытэ. Мо джэгуу лгъэу ис щалэ цыкытэу илгъэситтэ мэхъу, дызэреджэр Султэнтэ.

Мадинэт Хъызыр бгъэдолгъадэри Гэплтэ хуештэ. Султэнтэ цыкытэу кыщыкытэ йоплгытэ щыстэ. Хъызыр гуцэм хэлгытэ бгъэдохъэри йоплгъэ, и щхъэм Гэ делгъэ. Итланэ кыхытэщыгъуэ лгъэу ис щалэ цыкытэу кытэ, зрекытэуытэри, Гэплтэ хуештэ. Зи Гэплтэ исытэ и нэгум иплгъэурэ Султэнтэ цыкытэу жетэ «Бабэ». Икытэ балыгъ хъуху ар и адэ къуэшым зэреджэр а цытэ. Нухь ефэн-ешхэнкытэ ерытэщытэ. Ауэ а махуэм абы хъуэхъу Гэнэр кымыгъуэуын лгъэкытэ. Абы кыриджат Гыкытэ, гъу-нэгъухэр, ныбжыгъухэр. Гуфгъуэуэр гъунапкытэ. Гупым я нэхъыжыу цыст зэрыгъуэтыжэ зэкъуэшитымы я адэ къуэщ Мы-хъэмэтэлы. Ар къуажэм пщыгъуэ щытэ, а зэманым елгытауэ щытэ зыбгъэделгъэ цыкытэу гуцтэ. Нобэ тхъэмадэр псалгъалэтэ-кытэ, и хъуэхъури кыкытэ, ауэ купщытэ: «Нобэ Уэры-шхэ ди гуфгъуэшхуэщ. Илгъэ пщыкытэу зыщытэ дымщытэу кытэ ди щалэ кытэщытэ. Тхъэм абы лгъэпкытэ жытэжымы фы кытэщытэу. Дяпэктэ хэхъуэ фыкытэ хэттэ дымщытэу тхъэм дигъэпсэу!..»

Хъызыр куэдрэ мылажыу щысакытэ. Нухь и жэрдэмкытэ къуажэм щытэу кыщытэрагъэпэщ колхозым и гъэш фермэм и унафэщытэ ягъэкытэу, уэ Гэщым упэрыту щытэ, хыбщыкытэ, жалэри. Зы илгъэ нэхъ мылэжыауэ зыпэрытэ Гэнэтэ зэрехъу-лтэ, и зэфгъэуэр кыалгытэри, ар колхоз тхъэмадэм и къуэ-дзэ ящытэ. Къуажэдэсхэм фытэу зэкытэщытэу Хъы-зыр, кызыкытэжэ унагъуэми хъарзынэу хэсыкытэ. Султэнтэ цыкытэу абы фыкытэ нэкурэ напэри илгъэщытэ. Бабэ,

жи́лэу кы́кІэлгы́жыхы́рт. Езыми ар жэщкІэрэ и гупэ хигъэлът. ФатІимэти зекІуэн щідзат. Ари сабий угъурлы цыкІут. ЗэкъуэшитІым мурад ящІат я анэри я шыпхъуитІри кыагъуэтыжыну. Куэд дэмыкІыу абыхэми я лъэужь ахэр теуващ. Я анэр Къэсейхъэблэ лы щыдэкІуэжауэ, я шыпхъуитІри яшауэ абы щыпсэууэ кыщІэкІащ. Сыт ящІэнт, ари гыащІэм щыщ зы Іыхъэт. Дапхуэдэу щытми, ахэр зэрыпсэур гуфІэгъуэшхуэт. Иджы кыэнэжыр ахэр зэрыгъэгъуэтыжынырт, зэрыубыдыжынырт, зэрыІыгынырт. Зэшхэр Къэсейхъэблэ кІуащ. Я анэр Абрэдждхэ ист, я шыпхъу нэхыжь Фэризэт Къетыкъуээхэ, нэхыщІэ Мелыхъан Вындыжхэ. ТІури унагъуэфІ ихуат. Иджы кыэнэжар Хызыр щхъэгъусэ кыегъэшэнырт. А Іуэхури хъарзынэу зэфІокІ.

Къуажэм дэс Емышэхэ яІэт КІутІэ и цІэу хъыджэбз дахэ. Ар икІи пшынауэт. Абы кыыхэкІыу хыгъуэллыгыуэ зиІэхэм, кыуажэм гуфІэгъуэ кыщыхъуамэ, ирагъэблагъэрт. А хъыджэбзыр хыгъуэллыгыуэ гуэрым щилъэгъуат Нухы, хуабжыу игу ирихъат. Хъыджэбзым дэбгъуэн щыІэтэкъым, зэрыщІалэІуэм фІэкІа. Хызыррэ КІутІэрэ зэрагъэцІыху, тІуми ягу зэрехъ. Хыгъуэллыгыуэри ягъэгувэжыркъым. НысащІэм Жанэху фІащ. Езы Жанэхуи (КІутІи) и пщыкъуэм Дотэ цыкІукІэ еджэу щІедзэ. ЗэнысэгъуитІри зэшыпхъуитІым хуэдэу зэроубыд, я псэр зы чысэм илгыым хуэдэу зэдопсэу. Нухьрэ Мадинэтрэ аргуэру щІалэ зэдагъуэт. Абы Залым фІащ. Ауэ Жанэху иджыри зыри илажъэтэкъым. Апхуэдэурэ илъэсищ докІ. Хызыр быныншэу кыэнэнкІэ мэшынэри, мурад ещІ КІутІэ иригъэкІыжыну. Ауэ ар Нухь зэтрекъутэ. «Си нысэр мылхуэмэ, – желэ абы, – Залым еттынщи зэфІэкІащ. Апхуэдэ мурад ящІауэ ди анэр уэндэгъу мэхъу, сэри дунейм сыкыгтохъэ, си адэ къуэшым и къуэри кыыхуонэж. Сэ Нурхъэлий цІэр кыысфІэзыщар ди гъунэгъу лыжь телгыджэ Сыжажэ Хъерлыщ. Абы кыысфІища цІэм нэхъ дахэ щымыІэу кыысщохъу, сыхуэарэзыщ ар кыысфІэзыщам. Ахърэт нэхур Тхъэм кырит!

ИгыащІэм школ щІэмыхъауэ Хызыр кыеджэкІи тхэкІи езырэзыру зригъэщІэжауэ щытащ. Псом хуэмыдэу есэным хъарзынэу хэзагъэрт, хэх-хэлхъэхэм хуэгурыхуэт. КъызэгъэпэцакІуэфІу зэрыщытыр, цІыхухэм пщІэ кыызэрыхуащІыр кыалгытэри, ди адэр колхоз тхъэмадэу хах. А къулыкъум щыпэрытым абы гъэщІэгъуэн гуэр кыыщыщІауэ щытауэ яІуэтэж. Колхозым зы трактор цыкІу кыратат «ФордзонкІэ» еджэу. Прохладнэ трактористу щрагъэджа Хъэтэжыкъуэ Кушбий абы трагъэтІысхъащ. Председателым губгъуэхэр шууэ кыызэхикІухырт. Ар Кушбий щылажъэми нэсащ. Тракторыр къэувыІауэ щытт, трактористри жыг жъауэм щІэст.

– Щхъэ умывэрэ, Кушбий? – еупщІащ ди адэр абы, сэлам ириха нэужь.

– Уэлэхыи, искрар кІуэдауэ сымыгъуэтыж, – кытыжащ адреим жэуап.

ИгыащІэм техникэ зымылгъэгъуам «Искрар» зищІысыр дэнэ щищІэнт. Ар тракторым пкыырылт пкыыгъуэ гуэр и гугъэри, щІэупщІащ:

– Дэнэ деж шыкІуэдар? – жери.

– Мобдеж, – и Іәпэр ишияц Кушбий трактор гупәмкІә, мобы зыри зэрыхимыщІыкІыр кыгурыІуэри, кыдэгушыІәу.

Председателыр шым кыепсыхри, Кушбий жыхуиІа щІыпІәм и деж, щІыр щопшыкыумкІә зәищІәурә куэдрә лыыхыуащ, ауэ искрар кыыхуэгыуэтыжакыым. ИтІанә трактористым елгыәуащ ар псынщІәу кыигыуэтыжу лэжыән щІидзәжыну. Езыри, шым щәсри, ежыәжаш.

Зәманыр кІуэрт. ЩІәныгыә нэхъ зиІәхэр кыдәкІуэтейрт. Колхозым и тхыәмадәу нэгыуәщІ хах. Ауэ ди адәри кырадзыхыжакыым. Ар колхоз унафәщІым Іәщ гыәхыунымкІә и кыуәдзәу кыагыәнәж. ЩІыхухэр хыарзынәу псәу хыуат. Гыавэр, ІәщхәкІыр я куэдт. КІәщІу жыпІәмә, хыәмбырәбовт. Нухь бынунагыуәшхуә хыуат. Абы бынибл иІәт. Ди анәми еплІанэр ныбә илгыт. Абыхәм зы унәр кыайзәвәкІырти Хыызыр унә ищІын хуей хыуащ. Ауэ и шы-нэхыыжыым ар пщІантІәм дигыәкІын идакыым. Ди адәм Нухь и унәм бгыурытыпәу ищІащ. Бжәупәри, пщІантІәри, куәбжә дыхыәпІәри зыуә. КІәщІу жыпІәмә, псори зы пщІантІәм, зы унагыуәм хуәдәу, дыкыдәнәжаш. Дә апхуәдизу дызәсати, уи унә-си унә, уи пІә-си пІә щыІәтәкыым. Нэхыыбәми дызәдәшхәрт. Кыапщтәмә, Залым сәрә балигы дыхыуху зы пІәм дыхәлгыащ.

ПсәукІәщІәм дыхыәхауә гушхуәныгыәшхуә яхәлгы, текІуәныгыәщІәхәм зәпымыуә хущІәкыу ди цыыхухәми ди кыәралми гуауәшхуә кыатопсыхә – Хәку зауәшхуәр кыохыей. Абы псори кыызәтрекыутә. ЩІыхухыухәм я нэхыыбәр Хәкур яхыумәжын папщІә фашистхәм япәщІоувә. Абыхәм я сатырым хәуащ си лыәпкыым щыщхәри – Уәрышхә Талий, Хыызыр, ТІәхыр, Сулеймән сымә. Нәмыцә-фашист зәрыпхыуакІуәхәр ди кыуажә кыыщысым, ди жыләм щыщ куәди партизанхәм яхохыә – ФІыщІәжы Дәгыазә, ШкІахыуә Хыәмил, Дадәхыу Хыәсэн, КІуәкІуә НитІә, Хыәмдәхыу Сослгыәнбәч, Уәтәр ТІутІ сымә, нэгыуәщІхәри. Кыәрал пщәрылгы яІәу кыуажәдәсхәр яхыумән мурадкІә Кыәрәгыәш кыыдонә Гувәжыкыуә ПІатІым, Уәрыш Нухь, Нәфон ТІутІ, Шәт Борис сымә, нэгыуәщІхәри. Абыхәм, пәж дыдәу, ди кыуажәдәсхәм лей кыытрагыәхыакыым. Ауэ партизанхәм яхәту щыта ФІыщІәжы Дәгыазәрә КІуәкІуә НитІәрә, гыуәмылэхыә кыуажәм кыәкІуәжауә нәмыцәхәм яубыдри, яукІауә щытащ. Си лыәпкыым щыщу зауәм кІуахәм ящыщу Талий и нә лыәныкыуәр имыІәжу, дамыгыә зыбжанә кыыхуагыәфәщауә кыәкІуәжат, дунейм ехыжыхуи кыулыкыу зыбжанә ирихыәкІащ. ТІәхыр Сталинград и деж щызәуащ, ЩІыхы орденым и ещанә дамыгыәмрә медаль зыбжанәрә хәлгы кыигыәзәжаш, партым и Прималкә райкомым и секретару, Чапаевым и цІәр зезыхыә колхозым и парт организацәм и секретару, школым и директору, кыуажә Советым и председателу щытащ. Сулеймән Крымск деж зауәм щыхәкІуәдащ. Ди адә Уәрыш Хыызыр зауәм Мәздәгу и деж шыІухыащ. Ар Будапешт нәсыху зәуащ. Зауәр иухыным куәд имыІәжу хыыбарынщәу кІуәдауә тхылгы кыытІәрохыә. Абы иужыкІә и хыыбар лыәпкы 1946 гыәр кыихыәху тщІакыым.

А гыәм и январь мазәт. Дунейр уаәт. Уәсыр куууә телгыт. Зауәр зәриухрә дәкІар мащІә дыдәт. ЩІыхухәм иджыри фІыгуә

зыкъащцэжатэкъым. Зи Ыхьлыхэр зауэм хэкIуэдахэм я нэпсыр иджыри гъушатэкъым. Иныкъуэхэр иджыри гугъэрт хъыбарыншэ хъуахэр къыкъуэкIыжыну. Ди адэм ди гугъэр хэтхыжат. ПщыхьэщхьэхуегъээзекI хъуауэ ди пщцантIэм гуфIэжу къыдохьэ ди адэ шыпхъуитIыр. Абыхэм я нэгум нурыр кърихырт, гуфIэгъуэ ин къызэрытхуахьар къапщIэу. Дэ абыхэм дапежъат. Езыхэри унэм ныщIыхьэху яфIэбэмащIэу зэпеуэу къаIурылгъэлъырт: «Хъызыр псэущ! Хъызыр псэущ!..» Псори дыкъэщтауэ а тIум я жьэм доплъ. Ди пщцантIэм СултIан фIэкIа нэхъыж цыIухъу балигъ дэсыжтэкъым. А нэхъ къытхэжаныкIари илгъэ пщыкIуий ирикъуатэкъым. Ар жэрыгъэкIэ пщцантIэм дож, здэкIуари ищIэнури къыдгурымыIуэу. ФызитIри унэм щIэтшауэ, къытхуахьа хъыбарым и пэжыщIэр къытхуаIуатэ. Куэд дэмыкIыу СултIан къосыж Ботрэ ТIэхыиррэ и гъусэу. А тIумрэ ди адэхэмрэ зэкъуэш бынт. Совет властыр къэхьыжыным апхуэдизу щIэбэна, абы и лъэр увыным, ар Къэрэгъэш къуажэм щыгъэбыдэным, колхозыр ухуэным къарууэ иIэр ирихьэлIауэ къуажэ Советми и тхьэмадэу илгъэ пщыкIутхум нэскIэ щытыжауэ, нэмыщэхэр къуажэм дахужри, куэд дэмыкIыу, си адэ къуэш нэхъыж Нухь пцIы къытралгъэхэри ягъэтIысащ. 1945 гъэм мартым и 14-м илгъэсий къратри Коми АССР-м яшащ. 1950 гъэм февралым и 12-м Иртэ къалэм цыIэ лгъэхъуэщым илIыхьащ. Пэжщ, ар къымылэжъауэ зэрагъэтIысар къыщIагъэщыжри, 1982 гъэм ягъээзэхуэжащ.

Къэсейхьэблэ щыщ, Ворошиловград цыIа лIы гуэрым ди анэм къыжриIащ ди адэр а къалэм зэрыщыпсэур, шахтэм зэрыщылажъэр. Ауэ къэкIуэжынуи письмо къытхынуи зэрыхуимытыр. А зэманым Бот колхоз председателт, ТIэхыр партым и райкомым и секретарт. А тIум мурад ящIащ ди адэр щалгъэгъуам кIуэуэ и Iуэхур зыIутыр зэхагъэкIыну. Абыхэм гъуэгу зэрытехъэным мазэ енкIэ зыхуагъэхьэзыращ. Февралым и пэхэм зэтехуэу отпуск къыIахашц, ди анэри гъусэ ящIри ежъащ. Мазэм и кIэ хъуху къэ-тащ ахэр. Зы жэщ гуэрым, нэхулгъэр къэблэгъауэ, къэсыжахэщ. Дэ псори дыкъыщылгъэтащ. Сэрэ сэ къыскIэлгъыкIуэ си шыпхъу Раерэ дыжэри ди адэм зеддзащ. Дэ тIум къыткIэлгъыкIуэ адреи ди шыпхъу цыIыкIуитIыр ноплгъэри щытцIэнкуну. Ахэр зыр илгъэситI фIэкIа мыхъуауэ, адреи ныбэ илгъу ди адэр зауэм кIуат. Ди адэм зыкъыргъэзыхыу дыкъыщтэн е IэплIэ къытхуищIын укIытащ, ди анэшхуэр щытти. Ди адэр абы бгъэдыхьэри гуапэу IэплIэ хуищIащ.

Шынагъуэт къытхуэкIуэжа ди адэм уIуплгъэну. Ар фейцейуэ хуэпат. И жьакIэр кIырт, и нэкIур зэхэдыжыхьат. Зауэм щэнейрэ уIэгъэ хьэлгъэ щыхъуат. Сыт хуэдэу щытми, иджы и унэ къэкIуэжати, ар дэркIэ насыпышхуэт. ФыщIэр зейр Ботрэ ТIэхыиррэт. Абыхэм яхузэфIэкIащ ар щылажъэм кърагъэутIыпщыжу къашэжын. ТIури псэужкъым, я ахъэрэт нэху ухъу!

Куэдрэ щысакъым ди адэр мылажъэу. Ар занщIэу колхозым хыхьэжащ. Мэкъумылэ зыгъэхьэзыр щIалэгъуалэ бригадэм и унафэщI ящIащ мазэ бжыгъэ нэхъ дэмыкIыу. Абы пщцафIэу цыIэт

ди анэри. Бригадэм хэтым я нэхтыбэр хъыджэбзт. Абыхэм Іэнэ ящтэрт. ЩІалэхэр мэкъу еуэрт. Мэкъур гъуа нэужь ахэр мэкъупІэхэм кърашыжырти, пыпхъуэу зэтралъхъэжырт.

Лэжыгыгъэр икъукІэ гугъут. Ауэ цІыхухэм ар къатемыхъэлъэн папщІэ, лэжыгыгъэр гъэщІэгъуэну зэтриухуат ди адэм. Уафэ джабэр пшэплъ къызэрыхъуу, дунейр щІыІэтыІэу лэжъэн щІадзэрт. Дыгъэр къыдэкІуэтейуэ хуабэ къызэрыхъуу, цІыхухэр пщыІэхэм къекІуэлІэжырти, жъауапІэм зыщагъэпсэхурт. ИтІанэ дыгъэр екІуэтэхыу нэхъ шабэ зэрыхъуу лэжыгыгъэм щІадзэжырти, пшапэр зэхэуэху лажъэрт. Сыт хуэдэу ахэр емышами, зы пщыхъэщхъэ дэкІыртэкъым абыхэм джэгушхуэ ямыщІу. Ди анэр пшынауэти, махуэ псом щэ пщэфІами, дапхуэдиз цІыху имыгъэшхами, ахэр жэщыбг хъуху игъэджэгурт. ИтІанэ ди адэр гушыІарейт, МамытІи апхуэдэти, махуэ псом гугъу ехъахэр трагъэурт. ЩІалэ нэхъ Іэчлгъэхэр пщыхъэщхъэ щІагъуэ дэмыкІыу зэрагъэбэнырт. Псом хуэмыдэу Махъцы Сэрэбийрэ Къардэн Толбийрэт бэнапІэм имыкІыр. Нэхтыбэм Сэрэбий Толбий хигъащІэрт.

Апхуэдэу гъэмахуэр икІащ. Ар сэ ІэфІу си гум къинэжащ. СыщІалэ цІыкІуми, сэ си нэгу щІэкІащ узэкъуэту, узэгурыІуэу узэдэлажъэмэ, абы нэхтыфІи нэхъ къаруи зэрыщымыІэр, гупым сыт хуэдэ ехъулІэныгъэ зыІэригъэхъэнуми унафэщІым куэд зэрелгытар. А гъэ дыдэм и кІэхэм ди адэр къуажэкІэм хуэзэу мээ лъапэм деж щыт гъэш фермэм и унафэщІу ягъэуэ. Колхоз тхъэмадэм Іэщ гъэхъунымкІэ и къуэдзэ Мыд ХьэтІохъушыкъуэ и хэщІапІэр а фермэрат. Ди адэмрэ абырэ зэныбжъэгъут, зэкъуэшым хуэдэу фІыуэ зэрылгъэгурт. ТІум я Іуэхури хъарзынэу дэкІырт. Ди анэри фермэм пщафІэу яшэжат. Гъэхэр шэджеладжэт, цІыхухэр ерыскъыкІэ хуабжъу гугъу ехъырт. Абыхэм щІакхъуэ дэнэ къэна чыржыну ягъэжъэн нартыху хъэжыгъэ дыдэр ирикъуу ягъуэтыртэкъым. Чыржыныпхъэм и ныкъуэр нартыху хъэжыгъэу, адреи и ныкъуэр макІухуэу е къэбу зэхалъхъэрт. Нартыху хъэжыгъэ къабзэм къыхэщІыкІар зрагъэшхыр унафэщІхэм я закъуэт. Ди адэм къылгысыр Іэщыхъуэхэм яритырти, езым ишхыр абыхэм иратым хуэдэт.

КъыкІэлгыкІуэ гъэм сэ къуэш цІыкІу къысхуалъху. Абы Мухъэмэд фІащ. Сабий дахэ цІыкІут. Ауэ ар куэдрэ псэуакъым. Илгъэсрэ мазипщІрэ фІэкІа мыхъуауэ и тхъэмбылым щІыІэ хыхъэри абы ихъащ. Ар икъукІэ гущІыхъэшхуэ тцыхъуауэ, ди гум къыщІитхъыу, аргуэру зы сабий ди унагъуэм къыхъуащ. Абы Тае фІащаш. Абы цыгъуэ ди адэр езанэ мэкъумэш бригадэм и унафэщІт. Сэ иджы шыпхъуиплІ сиІэт, ауэ къуэш зиІэхэм сехъуапсэрт. Ауэ ар щІэх дыдэ къызэхъулІакъым. Ди адэмрэ ди анэмрэ махуэл ящІам хуэдэт. Си шыпхъу нэхтыщІэ цІыкІур дунейм къызэрытехъэрэ илгъэсищ дэкІыжат. Сэ къуэшкІэ сыгугъэжыртэкъым. Тае цІыкІу хуабжъу дгъафІэрт. Ар езыри сабий дахэт. Ауэ сэ псом нэхърэ сынэхтыжъми, нэхъ сагъафІэрт. Ди адэри ди анэри къыстегужъеикІауэ апхуэдэт. Сэ адреи бынхэм сыдагъашхэртэкъым, щхъэхуэуи си закъуэ пэш сиІэт. Апхуэдэурэ екІуэкІыурэ, унагъуэм ди нэхтыщІэ Тае илгъэс еплІанэм хыхъауэ

ди анэр уэндэгъу мэхъу. 1953 гъэм майм и 23-м, дунейр хуабэу, дахэ дьдэу, псори зэщлэгъэгъауэ нэху дыкъекIащ. Ди адэр жьыуэ дэкIат. Хъыджэбзищыр школым кIуат. Ди нэхъыщIэ Тае цIыкIуи ди анэшхуэм и гъусэу зыщIыпIэ щыIэт. ПщIантIэм дэсыр ди анэм-рэ сэрэ ди закъуэт. Ди анэм къытелъадэу щIидзащ. Сэ къэхъуар къызыгурыIуэртэкъым.

– КIуэи СеIыбат къашэ псынщIэу, – жери ди анэр унэм щIыхъэжащ и ныбэр иIыгъыу.

ИтIанэ сэ къызыгурыIуащ... Сэ жэрыгъэкIэ сыжэри, СеIыбат къэсшащ. Ар, зы унэ фIэкIа дяку дэмыту псэурт, ди Iыхъыт. Фызыр унэм щIэлъэдащ, ауэ куэдрэ щIэмыту къыщIэжыжащ. Сэ пщIантIэм сыкъырикIукI-сынрикIукIыу сьдэтти, СеIыбатым зыкъысхуигъэзащ: «ПсынщIэу дэжи физгъалъхуэр къашэ, мыр сэркIэ зэфIэкIынукукъым!»

Сэ лъакъуэрыгъажэм сышэсри, псынщIэу сьдэжащ. Къуа-жэм дэт амбулаторэм сежэлIащ. Иджы физгъалъхуэм «ди анэр малъхуэ» зэрыжесIэнур сщIэркъым. Сэ сыщIалэ балигъщ, Галя зи цIэ физгъалъхуэ хъыджэбзыр медучилищэр къиухри ди къуа-жэ къагъэкIуа къудейт, сэ абы зыкъышезгъэхьрт. Амбулаторэм сыщIэлъэдащ, Галя сыбгъэдэлъадэри жьыIащ:

– НакIуэ псынщIэу!

– Сыт къэхъуар? – къызэплъу къыщылъэтащ хъыджэбзыр, хуабжыу сьзэрыщтIэщтаблэм гу лъитэри.

– Ди гъунэгъу физ малъхуэ, – жьызоIэ сэ, нэгъуэщI Iэмал сьмыгъуэтыжу.

Хъыджэбзыр лъакъуэрыгъажэм и плIэм къыдэзгъэтIысхъауэ къызохъ. Ди деж дыкъэсыжащ. Ди куэбжэмкIэ соIуантIэ. Сэ сщIакъым абы ди унэр ицIыхуу.

– Фигъунэгъу фызыр лъхуэмэ, дэнэ сьпхьрэ-тIэ? – къызоупщI Галя.

– Ар ди деж къэкIуауэ щыIэщ, – изотыж абы жэуап, нэгъуэщI жьысIэн къысхуэмыгъуэту.

Фызгъалъхуэр унэм щIэлъэдащ. Сэ си тхъэкIумитIыр абы здыщIихьам хуэдэу унэ кIуэцIымкIэ щыIэщ. Зэману блэкIар зы-хуэдизыр сщIэркъым, ауэ сэ ар гъащIэ псоуэ къысщыхъуащ. ИкIэм-икIэжым сабий гъы макъ къоIу. Сэ сыкъогуфIэж. Ауэ сщIэркъым ар хэтми... Зэманыр кIыхълIыхъу макIуэ. Сытми Галя унэм къыщIокIыж. Ар гуфIэжу къызбгъэдолъадэри: «Сьно-хъуэхъу, къуэш цIыкIу къыпхуалъхуащ», – жи.

Къуэш цIыкIу къысхуалъхуам Руслан фIэттащ. А цIэр хэт къигупсысами, хэт фIицами сщIэжыркъым. Ауэ сэ апхуэ-дэ шьнэхъыщIэ зэрызиIэм нэхъ насыпышхуэ мы дунейм те-мыту къысщохъу. Езыр сэ схуэдэу цIыкIукъым, лъагэшхуэщ, дэгъуэшхуэщ. Ауэ нэхъыщхъэри аракъым. ЩIалэфIщ, губзы-гъэщ, хъэлэлщ, псэуакIуэщ, унагъуэкIэ фIы дьдэщ. Псом нэхъ-рэ нэхъыщхъэжраци, ди адэ-анэм я лъапсэм исщ, ар ихъумэу, иригъэфIакIуэу, игъэщIэращIэу. ИтIанэ ди адэм и плIэм ар иува хуэдэщ. Псоми, дэ дьнэхъыжьми, ди щIыбагъым къыдэтщ. Псо-ри абы и деж докIуэлIэж. Езым хуэдэу и унагъуэр зэрыщыту гумащIэщ. ДыкIуэжамэ, и щхъэгъусэ Маряти, пщIантIэм абыхэм

ябгъэдэсу дэс я къуэ Мурати, я нысэ Лариси, абыхэм къалъхужа Ислъам цыкIуи, адрей нэхъыщIэ Ахъмэди – зыкъэмынэ къыдожри, IэплIэешэкIыу пцIантIэм дыдашэж, ягу дыкъэкIауэ жаIэу. ЯIэм я нэхъыфIри къытхуащтэ. Мурат нэмыщI Русланрэ Марягрэ иджыри яIэщ зы цIалэ, РустамкIэ еджэу, зы хъыджэбз Оксанэ и цIэу. Абыхэми пIэщхъагъ тынш ягъуэтащ. Рустам и щхъэгъусэ Аринэ дыщэ цыкIуиуц. А тIум хъыджэбз цыкIуитI яIэжщ. Оксанэ и щхъэгъусэ Беки цIалэфI дыдэщ. А тIуми цIалэ цыкIуитI яIэщ. Зэрыщыту къапщтэмэ, си къуэшыр унагъуэ хъуэпсэгъуэщ. АдэкIи Алыхъым иригъэфIакIуэ.

Бынхэр тэмэму дызыпIа, зыми дыхуэмыныкъуэу дыкъэзыгъэхъуа, гъуэгу зырызыххэ дытезыгъэува ди адэм цIыхугъэшхуэ зэрыхэлтам, псэ хъэлэл зэриIам, ар икъукIэ гумащIэу зэрыщытам сытемыпсэлъыхъу сыблэкIыфынукъым. Сэ зи гугъу сщIынур си нэкIэ слъэгъуарщ, си щхъэкIэ си нэгу щIэкIарщ. Языныкъуэхэм къащыхъункIи хъунщ тIэкIу езгъэлей хуэдэу. Ауэ езгъэлей дэнэ къэна, уеблэмэ псори зэрыщыта дыдэм хуэдэу къысхуэмыIуэтэжынкIэ сошынэ. Псом япэу сэ си нэгу щIэкIар, сигу къынэжар ди адэмрэ ди анэмрэ я зэхущытыкIарщ. А тIур илъэс 48-кIэ зэдэпсэуати, зэрышагъащIэм хуэдэу къызэдекIуэкIащ. Зыр адрейм «ТытIэ» щIагъыбзэ псалъэмкIэ еджэрт. Ди адэм и бынхэм къыджиIэрейт: «Мо ТытIэ псы къевмыгъэхъ, пхъэ евмыгъэкъутэ, хадэр евмыгъэтI, яжъэр къревмыгъэх, мафIэ евмыгъэщI, фымыгъэпхъанкIэ, хъэлгъэ къевмыгъэIэт...» Ди анэм щысхъу езыр щытхуэпщафIи къэхъурт, пщэдджыжъым ар къымыгъэушын щхъэкIэ жэмыр къыщищри мащIэтэкъым. ЗыщIыпIэ кIуамэ, абы зыщыгугъыкIын гуэр къыхуимыхъу къанэртэкъым. Езы ди анэри ди адэмкIэ нэхъуеиншэт, абы тегужьейкIауэ, хуэсакъыу и гъащIэ псор ихъащ. Ди адэр щышхэкIэ е щыжейкIэ дэ дыIэуэлъэуэн дэнэ къэна, дыдыхъэшхыу, къэджыхъу идэртэкъым. Сыт хуэдэ Iуэху ищIэми дэ абы дыдэIэпыкъун хуейуэ къилъыгъэрт. Ди адэр щыту дэ дытIысыну дыхуиттэкъым, дыщысу ар къыщIыхъэжамэ, псори дыкъэтэджын хуейт, дытIысыжыну дыщыхуитыр ар тIыса нэужьт.

Ди адэр зыхуэгумащIэр ди анэм и закъуэтэкъым. Дэ къыдбгъэдэсащ ди анэм и анэ фызыжъ хъэлэмэт. Абы и цIэр тIатIэт, ауэ дэ абы псори дызэреджэр тIэуейт. Ди адэм ар езым и анэ дыдэм хуэдэу фIыуэ илъагъурт, игъафIэрт. Езы нанэм ипхъу ди анэм нэмыщI къуиплI иIэт. Нэхъыжъ дыдэ Мыхъутар колхозым бригадиру щылажъэрт. Абы сытым и дежи пашэныгъэр иIыгъыу апхуэдэт. Лениным и орденыр къратыну къагъэлъэгъуат. Ауэ а зэманым и щыкъу цIалэри бригадиру лажъэрти, ар къагъанэу езым а орденыр къыхуагъэфашэу идакъым. ИкIи дамыгъэ лъапIэр и щыкъу цIалэм къратащ. Абы теухуа ефэ-ешхэм орденыр зратар и малъхъэм къыщехъурджауэу щIидзащ: «Уэрей ар зыхуэфашэм иратам, уэ къэблэжъауэ щытатэмэ, къуатынт», – жери. Мыхъутар и щыкъу цIалэм щригъэлейм, зыхуэмыIыгъыжу, хъуэнащ. Модрейм бзэгу ихъащ орденми ар къезытами ехъуэна хуэдэу. АфIэкIа хэмылгу Мыхъутар дапхъуэтри бзэхащ. ИкIи абы и хъыбар зэи дунейм къытехъэжакъым. Нанэ и къуэ етIуанэр Хъуэтт. Ар комбайнэр

Иээт, япэ дыдэу механизатор хъуахэм ящышт. Ауэ дунейм пасэу ехыжащ, и ныбжьыр илгэс плыщым цхьэдэха къудейуэ. Ещанэр Гъумарт. Ари Хэку зауэшхуэм и зэманым лъэужьыншэу кIуэдащ. НэхъыщIэ дыдэ Мухьэмэд щIалэ физкъэмышэу 1940 гъэм дзэм ираджауэ щытащ. Абы къулыкъу щыщIэрт Белоруссим и къэрал гъунапкъэм. Зауэр къызэрыхъейуэ япэу хэкIуэдахэм ящыщ. Апхуэдэ щIыкIэкIэ ди анэшхуэр зыпхъу фIэкIа имыIэжу къыщынэм, ди адэм ар зришэлIэжащ, псэухукIи и анэм хуэдэу ипIыжащ. ТIэуей мыгъуэ апхуэдизу фызыжыфIти, ди адэ къуэш бынхэми ар езыхэм я анэшхуэм хуэдэу къащыхъурт, фIыуэ ялгъагъурт.

Ди адэ Хъызыррэ ди анэ KIутIэрэ быни 8 зэдагъуэтащ. Псом нэхрэ нэхъыжьыр сэращ. Сэ къыскIэлгъокIуэ Рае, Ленэ (илгэс блыщым иту дунейм ехыжащ, и ахърэт нэху ухъу). Абы къыкIэлгъыкIуэ хъыджэбз цIыкIур къызэралгъуу лIэжащ. ИтIанэ Женья къалгъуащ (ар ныбэ илгъу ди адэр зауэм кIуат), зауэм иужькIэ Мухьэмэд (илгэсрэ мазипщIрэ хъууэ лIэжащ). Иужь дыдэу къалгъуар си къуэш Русланщ. Ди адэр псоми къытщысхъу къекIуэкIащ. Абы зэи тцIэнIа хуейуэ унафэ къытхуищIыртэ-къым. «Мыр щIамэ арат, хадэр дыпщIамэ арат, пхъэ тIэкIу къутэн хуейт...» жиIэурэ къыдиIуэкIыу арат. Дэри къыдгурыIуэрти, ди къалэнхэр дгъэзащIэу ди адэр зэрыдгъэгуфIэным иужь дитт. Псом хуэмыдэу сэ сынэхъыжыти ди адэм щIэгъэкъуэн сыхуэхъун зэрыхуейр зыхэсщIэрт, икIи сыт щыгъуи сэбэп сызэрыхуэхъуным сыхушIэкъурт. Сызэрынэхъыжьрат е щIалэ закъуэу куэдрэ сызэраIарат къызыхэкIыр, сытми сэ псом нэхрэ нэхъыфIу ди адэми ди анэми сыкъалгъагъурт. Мэкъушэ дыкIуамэ, ди адэм мэкъур гум сэ нэхъ дахэу, екIуу ислгъхъэу жиIэрти, гум сити езым мэкъур гуахъуэкIэ къидзурэ сэ ислгъхъэрт. ИужькIэ къызгурыIуащ мэкъур гум иплгъхъэныр куэдкIэ зэрынэхъ тыншыр, ар гум дэбдзейн нэхрэ, ди адэми апхуэдэу щIищIыр сэ къысщысхъу арауэ зэрыщытар.

Ди адэр къысщысхъу, Iуэху хьэлгъэхэр сщхъэщIэтыкIыу зэрыщытыр къызгурыIуа нэужь, сэ быдэу мурад сщIащ си къару сыщымысхъыжу слгъэкI псомкIи абы зыщIэгъэкъуэну. Нэху сыкъекIамэ, зысплгъыхъырт нобэ мы щIантIэм сыт щысщIэн, сытхэр злэжыын жысIэурэ. ИтIанэ бжыхъ, чий Iуэбжэ-набжэ сщIыуэ зезгъэсащ. А Iуэхум фIы дыдэу сыхэзагъэ хъуащ. ЯпэщIыкIэ ди жэмырэ шкIэмрэ зэрытыну Iуэр сщIащ, чы лгъэдакъэр и кIуэщIымкIэ хуэмызэу и щIыбымкIэ щыIэу. Апхуэдэу щIэсщIар жэмым бжыхъ джабэм зыщыхъуэмэ, чы лгъэдакъэр абы и джабэм хэмыгъуэн цхьэкIэт. Ар ди адэми, ди гъунэгъухэми ягъэщIэгъуат, куэдрэ шапхъэу саггъэлгъэгъуат. ИтIанэ бжыхъыр, адреихэм яйм емыщхъу, сщIыуэ къэзублащ. Сигу къыхъат ди гупэ бжыхъыр тхыпхъэщIыпхъэхэр хэлгъу сщIыну. Ауэ ди адэм идэнутэкъым бжыхъыщIэ тцIар скъутэжу. Зы махуэ гуэрым ди адэмрэ ди анэмрэ Къэсейхъэблэ кIуэну ежъат. Абы ди адэ шыпхъуитI дэсти, жэщ зырыз щымыIэу къаутIыпщыжынутэкъым. Сэ мурад сщIащ а махуитIыр къэзгъэсэбэпыну. Ди гупэ бжыхъыр Iустхъри,

тхытхъэщыпхъэхэр хэлъу бжыхъыщлэ абы и плэм изгъэуващ. А зманым автобус зеклэуртэкъым, цыыхухэм кызыэраклухьыр машинэ тедзэт. Апхуэдэ машинэ гуэрым ди адэмрэ ди анэмрэ кыуажэ гупэм деж кыыщиклри, лъэсу кыдэклуеижащ. Сэ ахэр кызыэрыклэужым гу лъыстат, ауэ жагэм сеплгыну зыщыллэ и деж зыкыуэзгъэпщкыуауэ сыщытг. Тури ди деж кыэсыжащ, ауэ ди бжыхъыр кыахуэмыщлыхужу блэклауэ щытащ.

Ди адэм хуэмыщлауэ псэухэр, зеиншэхэр, ибэхэр флэгуэныхъ хъурт. Апхуэдэхэм зыгуэрклэ защигкыакыуэ кыудей мыхъуу, дыдей кыишэурэ я гуэхухэр зэтес хъужыху щыщигъэлэ щылэт. Нэгъуэщлэ зы хьэл хьэлэмэти хэлъащ ди адэм. Абы кыупщхъэ кыутар флыуэ игъэхъужыфырт. Махуэ щлагуэ дэклэуртэкъым ди дей зыгуэр кыамышэу.

Щымахуэ тклийуэ, дунейр щтырыгъуу ди гъунэгъу фыз джалэри и лъакыуэр кыутат. Ар и кыуитлым зэпалыгъыу ди адэм кыыхуахъащ. Ди адэм фызым и лъакыуэ кыутар и плэм иригъэу-вэжри хуишхаш. Зэкыуэшитлым я анэр щлаыхыжауэ ди адэм и гэхэр итхъэщлыжу здэщысым, щлалитлым я анэр я гэпллэм тесу аргуэру кыагъэзэжащ. Ди адэр кыэщтауэ а тлум щеупщлым, абы-хэм жагаш я анэр тлэклэу кыагъэхуэбэжын мурадклэ пэшхъэку да-къэм зэрытрагъэтлысхъар, ауэ ар и лъакыуэ кыутам тешлэу, абы имылыгъыу хъэкум кыехуэхыу и гэр зэрыкыутар. Ари ишхэн хуей хъуащ. А фызым псэуху жигэу кыеклэуэклэщ «Алыхъ, Хъызыр зэлэза си гэмрэ си лъакыуэмрэ куэдклэ нэхъ быдэ сфлэщлым мы-дрейхэм нэхърэ».

Цыыхухэм я закыуэтэкъым ди адэр гумащлэу зыхуцытыр. Абы флыуэ илъягъурт гэшри, джэдкыазри, псэушхъэхэри, кыуалэб-зухэри. Сэ флыуэ сощлэж, зауэм и пэклэ чы блыну, бгъэныщхъэу гуэщ кыыхъышхуэ ди пщлэнтлэм зэрыдэтар. Зауэм иужыклэ, илъяс зыбжанэ дэклэжауэ, нэгъуэщлэ гуэщыщлэ дыхуат чырбыш блы-ну, кхъуэщыни телъу. Ауэ ди адэм, адрей гуэщыжыыр кыэуэным нэсами, щлы гыхъэ гуэрхэр иубыдми, зыкли кыэдмыгъэсэбпыж-ми, дигъэкыутэжыртэкъым, бзу абгъуэ куэд зэригэм щхъэклэ. Абы бзу шыр цыкылухэр кыыщраш, ахэр пкыутэну гуэныхъышхуэ пылъщ, жигэрти.

Ди адэр хьэлэлу, гущлэгъулыуэ зэрыщытым гу лъата нэ-хъей, нэгъуэщлэ псэушхъэ цыкылухэри ди пщлэнтлэм кыеуэсауэ щыпсэурт. Зоопаркым хуэдэт ди пщлэнтлэр. Абы щыплъягъунут жындуи, кыанжи, хьэрхъупи, кыгуугуи, цыжыбани, ужъэ бгъэ-гуху цыкылуи. Абыхэм ар щепсалги, я джэгуклэм щыкыгъэпщлы кыэхъурт. Ди бжэлупэм зы мэракыуей жыгышхуэ гутт. Зыри кыпыкыгэртэкъым. Ауэ жъауэ зэрищлым, езыр зэрыдахэм щхъэклэ идупщлыкыгэртэкъым. Мэракыуейм и лъабжыэр удзыпщлэ дахэт. Абы хьэндрыкыуакыуэ цыкылухэр хэст. Ахэр гъэщлэгъуэну игъашхэрт ди адэм. Пщыхъэщхъэклэрэ уэздыгъэр а цыкылухэр зыхэс удзым деж щыфидзэрт. Уэздыгъэм бадзэ цыкылухэмрэ хьэндрыабгъуэхэмрэ ежэрти, идз нэхум и хъурегыыр кыалъэты-хъырт. Хьэндрыкыуакыуэ цыкылухэм, дэлъейуэрэ, ахэр кыаубыду-рэ яшхырт.

Ди адэм пщлэщхъуэ цыкылухэм япищлын яхэттэкъым кыуа-

лэбзухэм. Зауэ нэужьым пэшитІ фІэкІа мыхъуу икІи ятІэ лъэгуу диІар арат. Абы зы гъэмахуэ гуэрым пэш цІыкІу пытщІыхъыжат, жьэгу хэту. Ди анэшхуэ ТІэуей мыгъуэм мэжаджэ мащІи цытхуигъэжьакъым абы, нэгъуэщІ шхыныгъуэ Іэджи цытхуипщэфІырт. А гъэмахуэ пэшым пцІащхъуэ цІыкІуитІым абгъуэ щащІри, шыр цІыкІухэри къыщрашат. А цІыкІухэр Іыхъэлейм икІауэ фІыуэ илъягъурт. ПщыхъэщхъэкІэрэ я абгъуэм къитІысхъэж пцІащхъуэхэм епсалъэу зыкъомрэ цысыфынут. Абыхэми яжриІэр къагурыІуэ хуэдэ къеплтыхыу, зэзэмызи макъ гуэрхэр къагъэІуу ист.

ГъэщІэгъуэнракъэ, 1995 гъэм унэщІэ тцІат, нэхъ ину, пэшищхъууэ, кІэлындорышхуэ Іуту, пхъэбгъу лъэгукІэ къищІыкІауэ. А унэми нэкІуат пцІащхъуэ цІыкІухэр икІи я абгъуэр ди адэмрэ ди анэмрэ я пэшым щІащІыхъат...

Куэд мэхъу гукъэкІыжхэр. Дэтхэнэм утепсалыхъын. Зэманыр псынщІэу кІуэри сэ сыкъыдэкІуэтеящ. Ди университетым и тхыдэ-филологие факультетым сыщІэтІысхъащ. Абы цыгъуэ физи сиІэт, ари уэндэгъуу. Мылкъушхуи дбгъэдэлътэкъым. Ди адэри ди анэри колхозым щылажьэрт. А зэманым колхозхэтхэм я Іуэхур щІагъуэтэкъым. Трудодень жари зыгуэрхэр хуатхыу арат, гъавэ тІэкІу мыхъумэ, нэгъуэщІ къыпэмыкІуэу. Университетым зы общежит закъуэт иІэр. Абы япэ курсым щІэсхэр щІагъэтІысхъэртэкъым. Фэтэр къэпщтэн хуейт. Еджэным щІэддзэным зы махуэ иІэу ди адэмрэ сэрэ фэтэр дылыхъуэну Налшык дыкъэкІуащ. А зэманым Сталиным и уэрамырэ Пошт уэрамырэ (иджы ЩоджэнцІыкІу Алий и проспектырэ Нэгумэ Шорэ и уэрамырэ) щызэпыхъэм хуэзэу щыІэ пхъэ унэ лъахъшэ цІыкІухэм ящыщ гуэрхэм ди къуажэгъу гуэрхэр щыпсэурт. Абыхэм зыгуэрым и деж щхъэегъэзыпІэ щыдгъуэтынкІэ дыщыгугъыу дыкІуати, ди Іуэхур къимыкІауэ Пошт уэрамым дыкъытехъэжащ. Абдежым бэзэрышхуэ щыІэт, иджы «Урысей» хъэщІэщымрэ Радиом и унэмрэ здэщытым деж. Абы и дыхъэпІэм дыкъэсауэ зы лІы зэгъэпэща, кІэстум екІу щыгъыу, галстук дэладжы къытІуошцІэ. Ар и ИтІыр шияуэ, къыдбгъэдолъадэри ди адэм къыгъредз, ІэплІэ къыхуещІ, къелІэт, егъэувыж.

– Уэ дэнэ укъикІа, Хъызыр, дауэ ущыт? Мы сэ слъагъур пэж? – егъэкІэрахъуэ ди адэр, еуэ ІэплІэ къыхуещІ. – Уэлэхыи, ди дей фынэмыкІауэ физмыутІыпщыну, – жи лІым, трегъэчыныхъ. – Мы уи гъусэ щІалэри хэт?

– Ар си щІалэщ, университетым щІэтІысхъащ, фэтэр сыхуэлтыхъуэу арат.

– Абыи зыгуэр етщІэнщ, фынакІуэ, фынакІуэ. Сыту фІыт апхуэдэ щІалэ узэриІэр. Еджэ, еджэ, щІалэ, сэ слъэкІ псомкІи сыбдэІэпыкъунщ.

Абы куэдрэ дыхигъэзыхъащ я дей дишэну, ауэ дыхуэкІуакъым. ИужькІэ ручкэр и жыным кърихщ, блокнот цІыкІу гуэрми зы тхылгымпІэ напэ къыдичри щыпсэури и телефонхэри тритхащ. Ар къысхуишийри, жиІащ:

– Іэмал закъуэ имыІэу накІуэ, щІалэ.

Сэ абы и деж занщІэу сыкІуэфакъым. Си щыкъу адэм и шыпхъу бынунагъуэшхуэу Стрелкэ хъэблэм щыпсэурти, абы я

деж зэкIэ хэщIапIэ щысщIат. Гъэ еджэгъуэщIэм зэрыщIэддзэжу, нартыхудэч Старэ Лэскэн (Анзорей) Кировым и цIэкIэ щыIэ колхозым дашат. Абы мазэм щIигъукIэ дыщыIауэ еджэным щIэддзэжащ. Абы щыгъуэ ди факультетыр здэщыIар иджырей медицинэ факультетрат. Сэ Стрелкэм махуэ къэс лъэсу ськIыкIыурэ еджакIуэ ськIыкIуэрт, лекцэхэр духа нэужьы сьздэщыIэм лъэсу ськIуэжырт. Абы щыгъуэ Налшык псом автобус гъуэгуу тIу къудейт иIэр – зыр «Щхьэлыкъуэ – Долинск», адреир «Дом Советов – Александровка» жыхуиIэхэрт. АвтобусыщIэр зэрыптыр къэувыIэпIэ бжыгъэрт. Сэ абы естын сиIэтэкъым. АтIэми япэ курсым сыщIэсу сипхъури къалъхуат, ахъшэ къилэжью зы цIыхуи ди унагъуэм истэкъым. ИкъукIэ хуабжью гугъу сехъырт. Университетыр хыфIэздзэжыным сынэсат. СькIуэну къыизэлъэIуа лIым и деж сьукIыгъэрти ськIуэфыртэкъым. Сытми, Iэмалыншагъэм срихулIэри, еджэныр къэзгъэнэну мурад сщIащ. Ректорым сыщIигъэкIыжыну лъэIу тхылъ хуэстхауэ, абы цIыхухэр щригъэблагъэ пэным сыщIэсу дызыхуэзауэ щыта лIыр къыщIокIыж. Алыхъым апхуэдэу иуха хъунти, тIуми ди нэхэр зэхуозэ, занщIэуи гу къыслъетэри къызоупщI.

– Сыт мыбы щыпщIэр?

– Ректорым деж сыщIыхъэну арат, – къызжъэдолъэт сэ Iэнкун сыхъуауэ.

– Сыт къэхъуар?

Си Iуэхур зэрыщыт псори хуэзмыIуатэу идакъым. Езыри гупсэхуу къыизэдIуащ. Сэ сызыхуэныкъуэр сыщыпсэуным и закъуэтэкъым. Университетым сыщыщIэтIысхъэм нэмыцэбзэмкIэ цы къэсхъат. Щы зилIэм стипендие иратыртэкъым. Сэ абдеж ськIыщIинэри, игъээжри аргуэру ректорым и деж щIыхъащ. Зы дакыкIэ тIощI хуэдиз дэкIри, къыщIэкIыжащ. Абы щыгъуэ университетым и ректорыр Бэрбэч ХьэтIутIэти, абы и деж сыщIишащ. Сэ сыстудентми, сыщIалэми, ар куэдкIэ нэхъыжьми, къэтэджри, сэлам къызихащ, си гукъеуэхэри жызигъэIащ. Си адэ къуэш Уэрыш ТIэхъири фIыуэ ицIыхуу къыщIэкIащ. Ар партым и обкомым идеологиемкIэ и секретару щыщытам, ТIэхъири партым и Прималкэ райкомым идеологиемкIэ и секретарат. Бэрбэчым къызжиIащ ди унагъуэм и щытыкIэм теухуа справкэ схъымэ, стипендэ къызитыну, общежитми сыщIигъэтIысхъэну. Апхуэдэу а лIым и фIыгъэкIэ а IуэхушхуитIри къызэхъулIащ. Ар ди къуажэт, Хьэмдэхъухэ ейт, и цIэр Сослгъэнбэчт. Партым и обкомым щылажъэрт. Блыщхъэ къакIуэм езым и лэжъапIэм ськIуэну къызжиIащ. Сэри ськIуащ.

– Лекцэ укъеджэфыну пIэрэ? – къызэупщIащ ар.

– Сытым теухуауэ? – соупщIыж сэри.

– Псалгъэм папщIэ, дунейм щекIуэкI Iуэхум теухуауэ.

– СщIэркъым, – сытемыгушхуащэу жэуап изотыж.

– Мэ, мыбыхэм еплъ, – жери зы папкэ Iув къысхуешый, – узгъэпIащIэркъым, здэхьы еджэ, егупсыс, къызжеIэж. Мы тIэкIури стипендие къуатыху сIых, – жери ахъшэ тIэкIуи къысхуешый. ЗысхъунщIа щхъэкIэ, къеIызымыхуу идакъым. Сэ сытым хуэдэу абы сыхуэныкъуэрт...

Хьэмдэхъум и фIыщIэкIэ сэ лектор сыхъуащ. Къуажэхэр

кыызэхэсклухьырт, гъэмахуэ хъуплэхэм ськгуэрт. Зы лекцэ ськъеджэху сомитху кыызатырт. Ар а зманым ахъшэфт. Лекцэ къеджэным сэ кыыздеджэ студент зыбжани хуэм-хуэмурэ хэсшат. ИкIэм-икIэжым университетым студент лектор гуп кышчызэзгъэпэщат. А псори зи фIыщIэр Хъэмдэхъу Сослэнбэчт. Дэ ар зыкIи кыйдгухьэртэкъым, ауэ ди кыуажэгъу кыудейуэ арат. Апхуэдизу кышчыIыздIэпыкъум и щхъэусыгъуэмкIэ сеупщIати, мыпхуэдэу кысхуиIуэтэжауэ цытат:

– Уи адэм сэ кысхуищIар игъащIэкIэ схуэпшыныжынкъым. СыщIалэ цIыкIут абы цыгъуэ, школым сыщIэст. БжыхьэкIэт, уэс цIынэ къесауэ нэху къекIат. Уэрамыр ятIэпст. Сэ IэпщIупщIу сыхуэпауэ, хыдан вакъэ тIэкIу фIэкIа слымыгъыу школым ськгуэрт. Хуабжыу сыпIыщIат. ЩIыIэм кыпихуа пэшын тIэкIури си IэщхъэмкIэ щеслъэщIэкI дьдэм ирихьэлIэу зы шу кыызбгъурыхьащ. Шыр кыжьбэдикъуэри, кыэувыIащ. «Хэтхэ уарей, щIалэфI», – кызэупщIащ ар. Сэ абы жесIащ адэ-анэ зэрызимыIэжыр, си адэшхуэмрэ анэшхуэмрэ сызэрапIыжыр. ИтIанэ и лъакъуэ лъэныкъуэр лъэрыгъым кырихри, сэ абы сиувэу ськIэсыну кыызжиIащ. ЛэжыапIэм мыкIуэу шыр кыытриIуэнтIэжри, я унэ сыхьащ. Унэм сыщIишэри, джанэгъуэншэдж зэпыт кысщитIэгъащ, шырыкъуитI кыыслъитIэгъэжащ. Зы джэдыгурэ зы пыIэри кыызитащ. ИтIанэ шым сигъэшэри, школым сыхьащ. Шым сыщригъэпсэхыжым си адэшхуэр колхоз правленэм згъэкIуэну кыызжиIащ. Ар абы и дежщыкIуам, щIымахуэм дызрикъун гъави кыритащ. Сэ абы кыызита щыгъыным школыр кыэзухыху срикъуащ.

Хъэмдэхъу Сослэнбэч школыр кыиуха кыудейуэ Хэку зауэшхуэр кыэхъеят. Комсомолым жьджэру хэт щIалэщIэр партизанхэм яыхьащ икIи жьджэру хэтащ, наградэ зыбжани кыихьащ. Зауэм и ужькIэ комсомол, парт органхэм щылэжьащ, партым и обкомри хэтыжу, технологие техникумым и директоруи цытащ. И ныбжьыр илгъэс хыщIым щхъэдэха кыудейуэ дунейм ехьжащ. И ахърэтыр нэху ухъу.

Куэдрэ хьэлгъэу сымэджа нэужь 1977 гъэм декабрым и 9-м, пщэдджыжьым, дунейм ехьжащ ди адэр. Дапхуэдизу и узыр мыхьэлгъами, ар зэи тхъэусыхакъым, гурымакъым, гызакъым, щIэIуакъым. ЖъантIэм дэт гъуэлгъыпIэм псоми кыытхэплгъэу илгът. Ди анэр кышщхъэщымыкIыу абы щхъэщыст. Дэри дызэхэст, тIэкIунитIэ дыщхъэщыкIмэ, зыгуэр кыэхъун ди гугъэу. ИкIи кыэхъуащ... Ди адэр дунейм ехьжащ. Дэ ар гъуэлгъыпIэм кыитхри, лъэгум къетхьэхащ. Пщэдджыжьым жьыуэ цIыхухэр кыызэхуэсу хуежьащ. Дунейр уаеми, ахэр пщантIэм дэхуэжыртэкъым. Арати, ди адэр иужьрей дьдэ гъуэгум тедгъэувэжащ. Ауэ дэ кыытхуэнащ абы цIыхугъэу хэлъари, гуапагъэу дэтлгъэгуари, гумащIэу, хьэлэлэу зэрыщытари. Дэ иджыри абыхэм дытету, ди адэм и фэеплгъ нэхур тхъумэу допсэу.

КыыкIэлзкыIуэнуц

ГУАЩАФІЭ

Мы тхыгъэм зи гугъу щытщыныу егъэджакІуэ-къэхутакІуэ цІэрыІуэ, щІэныгъэалІ-методист, педагогикэ щІэныгъэхэм я кандидат Ержыб Аслъэн Къугуэлькъуей (Урыху) адыгэ къуажэм къыщалъхуащ, къыщыхъуари аращ. ЩІалэ гурыхуэм еджакІуэ нэхъыфІхэм яхэту курыт школыр къиухащ. Абы иужькІэ а школым гъэ еджэгъуитІкІэ (1951-1952, 1952-1953) щылэжьащ пионервожатэ нэхъыжъу икІи сурэт щІынымкІэ 5-7-нэ классхэм я егъэджакІуэу. Аслъэн зыпэрыува ІэнатІэм хъарзынэу хэзэгъат, ауэ, и щІэныгъэм пицэнэу мурад ещІри, егъэджакІуэхэр цагъэхъэзыру Налшык дэт еджапІэ нэхъыщхъэм щІотІысхъэ.

Къуажэ курыт еджапІэми хуэдэу, еджапІэ нэхъыщхъэми Ержыбыр фІы дыдэу щеджащ, щІэныгъэфІи зригъэгъуэтащ. ФІуэ зэреджэм пащІэ илъэсиплІкІэ стипендие хэлэтыкІа къратащ, пединститутым и «ЩІыхъ пхъэбгъум» и сурэтыр къиухыху илъащ, факультетым и комсомол организацэм и секретару, институтым и профкомым хэту, спортымкІэ зэфІэкІ хъарзынэхэр къыгъэлъагъуэу щытащ, нэгъуэщІ общественнэ лэжьыгъэ зэмылІэужыгъуэхэри щІыхъ пылбу икІи къызыхуэтыншэу игъэзэщІащ.

Университетыр къиуха нэужь урысыбзэмрэ литературэмкІэ иригъэджэну ар Хъэтуей (Старэ Урыху) курыт еджапІэм ягъэкІуащ, арщхъэкІэ мыгувэу ди республикэм ЩІэныгъэ ІуэхухэмкІэ и министерствэм инспектор-методисту щылэжьэну ирагъэблэгъащ. Абы дзыхъ къыхуащІа ІэнатІэр щІыхъ пылбу илъэсикІэ ирихъэкІащ. ИужькІэ 1964-1967 гъэхэм школ ІуэхухэмкІэ инспектору, 1967-1980 гъэхэм щІэныгъэ ІуэхухэмкІэ министрым и къуэдзэу лэжьащ. Москва дэт щІэныгъэ-къэхутакІуэ институтым и къудамэу Налшык щыІэм и унафэщІу 1980-2006 гъэхэм лэжьащ. Абыхэм къадэкІуэу Ержыбым жыджэру зритащ творческэ лэжьыгъэм: адыгэбзэмрэ литературэмрэ школхэм зэрыщрагъэдж программэхэр къипщытащ, абыхэм рецензэхэр яхуитхащ, тхыль щхъэхуэхэм щІэрыщІэу елэжьыжащ. Абы и япэ лэжьыгъэу щытащ Къамбий ХъэматІ, Нало Ахьмэдхъан, Акъбащ Александр сымэ 3-нэ классым пащІэ зэхальхъа «Анэдэльхубзэ» тхылыр егъэфІэкІуауэ къыдэгъэкІыныр. 7-нэ классым адыгэ литературэр зэрыщрагъэджыну зэхилъхъа тхылыр

Ержыбым и япэ ехьулэныгыэу икИи и етIуанэ лэжыгыгэшхуэу цытащ.

Мы тхылбым кыкIэлъыкIуащ тIощIым щIигьу. Апхуэдэхэщ, кьащтэмэ, адыгэ литературэр 2-нэ, 6-нэ, 8-нэ, 10-нэ классхэм зэрыщрагыэджыну тхылхэр (10-нэ классым ейм хрестоматиери щIыгыущ); класс щIыб еджэныгыэр 2-нэ, 3-нэ, 4-нэ, 5-нэ, 6-нэ, 7-нэ, 8-нэ классхэм зэрыщрагыэкIуэкIыну тхылхэр; адыгэ литературэр 2-нэ, 4-нэ, 5-нэ, 6-нэ классхэм зэрыщегьэджыпхэм теухуа чэнджэщхэр зэрытхэр; ЩоджэнцIыкIу Алий, КIыщокьуэ Алим, шэрджэс тхакIуэхэм я тхыгыэ щхьэхуэхэр школ программэхэм япкь иткIэ курыт еджапIэм зэрыщегьэджыпхэм теухуа чэнджэщхэр цызэхуэхьэса тхылхэр, нэгьуэщIхэри.

Зэрылажьэм хуэдэурэ, Ержыбым Лъэпкь школхэмкIэ щIэныгыэкьэхутагIуэ институту Москва дэтым и аспирантурэр кьиухащ икИи 1973 гьэм и март мазэм и диссертацэр щыпхигьэкIри, педагогикэ щIэныгыэхэм я кандидат хьуащ. Абы и ужькIэ творческэ щIэныгыэкьэхутэныгыэ лэжыгыэм зритыпэри, Москва дэт щIэныгыэкьэхутагIуэ институтым и кьудамэу Налшык щыIэм и унафэщIу илбэс тIощIрэ щым щIигьукIэ лэжьащ, зыпэрыга IэнатIэр институтым и апхуэдэ кьудамэхэм я нэхьыфIхэм ящыщу цытащ. Кьэхьуакьым Кьэбэрдей-Балъкьэрым щыIэ филиалым кьыпэщыга кьалэнхэр щIыхь пылзу щимыгьэзэщIа. А зэман кIыхьым кьриубыдэу Ержыбым мыхьэнэшхуэ зиIэ IуэхугьуэфI куэд зэрилэжьар кьалыгэри, 1990 гьэм доцент цIэр кьыфIащ. Апхуэдэу Аслъэн кьыхуагыэфэщIащ «Дагыстэн Республикэм щIыхь зиIэ и егьэджакIуэ», «СССР-м егьэджэныгыэмкIэ и отличник» цIэ лъапIэхэр.

Адыгэбзэмрэ литературэмрэ курыт школхэм щегьэджын Iуэхугьуэхэм ехьэлIа лэжыгыэ нэхьыбэ, нэхьыфI икИи нэхь щхьэпэ зэфIэзыгыэкIа ди автор нэхьыжьхэм икИи нэхь пажэхэм ящыщц Ержыб Аслъэн.

Абы и творческэ IуэхущIафэхэм нэмышI кьызэгьэпэщыныгыэ лэжыгыэ зэмылIэужыгыгуэ куэд зэфIихащ. Ар жыджэру икИи зэфIэкI иIэу хэлэжьыхьащ адыгэбзэмрэ литературэмрэ, урысыбзэмрэ литературэмрэ (ахэр япэм Налшык кьыщыдэкIыу цытащ) школхэм зэрыщрагыэдж тхылхэр егьэфIэкIуэным, зэрырагыаджэ учебнэ планхэр, программэхэр зэхэльхьэным, нэрылбагыу пособиэхэр кьыдэгьэкIыным, адыгэбзэмрэ литературэмкIэ школ кабинетхэр зыхуей-зыхуэфIхэмкIэ кьызэгьэпэщыным, егьэджэкIэм (методикэм) теухуа тхылхэр кьызэращэхун сом 200 мазэ кьэс егьэджакIуэхэм яхухэыным икИи нэгьуэщI хуэIухуэщIэ щхьэпэхэми.

Псалъэм папщӀэ, етӀошӀанэ лӀэщӀыгъуэм и 90 гъэхэм лъэпкыбзэхэмрэ литературэхэмрэ курыт еджапӀэхэм зэрыщрагъэдж тхылъхэр егъэфӀэкӀуэным теухуа конкурс егъэкӀуэкӀыным ехьӀла ІуэхушӀӀэхэр ди лъахэм япӀэу кышщызэгъэпэща зэрыхъуам Ержыб Аслъэн и гуащӀи, и фӀыщӀи хэльщ. Абы игъэхъэзыращ конкурсыр зэрэкӀуэкӀыпхъэ щӀыкӀэхэмрэ абы цагъэзэщӀапхъэ кьалэнхэмрэ зыубзыху Іуэху еплъыкӀэр. КъБР-м ЩӀэныгъэ ІуэхухэмкӀэ и министрествэм щӀилъхъэри ахэр кьригъэщтащ. Абы иужькӀэ ахэр ди лъахэм кышщыдэкӀ газетхэм бзищымкӀи кышщытрыригъэдащ. Конкурсыр зэпэщхъэхуэу пэщӀэдзэ классхэм я тхылъхэмрэ 5-10-нэ классхэм яйхэмкӀэ екӀуэкӀащ.

Ди авторхэм ящыщӀу абы нэхъ жыджэру хэтахэм, Іэрытх нэхъыбэ утыку кызыыхахэм ящыщӀц Ержыб Аслъэн. Абы и закьуэщ мы конкурсым ІэрытхипӀӀ кьезыхьӀлар. Абыхэм ящыщӀц 2-нэ классым и «Анэдэлъхубзэр», 6-нэ классым и учебник-хрестоматьер; 8-нэ, 10-нэ классхэм адыгэ литературэр зэрыщрагъэджыну тхылъхэр. Псом хуэмыдэу мыхъэнэшхуэ иІэт адыгэ литературэр 8-нэ классым зэрыщрагъэджыпхъэ тхылъым, арщхъэкӀэ абы, ди жагъуэ зэрыхъуэци, хуэфашӀэ гулъытэ игъуэтакъым.

ТхылъипӀлӀри нэхъыфӀу кьалъытэри, Ержыбым ахъшэ сау-гъэтхэр кьратащ икӀи адыгэ литературэр кьуажэ курыт школым зэрыщрагъэджын тхылъхэр 1993-1994 гъэхэм кьыдагъэкӀащ. Адыгэ литературэмкӀэ 10-нэ классым и учебникымкӀэ 2013-2014 гъэ еджэгъуэм щӀӀондэ ирагъэджащ.

А зэпеуэм хэтащ Багъ Николай (5-нэ классым адыгэ литературэр зэрыщрагъэджыну тхылъыр), Джаурджий ХьэтӀыкьэ (5-нэ классым адыгэбзэр зэрыщрагъэджыну тхылъыр), ХьэкӀуащэ Андрей (9-нэ классым адыгэ литературэр зэрыщраджыну тхылъыр).

-А конкурсыр егъэкӀуэкӀыпхъэу кьэзылъыта икӀи ядэзыӀыгъа, а зэманым КъБР-м щӀэныгъэ ІуэхухэмкӀэ и министру лэжъа Тхьэгъэпсэу Хьэжысмел фӀыщӀи щытхъуи хуэфашӀэщ. Ержыбым имы-закьуэу нэгъуэщӀ цӀыху куэдми Тхьэгъэпсэум псалъэ гуапэхэр хужалэ, фӀыщӀэ хуащӀ лъэпкь Іуэхум хуэщхъэпэпэн лэжыгъэфӀ куэд зэрызэфӀигъэкӀам папщӀэ.

Ержыб Аслъэн кыкӀуа гъащӀэ гъуэгуанэм щриплъэжкӀэ гуапӀэу игу кьегъэкӀыж зыдэлэжъа нэхъыжыфӀхэр, и ныбжьэгъухэр: «Сэ мыхъэнэ зиІэ Іуэхугъуэ гуэр злэжъамэ, ар псом япэ зи фӀыщӀӀэр си кьуэпш нэхъыжь Ержыб СулътӀанщ, итӀанэ гъащӀэ гъуэгум сызыщрихьӀла, сызыдэлэжъа цӀыху щэджащэхэу, лэжыкӀуэ гъуэ-зэджэхэу Уэрсей Фаинэ, Бэджырэт Лолэ, КӀэш Евгений, Багъ Николай, Джаурджий ХьэтӀыкьэ, Дзасэжь Хьэсанщ, ЖьэкӀэмыхъу Хьэжысмел, КӀэрэф Мухъэмэд, Темрокьуэ Индэрбий, Шэшэн

Щамил сымэщ. Сэ абыхэм я фэепль нэхум си щхьэр хузогьэшхь. Си жагьуэ зэрхьуши, абыхэм ящыщу нобэ зыри псэужкьым, псорри дунейм ехьжащ, жэнэткIэ Тхьэм игьэгүфIэ».

ЕтIошIанэ лIэщIыгьуэм и тхушI гьэхэм я етIуанэ Iыхьэм и щIалэгьуэу Кьэбэрдей-Балъкьэрым ЩIэныгьэ IуэхухэмкIэ и министрствэм щылэжьа Ержыбым апхуэдэу фIыкIэ игу кьегьэкIыж: «Сызыдэлэжьа цIыхухэр апхуэдизкIэ кьысхуэгуапэти, си Iэ-силъэр щIагьэкIт, си лэжыгьэр псынщIэ кьысщачIт, чэнджэщэгьу нэси дэIэпыкьуэгьу пэжи кьысхуэхьут. Абыхэм я фIыщIэкIэ япэ илвэс зытхухым сэ етIуанэ университет – «цIыхубэ университет» кьэзухащ. Сэ сызыдэлэжьахэми лэжыгьэкIэ сызрихьэлIа щIэныгьэлIхэми куэдым гу льызагьэтащ, куэд сагьэщIащ, япэм сызыщымыгьуэза Iуэхугьуэхэм сыхагьэгьуэзащ, гугьу кьызэрыздехьар псапэу Тхьэм кьаритыж, икьукIэ сахуэарэзыщ».

Зи илвэс 85 ныбжыр зыгьэлапIэ, щIэ зыхуэтщI ди нэхьыжыфI Ержыб Аслъэн дяпэкIи и узыншагьэр мыкIуэщIу IуэхугьуэфI куэд иджыри зэфIигьэкIыну ди гуапэщ.

УЭРДОКЬУЭ Жения

СЦЕНЭМ КЪЫХУИГЪЭЩА

Ди лъэпкъ театрым и сценэр илъэс 40-м нэблэгъауэ зыгъэбжьи флэхэм ящыщ Къэбэрдей-Балъкъэрым щыхь зиэ и артисткэ Хъэмыку Жаннэ. А зэманым къриубыдэу абы хузэфлэклащ гум имыхуж образ телъыджэ куэд кыигъэщыну.

Хъэмыку Жаннэ Хъэжумар и пхъур 1953 гъэм накъыгъэм и 5-м Тэрч куйем хыхъэ Плановскэ къуажэм къыщальхуащ. Ар зэрысабийрэ щлэхуэпсырт район газетым и редактору илъэс куэдклэ щыта и адэм ещху журналист лэщлагъэм ирилэжьэным, зэгуэрым газетым къытрадзауэ щыта и тхыгъэми иригушхуэрт. Арщхъэклэ, цыхум и гъащлэ гъуэгуанэр убзыхуауэ дунейм къытохъэ жыхуалэр абы и дежи нэрылъагъу щыхуащ. Тэрч къалэ курыт еджаплэр фы дьдэу къыщиухуу, КъБКъУ-м филологиемклэ и къудамэм щлэтфысхъэну зызыгъэхъэзыра, илъэс 17-м зи ныбжьыр ит пщащэр Мэзкуу щеджэну ягъаклуэ гупым хохуэ.

Щукиным и цлэр зэрихъэу Мэзкуу дэт театр училищэм щлэсыху Хъэмыку Жаннэ Лениным и стипендиер кыиху еджащ. Литературэм хуилэ лъагъуныгъэр, гъащлэм зэрыхуэнабдзэгубдзаплэр, сыт цыгъуи щлэныгъэм хуэпэбгъэн хъэлыр зэрызыхимынар абы кыыхиха артисткэ лэщлагъэми сэбэп къыщыхуэхъужащ.

Училищэм щыщлэса лъэхъэнэм Ленинград Яхонтовым и цлэклэ къыщызэрагъэпэща, художественнэ тхыгъэ къеджэхэм я союзпсо

зэхээзэхуэм Хьэмыкум егъуанэ увьпӀэр кыбщихьауэ щытащ. Ехьулэныгъэ иӀэу зэреджэм папщӀэ абы кыбуагъэфэщат ВЛКСМ-м и ЦК-мрэ СССР-м ЕгъэдженыгъэмкӀэ и министерствэмрэ я ЦШыхь тхыльхэр.

1989 гъэм Хьэмыку Жаннэ кыбфӀащаш «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм щӀыхь зилэ и артисткэ» цӀэ лъапӀэр. Кавказ Ищхъэрэм и республикэхэм я лъэпкъ театрхэм «Утыкур гъунапкъэншэщ» фӀэщыгъэцӀэр иӀэу ирагъэкӀуэкӀа егъуанэ фестивалым и лауреат хьуащ. Апхуэдэуи, 2013 гъэм абы кыбуагъэфэщат Налшык къалэ администрацэм и ЦШыхь тхыльыр, 2014 гъэм — МактымкӀэ жылагъуэ академием и Президиумым и фӀыщӀэ тхыльыр.

Щукиным и цӀэр зезыхьэ училищэр кыбщидухым, Хьэмыку Жаннэ и егъэджакӀуэм кыбжриӀат а лъэхъэнэм артисткэр зэсэнэ зыхунэса гульыгъэм хуэдэ здигъээжыну лъэпкъ театрым щимыгъуэтынкӀэ зэрыхьунур. ЗдагъэкӀуэж и хэкум зэрыщылэжьэн хуей илъэситӀыр дэкӀмэ, щыхуей дьдэм деж Мэзкуу игъээжыну егъэджакӀуэм кыбжриӀами, Жаннэ и щынальэмрэ и лъэпкъ театрымрэ яхуиӀэ лъагъуныгъэр лэщӀыб хуэщӀакъым.

Хьэмыку Жаннэ зыхэса курсым щеджахэм ящыщу цӀыху зыгъухым (езыри яхэту) я дипломым итц театрымрэ киноmrэ нэмышӀӀ, эстрадэми (художественнэ еджэныгъэм и мастер) я актеру. ЕджапӀэр къаухыу кыбщагъээжым, а гупым я диплом лэжьыгъэу спектакли 7 хэкум кыбздашэжауэ щытащ, иужькӀэ ахэр утыку зэхуэмыдэхэм мызэ-мыгӀэу шагъэльэгъуащ. Псом хуэмыдэжу театреплъхэм гукъинэж ящыхьуащ Думбадзе Нодар и пьесэм кыбтращӀыкӀа «Кукарачэ» спектаклым Ингэ и ролыр Жаннэ зэрыщигъээщӀар.

Театрым кыбщыгува япэ махуэхэм щегъэжьауэ Жаннэ кыбгурылуат а лэщӀагъэм мылъкушхуэ кыбзэрыпэмыкӀуэнур. Апхуэдэу щытми, ар щӀэхьуэпсырт и лэжьэгъу нэхъыжьхэм — артист цӀэрылуэхэу Тыхьужь Алий, ДыщэкӀ КӀунэ, Къаздэхь СултӀан сымэ хуэдэу, кыбхиха гъуэгуанэм нэгъуэщӀ лъэныкъуэкӀэ димыдзыхыу, цӀыхубэм я лъагъуныгъэр кыбхьэхуну, и гъащӀэр а луэхум щхьэузыхь хуищӀыну. Артисткэм и творческэ гъуэгуанэм уриплъэжмэ, и гуращӀэхэр къехьулауэ къэплъытэ хьунуц. 1974 гъэм щегъэжьауэ адыгэ театрым и утыкум абы щигъээщӀащ лъэпкъ щэнхабзэми гъуазджэми хэлъхьэныгъэ хуэхьуа роль 60-м щӀигъу. Щапхьэу къэпхь хьунуц Іугыж Борис и «Тыргъэтауэм» Адисэ, Уильямс Теннесси и «ХьуэпсапӀэм и трамвайм» — Бланш сымэ я ролхэр зэрыщигъээщӀар, Саган Франсуазэ и «Удзым хэт пианинэм», Толстой Алексей и «Пащтыхьымрэ пащтыхь

гуашэмрэ», Къэрмокъуэ Мухьэмэд и «ИугъащІэ лъагъуныгъэм!», Думэн Мурадин и гушыІэ пьесэмкІэ ягъэува «Уэлий и парашютым», нэгъуэщІ спектакль куэдми гъуэзэджэу зэрыщыджэгуар.

Хъэмыку Жаннэ усэбзэкІэ тхэхэм нэмыщІ, прозэ тхыгъэхэм къеджэнми зэрыхуэшэрыуэр наІуэ къыщыхъуащ режиссёр, артист цІэрыІуэ Шыбзыхъуэ Басир и творчествэм и щІыхькІэ къызэрагъэпэщуауэ щыта пшыхьым. Абы кърхьэллахэм артисткэм и къеджэкІэр зэрызыхащІамкІэ, а Іуэхум фІыуэ хэзыщІыкІхэми ягу зэрыдыхьамкІэ наІуэ къэхъуащ Хъэмыкум и зэчийм иджыри пльыфэ куэду зыктызэрызэкъуи-хыфынур.

«Пащтыхьымрэ пащтыхъ гуашэмрэ» спектаклым Хъэмыку Жаннэ щоджэгу.

Жаннэ и зэфІэкІ щеплъыжар театрым и закъуэкъым. Щукиным и цІэр зезыхъэ училищэм и

етхуанэ курсым хэсу ар кинон ирагъэблэгъауэ щытащ икІи Воронцов Ольгерд и «Клад» фильмым, Свердловскэ киностудием 1975 гъэм щытрахам, роль нэхъыщхьэр щигъэзэщІащ. ИужькІэ актрисэм къыхуагъэлыгъуат Шоу Бернард и «Пигмалион» фильмым хэтыну, арщхьэкІэ, Къэбэрдей къэрал драмэ театрым зэрыщыджэгуыр абы щыхэтын хуей зэманымрэ зэрызэхуимыгъэхъуфам къыхэкІыу, ар къехъулакъым.

Хъэмыку Жаннэ и зэфІэкІхэм ящыщІ сабийхэм папщІэ адыгэбзэкІэ зэрадзэкІа, ягъэува таурыхъхэмрэ шыпсэхэмрэ хэт персонажхэр и макъкІэ къызэригъэпсэлъар. Щапхъэу къэбгъэлыгъуэ хъунуц, псалъэм папщІэ, «ГукІэ хахуэ» таурыхьым хэт Элинон и макъыр Жаннэ екІуу зэригъэлур.

ЦІыхубэм фІыуэ ялъэгъуа, зэчийкІэ Тхьэр зэта артисткэм и творчествэм теухуа гуфІэгъуэ пшыхъ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым 2013 гъэм щекІуэкІауэ щытащ. Абы цагъэлыгъуат итальян драматург Николаи Альдо и «Гуапагъэ машІэ» («Немного нежности») пьесэм къытращІыкІа «Гулыгъэншэ хъуахэр» спектаклыр (зыгъэувар УФ-м гъуазджэмкІэ щІыхъ зилэ и лэжьакІуэ Фырэ Русланщ). Адыгэ театрым и артистхэм екІуу утыкум кърэхъащ гъащІэм къыдекІуэкІ зы мыхъумыщІагъэ ин — жьы хъуа ЦІыхухэр, адэ-анэхэр гулыгъэншэ

зэрацлыр. Спектаклым лъабжьэ хуэхъуа луэхугъуэр щеклуэклыр жьы хъуахэр цапшыж унэрц. Пьесэми, абы кытрацлыкIа теплъэгъуэми нэсу кыщыгъэлъэгъуащ гъащIэр гуцIэгъуншэу кыпхуцIэкIынкIэ зэрыхъунур, цыхум и зэхэщIыкIымрэ и гулытэмрэ кIуэ пэтми зэрыхэщIыр. Ненилрэ (Къэжэр Борис) Мимирэ (Хъэмыку Жаннэ) я бынхэм IэщIыб къащIами, гъащIэм ягу зэремыбгъэным, абы и щхъэдэхыплэ гугъухэми насыпым и хэкIыплэ гуэр кызыэрыщагъуэтынум хуцIокъухэр. «Бынхэм дэрэ дуней зырыз дьгет хуэдэщ, псом нэхърэ нэхъыфIыр зыми ущымыгугъыу упсэунырц» — а гупсысэрц спектаклым и кIыхъагъкIэ уагъэу хэхуэнар.

«Гулытэншэ хъуахэр» спектаклым Къэжэр Борисрэ Хъэмыку Жаннэрэ щоджэгу.

ГъэщIэгъуэнц Хъэмыку Жаннэ «Гулытэншэ хъуахэр» спектаклми зэрыхыхъа хъуар. Актрисэм игу кызыэригъэкIыжымкIэ, а лэжьыгъэр апхуэдизкIэ игу ирихьырти, езыр хэмыту зэреклуэкIа илъэситхуми ягъэлъэгъуэху кIуэрэ епIащ. Зэгуэрым Украинэм гастроль кIуэн хуейхэу, ЖьакIэмыхъу КIунэ ежьэ мыхъуу Жаннэ хагъэхъауэ арат спектаклым. Махуэ бжыгъэм къриубыдэу абы зригъэщIэжын хуей хъуащ тетрадитым из хъу псалъэхэр, игъээщIэну зыщIэхъуэпса ролым щыджэгун папщIэ. Апхуэдэу щытми, артисткэм а ролыр, адрей ролхэми хуэдэу, екIуу игъээщIащ, и пщэ кыдалъхъа къалэн гугъу-

ми пэлъэщащ. АбыкІэ Жаннэ сэбэп кыыхуэхъуащ кыыдалъхуа зэчийри, творческэ Іэзагъри, и ІэщІагъэм хуиІэ лъагъуныгъэ куури, а псом ищІыІужжкІи дэтхэнэ артистми хэлъын хуей ерыщагъри.

2014 гъэм и гъэмахуэм Галин А. и «Ретро» пьесэм кыытращІыкІа «БлэкІам къэгъазэ иІэкъым» спектаклыр режиссёр Емкъуж Анзор Къэбэрдей къэрал драмэ театрым щигъэувауэ щытащ. Пьесэми спектаклми гупсысэ нэхъыщхъэу щыпхышар нэхъыжхэмрэ нэхъыщІэхэмрэ я зэхуыцгыкІэрщ, абыхэм я зэхуаку щыхупІэ куу кыыдэзыгъэуэ зэгурымыІуэныгъэхэрщ. Хъэмыку Жаннэ зи гугъу тцІы спектаклым Нинэ и ролыр щигъэзэщІащ. Теплъэгъуэр цІыхубэм ягу щІыдыхам, гукъынэж щІащыхъуам, шэч хэмылбу, Хъэмыкум и джэгукІэ гъэщІэгъуэным и зы фІыщІэ Іыхъи хэлъщ.

ЦІыху зэчиифІэм псэхугъуэ иІэ хабзэкъым: абы и ІэщІагъэщІэныгъэкІи, и псэ къулеягъкІи зиужь зэпыту къогъуэгурыкІуэ. Гъуэгуанэ тет цІыхур сыт щыгъуи насыпыфІэщ. А гупсысэр езым и щхъэ щрихъэлІэкІэ мыращ Жаннэ жиІэр: «Хуабжъу сыщынасыпыфІи, сынасыпыншэу зыкъыщыслъытэжи щыІащ, ауэ лэжыгъэншэу сыкъыщынэм и деж тІэуней сынасыпыншэщ. Творческэ цІыхухэр щыщыгуэ куэдрэ къохъу, сэри абыхэм сащыщщ. Театрым зыри щызэзмыгъэхъулІэфыну сыщигугъаи, абы сыхуэмыфащэу кыыщысщыхъуаи, нэхъ гъащІэ хуиткІэ, нэжэгужэкІэ сыпсэуну сыщыхуежъаи щыІащ, арщхъэкІэ ар сэратэкъым».

Хъэмыку Жаннэ ЩоджэнцІыкІу Алий и цІэр зезыхъэ Къэбэрдей драмэ театрым ноби и артисткэ пашэщ, спектакль куэдым роль нэхъыщхъэхэр щегъэзащІэ, абы кыыдэкІуэуи, 2011 гъэм кыыщыщІэдзауэ Кавказ Ищхъэрэм ГъуазджэхэмкІэ и институтым и егъэджакІуэщ.

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмилэ

Тыркум шыпсэу ди лэпкээгэу Думэн (Іэдэмей) Акилэ кыхильхьэри, Къэбэрдей-Балъкэарым и цыгхубэ тхакІуэ ІутІыж Борис кызэралъхурэ илгэс 75-рэ щирикъум ирихьэлІэу иджыблаггэ екІуэкІащ ди адыгэ литературэм кыщІэтаджэ, илгэс 17-м кыщыщІэдзауэ илгэс 30-м нэс зи ныбжэ тхакІуэ щІалэхэм я зэнеуэ. Абы кгаггэхьа рассказхэмрэ новеллэхэмрэ хэпльащ кэпщытакІуэхэм яхэтахэу УФ-м искусствэмкІэ щІыхь зиІэ и лэжьакІуэ, ГТРК-м и унафэщІ Фырэ Руслан (кэпщытакІуэхэм я тхьэмадэ), УФ-м культурэмкІэ щІыхь зиІэ и лэжьакІуэ, КъБР-м и Журналистхэм я зэгухьэныггэм и тхьэмадэ Мэзыхьэ Борис, КъБР-м культурэмкІэ щІыхь зиІэ и лэжьакІуэ, тхакІуэ, критик Къэрмокъуэ Хьэмид, «Адыгэ псалгэ» газетым и обозреватель, тхакІуэ, зэдзэкІакІуэ Хьуажь Фахъри, КъБР-м щІыхь зиІэ и артисткэ Хьэмыку Жаннэ, Къэбэрдей-Балъкэарым и радиом и редактор, КъБР-м щІыхь зиІэ и журналист Абркъуэ Беллэ сымэ.

КэпщытакІуэхэм кызэраггэнэІуамкІэ, зэнеуэм кгаггэхьа тхыггэхэм яхэтт ящІэлъ гунсысэкІи, я кэІуэтэкІэкІи, я сюжет ухуэкІэкІи гунэс пщыгхуэхэр. Япэ увыпІэр Къэрэшей-Шэрджэсым хыхьэ Беслэней къуажэм щыщ усакІуэ ныбжыщІэ, «Черкес хэку» газетым и лэжьакІуэ ГьукІэкъул Иринэ и «Мы ггэм мэракІуэр мышущ» рассказым хуаггэфэщащ (сом мин 75-рэ). Мыр абы и япэ рассказы. Арами, ар тхэным хуэІэижь хьуа, ныбжэ зиІэ тхакІуэ гуэрэм и Іэдаккэ кыщІэкІа фІэкІа пщІэнукъым.

ЩІэджыкІакІуэхэм Иринэ и усэхэмкІэ яцІыгуу щытамэ, Бахъсэн районым хыхьэ Къэсейхьэблэ щыщ Тажджэ Замир и цІэр япэу зэхахыу арат. ГуцІэггум, зэхэщІыкІ лбагэм укыыхуезыджэ абы и «Удзыфэу ла тыкуэн цІыкІу» рассказыр кэпщытакІуэхэм ягу ирихьащ икІи зэдэарэзыуэ етІуанэ увыпІэр (сом мин 50) хуаггэфэщащ.

Горький Максим и цІэр зэрихьэу Москва дэт Литературэ институтыр кэзыуха НафІэдз Мухьэмэд и «Гум и фэбжэ» рассказым ещанэ увыпІэр (сом мин 30) хуаггэфэщащ.

ЕплІанэ увыпІэр (сом мин пщІырытыцІ) зэдагуэшащ – «Адыгэ псалгэ» газетым и лэжьакІуэхэу Щомахуэ Залинэ, Гузгьуэт Заремэ, Къэбэрдей-Балъкэарым Гуманитар кээхутэныггэхэмкІэ и институтым и лэжьакІуэ, филологие щІэныггэхэм я кандидат Хьэвжожьуэ Людмилэ, Адыгэ Республикэм и Куэшхьэблэ къуажэм щыщ Сихъу СултІан сымэ. КыкІэлъыкІуэ увыпІэр (сом мин тхурытху) хуаггэфэщащ Къэбэрдей-Балъкэар радиом и лэжьакІуэ Джэдггэф Беслээн, адыгэбзэмрэ литературэмкІэ еггэджакІуэ КхъуэІуфэ Рабия, КъБКЪУ-м ФилологиемкІэ и институтыр кэзыуха Кушбокъуэ Маринэ сымэ.

Драматург цІэрыІуэ ІутІыж Борис и щІыхькІэ екІуэкІа зэнеуэм хэтахэм ди гуапэу дохьуэхэу икІи я тхыггэ купщІафІэхэмкІэ дпэкІи даггэгуфІэну дацогуггэ.

ГЪУКІЭКЪУЛ Иринэ МЫ ГЪЭМ МЭРАКІУЭР МЫШУЦ

Рассказ

– КІунэ, хьэм ямышхыжын хьы-
джэбзыжь цЫкІу, мыдэ кьакІуэ! – Хьэ-
рун губжьауэ иреч-иресэ.

– Сыт кьэхьуар, Даа? – езым нэхъ
цЫху мамыррэ нэхъ цЫху тыншрэ
дунейм зэрытемытыр и нэгум кьищу,
ильэсипщІым ит хьыджэбз сырыху
цЫкІур дадэм бгъэдолъадэ.

– А зи унагъуэр бэгъуэн, мы джэдум
сыт ещІар?

ДэкІуеипІэм джэдуужь цЫкІур
тесщ, и фІалъэ лъакъуэ щабэмкІэ и напэр
етхьэщІри.

– Сыт ещІар, Даа? Меси, щыси.

– А-а, угъурсыз, джэдум и пащІар
даІэ?!

Джэдум пащІэ зэрытемытыжыр иригъэлыгагъуну дадэ зыщри-
гъээкІкІэ, хьыджэбз цЫкІур цІытхьытхъ жиІэу щІопхъуэри, ха-
дэм холъадэ. Нартыху хьэсэм зыхегъапщІуэри, улІмэ, кьэгъуэт!
ЛЫжьым и шхыдэн ирикъуауэ, щІыбагъ жьауэм кІэщІэсу хьэм-
гъуэкъу здигъэсым, хьыджэбз цЫкІур нартыхум кьыхопщыжри,
кьыбгъэдохьэ.

– Даа, нтІэ, Іэмал имыІэу джэдур а пащІэм хуейт?

ЛЫжьым и щхьэр хуэмурэ кьелэтри, и пхьурьлхум мамыру
йопл. Адэ и нэкугъуэхэм, щыблэ цЫкІэу, кьыщохъуэпскІ зы бза-
джагъэ хьуаскІэ, ауэ гупсысэхэм хошыпсыхьыжри мэкІуэдыж.

– Абы пащІэ кьытекІэжыху, уэращ иджы дзыгъуэ едгъэщэнур, –
кьызыфІимыгъІуэхуу мэгушыІэ дадэр.

КьыхукъуэкІа пщэрылтыщІэм гупсысэм хидза кьуэ-
рылхур кьегъанэри, лЫжьыр уэрамым уэршэракІуэ макІуэ.
ПщыхьэщхьэхуегъээкІщи, дыгъэр пшэплтым зигъафІэу хэщ.
ЛЫжьхэри, махуэ упщІыІуам кьегъэделэри, Ахьлохэ я деижь
щІагъым щызэхуос.

– ЗинэкІэ кьальхуа а импІериалистхэр зэгуэр кьыткІэрыкІыну!
– жиІэу Хьэрун батэ игъэщу гупым здахэсым, Марэжьхэ я пхъужь
хьэгъапхьэр бауэбапщэу кьабгъэдолъадэ:

– Псыкъуийм сабий ихуащ! Уэ маржэ хъужынхэ, псыкъуийм са-
бий ихуащ!

Зыгуэр жаІэнми хунэмыс щІыкІэ, Хьэрун кьыщолъэтри щІопхъуэ,
башымкІэ зыщІэрыІэжрэ ещІэкъуауэу.

– Псыкъуийм ихуар, дауи, зинэкІэрэ кьамылхуа ди сырыхужь
цЫкІуращ! – жиІэрэ мэтхьэусыхэ.

Нэсхэрэ плъэмэ, «сырыхужь цЫкІур» псыкъуийм кьоплэри исщ,
и нэ цЫкІухэр игъэупІэрапІэу...

Псыкӑуйым кӑипль хӑйджӑбз цӑкӑлур сӑраш. Гужьяеуӑ нипльӑхэм гужьяеуӑ яхэт лӑжьыр ди дадӑш. А зӑманым абы и лӑжьыгӑеу да- хэт, адыгӑ лӑжьхэм яхӑльыпхӑ хабзӑри ткӑиягӑӑри дӑпльагӑуу. Хӑ- блӑри лӑпкӑри чӑнджӑш хуӑныкӑуӑмӑ, «Хӑӑрун и деж дывгӑакӑеу», жӑлӑурӑ кӑытхуеблагӑӑрт. Ярита чӑнджӑшымкӑлӑ мыарӑзыеу зыгуӑр ди пӑцӑнтӑм дӑкӑыжауи слӑгӑуакӑым.

Арами, зӑманыр хӑ дӑэкӑӑнц. Гӑащӑлӑм кӑыгуишхыкӑыурӑ ире- гӑальӑтӑх. Дади и кӑарумрӑ и гукӑыдӑжымрӑ кӑуӑтӑху хощӑ. Сӑри абы и кӑару кӑуӑшӑым си зы гу кӑуӑпс дӑгӑуурӑ макӑеу...

Ильӑсипщӑ дӑкӑлаш джӑдум и пӑщӑлӑр зӑрытесщыкӑ лӑандӑрӑ... Сӑри зызужӑш, ныбжӑкӑлӑ «и шӑгӑеу дахӑш», жыхуӑлӑм сыхуӑдӑш. Зӑ- гуӑрым, гӑмахауӑ зыгӑӑпсӑхугӑеу, ди пӑцӑнтӑм сыкӑыдӑтӑысхӑежӑш. Тхӑ, зы адыгӑ пӑщӑкӑлӑ кӑысхуӑт щымылӑт, арщхӑкӑлӑ сывзаджӑу сывзӑлуросыкӑри, зы щӑлӑи кӑызбгӑӑдыхӑн дзыхӑ ищӑыркӑым. Ара- щӑи, кӑыкӑлӑтыкӑлӑеу си еджӑгӑеу ильӑсыр кӑӑсыным сожӑӑри, дадӑхӑ сыщӑлӑш.

Пщыхӑшхӑ кӑӑс зӑхӑтӑысхӑ унагӑеу «хасӑм» зы щӑлӑлӑ и кан- дидатурӑ кӑыхӑлхӑ. Ахӑр, хӑблӑ, ӑыхӑлы физхэм ягӑӑныщӑкӑлӑм- ягӑӑныщӑкӑлӑурӑ, арӑзы ирихӑуу, «кӑызыжӑедадзыжа» щӑлӑлӑхӑраш. Нанӑ цыкӑуӑкӑыр егӑӑджӑрӑз, дадӑ, жӑгӑу щымылӑжым пӑрысу яжӑӑр зӑищӑлӑ нӑхӑей, жӑантӑлӑ лӑгӑум башыпӑмкӑлӑ йотӑыхӑри щысщ. Хӑп- лыхӑ ищӑлӑрӑ, ямышӑу кӑыдӑнӑжа си адӑ шыпхӑуми, кӑебӑкӑлӑ и хӑ- рычӑтым кӑуӑпӑлӑ кӑыхуигӑеуӑтауӑ, унагӑеу сывзӑрыргӑӑхӑнум теп- сӑлыхӑын нӑхӑ гукӑеуӑ илӑкӑым. Зӑ зыр кӑегупсыс, зӑ – нӑгӑуӑшӑыр. Ебланӑ классым хӑс, зи делӑгӑеу си шыпхӑу нӑхӑыщӑлӑраши, джӑдыкӑлӑм цы кӑыхӑх, жыхуӑлӑм хуӑдӑши, ауан сыкӑызӑрищӑын щхӑуӑсыгӑеу кӑе- лыхӑеу. Сытми, си ӑуӑхур щӑлагӑуӑкӑым. Дыӑуохӑӑри даукӑлӑ, дыӑуокӑри дауб, жыхуӑлӑм хуӑдӑш. Ипӑхӑм, дыдейхӑм жӑлӑр яхуӑзмыдӑеу, седауӑу щыташ, ауӑ иджы зыри уӑим сщӑыркӑым. Абы щхӑуӑсыгӑеу хуӑхӑуа- ри, мафӑлӑ зӑщӑлагӑӑстар езы дыдӑхӑм зӑрагӑӑункӑыфӑыжым гу зӑ- рылӑыстараш. Си адӑ шыпхӑум кӑыгӑӑлӑгӑеу кандидатурӑр кӑрагӑӑкӑлӑрӑхӑуӑкӑлӑ-нрагӑӑкӑлӑрӑхӑуӑкӑыурӑ, икӑлӑм зы дзы гуӑр кӑы- хуагӑуӑтыжри, езы дыдӑхӑм лӑӑныкӑеу ирагӑӑзыжат. Иджы псори кӑызгурыӑуаши, сахӑпсӑлыхӑыжыркӑым.

Ауӑрӑ кӑуӑурӑ, Инжыджышхуӑм дыгӑӑр кӑыщхӑӑдӑхым- кӑыщхӑӑдӑхуӑрӑ, зы махуӑ гуӑрым си гӑащӑлӑм зыкӑызӑридзӑкӑлаш. Псори кӑыщежӑр ди гӑунӑгӑу Чӑсейхӑ я унагӑуӑраш.

Чӑсей тхӑӑмыщӑкӑлӑр си нӑгу кӑызӑрыщӑыхӑежыр нӑуӑеж лӑапӑлӑа- гӑуш, пкӑыфӑлӑуш. И плӑлӑур захуӑрӑ и щхӑӑр ину ӑӑтауӑ апхуӑдӑт ар сыт щыгӑуи, хӑзыгӑӑшӑлӑн удын гӑащӑлӑм кӑридза пӑтми – и щхӑӑгӑу- сӑмрӑ и кӑуищӑымрӑ Хӑку зауӑшхуӑм хӑкӑуӑдат. И щхӑӑр ириудӑкӑыу унӑ нӑщӑым и закӑуӑу кӑыщӑлӑнами, Чӑсей, унагӑуӑшхуӑ хӑс нӑхӑей, и пӑцӑнтӑм хӑурджауӑ макӑымрӑ тхӑуӑсыхӑмрӑ кӑыдӑлукӑыу псӑурт.

– А-а, лӑжь джаур! Мы жыгыжыр пӑийӑе утыкум имы- ту иупщӑыкӑлӑ, жесӑлати, ауи шотым сыкӑримыдзӑу фронтым дӑкӑри хӑкӑуӑдаш! Мыдӑкӑлӑ пӑцӑнтӑм лӑжьыгӑеу дӑлӑыр ӑуӑхукӑым, атӑлӑ! Зауӑм ӑууӑвӑу ухӑкӑуӑдамӑ, уи ӑуӑхур абыкӑлӑ зӑфӑокӑлӑ! – жиӑнти, зӑм тхӑуӑсыхӑу кӑыдӑувӑнт, зӑми зауӑм хӑкӑуӑда и кӑуӑхӑм я цӑхӑр жиӑлӑурӑ, кӑыбгӑӑдӑту кӑедаӑуӑ нӑхӑей, яхӑурджауӑу щӑидзӑнт. Ар зӑ- хихыху, ди нанӑ кӑуӑлӑбжырт. «Тобӑ! Тобӑ! Ялыхӑ, мы физыжым губ- гӑӑн кӑыхуумыщӑлӑ, и щхӑӑр зӑригӑӑкӑуӑкӑлаш гуауӑм. Ялыхӑ, Яӑлыхӑ, уи

гушлэгъум дыщумыгъащлэ», – жиІэурэ цыкІуэкІыр игъэджэрэзу щыст. Ауэ, Чэсей и хьурджауэ псалъэр ишэщІыІуэмэ, нанэ хуэмышшэчыжу къэтэджырт, ди зэхуаку дэт бжыхьым бгъэдыхьэрти, нэуэжь цІыкІуитІым, яфІэщыпэу, «зызэрадзырт».

– А-а, бзыльхугъэ мыгъуэу, мыгъуагъэм щыщІэн! Сыт хуэдэ лІыжь уэ узэпсалъэр?! Абы и псэр зэритрэ сыт щІа? КъыщІыщІэплъэфыжыр сыт ар? Апхуэдизрэ и гугъу умышцІу, и псэр гъэтынш! – жиІэнти, ди нанэ Чэсей ешхыдэнт.

Модрейми, нанэ и псалъэхэр щІагъуэу къримыдзэу, хьэ цІыкІу къызэпхъуэкІ нэхъей, хъуэнхэр къызэридзэкІ-къызэридзэкІыу, и Іуэху ищІэжт. ГъэщІэгъуэныр аракъэ, абдежи щыщыгъупщэртэкъым и лІыжьымрэ и бынхэмрэ ярихъуэныр. Уеблэмэ ахэри щыхьэту къыгъэу-выну хуежьэрт.

– Зэхэфхрэ абы жиІэр? Къыфщхьэщож! АтІэ, абы сыткІэ ищІэн сэ бэлыху сызыхэтыр! Фэ къыфщхьэщыжмэ, нэхъ къещтэ. Абы и псалъэхэрэмэ нэхъыщхьэр, фыкІуэ, фыкІуэ Бэрджыжьхэ! ФыкІуэ! Къыфщхьэщыжрэ къывэдэхашцІэу фагъэпсэунщ! ФыкІуэ! – жиІэнти, Чэсей и Іэ кІыхьхэр ди бжыхьымкІэ къиупцІу щІидзэнт. Езым и закъуэ цІыху гуп еІунщІурэ еху жыпІэнт. Нани нэуэжь къызэрыгуэкІтэкъым, мэхъашэт. Ауэ, Чэсей «къыхухэр» имылыгагъуми, къэшынерти: «Уэри, уэ! Уэ бзаджэнаджэр!» – жиІэурэ бжыхьым къыбгъэдэкІыжырт.

ГъэщІэгъуэныр аракъэ, дауэ зэщымыхьами, нанэрэ Чэсейрэ зэхуэбгэтэкъым, атІэ Тхьэ зэхуелъэІут. МащІэу зэщыхьэми, зэхъуэхъужхэрт.

Нанэрэ ди гъунэгъу нэуэжьхэмрэ хуэмыдэу, Чэсей уэрамым тесрейт. Я щІантІэм къыдэкІыу, уэрамыкум нэсу зи щхьэкІэ Іувыр зыдза тугейжым и жьауэм щІэт тетІысхьэпІэ Іушэм тетІысхьэрти, блэкІ-къыблэкІыжхэм яхэплъэу щыст. Жыг тхьэмпэ Іувым къыпхидз дыгъэ бзий мащІэм и нэр шІригъэукъуанщІэу, и Іупэ зэльхэхэмкІэ зыгуэрхэр къиІушэщу щыст Чэсей. Зэзэмызи блэкІхэм и фІэщыпэу захуигъазэрт: «А-а, сызэрахьэкІын, ди лІыжьым и хьыбар къалэм щызэхэвмыхауэ пІэрэ?», – жиІэрти. Чэсей псэуху, зы цІыхум жэуап гуемыІу къритауэ слъэгъуакъым. Ини-цІыкІуи, зэрыжалэу, къэувыІэрт, къэувыІэрти сэлам гуапэ кърахырт, лІыжьым и хьыбар зэрамыщІэри къыжраІэрт. Фызыжьым зыкІи сэбэп къызэрыхуэмыхъуфынур я жагъуэ хъу щІыкІэу, гуапэу къепсалъэхэрт. Махуэм и кІыхьагъкІэ щэнейрэ къыгъэувыи яхэтт абыхэм, арами зыми псалъей къридзыртэкъым.

Тугейшхуэм и мэракІуэхэр зэрыхъуу, Хьэдолэ и бжьэхэмрэ хьэблэ сабийхэмрэ дыкъепщІэкІги, мазэ енкІэ Іупэ фІыцІэ дыхъужауэ къудамэхэм дыфІэст. Апхуэдэхэм деж Чэсей гуфІэжу къыдэплъырт, а жыг дыдэм щхьэкІэ и щхьэгъусэм зэрехъурджэуари щыгъупщэжауэ, къыджиІэрт: «Ди лІыжь мыгъуэм хисат мы жыгыр. Абы къышыкІэ мэракІуэ къэси псапэ шхын хуэхъуу къыщІэкІынщ!».

Ди хьэблэм зы сабий къыдэкІауэ къыщІэкІынкъым, мэракІуэ ІэмышцІэ Чэсей къыхупимычауэ. Арами, нэуэжьым мэракІуэр ишхтэкъым. Япэ къыпычыгъуэм щыщу зытІуц зыжьэдилъхьэнт, игъэныщкІунт-игъэныщкІунти, «Азалыхь, мы гъэми мэракІуэр мышукІэ», жиІэнт. КъыІэщІэнэжа ІэмышцІэри тетІысхьэпІэм трикІутэнти, блэкІ-хэм яхуэупсэу тесынт. Тугейм сыт хуэдиз къыхурамыхьэхми, афІэкІа а илъэсым и мэракІуэ ишхыртэкъым.

– Нанэ, уей! Дауэ зэрымышур?! ІэфІыбзэ дыдэщ. Фом хуэдэщ! –

жытІэу хуэтшийкІэ, тІихыртэкьым.

– А-а, си сабий дыгъэхэ, а-а, си псэр зэзгъэшхынхэ, мы дунейм тети телъи зыгъэІэфІыр цІыхупсэращ, тІасэ. ІэфІыгъэ зыщІэмылгыж цІыхупсэм зыри фІэІэфІыжынукуьым, ухуеймэ фо чейм хэкухъ, – жиІэрт Чэсей нанэ. Дэри абы и псалъэхэр кьыдгурыІуа нэхъей, «дыІулъэтыжырти» жыгым «дыпытІысхъэжырт».

Ауэрэ, зэманыр екІуэкІым-екІуэкІыурэ, Чэсей тхъэмыщкІэр дунейм ехыжащ. Ди нани илъэсхэр кьытехъэлъэ хъуащ. ХузэфІэкІи шымыІэжу, и щхъэр хузехъэж кьудейуэ, пщІантІэм дэтт. Зэзэмызи Хъуэрейхэ я бжыхьым Іуувэрти, и нэр игъэплъызу дэплъэрт пабжьэу зэщІэкІэжа пщІантІэм.

Чэсей дунейм зэрехыжрэ илъэс щрикъум, абы и кьуэ нэхъыщІэр зэрыпсэум и хыбар кьэІуащ. «Псэбыдэ кьыкьуэкІыжащ! Псэбыдэ кьыкьуэкІыжащ! Зэхэфха хыбарыр? Зэхэфха?» – зэупщІыгъжхэрт кьуажэдэсхэр. А хыбарыр зыхуахьыну ямыщІэу кьытрагъэзэжурэ тепсэлъыхъхэрт.

КьызэрыщІэкІамкІэ, ди кьуажэдэс Емшокъуэ Гъумар Урал лъэныкьуэмкІэ кІуауэ, бэзэрым кьыщицІыхужащ и ныбжьэгъур. Кьуажэдэсхэм кьащыхъуат Псэбыдэ кьулейсызыгъэ кьылгысауэ е и щхъэм удын игъуэтамэ, зыри имыщІэжу. Армыхъумэ, уи акьыл уитыжу апхуэдиз илъэскІэ уи унагъуэм упэІэщІэу дауэ узэрыпсэунур? АрщхъэкІэ, Псэбыдэ хуэщІауэ псэууэ, урыс физи кьишауэ, зы кьуэрэ пхъуитІрэ иІэжуи кьыщІэкІащ.

ЦІыхухэм ар хуабжьу ягъэщІэгъуащ. Я акьылым кьахуигъэ-тІасэртэкьым апхуэдэ хъэдэгъуэдахэр. Зауэ нэужьым уи анэм и деж кьыумыгъэзэжу, кьыбдалъхуахэм я Іуэхуи зумыхуэу зыщІыпІэ ущыпсэуну, ар дауэ?! Псэбыдэ езыр кьыкьуэкІыжыну кьыщІэкІынтэкьым, Гъумар кьыхуэмызамэ. Дауэ щымытми, гъатхэку мазэу, жэм дэхугъуэ хыбар кьэІуащ: «Псэбыдэ и унагъуэр щІыгъуу кьэкІуэжауэ хапІэжыым исщ». Нанэ куэд щІауэ жэм кьымышыжми, зэресауэ, жэм шыгъуэм ирихъэлэу кьэтэджырт. Сэ сыхъыджэбз зи зыгъэфІэгъуэти, шхыІэным сыкьыщІэплъу сыздыхэлъым, зэхэсхаш жейбащхъуэ мащІэм кьыхэсыкІа а хыбарыр. ЗанщІэуи жейр сщхъэрыури, сыкьыщылъэ-тащ, зысхуэпащ. СыкьыщІэжу, Хъуэрейхэ дежкІэ сеплъэкІа щхъэкІэ, пабжьэр зэрыпабжьэт, пщІантІэм зы цІыхуи дэттэкьым.

– Нанэ, уей, мы жалэр пэж? УекІуэкІа ЧэсейхэкІэ? – сеупщІащ нанэ. Чэсей тхъэмыщкІэр мыпсэужми, ди хапІэм кьыпылъ а лъэныкьуэр апхуэдэут зэрыдгъэбелджылыр.

– СщІэн згъуэткьым сэ, а напэ зимыІэм сыІурыплъыхьыну сымыкІуэмэ! – Псэбыдэ хужила фІэкІа, нэгъуэщІ кьысхужьэдэша-кьым нанэ.

Хъэблэ щІалэр щызэхуэсым, си адэри я гъусэу ХъуэрейхэкІэ екІуэкІри, я пщІантІи я хапІи зэщІэзыщта удзыжьыр хуаупщІащ. Щхъэгъубжэм сыдэплъу, унэ лъэбышэ кьыщІэщыжамкІэ сыплъэху, цІыху цІыкІур щызэблэкІыу слъагъурт. СфІэгъэщІэгъуэнти, сэри сызэгъуудырт Іуэхум и пэжыпІэр кьэсщІэну сыхуейуэ, арщхъэкІэ плъакІуэ-дэІуакІуэ сыжэну си ныбжьым кьезгъэкІуртэкьым. Си анэшхуэр щымыкІуэм, си анэми зигъэхъеякьым. И гуащэр и мыгъусэу ар зыщІыпІи кІуэртэкьым.

Дэным сытесым хуэдэу есхъэкІащ а махуэри, кьыкІэлыкІуэри. Ауэрэ цІыхури сабырыжащ. Ещанэ махуэм жьыуэ сыкьэтэджри,

тутейжымкIа сыплэмэ, абы и льябжьэм зы щлалэрэ зы хьыджэбэрэ щлэтт, дэплъейуэ. Занщлэу кьызгурылуаш ахэр Псэбыдэ зэрибыныр. Сыщлэжри, зыфлэзмыгъэлуэхуу, уэрамым сыдэбэкьукIаш. АрщхэкIа си дэкIыгъуэм техуэу хьыджэбзыр щыдыхъэжым, сыкьызэщлэувылкъIаш. Зысплгыхъ хуэдэу фэ зытезгъэуа щхэкIа, гъунэгубзэу кьызбгъэдэт щлалэм сэлам нумыхыну емыкIутэкъэ. Сэлам есха щхэкIа, абы и щхэр ищIа мыхъумэ, си флэхъусым зыри кьыпидзыжакъым. ИужкIа дэлэбейурэ мэракIуэ тхэмпэхэр кьыпицрэ зэпицлгыхыу щлидзаш.

Ар езыр щлалэ льягэт, щхэ сырыхушхуэ хъужауэ, Чэсей и Iа кIыххэр кьыпкIажаш, жьпIэну, кьупщхъэшхуэт. Абы хэту, ди хъэжь цIыкIур кьыдэжщ, щлалэр мыщIыху ищIри и льябжьэм банэу щлэджэрэзаш. Зэ-тIэу сытегуауэри, щымыхъужыххэм, сыбгъэдыхъэри есхужэжаш. Хъэ Iусхужам хуесхъэха си нэр кьыдэсхъеижмэ... – «тенджыз льящIэншэм ещхъ нэ щхъуантIитIым я толькьунхэр «уарщ» жиIэу кьызжэхахIаш». Iэнкун сыкьэхъуауэ щлалэм и нэ щхъуантIа джырыджитIым сыщIоплъэ, сыщIоплъэ... ИужкIа зыкьызощлэжри, щIыжысIэри сымыщIэу, «Ди гъунэгъу ТутIам башкIа кьиубэрэжыащи, араш хъэр щлэбзаджэр. Кьыщимыубэрэжым, щэхубзэт», – жызоIа.

Щлалэр кьысхуныгуфIыкIа фIэкIа, зыри жиIакъым. Сэри щлэджырымэж сщIыжри, зыкьомрэ щыму сыщытащ. СыIукIыжынути, жысIэн псалгъэ схузгъэпэщыртэкъым. Къоплъу щыт цIыхум зыри жумыIэу, уи щIыб хуэбгъазэу уIукIыжыныр кьезгъэкIуртэкъым.

– Уэ Псэбыдэ урикьуэ хъунщ? – соупщI щлалэм.

Щлалэр кьызэплъ мыхъумэ, зыри жиIэркъым.

– Сэ KIунэщ си цIэр, – жызоIа.

Щлалэр а зэрыщымщ. МащIэу кьыпогуфIыкI, армыхъумэ жэуап кьызитыжыркъым.

«Уарэ, мыбы длафэ кьызицлгу ара? Сыту сыделэ! Лажьэм сыкьы-дихуа!» – си щхэм сохьурджэуэжри сыщытщ. Щлалэри кьызоцлгъ, и нэ щхъуантIитIыр кьыстримыхыу. ИтIанэ си гум кьокI абы адыгэбзэ кьыгурымылуэнкIа зэрыхъунур. «Кьыгурымылуэми, зыгуэр кьызжиIэн хуейкъэ!» – жызоIэри согубжь. Зызэпэзгъазэу сыIукIыжыну тезубыдауэ, Псэбыдэ я пщIантIэм кьыдокI. ИгъащIэм сымылгъэгуами, ар Чэсей зэрырикьуэр налуэт. И льякьуэшхуэхэр иупцIу кьыдбгъэдыхъэри, «Здоров!» – жери и Iа кIыхыр кьысхуишиящ. Сэри хуэсшиижащ.

– Соседка, ара? – жиIаш абы, си Iэр имьутIыпщу.

– НтIа, – жызоIа сэри, си Iэр хуэмурэ кьыIэщIэсхыжурэ.

– Хэтхэ уащыщ?

Сызыщыщыр кьыщищIэм, Псэбыдэ арэзыуэ и щхэр ещI.

– А-а, Олеговнэ, ара? – щIогуфIыкI ар. – Си ныбжьэгъужым урипхъуш.

Сэ зыри жызмыIэу сыщытщ, сщIэнур сымыщIэу.

– Мыр Магэщ. Си кьуэраш. Езыр щлалэфIш, талантшыхуэ бгъэдэлъщ, ауэ глухонемойщ. УмыгъэщIагъуэ, – ар желэри, Псэбыдэ я пщIантIэм дохъэж.

Iэнкунагъ сызэщIэзыубыдам сыкьиутIыпщкьыми, сыщытщ, зэхэсхам сыкьыгъэуIэбжьауэ. Ар дауэ?! Щлалэм и дахагъымрэ абы зыри зэрызэхимыхымрэ икIи зы псалги жиIэну кьару зэримыIэмрэ схузэхэлIэркъым. «Дауэ ар, – жызоIа сигукIа, – апхуэдиз дахагъкIа Тхэр зэтам нэхъ кьызэрыгуэкI дьдэ цIыхум лгьыгъэс зэфIэкIыр пиубыдыжауэ?!» ЗымыщIэжу, си жьэр Iурыхуауэ, щлалэм сыIуруплгыхыри

сыщытщ. Зыгуэр жесІэнуци, зэрыгурызгъэІуэну щІыкІэр кыс-
хуэщІэркыым. Апхуэдизу си гур щІэгъуащи, иджыпступщІэ кыыхээ-
дзэу, сызэщыджэу тхъэ сымыгърэ, жысІэу сыбгъэдэтщ.

– А, нынэ, мыдэ укъакуэкъэ, – кьоІу абдежым нанэ и макъыр.

Зыкызопхъуэтэжри, кыызэджам дежкІэ сожэ, щІантІэм сыдолгъэ-
дэж.

– Ар сыт, сымыгъуэт, уи жъэ тІэкІу мыгъуэри Іурыхуауэ убгъэдэти
щІалэм, – жи нанэ.

ІуэхукІэ кыдблэкІ си шыпхъу нэхъыщІэм ар зэхехри, щІо-
дыхъэшхыкІ. Сэ абы и ауанри зыхэсщІэркыым, нанэ жиІэри зэхэсхы-
щэркыым.

– Тутейр хъуакъым! – жызоІэ, кызыкызопхъуэтри.

– Ана-а-а! Гъатхэ пасэу тутейм хъу и хабзэ?! – жеІэри кызоплэ.

Си шыпхъури, «пІытхъ» жери бжэ къуагъым кыкыуодыхъэшхыкІ.
Сэ унэм сыщІолгъэдэж, пІэм зызоІубэри, сызэщыджэу согъ. Къэхъуар
къагурымыІуэу, унагъуэм исыр кыызэхуожэс. ИгъащІэми сысабий щэ-
хут, си гыи макъ щІагъуи зэхахатэкъыми, си балигъыгъуэм сызэщызы-
гъаджэр къагурыІуэркыым. Си анэращи, гужьейпауэ кысцхъэщытщ...

СщІэртэкъым апхуэдизу сигу щІыхэщІар. ЩІалэми сигу щІэгъуат,
махуишри, дэным сытес нэхъей, Іэнкуну зэрисхари кыыхыхъэжат.
Ауэ нэхъыщхъэу абдеж гукІи псэкІи щызыхэсщІар гъащІэм и ды-
джагърат. Псэущхъэм я нэхъыкІэми кылыгыс зэфІэкІым щІэхъуэпсу
зи гъащІэр зыхъ цІыху мы дунейм тету си гугъэнтэкъым. ИгъащІэм
срихъэлІатэкъым апхуэдэ. Псом хуэмыдэжу схуэхуэмыгъакуэр
щІалэм и теплгъэ дахэмрэ и тхъэмыщІагъэмрэт.

Ауэрэ зэман докІ... Магэ нэхъ гъунэгъуу кызоцІыхури, кылыгы-
са лейр тхъэмыщІагъэшхуэу кызэримылгытэри, хуабжыу зэрыцІыху
пагэри кызошІэ. Тутейжыр ди дэлэл мэхъу, махуэ къэскІэ жыхуаІэм
хуэдэу дызэхуозэ. Зы псалгыи зэжетІэркыым. Дауэт зэрызэжетІэнур?!
Дыщытщ. Дыщысщ. Зыдоплгыхъ. Дызоплгыж. Магэ и нэ щхъуантІэхэр
дыгъэм щигъэпщІкуу и нэбжыц кІыххэм кышыщІэлптыкІэ, сыхуэ-
мейурэ си Іупэр сфІызэтежу кызоублэ. Езыми, зэм удз гъэгъа кыс-
хуехъ, зэми ІэфІыкІэ гуэрхэр кысхуешыи.

Дэни кърихрэт а удз гъэгъа дахэхэр?! Губгъуэ удз гъэгъат ахэр.
Арами, апхуэдэ удз дахэ ди щІыпІэм кышыцІыу игъащІэм сытеплгъа-
тэкъым. Пщыхъэщхъэ хъуху тутей щІагъым дыщІосри, удз гъэгъахэр е
кІэнфетхэр сІыгъыу сыкъокІуэж. Си шыпхъу нэхъыщІэми «Тутовнэ»
кысфІищауэ, абыкІэ кызоджэ. Ари уэим сщІыркыым. НэгъуэщІ зэ-
манмэ, дызэфІэнэнт, арщхъэкІэ иджы зыри кыздзэжыркыым. Делэ
цІыкІу нэхъей, сыкыпогуфІыкІри сыблокІ. Езыми бзаджагъэ кыызэ-
къуихауэ, кыскІэщІимыщІыхърэ кызимыпэсрэ щыІэкъым. Языны-
къуэхэм деж си анэм игу кысщІогури, си шыпхъур къеубыдри
кхъужьбэрэжъейуэ къуэцІекъухъ. АрщхъэкІэ, модрейм махуэр и кІэм
нимыхъэсу, кысщІедзэж.

Ауэрэ гъэмахуэ махуэхэри къохъэри йохуэрэхуэкІ. ЩІалэ бзагуэм
сригъусэурэ, сэри щым сохъу. Армырами, сыпсэльэрейтэкъыми, иджы
зызоуэщхупэ. Нэхъ гъэщІэгъуэныжыраци: Магэ сурэтыщІу кыщІокІ.
И сурэтхэри езым хуэдэу бзэмыІуу кысщохъу. ПсалгъэкІэ хужымыІэр и
сурэтхэм хильхыами ярейщ. Сэри кыызгурыІуэжыркыым нэхъыбэу сы-
дэзыхъэхыр. Езы Магэ? Е и сурэтхэра? Хъэмэрэ сызыхиша макъыншэ
пщІыхъхэра? Дунейра?

– Магэ сымэ кІуэжащ...

Си шыпхъум жиІар япэщІыкІэ кыызгурыІуакъым. ИтІанэ, зыкы-
зопхъуатэри, унэм сыкыщІож. Бжыхъым сыІуолъадэри, сыщхъэдоп-
лтыхри.... Унэбжэр пхъэбгъушхуэжІэ ІуаукІэжри, ежъэжат унагъуэр.
ПщІантІэр нэщІт. Магэ и сурэт тешІыхыпІэр пІиижу пщІантІэкум
итт. Газет кІапэ гуэрхэр жьыбгъэм зэрихъэрт. Слъагъур си фІэщ мы-
хъуу сыкыдокІри уэрамым сроплъэ. НэщІщ. Нани, си шыпхъури си
кІэм ищІауэ итщ. КъызжаІэнури ящІэркъым, сщІэри къагурыІуэркъым.

Тутей щІагъым сыщІэльэдауэ зызоплыхъ, зыгуэр сфІэкІуэдам
хуэдэу. «Ар дауэ?! Зыри кыызжымыІау дауэ зэрыкІуэжар?! Зи
мыхъуми, зыгуэр кысхутхтэкъэ!» – согупсыс. Сыдэплъеймэ, жыг
дыкъуакъуэм дэгъэзэгъа сурэтым гу лъызотэ. Пхъэ рамкэ дахэми
итыжу, «си щхъэр жыг дыкъуакъуэм кыдоплъ». ЯпэщІыкІэ зыри
кыызгурыІуакъым. Си сурэтым сыщеплъкІэ, гъуджэм сиплъэу кыс-
щохъу. Иужым, сурэтыр кыдызохри соплъыпэ. Нани си шыпхъури
кыызбгъурыуауэ сурэтым йоплъ, йоплъ...

– Уарэ, мыр сыту уэщхъ! – жи си шыпхъум, илъагъур гъэщІэгъуэн
щыхъуауэ. Нани, жиІэнури кыыхуэмыгъуэту, и ІэльэщІ кІапэр и Іупэм
Іуильхъэжауэ щытщ. Альтандэрэ зэхэзмыхауэ а напІэзыпІэм зы макъ
гуэр си тхэкІумэм къоІуэ. КъоІуэри, сигури си псэри зэщІеубыдэ. А
макъыр зыхуэсхынури сымыщІэу, аргуэру сыдоплъей жыгым. Сыдэп-
лъеймэ, фІыщІэ хъужауэ абы пызу пыт мэракІуэшхуэхэр кызолъагъу.
СыдоІэбейри зы кыпызоч. СогъэныщкІу. НэгъуэщІ зы кыпызоч. Ари
согъэныщкІу. Ещанэри зыжъэдызолъхъэ. ИужькІэ сыкъоплтыхыжри,
си гур кыызэфІэнауэ, жызоІэ: «Мы гъэм мэракІуэр мышущ...»

ТАЖДЖЭ Замир

УДЗЫФЭУ ЛА ТЫКУЭН ЦЫКИУ

Рассказ

Ибубэчыр фIэфIкыым бээзырм кIуэн. Ауэ, и сатур нэхэ шыкIуатэр абдежши, пщэдджыжыым жыуэ кьотэджри зегэхьэзыр: машинэм пыщIа гу цыкIум ит гьущI хьарым хьэпшырхэр ирегьэтIысхьэри, щIеуфэж. Апхуэдэу умыщIмэ, зэ жыи кьыщIэхугьуэм ахэр сымаджэ ирихьункIэ бетэмалщ. АпхуэдизкIэ хуэсакьыу, гумызагьэу мэлэбэ Iэбубэчыри, уеплгыну үасэ илэкьым. Анэр сабий быдзафэм зэрегугьум хуэдэ кьабзэу йогугьу ар а псэущхьэ цыкIухэм.

– Сэ си хьэхэр адреихэм хуэдэкьым, сысейхэр – «уэркь щылхуш», – яжрелэ щэхуакIуэхэм, – цыху тэмэм Iэрыхьэмэ, сыт хуэдэу хьэфI кьахэкIыну ахэм! Ауэ... а тэмэмыр езыр кьыздитхынур дэнэу пIэрэ? – и щхьэ хуэпсэлъэжу щэхуу кIэлъыжелэж. – Цыхур зэIыхьаш, мылкъу фIэклэ нэкуи-напIи ялэжкьым. Сабийхэр-щэ? Иджырей сабийхэм гущIэгьу жыхуалэр яхэлъкьым...

Ар апхуэдэу щIегупсысым лъабжьэ гүэрхэри илэт. Куэд щIакьым «дгьэ-зэуэну хьэ кьыдэщэ», жалэу, илгьэсипщI-пщыкIутху зи ныбжьын щIалэ танэ гуп Iэбубэчыр и деж кьызэрыкIуэрэ.

– Сэ си хьэхэр хьумакиуэхьэщ, зауэкиуэхьэкьым, – кьаритащ абыхэм жэуап. Ауэ, апхуэдизкIэ зэгупати, щIалэхэр пщIантIэм щыдэкIыжым, кьызэтригьэувыIащ:

– Дауэ хьэ зэрывгьэзауэр? Дэнэ щывгьэзауэри? – щIэупщIащ Iэбубэчыр.

– Псыхьуэ ныджэм щэбэт пщыхьэщхьэ кьэс дыщызэхуос, хьэхэр зэдгьэзэуэн щхьэкIэ. Уи хьэр текIуэмэ, долларищэ.... ХьэфI үиIэмэ, улылажьэу уипынуш...

«Мис аращ щIалэгьуалэр зыхуэкиуар, – йогупсыс Iэбубэчыр, – хэту щытми, езыхэр гугьу емыхьу, зыгүэрым зрагьэпIын хуейуэ ягьэуэ. Ауэ, аркьудеймкIэ зэфIэклмэ, абы зыгүэрүрэ үдэкиүэтэнт... Мыдрей зэрагьэзауэхэр-щэ? Дэтхэнэ зэзауэми и лъабжьэр гущIэгьуншагьэщ, ар хьэ зэзауэ е цыху зауэ ирехьу. Хьэзэрышхым еплъмэ, нобэ дэрэжэгьуэ зыгьуэт мы цыкIухэр ин хьумэ, кьахэкIыну сыту пIэрэ?..

Бээзырм зылI уэршэрэгьу кьыщыхуэхьуати, Iэбубэчыр абы хуиүэтащ и зэгупыр. Ауэ, кьыдэщIыну щыгугьа щхьэкIэ, модрейм ар зыуи кьыщыхьуакьым:

– Мы дуней псор хьэзэрышхыу кьызэхэнаш, ныбжьэгьу. Абы уадекIуэ-кIын щхьэкIэ, уадекIун хуейш. А сабийхэр пщэдей зыхыхьэну гьащIэм браныч үи гугьэ кьащыпэллэр? АтIэ, зэгьащIэ – хьэзэрышхьэ кьапэтIысауэ кьэкьу-гьыр. Нобэ хьэхэр зэрагьэзауэрэ, я гүмрэ я псэмрэ ягьэбыдэмэ куэдкIэ нэхэ я фейдэщ.

«Зыгүэр хэлъу пIэрэ-тIэ мыбы жилэм, – йогупсыс Iэбубэчыр. – Цыху цыкIур зэIыхьаш. Ар зы пэж. Сабийм гьэсэнэгьэ тэмэм епту щытми, кьуажэм зэрыдэкIыу, кьагьэпцIэну и ужь кьиувэнур гьүнэжщ. Iүэху Iей зылэжьыну зигу илхэр мащIэкьым. Ар етIуанэ пэжщ. АтIэ, хуегьэджен хуей щIэблэр

абы зэрыпэщлэтынум? Хуебгъаджэми, пэщлэувэфыну, ятеклуэну? Апхуэдэу къапщтэмэ, цыыхуэм псоми зыхуагъэхъэзырын хуейщ хъэзэрышхыр езыхэм я деж къыщысынум. Къыкыу плэрэ абы цыыхугъэ, гүщлэгъу зыхэлъхэм делафэ щраплъ земаныр къэблэгъауэ? Гүщлэгъу... Ар щымылэжмэ, дунейм и къутэжыгъуэр къэсауэ аракъэ?... Хъэмэрэ сэ схуэдэу зи ныбжьыр илъэс хыщлэым нэзыхусахэм къыдгурьмылуэ гүэр хэлъу плэрэ мы луэхум? Фызэхозэрыхыж лэубэчыр и гүпсысэхэр. Хузэтегъэувэркъым. Хуэукъуэдийркъым. лэщлокри, фызэбгрож лэаныкъуэ зырызклэ, джэгуным дихъэха хъэпшырхэр зэрызэбгрыжым хуэдэ къабзэу...

Бэзэрым щытетым деж, лэубэчыр сыт щыгъуи цыыхур къепщлэклауэ къыбгъэдэтщ. Языныкъуэхэр къыбгъэдоувылэри сыхъэт енклэ щытщ, яфлэгъэщлэгъуэну хъэпшырхэм еплъу. Мыдрейхэр лэубэчыр къочэнджэщ, хъэ гэсэклэ зрагъэщлэн я мураду. Ещанэ гупыр – щэхуаклуэхэр – куэдклэ нэхъ мащлэщ. Махуэм хъэпшыритл-щы ищамэ, ар сату тэмэм хъауэу къелъытэ лэубэчыр.

... Ауэ нобэ, гъэщлэгъуэнракъэ, зыри къыбгъэдыхъэркъым. Зырыз къызэтеувылэми, дакъыкъэ замылэжъуэ луоклыж. Зыри имыщауэ клуэжынкли шынагъуэ щылэщ. Ауэрэ дыгъэри къыдэклэуэтеящи, лэубэчыр машинэм зытригъэщлэуэ здэщытым, жейр къытоуэри, кърегъэпэзэзэх. Ауэ, ужей хуэрэ!

«Зызэщлэскъуэжынщи» сежьэжынщ, жиэу зыкъыщигъазэм, лэубэчыр къылэзгъуащ хъэпшырхэм едэхэщлэу ябгъэдэт щлалэ цыыкыр. А сабийр апхуэдизклэ абыхэм дахэхати, лэубэчыр абдеж зэрыщытым гү лымытэххэ хуэдэт. И ныбжьэгъу цыыкыуэхэм епсалъэ флэкла умыщлэну, ар хъэпшырхэм ядоуэршэр. «Хъэзэрышхым якъуэшхыкыну зызыгъэхъэзырхэм ящыщ зы мис иджыри...» – игүклэ желэ лэубэчыр. Ауэ, щлалэ цыыкыу тлэклэрэ клэлыплъа нэужь, и гүр нэхъ шабэ къэхъужауэ йогупсыс: «Илъэсийм ит къыщлэкыныщ мы цыыкыр. Къабзэлъабзэу хуэпаш. Зэранщлэклуи хуэдэкъым. Мыпхуэдэ сабийхэр я закъуэу къаутыпщ хабзэкъым. Мыр зэрымыщлэклэ мыгъуэщауэ плэрэ? И закъуэу къэзгъанэрэ сылуыкыжмэ, къэхъуну псор зыщлэр хэт!...»

– Хъэпшырхэр уигу ирихъэрэ? – йоупщлэ лэубэчыр, сабийм хъэмбылуу бгъэдотлысхъэри.

– Дахэ цыыкыуэхэщ. Дыхъэшхэнхэщ. Къызэдзэкъэн хуэдэурэ защлэ.

– Ахэр цыыкыуэхэ иджыри. Уэ лышхуэм хэт къызэроджэр?

– Сэ сы-Ибрэхымщ.

– Дахэщ уи цлэр, бегъымбарыцлэщ, – и пащлэклэ щлогуфыкы лэубэчыр. – Хэт и гъусэу укъэклауа бэзэрым, Ибрэхым?

– Си анэр си гъусэщ. Сату ещлэри тетщ.

– Дэнэ деж и сату щлалэрэ? Умыгъуэщауэ узилэ уэ...

Щлалэ цыыкыуэхэ къыпыгүфыкылащ:

– Модэ плъэт, мо удзыфэу ла тыкуэн цыыкыуэхэ плъагъуэрэ?

– Солъагъу...

– Атлэ, мис абдежщ си анэр шылажьэр, ухуейми угъуэщэнукъым...

– Гурьлуэгъуэщ. Уэ псэушхъэ цыыкыуэхэ фыуэ плъагъуу ара?

– Солъагъу. Хъэ цыыкыуэхэм я закъуэкъым, джэду цыыкыуэхэри солъагъу.

Псори фыуэ солъагъу сэ!

– Тэмэмщ, псэ зылу псори фыуэ лъагъун хуейщ, ауэ хъэр адрейхэм ещхъкъым. Хъэр бгъасэмэ, ныбжьэгъу пэж къыпхуэхъунуш.

– Дауэ зэрыбгъэсэнур?

– Абы теухуауэ зы школ псо къэбухын хуейщ, Ибрэхым, – желэ лэубэчыр, – ауэ псом нэхъэрэ нэхъапэр ахэр фыуэ лъагъунырщ! Уэ ахэр зыхыбощлэ,

фЫуэ болъагъу. Сэ сызэрэплъымкIэ, уэ хьэгъасэфи дьидэ кыпхэкIынущ!

– Мы цыкIунитIэхэр сэ схуэгъэсэнуй?

– А цыкIунитIэхэр зэрыт ныбжьым дежккэ кышыщIэдзэн хуейр езыр, Ибрэхьим!

Абы хэту, джэ макъ кэуащ, икIи, и нэкIур мафIэм хуэдэу кызызэщIэнауэ, къабгъэдэлъэдащ зы цыхубз щIалэ дьидэ:

– Ибрэхьим, Ибрэ! Мыбы нэс щхьэ укъэкIуа, си псэ закъуэ?..

– Хьэ цыкIухэм садэджэгъуащ, мамэ! Сытым хуэдэу гъэщIэгъуэн мыхэр!

– Сыту фыт!.. Сыту фыт!.. – жилэурэ, и сабий кыгъуэтыжар IэплIэкIэ кыпхуатэщ, и бгъафэм щикъузэри лъэбакъуэ псынщIэкIэ IукIыжаш цыхубзыр.

Iэбубэчыр зытэлайкIэ шытащ, зэанэзэкъуэм якIэлъыплъу...

Етуанэ махуэми, къехьэлъэкIыпэурэ, Iэбубэчыр бээрым кIуащ. Хьэпшырхэр хъарым кърихри гум иригъэтысхьащ. Цыху кызызэхуэсахэм еуэршэрылIэху, гу лымытэу зы хьэпшыр къелъэри машинэ кэувытам кIэщIэпщхьащ. Арати, үнэхъунумэ, бетэмалккэ... Машинэр щежьэжым, хьэпшырым и лъакъуэм теуащ...

Iэбубэчыр хуабжьу игу кэуащ кээхуар. И щхьэр фиудыжырт, зэрыхуэмысакъам щхьэкIэ. Апхуэдэ щIэщхуэ абы зэи кышыщIатэкъым.

Iэбубэчыр къриджа дохутырым хьэпшыр цыкIум и лъакъуэр зэпиплъыхьщ-кызызэпиплъыхьри:

– Мыр хъужынкъым, щIакъуэу кээнэнущ, – жилэри ежьэжаш.

– Дауэ апхуэдэ үи жьэм кызызэрэкIуэнур? – яхуэтхьэусыхэрт Iэбубэчыр кыIухьахэм. – ЗанщIэу «хъужынкъым» жыплэ хьурэ?

– Дохутырхэм ящIэм, уэлэхьи! – желэ зым. – Абы шыжилакIэ, уэлэхьи, мыхъужыну!

– Абы жилэм уемыдалуэу, рентген егъэщIыт уэ! – трегъэчыныхь адреим.

Зэуэ кызызэхуэса цыхухэм щхьэж езым и еплъыкIэ илэжти, ар адреихэм жаIэм нэхэрэ нэхъ пэжу къащыхьурт, икIи Iэмал имыIэу Iэбубэчыр жралэн хуейуэ къалъытэрт.

– КхьыIэ, а хьэ цыкIур сэ кызызэщэ! – кэуащ сабий макъ. Iэбубэчыр кызызэплъэкIмэ, – дыгъуасэрей щIалэ цыкIурт. – Абы сэ сыхуейщ, сэ ар згъэхъужынущ!

– Ибрэхьим, мы цыкIум и лъакъуэ къупщхьэр зэхуэщэбащи, зэи мыкIыжыну аращ дохутырым жиар. Мыбы ар илIыкIынкъым, ауэ игъащIэкIэ ныкъуэдыкъуэу кээнэнущ.

– Хьэуэ, хъужынущ ар, хъужынущ! – и макъыр утыпщауэ магъ сабийр. – Сыт щIэмыхъужынур?! Дэ ди гъунэгъур дохутыр Iэзэщ! Сэ ар абы езгъэ-лъагъунущ! Дапщэ и уасэр? Сэ ахьшэ сIэщ!

Iэбубэчыр имыгъэщIагъуэу кэнакъым щIалэ цыкIум а кээхуар зэрызыхищIар. Ауэ зыхуихьынур имыщIэу, Ибрэхьим шабэу зыхуегъазэ:

– Ибрэхьим, си щIалэ цыкIу, ахьшэракъым Iуэхур.

– АтIэ, сыт Iуэхур? Хьэ цыкIум сэ сыхуейщи, кхьыIэ, здумышэжу кызызэщэ!

Iэбубэчыр набдзэгубдзаплъэу еплъащ щIалэ цыкIум... «Естын? Езмытын? Езмытши, гуэныхь кызызохь...»

– Мы цыкIур уэстмэ, фЫуэ плъагъуу, ухуэсакъыу зепхьэн, Ибрэхьим?

– Ахьей, зесхьэн, кызызэщэ закъуэ!..

– Хьэуэ, Ибрэхьим, уэсцэнукъым – уэстынущ...

– Хьэуэ, сэ кызызэпту сыхуейкъым. Сэ ар кээсцэхунущ, – цыху балигъ псалъэ фIэкIа пщIэнтэкъым...

– Ибрэхьим, кызызэдалуэт мьдэ, мы хьэпшырым и лъакъуэр зэи хъужы-

нукъым, кыыбгурылуа? Мыбы уасэ илэжкыым, ауэ узот...

– Сывт мыбы уасэ щимылэжыр? – и нэпситыр кыожэх Ибрэхым. – Мы цыкыр модрейхэм нэхрэ сытклэ нэхыклэ? И лъакъуэр зэрыпымытыжыр ара? Езыр хуейуэ иригъэкъута ар? Абы машинэ кытеувауэ аракъэ? Сэ сы-хуейщ мыр кыэсщэхуну! Адрейхэм я уасэр кыызжели, апхуэдиз дыдэ уэсты-нуш!

Щлалэ цыкыр ахъшэ кырихыну и гыуэншэдэ жыпым щилэбэм, лэбубэчыр и плэм ижыхъащ: Ибрэхым и гыуэншэдэ лъапэ лъэныкыуэ дэклэуэтеям кыыщлэщар пхэ лъакъуэт... Илэгуар зи щхэм зэуэ дэуея лэбубэчыр и гур кыызэфлэнэрэ зыри жимылэжыфу, сабийм и лэплэм хэр ирилъхъащ. Хуэсакыпэурэ Ибрэхым ар удзыпцэм хигъэтисхъэри, аргуэру и жыпым илэбаш, и лэгу цыкыуитым из жыгъей кырихри лэбубэчыр кыыхуишыащ...

– Мамэ псы уасэ е лэфыклэ уасэ кыызитмэ, зэзгъэтылэкыуэрэ, мып-хуэдиз зэхуэсхъэсащ. Ауэ сэ силэр псори мыращ зэрыхур. Мыр ирикыуну? Иримыкыунумэ, мо удзыфэу ла тыкуэн цыкыум си анэр щлэтци, абы кыезгъэ-хыжынщ, хуэчэмыр кыызжели!

лэбубэчыр и гуцлэ лъапсэр кырилуэнтыкырт...

– Ирокъу, – ерагъклэ кыдришеящ абы.

лэбубэчыр и плэкълэмклэ, и щытыклэмклэ Ибрэхым кыищлэщ абы псори кыызэрыгурылуар...

– Сэри мы хэ цыкыум сретхъщ. Сэри зэи сыщлэпхуэуэ кыэзжыкыфы-нукыым икли сылдэлыейфынукыым. Сэ сэщху, мы цыкыури хуейщ зыгуэр кыыдэдэжгуну...

лэбубэчыр и тэмакыым кыищлэгыуэлъхар ирикыухри, Ибрэхым лэгуа-жъэмыщхъэу бгъэдэтисхъащ.

– Сывт фыт мыдрей си хэ цыкыухэми уэ пхуэдэ цыху пэж кыахуэзатэ-мэ...

Дыгуасэ езыр лэплэклэ и анэм зэрылуихыжам ещхыркыабзэу, Ибрэ-хым и лэ щабэ цыкыухэмклэ и ныбжыгъуцлэр зэщилуыбидэри, едэхашлэурэ лүкыжащ.

Абдеж кыыщызэхуэса цыхухэр зэригъэплъыжат а цыкыум. Щыму, я гур хупыху, псори нэклэ клэлыкыуатэрт ещлэкыуэуэ клэуж сабийм...

– Сэ соцыху абы и анэри, езыри, – кыэпсэлъащ зы цыхубз. – Хуабжыу цыхуфлэщ. Ибрэхым цыкыу машинэ кыыжыэхуэуэри, и лъакъуэр памыхуу хъуакыым... Абы кыыхэкълэ, адрей цыкыухэм хуэдэу школми клэуэфакыым. Ауэ унэм щрагъэджащи, и губзыгъагъэкълэ ятоклэуэ адрейхэм. «Дадэкыуапэ» жыхуэлэм хуэдэщ. Мис, зэрыфлэгуащи, губзыгъэ кыудейм кыыщымынэу, гуцлэгыу ини хэлъщ. Цыху хыунуш ар, Алыхыым жилэмэ!

Бээрым кыызэрытеххэрэ куэд мыщлэми, лэбубэчыр афлэкла мыб-деж зыщилэжыжыфынутэкыым... Кыыщэжыж дыдэм, Ибрэхым и анэр кыылухъащ:

– Фи махуэ фыуэ! Уи дежу плэрэ си щлалэм хэпшыр кыыщищэхуар?

– Си дежщ, – кыопсалъэ лэбубэчыр.

– Кхыилэ, кыысхуэгъэгу, ауэ си кыуэм апхуэдиз ахъшэ илыгъакыым, дап-щэ уэстыжын хуейр? – зетрихаш цыхубзым и бохъшэр.

– Зыри кыызэптыжын хуейкыым, – жилащ лэбубэчыр. – Балигъми хуээфлэмыкыынщ Ибрэхым нобэ хуээфлэкар: абы зэхуихъэса и ахъшэ псори щлэиташ а хэпшырым...

Адэклэ кыыпимыщэу, лэбубэчыр еплэщлэкыу машинэм итисхъэжри ежэжащ, хуэмыуыдыжу кыыфлэщлэж лы нэпсхэр зэримыгъэлэгуэным хуцлэкыу...

НАФИЭДЗ Мухъэмэд

ГУМ И ФЭБЖЬ

Рассказ

ГьатхэкЛэм и япэ махуэщ, Зауррэ Азрэтрэ Уэлий ялъягьуну кьэкьуащ. Зыгъэпсэхугьуэ кьудейуэ флэкла кьрамыдзэж нобэрей махуэр лыжыым дежкэ гуфлэгьуэщ. Абы лэщыб хуэщыркьым зэрыщыкьлэ лъандэрэ зыщлалыкьлэ, лъэлъэжа совет кьэралыгьуэм и лэужьу цыхухэм лумпэм ящыжа хабзэхэр. Ар иджыри мэугьэ зэманыфл дилам зэгуэр кьыгъэзэжыну. Совет властыр яубу телевизорым кьыщитысхьэлам деж, и гур зэгуоуд. Цыхухэр абы игъэунэхъуауэ, лэй защлэ флэкла кьахуимыхъауэ жызылэхэр и гум хутегъахуэркьым. Фы дыдэу кьыгуроуэ: лэй зезыхьэхэр щылащ. Ауэ зэрыкьэралу щхьэ убын хуей?! Езыр зыщлалыклар коммунизм ухуэнырт, цыхубэм щлэныгъэ егъэгъуэтынырт. Иджы, «рыночнэ экономикэм, демократием зегъэужьын», – аращ кьулыкьуэщлэхэм жалэу зэхэпхыр. Уэлий фы дыдэу кьыгуроуэ инми цыкьлэми зэпадзыж «демократие» псалъэр ди кьэралым кьызэрыщемызэгьыр. Ещлэ Америкэм зебгъэщхькэ, абы хуэдэ узэрымыхъунур. Дэ ди цыхухэр а щхьэхуитыныгъэм есакьыми, зэманьыр кьуэтэху, лъэпкь куэду зэхэт ди цыхубэр абы зэкьуичынкэ хъунуц. Идеологияе лъэщ зимылэ кьэралыр зыхуэкьуэнур кьэщлэгьуейкьым. Уэлий зэрибжымкэ, илгъэс зыбжанэ и пэкэ екьуэкьлэ шэшэн зауэми щлэдзаплэ хуэхъуар лъэпкь зэхэгъэжырщ, цыхубэр зэрызэкьуэмытырщ. Уи щхьэ ухуитыжынри хьарзынэщ, ауэ ар щхьэзыфлэфагьым хуэкьуэмэ, абы фыым ухуишэнукьым. Цыхум шынэ, укьытэ хэлъын, властым флэлыкьын, абы акьылэгьу дэхъуу щытын хуейщ. Арыншамэ, хабзэ щызекьуэ кьэрал нэсу ущытыфынукьым.

Апхуэдэ гупсысэхэр и щхьэм щызэрызехьэу жэм лъхуагъащлэр зыщлэт бэкхьыр кьитхьурт Уэлий. Иджыри зекьуэкэ зымыщлэ, зэфлэскьыскьэу, ерагьыу щытыф шкьлэщлэр кьыщыгьэкьлауэ пщлэнтлэм дэтт. Бэкхьыр кьэтхъун иухауэ, лэщлэлыныр щинудэжырт, щлалэхэр кьыщыбгъэдыхьам.

– Фыкьеблагъэ, фыкьеблагъэ, си щлалэхэ!

– Дынохъуэхъу, дадэ! – зыкьыхуагъэзащ Уэлий и пхъурылху Азрэтрэ абы кьыдеджэ и ныбжьэгъу Зауррэ. Ахэр щлэхщлэхьурэ кьакьуэрт лыжыым деж. Заур илыгъ зэкьуэщылыр нэхъыжыым хуишыяц.

– Хьуэхъуу щылэм я нэхъыфьыр тхьэм кьыфлыгъэс! Фы-хэтын хуеякьым мыбыхэми, – фыщлэ кьахуещлэ щлалэхэм. –

Фынаклуэ унэмклэ, фызыжкым и гуапэ хьунщ.

Здыщыхьам, Данагьуэ пэм хэлты, бгъэдыхьэхэри и лэр яубыдащ. Зигъэыхьшыхурэ, ар гьуэлгыпэм кьеувэхащ. Унэм кьыпыт пщэфлапэмклэ иунэтлщ, мыгувэу кьигъээжэри, щлалитлыр абыклэ щлишащ. Иэнэ хьурей цыклым тетт бахьэ пщтыр кьызыщхьэцих кьалмыкь шеймрэ адыгэ щлакхьуэрэ, шэ щлэмышу кхьуей упщлэтар ящлыгьужу.

– Зэвмыусыгьуэджэу федзакъэ, си псэр зэзгъэшхынхэ. Зэклэ тлэклу фызэлурьумэ, сыфхуэпщэфлэнци, фызгъэтхьэжынкьэ.

– Нанэ, дадэ кьыщыхьэжмэ, дышхэнщ, – жилащ Азрэт.

– Ар кьыщыхьэжыхуклэ фыпэплгэмэ, ерыскьыр дийжынщ. Фемыжьэ, куэд щлаккым абы пщэдджыжышхэ зэрэзгъэщлрэ.

Заур мы пщэфлапэм кьыщыхьэху, и нэр темынэу кьанэр-тэккым хьэкьущыкьухэр здагьуэвэ шкафым кьыдэщ сурэтым. Иджыри арат. Сурэтым кьищ щлалэр езым и ныбжынт. Ауэ и теплгьэклэ Уэлий ещхь куэд хэлът...

Уэлий и кьуэ закьуэм пэплгэрт илгъэсипщдым щлгьуауэ. И флэщ хуэщлыртэккым ар мыпсэужу. Минрэ щибгьурэ бгьущлрэ тлум, Куржы-абхьаз заур кьыщыхьэям, мафлэ лыгъэм хыхьа щлалэм и хьыбару кьылэрыхьар ар хьыбарыншэу зэрыклуэдарат. Щэблэ гуэр кьыщлэнауэ щытамэ, апхуэдэ дыдэу я гуауэр кьатемыхьэлгъэнкли хьунт, ауэ хунэса мыгьуэккым... «Хьыбарыншэу клуэдащ», жыхуалахэм ящыщу сыт хуэдиз кьыкьуэклыжрэ? Араци, адэр мэуггъэ и кьуэпсыр адэклэ зыгъэклуэтэну зыщыгугъ и кьуэ закьуэр гува-щлэхами мы жылэм кьыдыхьэжыну. Унэм щыщлэсым, бжэ лух макъ зэхихамэ, кьыщыхьэж флэщлу мэпсэу...

Сэдэкъэ зэрыхуищлыжрэ зэман дэклами, зи щлалэгьуэ, зи псэуггъэ дахэр щымылэжу и флэщ ищлыну хуейккым Уэлий. Игу кьоклыж сэдэкъэ махуэр... Адэм ар кьызэрилгытэр и кьуэм тхьэлгьэлу хуищлут. Зэщхьэггъусэхэм псэклэ ягъэвыр цыхухэми кьагурыуати, зыри жамылэу хуэщлапхьэр зэфлагьэклри, зэбгрыкыжат.

Псом хуэмыдэу гуауэр нэхь зытехьэлгьар Данагьуэт. Нэпсым ирифат фызыжкым и нэхэр.

Улэмэ, уи кхьаблэм щлэувэн щлэблэ уимылэныр лейщ. Алыккым кьыуимытамэ, зыгуэрурэ пшэчынщ, ауэ уилар пфлэклуэдыныр егъэляуэ хьэлгэщ. Пхьур сыт?! Пхьур, зэрыжа лэу, хамэ унэщ. Лгъэлынураци, уигъейнщ, унэм тлэклу щылэбэнци, зэрыхьа унагьуэм яхыхьэжынщ.

Лыжыыр зэпымыуэ зэгупсысыр зыщ: «Мы щлалэм кьимыгъээжмэ, си лыапсэр хэклуэдэжауэ аракъэ? Шынэхьыжкым кьызилуэкл зэпытт: «Зы кьуэр уимылэ пэлгытэщ, зэкьуэшитлрэ дзитл зылут кьамэрэ, жалэ игъащлэми». Ауэ седэлуаккым и чэзум, бетэмал».

И нэпс кьыщыфлэкли кьохьу Уэлий. Цыхухэм кьалгьагьуу и гур кьызэфлэзэрыхьми, емыклуи кьащлырккым, езыми зилыгыну хэтщ. Куэд щлаккым кьэклуэжауэ пщлантлэм дэт хуэдэу пщыхьэплэу зэрильагьурэ. Гьэщлэгьуэныракъэ, илгъэс пщыкьлутху щрикьуам кьыхуищэхуауэ щыта джанэ хужьыр щыгъ хуэдэт. Ар абы хуэцлыклу зэрыхьурэ куэд щлами, иджы

хуэину шыгът. Псом хуэмыдэу нэм кыыфлэнэр и орденхэмрэ медалхэмрэт. Дыгъэ бзийм пэлыдми ярейуэ, зэщлэлыдэрт ахэр. «Сыкьэклуэжащ, ди адэ», – кыыжриэ хуэдэт. Уэлий кыыхэщтыкри кыызэфлэтгысхьат. Ауэ, ильэгъуар зэрыпщыхьэплэр и гум ешыкыыллауэ, хуэмурэ зигъэуклуририжат.

Арами, а пщыхьэплэм Уэлий гугъэ гуэрхэр иригъэщыжри къару гуэрхэри кыыхильхьэжат. «Пэжу, кьэклуэжу гъуэгу тету плэрэ?» – зэупщыжырт ар, и псэм нэхъ пэгъунэгъу хьуэпсаплэхэр кыыфлэблыжу.

И гум щлэх-щлэхьурэ кьоклыж и пхъумрэ и малъхьэмрэ кыыжралауэ шытахэри...

– Папэ, мамэ, гугъу физэрехьри, хьэзабу фтелъри флы дыдэу кыыдгуролуэ... – кыищидзат я пхъум, ауэ малъхьэм абы и псалъэр лэпиудри, езым пищат:

– Фэркли дэркли нэхъ тынш хьунут ди деж фынэлэпхьуэ-жамэ.

Данагъуэ щэхуу заулрэ шыта нэужь, абыхэм захуигъэзащ:

– Унэри лъапсэри хыфлэддзэу, фи деж дынэлэпхьуэжмэ, дауэ хьуну зыгуэрклэ щлалэм кыигъэзэжмэ? Ди жьыщхьэ ар дауэ ди напэм едгъэзэгъын?

– Темыр кыигъэзэжыну Алыхьым кыыхуиуха мыгъуэу кыыщлэклынкыым... Ар зэрыжыслэм щхьэклэ фи гум сеуэну сыхуейуэ аракыым... Линэ сэрэ тфлэзахуэт, унэ-лъапсэр фщэжрэ, фынэклуамэ. Фэ фызыхуей псори ди деж шывгъуэтынущ. Уэри, ди адэ, махуэ кьэс кьалэм уклуэ-укьэклуэжу хьумаклуэу уолажьэ. Ар тыншкыым. «Хьэуэ» жыфлэрэ, мы лъапсэр фымыщэу кьэвгъанэ. Абыкли зыри кыыфпэрыуэркыым. Дэ зи луэху зетхуэр фэ фызэрытыншыныц, ди нэлэ нэхъ зэрыфтедгъэтынщ. Фыарэзымэ, физэтшэллэжынут.

– Жыфлэну псори фуха? – щлэупщлэщ Уэлий, хэкъузауэ.

«Нтлэ», жыхуалэу, я щхьэр ящлэщ тлуми.

– Атлэ, зызэщлэфкыуи, фыклуэж!

– Папэ, уэ зыгуэру кыыбгурылуами...

– Сэ жыслэнур жыслаклэщ! – зэпиудащ и пхъум и псалъэр.

Уэлий и пхъумрэ и малъхьэмрэ гузэрыдзэ ящлэри, мазитлэщыклэ кьалгыыхьакыым. Ауэ иужьклэ псори и плэ иувэжащ. Зи гугъу ящлэ псалъэмакыми афлэкла кыытрагъэзэжакыым.

Уэлий кыыпхуидэнти гугъуэ илэ закъуэр кыылэщлэпхыу! Уи бын дыдэри кьоплгыжынукукыым. Лъапсэр дыгъэщэж, жызылэу уи пашхьэм кыиувэжам сыт узэрыщыгугъынур? Пщэдей уэрамышхьэм укыытранэнри зыхуэлэуа шылэкыым. Ауэ Уэлий, псэууэ дунейм тетыху, апхуэдэ кыигъэхьунукыым.

Иужьрей зэманым Данагъуэ и узыншагъэм тегузэвыхь зэпытщ. И гум кыыхигъэзыхьрей хьуащи, жэщклэ бэуаплэ имыгъуэту щыбым шыдэс куэдрэ кьохьу. Зымахуэ кыытехуэри, ерагьклэ зыкьрагъэщлэжауэ аращ. Абы шыгъуэ Уэлий псом хуэмыдэу кьэзыгъэгумэщлар я щлалэм и цлэр жилэу, луэщхьуу фызыжыыр заулрэ шытыклэ гугъуэ зэритарщ.

Зыри пхуэщлэнукыым жьыгъэм. Гьущлэ пэт мэулыий, зэполъэлыри мэклуэдыж. Цыхур кьэнэн?! Мыллэжыныпсэ ялуту кьащыфлэщлэ кьэхьуми, зэман доклри, щыым тобзэхьыкыж. Ауэ,

сыт дунейм кыытранэфыр? Кыытранэфыр е лэужыщ, е лэужыщ.

Уэлий, и гыащлэ гыуэгуанэм ириплгэжрэ йейри фыри зэпилгытыжу, хэгупсысыхыауэ куэдрэ щыщыс кыохыу. Ныбжыфлэйэр адэклэ псэуну зэрыгуггэжышхуи щылэжкыым. Ауэ абы гыащлэр иужэгыуауэ аракыым, игури иджыри щлалэщ. Зы закыуэщ и ныбжыр кыэзыгьэлыагыуэр: кхыахэ зэрыхыуарщ. Мис иджыпсту, пщлэ кыыхуэзыщлү кыыхуеблэгыа щлалэхэм здеплым, Уэлий нэхэ зыхещлэ жыы зэрыхыуар. Закырымгыащлэу йохыуапсэ. Бетэмал, абыхэм я плэм сыкыиувэжащэрэт! Игу кыоклыж езым и щлалэгыуэр. Пщлэрэ, уи щлалэгыуэмэ, уи кыару илыгыуэмэ, сыт хуэдэ гугыуехыми, бэлыхыми уполгэщ. Ауэ зи щлалэгыуэм щыуагыэ кыыщылэщлэщлэи кыохыу... Уэлий и щыуагыэр игу кыимыгьэкыжмэ нэхэ кыещтэ. Нобэр кыыздэсми а щлэщхыур и гум дыркыуэу телыу, цыыхухэм ящыбзыщлэмэ нэхэ кыищтэу кыеклыуэклэщ...

Ныбжыщлэхэр унэм кыыщыщлэкыжам, Уэлий хадэм итт, жыг ухыуэнщлэхуэ кыэнахэр зэщлэкыуэжу.

– Дадэ, уи закыуэ щхыэ зыбуклыжрэ, зыгуэр жыплэмэ, дэ дыбдэлэпыкыунтэккыэ? – зыхуиггэзащ абы Азрэт.

– Абы щхыэклэ фэ сыту зывэзмыгыэуцлэпшыжрэт, фымыгузавэ, сэ хуэмурэ, си зэш тезгыуэ хуэдэурэ, нэзгыэсыжынщ.

Зэщлэпкыуэжынышхуи илыгтэккыым хадэм, ауэ мо гумызэггэм лгэклтэккыым клэрыхубжыэрыху гуэри кыринэн.

– Хыэуэ, уэ зыггэпсэху, дэ зэщлэткыуэжынщ, – жаалщ щлалэхэм.

Инщ Уэлий и щлалэр. Кхыужыей, балией, пхыэгулгэей изу итщ, ауэ и нэхыбэр мылэрысейщ. Лыжыым и хадэр и напщлэм зэрытелыым гу лыботэ, уеблэмэ зыщиггэщлэагыи кыохыу: «Мышхуэдиз берычэтыр зэрылг хадэ уилэу уллэн?» – жиуэ. Ггэмахуэу дунейм щыхуабэгыуэм мыращ и зэш теггэуплэр. Хадэкум щезжэх псылэрышэ цыклым пэггунэгыуу лэрыщл гыуэлгышлэ щихуэанти, абы зыщиггэпсэхуу илгыу плгэагыунт, е клэзет кыыхуэклыуамэ, еджэу исынт. Лэжыгыэнши щыхыуртэккыым ар мыбы: псылэрышэм кыыхишынти, жыг лгэабжыэ зэхэтгыхам щиггэлыгэдэнт, ари флэмащлэ хыумэ, бошклэхэм ярыт псыр кыиггэсэбэпынт.

Зэм жыг лгэдийр итхыунщынты, е кыудамэ цыклы кыдэжахэр, пхыэщхыэмыщхыэм зриггэужыынуккыым, жиуэанти, кыыпиупщлү щлидзэнт. Жылэм хуцхыуэ траклэмэ, Уэлий апхуэдэ лгэпкы кыиггэсэбэпыртэккыым. Уеблэмэ, уэшх кыешха нэужы, бошклэхэм ярыт псымклэ жыгхэр иггэпсклыжырт. Псы кыиггэжагыащлэри жыгым щлэклэн идэртэккыым, ар махуэклэ щиггэтт, хлоркэр хэкыын папщлэ.

Зыщымысхыыжу кыаруушхуэ зэрытриггэклыуадэр арагыэнт пхыэщхыэмыщхыэ кыабзэ, бэв кыыщлэхуэлэри. Умыгыэщлэгыуэн плгэклыртэккыым апхуэдизым зэрыхунэсри, кыалэм нэс клыуэрэ, хыума клыуэу зэрылажыэри.

Щлалитгыым хадэр зэщлэагыуащ кыабзэу. Уэлии щысаккыым лгэхуншэу. Пщыхыэщхыэхуеггэзэклыу ахэр хадэм кыыщыкыжым, Азрэт желэ:

– Дадэ, мэзым дывгыаклыуи, тлэклыу зыщыдывгыэплгыхы.

Лыжбыр хэгупсысыхьати, занщэу зэхихакьым.

– Хьун, дадэ? – зыхуегъазэ абы Заури.

– Ы-ы, сыт жыхуэфлэр?

– Дыпшэн мэзым? – щоупщлэ Азрэт аргуэру.

– Ахьай фысшэн! Фыхуеймэ, пщэдджыжь жыуэ дыкьуэнщ.

Куэд щлауэ сыщылакьым сэри.

– Дызэгурыуащ, – я нэгум дэрэжэгъуэ кьищу зэдыжалащ щалитьым.

Данагъуэ пщыхьэщхьэшхэ игъэхьэзырати, Іэнэ кьахуиу-хуащ и хьэщлэхэм. Езыри мащлэу едзакъэри, щалэхэм я плэр ищфыжыну щлэкьыжащ. Тлэкьурэ псалгъэншэхэу щыса нэужь, Азрэт елъэуащ и адэшхуэм:

– Уэри зэрыжыпшэци, дадэ, гъуэгу дытемытми, зэманым пкълэжьей едгъэдзыт.

– Уэри уэ, Пыт! Сыт нэхъ узыхуейр зэхэпхыну?

– Сэ сщлэрэ, нэхъ гъэщлэгъуэну зыгуэр кьыджелэж.

– Хьунщ, апхуэдэу нэхъ кьыщыпщтэкьлэ, фхуэслуэтэжынщ зы хьыбар.

Зы дакьикъэ хуэдэкьлэ щыму щысауэ, и бгъэгущталгъэм туты-ныр кьрихщ, пигъанэри, тлэу-щэ екъуа нэужь, Уэлий кьригъэ-жьащ:

– Нтлэ, фэ зи щлалэгъуэхэм гъэщлэгъуэн фщыхьунуц мы фхуэслуэтэжынури, фыкьедалуэ. Ауэ иджыпсту зэхэфхыну хьыбарыр япэу си жьэм кьыжьэдэкьыу аращ. Нтлэ, хьэдрыхэ здыщлэхьэн?..

Атлэ, абы щыгъуэ сэ фэ сыфхуэдэнт, хьэуэ, сыцоуэ, тлэкьы сынэхьыщлэнт. Сощлэж, ди хьэблэр щыгъэтауэ, ди кьуажэ псом зы цьыху дэсу кьыщлэкьынтэкьым ди адэр зытес шым хуэдэ илэу. Езыр кьарэ льякьуэхурэ икли натлэхуу. И тхэкьумэхэр дзасэу гьэклэти, жыжьэу плъэгъуаами, кьыумыщыхункьлэ Іэмал илэтэкьым. Мо кьабзэу зетхьэ псэуцхьэ дахэм и цыпэхэр цьуужу дыгъэм пэлыдырт. А адыгэш дахэм имытхьэкьурэ кьемыхьуапсэрэ зыри щылэтэкьым.

Си ныбжь нэсарэ пэт, дзыхь кьысхуищц, зэзэмызэххэт ди адэм абы сыщигъэшэсыр. Псынэпс кьабзэ ди хадэбгъум кьыщыщлэжми, сэ ар псыхьуэм нэс псафэ схурт, зризгъэщлэгъуэу абы сытесын сфлэфити. Уэрамдэкьхэр зэпызупщлурэ сыздэкьуэм, сызыдыхьэ хьэблэхэм дэс щлалэгъуалэр кьызэры-зэхьуапсэр слъагьурт. Шым гъэпщкьуауэ кьещакьуэхэри щылэт, ауэ Іэмал хуагъуэтыртэкьым абы бгъэдыхьэну. Хамэ гуэр гьунэгъу кьызэрыхуэхьуу, щыщурэ и льякьуйтлэр Іэтауэ зрисэрти, а кьекьуэтэллам еуэну зидзырт. Псом нэхьрэ нэхъ гъэщлэгъуэ-ныжыр – ди адэр фиямэ, дэнэ щымылами кьэкьуэжырти, и пащхьэм кьиувэрт. Кьыщыхьу щылэт, сэ зыщыплэ срикьуамэ, си адэм кьызэрилтыхьуэр псэкьлэ ищлэми ярейуэ, кьэкьуэжыну кьызэныкьуэкьуу. Хуабжьу хуэпэжт ди адэм.

Зэгуэрым, ди адэм и ныбжьэгъу гуэр кьыхуеблэгъауэ здэщы-сым, мо фьыуэ кьэжанам зыкьыхуигъээзат:

– Къасым, зы мэл гуартэрэ шы уанэ зэтелъу зытхухрэ узот, кьызэхьуэж мы уи шыр!

Ди адэм, нэщхьейуэ кьыпыгуфькьлэри, хьэщлэм жрилат:

– БетIал, уи Iэпкълэпкълым щыщ мо уи Iэр кълпыушцIи кълызэт, дунейм хьугьуэфIыгьуэу телгыр узот, жьысIэмэ, кълызэптын пхузэфIэкIыну? Сэ си гьащIэр стыфынуц а шым папщIэ, ауэ ар зыми схуетынукълым икIи схуещэнукълым. А шыр сэркIэ мылькукълым, атIэ си псэщ, си гьащIэщ, си дунейщ.

Ди адэм и псалгьэхэм зыри кълпыдзыжатэкълым хьэщIэм.

Хьыджэбзхэм сеплгьрей хьуати, ди адэр дэсыну кълпыщыхуихуэхэм деж, гьлакьуэхур кълпыгьызгьэсыжтэкълым. Ар кълпызыхэкIри Щэрданхэ я хьэблэжьу щыта гьэныкьуэмкIэ, набдзэ зытелгьым я нэхь дахэу, зы тхьэлухуд зэрыдэсырт. Хьыджэбзым я унэм зыблезгьэх-зыкьыблезгьэхыжу кьэзублат. Абы ирихьэллэу езыри куэбжэм кълпыщыдэуыкI щыIэт. Щхьэц фьыцIэ дахэ зытелгь а пщащэ набдзэ кьурашэм и нэ кьуэлэныр слгьагьун папщIэ сьмыщIэн щыIэтэкълым. Ауэ, гьуэгу кьыдимыту, ди зэхуаку дэлгьт гьэпкьытIыр зэпэщIэзыгьэуэвэ гьы щыIхуэ. Аддэ, пасэм, ди адэшхуэхэр джэгу щыIэу я зэхуаку кьауггьэ кълпыщыдэхьуэм, а хьыджэбзым и адэшхуэм и кьуэшымрэ си адэшхуэмрэ щIакуэ кIапэ зэдытеуэвэн хуей хьуат.

Ди гьэпкълым гьы уасэр ятыжыну хьэзырми, модрейхэм «гьыр гьыщ зэрытхьэщыжын хуейр», – жаIэурэ ди зэманым кьэсати, гIэкIу нэхь ящыгьупщэж хуэдэу хьуами, махуэ кьэс я хьэблэм шууэ удыхьэу укьыщалгьагьукIэ, гужыгьэжь кьыпхуамыIэныр Iэмал зимыIэт.

Пшапэр зэхэуамэ, бгыпэр ди зэхуэзапIэу зэманыр кIуэрт, сэри, дэтхэнэ зи щIалэгьуэми хуэдэу, а пщащэм и гьагьуныгьэм сыхьырт. Ауэ, сытыт фьыуэ слгьагьукIэ? Кьызыэрызамытынур хьэкьыу спхыкIауэ сщIэрт, езыми ар кьыгурыIуэрт. Арами, гуггьэм гьащIэ кьыдитырт, фIэщхьуныгьэ гуэри кьытхильхьэрт...

Нобэми си нэгум щIэтщ ди адэм и шыр...

Гьыжьым и хьыбарыр зэпыуащ... КьызыэрыгумэщIам гу гьыпшэрт. Ар игьэпщIкIуну хэту, Уэлий тутыныр пигьэнащ.

– Хьунщ, фьыкIуэ, зывгьэпсэху, пщэдджыжь жьыуэ фьыкьэ-тэджынуц.

– Дадэ, кхьыIэ, адэкIэ кьыпыщэт. Нэхь дыщыдихьэх дыдэм зэпыбгьэуащ...

– Хьэуэ, ПытI, зэкIэ куэдщ ар. Зывгьэпсэху. Абы щыпытщэну зэманри кьэсынц.

– НэхулгьэфI укьыкI-гIэ, дадэ, – жаIэри тэджыжащ Азрэтрэ Зауррэ.

Кьызыэригьэуггьам тету, кьыкIэлгьыкIуэ махуэм щIалитIыр зыпгьыхьакуэ мэзым ишащ Уэлий...

Дахашэщ мы дунейр! Гьатхэм и мэ гуакIуэр дэни кьыщыпIурууэ, удзыпщIэ дахэри псэм и щIэщыгьуэщ, гухэхьуэщ мы щIыгьэ щхьуантIэм кьыщыпкIухьыну. Жьыгхэр дэнэкIи щызэщIэгьэгьами, мэз гьабжьэр, дахэ-дахэу дыгьэ зэрынэмысым кьыхэкIыу, кьэкIыгьэншэщ, ауэ абы кьыщыщIэж псынэпс кьабзэм и Iуфэм ущрохьэллэ щхьуантIагьэ гуэрхэм. ДэнэкIи кьудамэ гьуамрэ нэгьабэрей тхьэмпэ щыжамрэ щикьухьащи, жьыг щхьэкIэм удэмыпIгьеймэ, пщIэнкълым бжыхьэм и

зӀману фӀӀкӀа. КъуалӀбзухӀм кӀраш уӀрӀдыр хыумыбжӀмӀ, мӀз щӀагъыр щымщ.

– ФыкӀеплгыт! – захуигъезащ ныбжыщӀӀхӀм УӀлий, щӀым телъ хьӀкӀӀхъуӀкӀӀ лъӀӀужыр яригъӀльагъуу.

– Сыт хуӀдӀ псӀӀушхьӀ ар зейр? – кыжьӀдӀльӀтащ Заур.

– Мыр кхъуӀпащӀм и лъӀӀужыщ, иужьрей зӀманым а джаурхӀр щыбӀгъуащ ди щӀыплӀм.

– Мо жыгыр сыт лъӀӀпкӀ, дадӀ? – щӀӀушщӀащ АзрӀти.

– Ар пхъӀӀухей жыхуаӀӀращ, мы щӀыплӀм куӀду кыщокӀ. ФӀӀ абыхӀм я цӀӀр фымыщӀӀӀну емыкӀуш. Мор тхуейщ, абы пӀмыжыжьӀу щытым мӀзӀдӀ кыщокӀӀ, мис мыри мышхумпӀей жыг лъӀӀпкӀыщ. Мобы феплгыт, ПшытӀ. БжыжьӀкӀӀ уӀ ныпхуӀсхь кыушхьӀмышхыр аращ кызыпыкӀӀр. Мыр хьӀмкӀутӀейщ, баш кыыхӀпщӀыкӀыну уасӀ иӀӀкыым. Мыри мейщ.

Заур ильагъу псори и щӀӀӀщыгъуӀӀци, нӀм кыфӀӀӀнӀр зӀепеплгыхь, ауӀ АзрӀт апхуӀдӀкыым. Ар ушщӀӀрейми, фӀӀуӀ тетщ мӀзӀмытӀӀу мыбы кызыӀрыкӀуар.

– МыщӀӀ щӀӀӀскӀӀ мыбы, дадӀ?

– НӀхъаӀӀӀхӀм щӀӀӀсу щытащ, ауӀ иужьрей зӀманхӀм срихьӀӀлӀжакыым. СошщӀӀж си щӀӀӀлӀгъуӀу ди гъунӀгъу лыӀмрӀ сӀрӀӀ мыбы пхъӀӀӀ дыкӀӀӀкӀуауӀ зӀрыщытар. Жыг пыдупщӀыну лъӀӀныкыуӀ зырыкӀӀӀ дызӀбгърыкӀӀат. Мыр хъунщ, жыхуӀӀӀм хуӀдӀз пхъӀӀ згъӀхьӀзырри шыгур здӀщыт щӀыплӀм сыкӀӀӀкӀуӀӀлӀжмӀ, си гъусӀр кыӀӀӀӀщӀӀльагъуӀӀркыым. ГузӀвӀгъуӀӀр кыӀӀӀӀщӀӀзӀзӀрыхьӀауӀ, иӀгъуӀблагъӀр кыӀӀӀӀзӀзжыкыу щӀыӀодзӀ.

ЩӀыплӀӀр даушыншӀӀци, си джӀ макъри жӀуапыншӀӀщ. АуӀ, зы зӀман зӀ абы и лъӀӀужыр кызыогъуӀтри, дакыӀкӀӀ бжыгӀӀ нӀхъыбӀ сымыкӀуауӀ, зы гъуӀшхуӀ гуӀр кыӀӀӀӀльагъу. Абы пӀмыжыжьӀу зы жыги щылыщ иудауӀ. ГъуӀ ихъӀпӀри лъакуаӀпӀӀ защӀӀӀщ. СӀ ар зыхуӀӀсхьынур кыӀӀсхуӀмыщӀӀӀу, гузӀвӀгъуӀӀм сызӀщӀӀиубыдауӀ зыӀоплгыхь, зыгуӀр кыӀӀстеуӀ хъумӀ, срипӀӀщӀӀуӀвӀнуи зыри сӀыгъкыым. Сытми, апхуӀдӀу си пӀӀм сижыхьӀауӀ сыздӀщытым, си нӀр тенащ Безыр и джыдӀ спӀмыжыжьӀу щылыым. КъӀӀсщтар иуӀхут, нӀхъри сызыгъӀгузӀвар ар зӀрылгы защӀӀӀрт. СыздӀкӀуӀӀнури сыздӀжӀӀнури кыӀӀсхуӀмыщӀӀӀу сыздӀщытым, щӀӀу макъ кыӀӀӀӀзӀхӀсхӀащ. АуӀ, зӀуӀ увыӀӀжати, кыӀӀсфӀӀӀщӀӀа си гугъащ. АргуӀру щыӀӀзӀхӀсхым, ар кыӀӀздиӀукӀӀ лъӀӀныкыуӀмкӀӀ сунӀтӀащ. ЛъакуаӀпӀӀхӀм сригъуаӀзӀуӀр джабӀм сыздӀхым, кыӀӀӀӀльагъу зы псӀӀушхьӀ пӀащӀ. СыщхьӀӀщыхьӀӀмӀ, гъӀщӀӀӀгъуӀӀныр солъагъу: Безыр и бгырыпхым кӀӀрыщӀауӀ кыӀӀздрихьӀкӀӀ и хабзӀ и сӀмкӀӀ мыщӀӀр фӀигъӀжарӀ езыри абы теджӀӀлӀжауӀ щылыщ.

– ДауӀ хъуа-тӀӀ, зыкыӀӀщӀӀжат? – фӀӀӀгъӀщӀӀгъуӀӀну щӀӀӀушщӀащ АзрӀт.

– НтӀӀ. КыӀӀӀзӀрыщӀӀӀамкӀӀ, гъуӀм пӀгъунӀгъуу щыт жыг итырыгъур кыӀӀгъуӀӀну щыхуежьӀм, зи шырхӀм тегузӀвӀыхь мыщӀӀм зыкӀрипщытауӀ арат. КуӀдрӀ зӀрыфыщӀӀа, кыӀӀӀзӀрелъӀфӀкӀӀа нӀужь, лыӀм мыщӀӀм и пщӀӀм зыщӀидзӀри фӀигъӀжауӀ арат. Безыр иейуӀ зӀхӀӀӀтхъат, ауӀ, и насыпти, лажьӀшхуӀ екӀӀатӀкыым. Абы ерагъуу зыкӀезгъӀщӀӀжащ... ИужькӀӀ мыщӀафӀӀр зӀгъусӀу тетхщ,

ди хьэлъэр иридгъэкъури дыкъежьэжащ.

– Дэри зыгуэркІэ мышэ дыхуэзэмэ, дауэ дыхъуну? – жи Азрэт.

– Мыщэр умыгъэгужьеймэ, и гугъу умыщІмэ, игъащІэкІэ кыббгъэдыхъэнукуьым, блэри аращ.

– Дыгъужьыр щыетакъэ мыбы? – щІоупщІэ Заур.

– Шэшэн зауэр кызырэыхъейрэ, а угъурсызхэр ди лъахэм щыбэгъуащ, ауэ ахэр мэз лъапэм къэсыркъым.

«Мис мышхуэдэ пхъэ гъурхэр къэфщышурэ ныщІэфх», – жиІэурэ игъэлажьэрт Уэлий щІалэхэр. Шэджагъуашхэр кыбщыблагъэм, дадэ Азрэт зыхуигъэзащ:

– Азрэт, а уи хъуржыныр кызырэыхи, нэхъ щІыпІэ зэгъуэкІ дей тхъэрыкъуэф Іэнэ кыбщылухуэ, мафІэс кыбщымыхъун, мафІэ щыпщІ хъун гуэр дей, кыбгурылуа?

– НтІэ.

– Тури зэгъусэу фыкІуэ, сэри иджыпсту сыныхэкІыжынщ...

Хъэуар мыбы зэрыщыкъабзащэ! Зыжьэдишэ пэтми, Заур зигъэнщІыркъым. ЛъэмыкІыу и Іупэр фІызэтож зезэмызэ. Апхуэдэу щІыщытри езы дьдэм уеупщІми кыбжииэфынукуьым. Дыкъэзылухуреихъ дунейм и дахагъым гукъыдэж кыбузэритыр, къару кызырэыпхилъхъэр иджыщ абы нэсу щызыхищІар. Гуныкъуэгъуэ гуэрхэр иІэми, псори щыгъупщаци, щІлэнкъым нобэ щІэуэ къалъхужауэ фІэкІа. Езым хуэдэу зыхащІэу пІэрэ мы щІыпІэм и дахагъыр Уэлийрэ Азрэтрэ, хъэмэрэ есэжауэ къафІэмыІуэхужрэ?! Заур хъэкъыу пхыкІащ природэм упэгъунэгъумэ, гукІи псэкІи нэхъ къулей узэрыхъур. Іэмал имыІэу, дапщэщми зэ, кыбтригъэзэнщ мы щІыпІэм...

ЩІалитІым мафІэр зэщІагъэстыху, Уэлий чы цІынэ тІэкІу иІыгъыу мэзым кыыхэкІыжащ.

– Дадэ, дыгъуэпшыхъ зэпыбгъэуа уи хъыбарым, кхъыІэ, хъунумэ, тхупыщэж! – мэлъаІуэ Азрэт.

– ТІэкІу дедзакъэмэ мынэхъыфІу пІэрэ? ФыкъэмэжэлІакъэ? – жиІащ лыжьбым, зыщхъэдигъэлухмэ, нэхъ кыищтэу.

– Хъун, дадэ?

– Уа, ШытІ, нэхъ иужьыІуэкІэ... Зэман нэхъ диІэу... Иджыпсту Іэмал имыІэу щыткъым.

– ИужькІэ дапщэщ дэ мышхуэдэу хуиту дыщызэрихъэлІэнур? Тщымыгъупщэж щІыкІэ, и кІэм нэгъэсыж, кхъыІэ. А хъыджэбзымрэ уэрэ фи Іуэху дауэ хъуа? ПщІэгъуалэри дэнэ кІуэжа?

– Тхъэщыхъэ жыхуалэр мыракъэ, Заур? Абы сыхуэмеямэ, къезгъэжьэнтэкъым а хъыбарыр. Аращ-тІэ, уи жьыщхъэ уи бзэм ущыхуимытыжкІэ.

– Ар нанэ ищІэрэ?

– Уэри уэ, щхъэгъавэ! Мыбы фІэкІа шэрей зимыІэм уигъэукІытэну, зыгуэрым ухущІригъэгъуэжыну хэтщ... Ей, зэманыгъуэ, зэманыгъуэ! Дэри зэгуэр щІалэу дыщытащ, дитащ хъыджэбзхэм щакІэлъыплъ а фи ныбжьми. Фэри ди пІэм фыкыхутэнущ. Ауэ зэвгъащІэ: Іэпкълъэпкыыр жьы тфІэхъуами, ди гур иджыри щІалэщ... Хъунщ-тІэ... Дэндейт сыкыбщылувылар? А-а, къэсщІэжащ... НтІэ, сэри сыерыщти, а хъыджэбзым и ужь сикІыртэкъым. Джэгу дыщыІэмэ, сяпэ зыгуэр кыищу ар къезгъэгъэфэнутэкъым.

Цыхум зыри ящыбгъэпщкӀуфынукъым. Ди зэхушчытыкӀэр хъыджэбзым я унагъуэм ялгъэлэсыжати, ар пщӀантӀэм кыи-дамыгъэкӀыж хъуат. МазитӀым щигъуауэ Іэмал згъуэтыртэ-къым, сыхуэзэн дэнэ къэна, гъунэгъуу сыӀуплъэну. И адэр зэ-рыллы ткӀийм сыщыгъуазэти, нэгум кыищӀлэгъэхьэгъуейтэкъым хъыджэбзым псэкӀэ игъэвыр. БампӀэм сихъырт, ауэ хэкӀыплэ гуэ-ри кыисхуэгъуэтыртэкъым. Апхуэдэу куэдрэ екӀуэкӀ зэрымыхъу-нур сщӀэрти, Іэмалу щылэм сегупсысу щӀэздзащ.

Пщыхъэщхъэ гуэрым си ныбжьэгъухэм яхуэсӀуэтащ си Іуэху зытетыр, чэнджэщ гуэркӀэ сащыгугъуу..

Лыжьым и хыбарыр зэпигъэури, чы цынэхэм яфӀэлъ лыр зэригъэдзэкӀащ, тӀэкӀурэ ар мафӀэм пэригъэлгыжа нэужь, я Іэнэм кыитрилъхъащ. Лы гъэжьам и мэгуакӀуэр къазэрыӀурыуэу, Зауррэ Азрэтрэ зыхащӀащ Іейуэ кыизэрымэжэллар.

– Фышхэ иджы, си щӀалэхэ! – жиӀэщ, тутыныр пигъанэри, хуэмурэ и псалгъэм пищэжащ Уэлий.

Арати, а хъыджэбзым и анэ дэлъхум и къуэу кыищӀэкӀа, абы щыгъуэ си ныбжьэгъуу слыитэу щыта Мэжид зэуэ зыкыизэ-кыуишхъуэтри кыизэупщӀащ:

– Уэлий, а хъыджэбзыр нобэ уи ІэмыщӀэ кыихуэмэ, си лгъэур кыисхуэпщӀэн?

– Си къарум кыихъ лгъэпкъ къэзгъэнэнкъым!

– Тхъэ быдэу кыисхуэпӀуэфыну?

– Узыхуей дыдэмкӀэ соӀуэ!

– Уи адэ-анэмкӀи пӀуэн?

– Си адэ-анэмкӀи соӀуэ!

– Зэхэфхакъэ псоми? Ар цыӀыхухъу псалгъэкъэ?

– Лы и псалгъэщ, – жалэ адреихэми зыжьэу.

Мэжид апхуэдизу щытригъэчыныхыр сэ занщӀэу кыиз-гурыӀуакъым. Ауэ а пщӀащэр си хъым кыихуэну сщӀэ закъуэмэ, схузэфӀэкӀ лгъэпкъ къэзгъэнэнутэкъым.

– НтӀэ, псалгъэ щыптакӀэ, Іуэхум и ужь сохъэ, – жи Мэжид.
– Сэ сокӀуэри, хъыджэбзыр кыидызош, ди анэм ар дыдей щигъэлэну лгъэуауэ жызоӀэри. АдэкӀэ фэ фи Іуэхужщ. Ауэ мыбы зыгуэркӀэ сыхэтауэ иужькӀэ сыкыихэвмыгъэщыж къудей. Сэ, фыкыиздихуари фыкыиздикӀари сымыщӀэу, хъыджэбзыр сфӀефхъэжьауэ жысӀэнщ.

ИужькӀэ зыкыисхуигъазэри:

– Уэ дыгъум уахэтауи услгъэуауи жысӀэнукъым. ДызэгурыӀуа? Ауэ мыр здепхъэлэну кыизжели, абы дыщызэ-хуэзэжынщ.

– Си ныбжьэгъу ХьэмаӀхэ есхъэлэнущ.

Арати, дызэрызэгурыӀуам тету Іуэхур зэхуэхъуащ. Пхъэр-хэми мыбы ар щыӀэу кыизэрамышщӀэнур фӀы дыдэу тщӀэрти, бза-джагъэм дыхуекӀуэри, нэху щыху зейхэм хыбар едмыгъэщӀэну мурад тщӀащ.

Абдежым Мэжид лгъэныкыуэкӀэ сыӀуешри кыизоупщӀ:

– ПщӀэжрэ псалгъэ кыизэптар?

– СощӀэж!

– НтӀэ, укыигъэугъэрэ ар пхуэгъэзэщӀэну, уи лыгъэр абы хурикъуну? – кыизоупщӀ ар.

– Сэ псалгэ стащ, схузэфІәкі лгәпкь кьэзгьәнәнукьым!
 – Сэ пхузэфІәмыкын ппэзубыдынукьым, – жи Мәжид.
 – ЖыІә-тІә, апхуэдизу кІыху кьыумыгьәкІуәкІу.
 – КІуәи, а фи шы гьәфІәныр кьысхудәшей! АдәкИи сә жысләр
 пщәну псалгэ кьызэт.

Шыр зәрищынур кьысхуәмьщІәу Мәжид сыщеплгькІә, ар
 кьопсалгэ:

– Сыт, ухущІегьуәжауә ара?

– Сә жыслам зәи сыхущІегьуәжыркьым! Фыкьызәжгьә.

Ди гьусәхәм ящыщ гуәрым и шыр хьәхуу кьыІызох, си зы
 ныбжгьәгьу гьусә сощІри, сыкьохыж. МодәкІә кьэзгьәна
 пщәщәм и деж си гур щыІәщи, согузавә, зыгуәркІә ХьәматІ
 фыщІашыжмә, жызоләри. Ауә абы и псәр пыту апхуэдә кьызе-
 римыгьәхунур сощІәри, си гур тосабырәж... Сытми, унәм сы-
 кьыщыблэгьәжым, гу лгьызотә ди уәнжакьыр зәрыІугьуәншәм.
 Ар и щыхьәтт унагьуәр жей ІәфІым зәрыхәтым. Цыху жәяхәр
 хьә банә макьым кьезмыгьәгьуәшыжын щхьәкІә, хадә кІуәцкІә
 секІуәлІащ шыр здыщІәтым. Ар хуәмурә уәрамым кьытесшәри,
 дыкьежгьәжәщ. ДыздәкІуәм, си ныбжгьәгьум зыкьысхуегьәзә:

– Уәлий, мы Мәжид ущигьуәну мурад гуәр имьщІауә пІәрә?

– Мы жыпІәр сыт? – хуәздәркьым щІаләм. – ФІуә слгьәгьуа
 хьыджәбзыр гьусә схуәхьунымкІә сәбәп кьысхуәхьуам и зәран
 кьызигьәкІыжынуи?

– Уә ар фІуә пщыхуркьым, – кьысхуидәркьым абы.

Гупыр кьыздәдгьәна щыпІәм дыщызәрихьәлгәжәщ. Мәжид
 кьызбгьәдохьәри, аркьәныр кьысхуишийурә, уи шыр бгьәджә-
 ләфын, жи. Сәри, сыту пІәрә мыбы и гугьәр, жызоләри, шы бәлә-
 рыгьам и лгьәр щызоуд... Ар мәукІурий... ЩІалитІ кьыкьуокІри
 шым и лгьәкьуәхәр быдәу кІапсәкІә зәрапх.

– Уә пта псалгә ухущІегьуәжыну ухуитщ, ауә абы и ужькІә
 зи псалгә тетыжыф цыхуу удбжыжынукьым. Уи тхьәрыІуәр
 бгьәзащІәмә, уи напәр кьабзәу укьонәж. Кьыхәх узыхуейр.

– Сә си напәр сыт щыгьуи кьабзәщ, жысла псалгәми
 сызәремышщыжынур фы дыдәу фощІә. Ауә мы шыр кьәдв-
 гьәгьәтәджыж, гуәныхьщ.

ИгьәщІәм ар апхуэдәу щылгьәтәкьым, и псәм гузәвәгьуәр
 телгьу. Абы зы етхәуәкІәрә щыщыкІәрә иІәти, нобәми си тхьә-
 кІумәм икІыркьым...

И гур кьызәрызэфІәзәрыхьар кьапщІәу, тІәкІурә щыму щыта
 нәужь, лгьыжым и нәпс кьызәпижыхьар ильәщІыжри, адәкІә
 пищәжәщ:

– Уи псалгәм и пәжагьыр щыдгьәунәхуну зәманыр кьәса-
 щи, кьәщтә мыр, – жәІәри, Мәжид кьамә кьысхуеший.

Мәжид и мурадыр кьызыгурыІуа гупыр лгьәныкьуитІу
 йоувыкІ, зы лгьәныкьуәр сә си телхьәщ, адреЙр – мобы. Іуәхур
 зыІутыр кьызгурыІуащи, си Іәр мәкІәзыз, си Іәпкьльәпкьыр зә-
 рыщыту мәтхытх... Мы псәущхә дахәр си ІәкІә дауә сукІыжыну?
 Езыри гущІәгьунәкІә кьызәплгь хуәдәщ. Гу лгьызотә и нәм нәпс
 кьызәрытелгьәдам. Абы и нитгьыр си нәгум щІәтщ нобәми. Кьә-
 мә кьысләщІалгьхьар езы Мәжид и гущхьәм хәслуну мурад сщІа
 кьудейуә, зыгуәр кьопсалгэ: «Кьәбгьуәтай, апхуэдә лгьыгьә абы

хэлъ?» Сщіэнур сымьщіэу сыщытщ, сэр слэщіэлъу. Къыспаубыдыр сымьгъэзащіэмэ, си напэр теклыну къысцохъу. Ауэ зи бзэ мыпсалгъэ псэуцхъэ хейм и псэр згъэныну си гум къысхуидэркъым.

– Фэ фыгушыгъэу ара хъунц? – жызогъэ, зэрафлэщыр хъэкъыу спхыкларэ пэт.

– Псалгъэ птащ, хъыджэбзыр уи ныбжьэгъум я деж щыгъэщ...

Сыкъэзылъхуахэм я цлэкгъэ тхъэ слуащ... Тхъэр къыбдэдждэ-гунукъым... Си лэр клэзыу, къамэ жан къыслэщлалъхъар шым и щцэм хузохъ, ауэ сыкъоувылэжри, къысцхъэщытхэм сахоплгъэ. Си телъхъэхэри Мэжид джаурым хуоплгъэк. Аргуэру зыгуэр къопсалгъэ:

– Мэжид, мыбы хузэфлэклыну уолгагъу. Мы лажъэ зимыгъэ шым гуцлэгъу хуэпщыным и псэр бгъэным и уэращ хуитыр. Уи флэщ хъуакъэ Уэлий и псалгъэм зэремыщыджыну, тобэ къэхъыж!

– Сэ жыслам сытеклыу сесакъым, – жи Мэжид.

Мы дунейм теттэкъым сызэмыгупсыс, ауэ хэклыплэу щыгъэр е си напэр сщэжынырт, е шым сепщыжынырт. Мы хъарыпыр къыхызохри, ныбжьэгъухэм дауэ салуплгъэжыну? Иджыпсту къыздэщлхэми къахэклыжынуц иужькгъэ къысхуэпсалгъэжын. Напэр къыхэсхми, си адэм и пащхъэм дауэ сыхъэжыну? Фыгуэ слээгъуа хъыджэбзми къылэжъу плэрэ абы папщлэ мыпхуэдэ лей блэжыну? А упщлэхэм я жэуапыр абы щыгъуэ сэркгъэ лупщлгъэкъым...

Сэ къыхэсхащ напэр, схъумэжащ си лыгъэр, апхуэдэу жыплэ хъунумэ. Мы си лыгым лгъыр, а псэуцхъэ дахэм и лгъыр, клэрымыклыжауэ ноби клэрылгъу къысцохъу. Стхъэщл пэтми, къабзэ схуэщыжыркъым, а тхъэмыщкгъэм и хейлэ къабзэр мы си лэм клэрызыгъэкъэбзкыжыфын сабыни, е нэгъуэщл лэ-тхъэщл гуэри иджыри къыздэсым къагупсысакъым иклы дунейр къутэжыхуи къахуэгупсысынукъым. Лупщл дьдэу си нэгум къыщлэхъэж абы и псэр щызгъэна дакъыкхъэхэр... Етхауэу, клэзыу и псэр хэклырт абы. Псом нэхърэ нэхъ гуцлхъэ сщыхъуар и нитым къыщлэува нэпсым къапхыплгъу: «Сыту угуцлэгъуншэт уэ! Къуаншагъэу сытыт сэ мы дунейшхуэм щызлэжъар!» – жигъэ хуэдэу ар къызэрысхуеплгъэкыжарат. Клэщл жыплэмэ, а дакъыкхъэм сэ си гум щыщлар зыщлэр Алыхъ закъуэращ.

Къэбэрдей лгъэпкъыш гъуэзэдждэ абы къыщлэхъуэну зэрыщытам сыщегупсысыжкгъэ, си гур мэуз... Ар гум фэбжъу къытенауэ нобэр къыздэсым къыздызохъэк. Ар зыгъэхъужыфыни щылгъэкъым...

Аращ абы щыгъуэ си щлалагъэ-делагъэм, си щхъэпсыншагъэм къысхуихъар. Ди адэми ар къысхуимыгъэгъуфу дунейм ехыжащ...

Мэжидыжымым сыхуэзэжат иужькгъэ. Ауэ ар нэгъуэщл хыбарщ. Къэсынц абыи и чэзур... Сэ къызгурыуар зыщ: лейр зэй гъурккъым. А шым и гуэныхъ къэсхъам сигъэклуакъым. Ди щхъэщыгу итым си щлалэ закъуэр щыслыхъар арауэ плэрэ, жыслэу иужьрей зэманхэм согупсыс. Ауэ, сыт си лэмал, блэклам

кыысхуегъэгъээжынукуым...

Лыжыым и хыыбарыр зэриухам и щыхъэту, и нэпсыр щилъэщыкыгъурэ, хуэму къэтэджэщ. Ауэ, кыкыкыкы-никыкыкыгъурэ тэкы зызэтриубыдэжа нэужь, щалэхэм къабгъэдэтысхъэжэщ. Хыыбарыр я гум зэрыщыкыбар къапщлэу, Зауррэ Азрэтрэ хэплъэу шыст, зэми Уэлий ягъэзахуэу, зэми ягъэкъуаншэу. Заул дэкири, Заур щлэупщлэщ:

– НтІэ, а хыыджэбзым и Іуэхур дауэ хъужа?

– Дауэ хъун, апхуэдэм дей зэрыхъу хабзэм ещхъу, ар зейхэр лыхъуэм-лыхъуэурэ нэху къащытешхъэм, ди лъэныкыуэм-кІэ икІри хыыбар ирагъэщлэщ. Ауэ сыт ящлэжынт, хамэ щыплэ уипхъу нэху кыщекылауэ, кыщлэпшыжынт? Тау-тач жрагъэлэри, тесабырэжахэщ.

– Кыызгурыуэркыым зыри. НтІэ, дэнэ ар здэкыуэжар, ибгъэкыжауэ ара?

– Сыт щхъэкІэ, ди унагъуэм ис фызыжыыр-щэ?

– Данагъуи?! Си гушхъэ къэкынтэкыым...

– Нанэ щхъэкІэ апхуэдиз бэлыхыым ухэтауэ ара? Сыту гъэщлэгъуэн кыыджепла, дадэ! – жи Азрэт.

– Сэ мыращ вжесІэнур: «Мы гъащлэр бзаджэщ. Щыху псоми жалэр фи фІэщ фымыщ! ЗыгуэркІэ фыльэпэрапэмэ, кыыфшыгуфыкыын мымащлэу зэрыщылэр зыщывмыгъэгъуп-щэ!»

И щалэгъуэм кыылэщлэщла шыуагъэр кыытехъэлъэу Уэлий иджыри къэс псэуами, Азрэтрэ Зауррэ яхуиуэтэжри, и псэр мащлэу тыншыжат. Щалэхэм чэнджэщ щхъэпэ яритати, ари гупсэхугъуэ хуэхъуащ лыжыым.

Къеблагъэ, ИльэсыщIэ!

НОМИН ПЛЪЫЖЪЫМ И ИЛЪЭС

Илъэс хъурейм хэт махуэшхуэхэм ящыщу нэхъыбэм нэхъыфIу ялъагъур фIцIэрэ? Ар ИльэсыщIэращ. Дауи, ар адреи махуэхэм ещхъкъым. А щыхъэшхэр щэху гуэрхэмкIэ гъэнцIа хуэдэщ, дэтхэнэми абы гугъапIэщIэхэр ирех.

2016 гъэр Номин Плъыжъым и илъэсщ. Номиным и хъэлыр цIыхум ейм ебгъэщхъ хъунуц. А псэуцхъэр гъэщIэгъуэнц, Iуцщ, щIэ гуэр лыхъуэ зэпыгщ, зыгуэрхэр къиулъэпхъэщу апхуэдэщ, жыджэрц, ауэ зэпIэзэрыту пхужыIэнукъым. Сыту жыпIэмэ, къэгубжыгъуафIэщ, зы дакъыкъэм къриубыдэу и гукъыдэжым зыбжанэрэ зыхъуэжыфынуц. ФIы ищIэфынуц, ауэ хуэмейрэ — асыхъэтуи зэхитхъуэжыфынуц. Зэ еплъыгъуэкIэ гуапэу, Iэдэбу къыпщыхъуми, къыкIэлъыкIуэ дакъыкъэм нэщхъыцэу, емылыджу зыкъызэридзэкIыфынуц. Ар зыкъомкIэ елытащ дуней къэхъукъащIэхэм ящыщу Номиным и гъэр зыхиубыдэм — МафIэм. КъуэкIыпIэ гороскопымкIэ, мафIэм и хъэлыр зыгуэрим теубыдауэ щыткъым. Къызэрагъэсэбэным, къызэрызэщIагъэстым елытауэ, уигъэхуэбэфынуц, псэр игъэтыншыфынуц, ерыскъы бгъэхъэзырынымкIи сэбэп къыпхуэхъунуц, ауэ ерыщ екIуэрэ — уни, лъапси, щIылыи зэтрисхъэнуц. Абы ипкъ иткIэ, Номинымрэ мафIэмрэ щызэщIыгъум деж къабгъэдэкI къару лъэщым цIыхум и гъащIэм зригъэхъуэжыфынуц — куэд щIауэ щэхуу кърихъэкI и хъуэпсапIэхэм ялъэIэсыфынуц, ехъулIэныгъэ куэди зыIэригъэхъэфынуц.

Номиным и «кIапэр» мы гъэм бубыдыфын щхъэкIэ, абы и хъэлыр къыбгурыIуэн хуей къудейуэ аращ, мыхъэнэшхуэ иIэщ езым ещхъу жыджэру ущытынми. Абы зебгъэщхъу упсэумэ, пщIа мурадхэм куэдрэ узыпагъэплъэнукъым, гъащIэр и тыгъэ нэхъыфIхэмкIэ къыпхуэупсэнуц. Номиным и гулътэр зылыгъэсынур нэхъ хахуэхэрц, гугъуехъым щымышынэу зи лъагъуэр пхызышыфхэрц, гуитIщхытIу щымыту и мурадым ерыщ хуцIэкъухэрц. Жэрдэмыншэу, и дэтхэнэ лъэбакъуэри зэпишэчу щыс цIыхум мащIэщ мы илъэсым къыхуихъынур.

Дэтхэнэ зыми хуэдэу, къызыхуэтыншэу щыткъым Номинри, абы и гъэри — уи щхъэ Iуэхур япэ ибгъэщу щIэбдзэмэ, щхъэхуещэ, нэпсей, пагэ ухъунри зыхуэIуа щыIэкъым. ИтIанэ, удэкIуэтеиныр къэгъэнауэ,

гъащлэм и лъащлэм укыщыхутэнкӀи хьунуш, укъэзыухьуреихьхэми ягу кыпщыкӀауэ. Мыбдежым узэгупсысыжурэ упсэуным мыхьэ-нэшхуэ иӀэщ, Номиным и хьэл нэхьыфӀхэр къэбгъэсэбэпын хуейщ, ауэ абы хэлъ мыхьумыщӀагъэхэм хуэдэ кызыэрыбдамылъагъуным ухушӀэкъупхъэщ.

Номиным и гъэм дуней псом Ӏуэхугъуэшхуэхэр кыщцохъу, къэралу щыӀэм ялъэӀэсу. Абы и щыхьэтщ номиным и гъэу щыта блэкӀа илъэсхэр: 2004, 1992, 1980, 1968, 1956. Псом хуэмыдэу дигу къэдгъэкӀыжын хуейр 1956 гъэрщ — ари Номин Плъыжьырт зейр. А гъэм политикэ, социальнэ мыхьэнэ зиӀэ ӀуэхугъуэфӀхэр кыыздихьат, дуней псом и творческэ интеллигенцэм и зэфӀэкӀыр игъэльэгъуат. Ауэ щыхьукӀи, а илъэсым дзэ, политикэ зэпэщӀауэвэныгъэ куэд къэхъуащ — Венгрие революцэр жыпӀэми, Суэцкэ кризис жыпӀэми.

2016 гъэм плъыфэхэм ящыщу бжыпэр зыӀэщӀэлъынур плъыжьырт. ИлъэсыщӀэр кыщивгъэхьэкӀэ, плъыжь е а фэр зыхэт щыгъын щыфтӀагъэ. Къапщтэмэ, сыт и лъэныкъуэкӀи къуэлэныр, цӀур ебэкӀыу щытын хуейщ. Ахэращ Номиным гу зыӀытэр. А жэщым нэхьыбэ кызыэхуэсыху нэхьыфӀщ, гуфӀэгъуэр, къафэр, джэгур зыпищӀ щыӀэкъым мы псэушхьэм. Номиным мафӀэр зэригъусэр зыщывгъэгъупщэ хьунукъым. ИлъэсыщӀэ жэщым унэм хьэку (камин) щӀэтмэ, мафӀэ илбын хуейщ, фейерверк жыпӀэми, шэху уэздыгъэ жыпӀэми, мафӀэншэ зывмыщӀ. А псор къэфӀлыгъэмэ, а пщыхьэщхьэм и закъуэкъым гукъыдэжымрэ дэрэжэгъуэмрэ щывиӀэнур, атӀэ илъэсыр икӀыхукӀэ ахэр фи Ӏэпэгъуу фекӀуэкӀынуш.

Номиным фӀыуэ илъагъу хадэхэкӀхэмрэ пхьэщхьэмыщхьэхэмрэ куэду, къуэнтхьурей хуэдэхэр нэхьыбэжу илъэсыщӀэ Ӏэнэм телыпхьэщ. Мы илъэсым салатхэр нэхьыщхьэщ лыхэкӀхэм нэхьэрэ. Апхуэдэуи кхьуей зэмыӀаужыгъуэхэр, пхьэщхьэмыщхьэ гъэгъуахэр Ӏэнэм телыныр фӀыщ. Номиным шхэн зэрыфӀэфӀым хуэдэуи къэжыхьыныр, дэлъейныр зыпищӀ щыӀэкъым. Ари зыщывгъэгъупщэ хьунукъым ИлъэсыщӀэ жэщым.

ИЛЪЭСЫЩӀЭ ӀЭНЭМ

Къаз укӀар ягъэкъабзэ, и кӀуэцӀыр кърах, псы щыӀэкӀэ фӀыуэ ятхьэщӀ, и пщэ пытыпӀэр е зэгуадэ е папхыкӀ. Нэгэгъури тхьэмщӀыгъури ятхьэщӀ. МыӀэрысэхэр мыин дыдэурэ кыыхащыпыкӀри, ягъэкъаб-

зэ, псы щылэккэ ятхьэщI. Мылэрысэр зыгушлати щылэщ, ауэ япэм адыгэхэм апхуэдэу ящIу шытактым, шыжьэккэ и псыр кышцIэмыжын щхьэккэ. Къаз гъэкъэбзам шыгъу фIыуэ щахуэ, Iэмал зэриэккэ, и фэр уIэн хуейктым. Абы и кIуэцIым нэгэгъур, тхэмщIыгъур, мылэрысэр иралъхьэ, псы щылэ иракIэри мастэ-Iуданэккэ зэгуадэж. И щылыбыр егъэзыхауэ ар тебэ куум иралъхьэ, псы щылэ тIэкIу щIаккэ, духовкэм ирагъэувары мафIэ мыгуащIэккэ сыхьэт 1,5-2-м нэскIэ ягъажьэ — тхуэплъ хъуху. Шыжьэккэ и фэр тримысыкIын щхьэккэ зэзэмызэ псывэ текIэн хуейщ. Езым кышцIэж псыр е дагъэр текIами хъунуш. Къазылыр жьамэ, и куэпктым гуахъуэ е сапэ хэпIумэ, щабэу хыхьэнуш. Ар духовкэм кърахыжри, и щылыбыр егъэзыхауэ тепщэчышхуэм иралъхьэ, Iуданэхэр кырахыж, и кIуэцIым илхьэри кърахыж. Къазыр Iыхьэ-Iыхьэу зэпкърах. Iэнэм шытрагъэувэккэ мылэрысэр яупшлатэ, абы и щыIум къазыл Iыхьэхэр тралъхьэ, кышцIэжа псыри дагъэри тракIэж. ШIакхуэ и гъусэу пщтыру яшх. Мы ерыскыыр Аруан, Джылахъстэней щыналъэхэм хуабжыу шыщIэрыIуэщ.

Халъхьэхэр (цIыхуитху Iыхьэ):

Къазу — 1

Мылэрысэу — грамм 1500-рэ

Къаз кIуэцIым иракIэ псыуэ — грамм 460-рэ

Шыжьэккэ тракIэ псыуэ — грамм 200

Шыгъуу — узыхуейм хуэдиз.

НЭЦЭНЭХЭР

ИлъэсыщIэ Iэнэр а пщыхьэщхьэм зэщIакъуэж хабзэктым, къулейсызыгъэ кыишэу къалъытэ.

Дыгъэгъазэм и 31-м хьэкъушыкъу пкъутэныр, унагъуэм исхэр зэфIэнэныр фIыктым.

Илъэсыжкым и иужьрей махуэм уи жагъуэ къэзыщIахэм яхуэбгъэгъун, уэ псоми арэзы уахуэхъун хуейщ.

Шыхуэ зытелъхэм япшыныжын хуейщ щышылэм и 1-р къэмыс щыкIэ, армыхъумэ гъэ псор щыхуэ къаштэу ирахьэкIыну къалъытэ.

Дыгъэгъазэм и 31-м, жэщ ныкъуэм сыхьэт 12-р кышцеуэккэ, щыхухэм я хъуэпсапIэхэр ягу ираубыдэмэ, къадэхъуну ябж.

ИлъэсыщIэ Iэнэм стIолтепхуэ хужьыбзэ телъын хуейщ. Ерыскы

зэмылэужыгыуэ IэфIхэмкIэ Iэнэр узэдамэ, унагьуэр зыхуей хуэзэу ильэсыр ирахьэкIынуц.

ИЛЬЭСЫЦIЭР КЪЭРАЛХЭМ КЪЫЗЭРЫЦРАГЪЭХЪЭР

Японием ильэсыцIэр махуицкIэ зэпымыуэ шагьэлъапIэ. А махуэхэм «Дьцэ тхьэмахуэкIэ» йоджэ. Псом япэу я унэхэр къабзэу зэлъыуах. ИтIанэ я унэ щIыхьэпIэм деж прунж щхьэмыж пхыр щыфIадзэ. Абы ильэс псом я унэр кьихьумэну, берычэт къахуихьыну къалъытэ. Япэу къащтэ ерыскъыри прунжым кьыхэщIыкIащ. Сыхьэтыр 12-м деж тхьэгъушыр 108-рэ къеуэн хуейщ. Абы Iейуэ хьуар докIуэд, фIы къыдокIуэ. ЕтIуанэ махуэм ильэсыцIэ щыгьынхэр ящыгьыу пащтыхьым и уардэунэм макIуэ. Пащтыхьыр шордакъым къоувэри, къызэхуэсахэм ильэсыцIэмкIэ къохьуэхьу. Ецанэ махуэр хьэщIэ зэхуэкIуэщ.

Бразилием ильэсыцIэр кьыщыщыхьэр гьэмахуэм щигуащIэгъуэ дьдэрщ (хуабэр градус 35-40-м щынэс щыIэщ). Абы кьыхэкIыу псейм и пIэкIэ пальмэ е фикус щахуапэ. ИльэсыцIэ пщыхьэщхьэм псори унэм кьыщIокI, уэрамым къыдохьэ, ахэр шхапIэхэм, клубхэм, псы Iуфэхэм щызэлуоцIэ, щызохьуэхьу. Гупхэр нэхь иныху, нэхьыфIу ябж. ЗэрымыщIыхухэми, хэт хуэзэми, си къуэш цIыкIу, си шыпхьу цIыкIу, жалэурэ сэлам зэрах, зохьуэхьу. Сыхьэтыр 12-м ирихьэлэу я унэ йокIуэлэжхэри, Iэнэ ухуам бгьэдотIысхьэж. Ауэ нэхьыбэр зэршхэри зэрефэри щытуц. Псом япэ жызум 12, мазэ къэс и зырызу, яшх, абы фIы къахуэдэкIуэну щыгугьыу.

Австралиеми ильэсыцIэр кьыщыщыхьэр щыхуабэ дьдэрщ. Абы кьыхэкIыу Уае Дадэм къызэрикIухьыр IэжьэкIэкьым, атIэ псым тет пхьэбгъу упса пIащIэшхуэкIэщ. Псым тету къыздикIухьым, кьыхуэзэ сабийхэм тыгьэ яхуещI.

Инджылызхэми гьэщIэгъуэну кърагьэхьэ ильэсыцIэр. Абы щыхьых зыщIэщIа IэжьэкIэ Сантэ-Клаус кьыщекIухь, сабийхэм тыгьэхэр яриту. Балигьхэм щхьуантIагьэ гуэрхэр я унэм шагьэуэв, кIэнфетхэр мэракIуэм хуэдэу фIэзу фIэлъу. Сыхьэтыр 12-м гуэгугь гьэвар стIолым къытрагьэхьэ, ром фадэр къытрагьэуэв.

Италием мыпхуэдэ хабзэ щыIэщ: ильэсыцIэ жэщым щыгьыныжьхэр, хьэпшыпыжьхэр я унэхэм кьыщIадз, кьыфIэбгьэкIмэ,

хьэкъушыкъу, унэлъащлэ хуэдэхэри хэтыжу. Нэхъыбэу апхуэдэу зыщлыр илъэсыжьыр зыхуэмыфлэхэрщ. Абыхэм щыгъыныщлэхэр щатлагъэ, кыщлэдзахэм я плэклэ унэм щлэ гуэрхэр щлалъхэ.

Болгарием илъэсыщлэ жэщым, махуэшхуэ стллым емыглысылэ щлыклэ, зы дакъыкъэклэ уэздыгъэр ягъэунклыфл икли щхъэж кыпэщлэхуэм ба хуещл. Иужьклэ уэздыгъэр пагъэнэжри ефэ-ешхэм щлэдзэ, ауэ ба зыхуащлэхэр ябзыщлыж.

Испаниеми Португалиеми зэщхуэ зы хьэл гъэщлэгъуэн щызоклуэ. Илъэсыщлэр кыщыхъэ жэщым уэзджынэр дапщэрэ къеуэми, абы и жызум зырыз ирагъэлъэтэх, зытехъэ гъэм насыпыщлэ куэд къахуи-хьыну щыгугъыу.

Шотландием илъэсыщлэ жэщым ирихьэллэу пхъэ фэндырэшхуэ къагъуэт, фэтыджэн щахуэ, мафлэ щлэдзэжри, уэрамым кыдагъэ-лъадэ. Исын иухыхукли кърахуэкл, ирагъэжьэж гъэм я гъащлэм лейуэ хэльар абы хисхъэу къалытэурэ. Итланэ я унэ йоклуэлэж, я жьэгум мафлэ щашлри, абы бгъэдэсу ефэ-ешхэу илъэсыщлэр кърагъэхэ. Шотландхэм илъэсыщлэм япэ дыдэу цлыхухъу къамылыфэ я унэ кыщлэхьэныр флыуэ, угъурлыгъэу къалытэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредители:

Государственный комитет Кабардино-Балкарской Республики по печати и массовым коммуникациям (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5), общественная организация «Союз писателей КБР» (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5, офис 501).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Адам Гутов,
Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Афлик Оразаев, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Муаед Хаупшев (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Свидетельство о регистрации
Управление Роскомнадзора по КБР
ПИ № ТУ07-00100 от 24.12.2014 г.
Подписной индекс: 73296

Подписано к печати 08.12.15. Формат 70x108^{1/16}.
Бумага офсетная №1. Печать офсетная. Усл. п. л. 14,0.
Уч-изд. л. 11,7. Тираж 3280 экз. Заказ №183
Цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5

Отпечатано ООО «Тетраграф»
360051, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных диапозитивов